DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Sayı: 40 Mart 2009

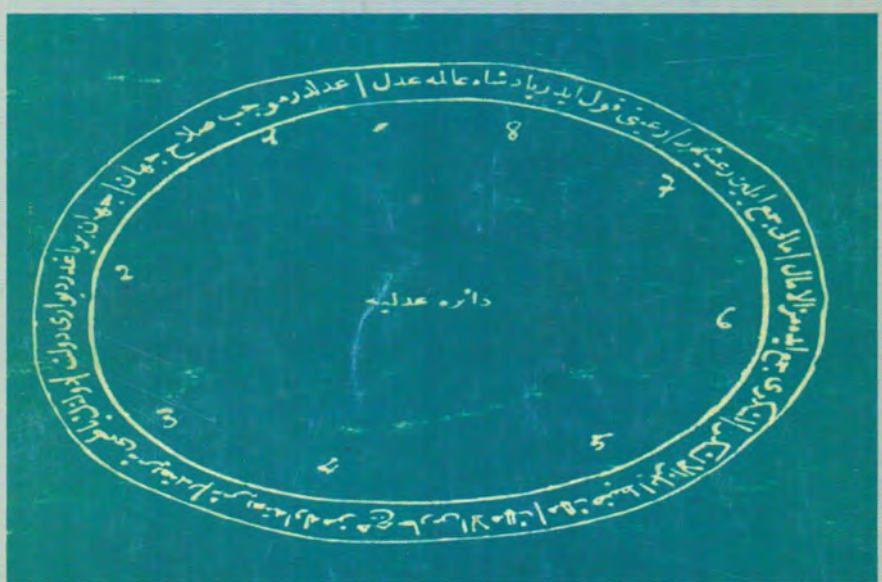

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yılda iki kez yayınlanır

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. – İstanbul : İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1983-

c.: şkl., tbl.; 24 cm.

Yılda 2 sayı

ISSN 1303-1260

1983-84 yıllarında "İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi" adı altında çıkmıştır.

1. SİYASET. 2. SİYASET BİLİMİ. 3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER.

Kapak Resmi: Daire-i Adl (Adalet Dairesi):

Osmanlı iktisadi, siyasi ve toplumsal yapısını bir denge ve döngü yaklaşımı içerisinde anlatan kaideler silsilesi. Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâî adlı eserinde aşağıdaki gibi aktarılır:

1. Adldir mucib-i salâh-ı cihan
   Dünyada barışı sağlayan adalettir
2. Cihan bir bağdır dîvarı devlet
   Dünya, duvarı devlet olan bir bağdır
3. Devletin nâzımı şeriattır
   Devletin düzende tutan şeriattır (yasanın doğru yoludur)
4. Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk
   Şeriat ancak mülk (ülke) ile korunur
5. Mülk zabt eylemez illa leşker
   Mülk ancak ordu ile zaptedilir
6. Leşkeri cem' idemez illa mal
   Ordu, ancak mal ile toplanır
7. Malı cem' eyleyen raiyyettir
   Malı (toplayan) üreten (reaya) halktır
8. Raiyyeti kul ider padişah-ı aleme adl
   Halkı padişaha adalet kul yapar (bağlar)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4868
ISSN 1303-1260

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

IAU
St 31-41

Sayı: 40 Mart 2009

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yılda iki kez yayınlanır

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

YAYIN SAHİBİ	: İstanbul Üniversitesi
YAYIN SAHİBİ TEMSİLCİSİ	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof.Dr. Naz Çavuşoğlu
SORUMLU MÜDÜR	: Doç.Dr. Esra Nemli Çalışkan
YÖNETİM YERİ	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ISSN	: 1303-1260
YIL	: (2009 Mart)
SAYI	: 40
İ.Ü. S.B.F. YAYIN NO	: 44
İ.Ü. YAYIN NO	:
MATBAANIN ADI	: İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü
BASILDIĞI YER	: Horhor Cad. Kavalalı Sokak No.5 K.1 Fatih/İstanbul 0 212 631 35 04-05
BASILDIĞI TARİH	: 2009
YAYIN TÜRÜ	: Yaygın, Süreli, Altı Aylık
YAZIŞMA ADRESİ	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Dergi Yazı Kurulu Başkanlığı 34119 Beyazıt/İstanbul **Tel :** (0212) 440 00 00/12281-12250 **Fax:** (0212) 440 02 03-04 **E-Mail:** sbfdergi@istanbul.edu.tr
WEB ADRESİ	: http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/sbfdergi.htm

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DERGİ YAZI KURULU

PROF.DR. NAZ ÇAVUŞOĞLU (BAŞKAN)
PROF.DR. FATMAGÜL BERKTAY
PROF.DR.SEVGİ GÜRAN
PROF.DR. FARUK SÖNMEZOĞLU
DOÇ.DR. ZEYNEP DÜREN
DOÇ.DR.ESRA NEMLİ ÇALIŞKAN
DOÇ.DR. HATİCE KURTULUŞ AYDAL

EDİTÖR
DOÇ.DR. ESRA NEMLİ ÇALIŞKAN

KONUK EDİTÖRLER
PROF.DR. FATMAGÜL BERKTAY
ARŞ.GÖR. AHMET BEKMEN

TEKNİK SEKRETER
AYFER SAVAŞ

İ.Ü.S.B.F.Dergisi yılda iki kez Mart ve Ekim aylarında yayınlanan, ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına dahil üç hakemli bir dergidir.

Copyright ©2007
Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin yazılı izni olmadan, fotokopi yoluyla veya elektronik, mekanik ve sair suretlerle kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz, kayda alınamaz. Bu dergide yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Fakülte sözkonusu görüşlerden dolayı sorumluluk kabul etmez. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DERGİ YAYIN DANIŞMA KURULU

PROF.DR. DİNÇ ALADA	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. FATMAGÜL BERKTAY	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. NAZ ÇAVUŞOĞLU	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. CEMİL OKTAY	MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SERPİL ÇAKIR	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ZEYNEP DÜREN	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. BİRSEN ÖRS	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. LEVENT ÜRER	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ZEYNEP GAMBETTİ	BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Sayı: 40 **Mart 2009**

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASET BİLİMİ

Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü **1**
Doç.Dr. Birsen Örs

Türkiye'de Siyasal Bilimin Gelişimi: Tarihçe Ve Kurumsal Gelişmeler **13**
Prof.Dr. İlter Turan

Söyleşi: "Türkiye'de Politik İklim, Siyaset Bilimi Alanında Angaje Olmayan Çalışmaları Neredeyse İmkansız Kılıyor" **31**
Prof.Dr. Nermin Abadan-Unat

"...Ve Bunun Gibi Tedbire Siyaset Dirler.": Tursun Bey'in Siyaset Tanımı Üzerine Notlar **43**
Prof.Dr. Cemil Oktay

Söyleşi: "Platonist, Aşkıncı Düşünme Yöntemi Kolaylıkla Demokrasi Düşmanlığına Kayabilir..." **53**
Prof.Dr. Ersin Kalaycıoğlu

Söyleşi: "Siyaset 'İyi Yönetimin, Mutlu Toplumun' Arayışıdır..." **77**
Prof.Dr.Ömür Sezgin
Prof.Dr.Raşit Kaya
Prof: Dr. Cemil Oktay

Söyleşi: "Siyaset Biliminde Yeni Bir Soluk" **109**
Doç.Dr.Şirin Tekeli

Türkiye'de Feminizmin Siyasal Bilimlere Etkisi **119**
Prof.Dr.Serpil Sancar

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kimlikler, Toplum Ve İktidar **133**
Prof.Dr.Haldun Gülalp

İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet Ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi **145**
Yrd.Doç.Dr.Zeynep Gambetti

Siyaset Bilimi Eğitiminde Yeni Yöntem Arayışları: "Avrupa" Üzerine Düşünen Filmler **167**
Yrd.Doç.Dr. E. Zeynep Güler

Siyaset Bilimine İlişkin Seçme Eserler Bibliyografyası **181**
Yrd.Doç.Dr. Serpil Çakır
Arş.Gör. M. İnanç Özekmekçi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

Konfiçyus, Zi-Gong'a şöyle sorar:
"Sence ben bilgili, çok okumuş, çok bilen birisi miyim?"
"Elbette" diye cevap verir Zi-Gong, "öyle değil misin?"
"Hiç de değilim" der Konfiçyus, "ben sadece, başka her şeyi birbirine bağlayan tek bir ipliği kavramış durumdayım."
Akt. ***Suma Qian*** (İÖ 145-85)

Konfiçyus'un kavrayışı, yani her şeyin birbirine bağlı, birbiriyle ilintili ve etkileşim içinde olduğu saptaması, günümüzün iyice karmaşıklaşan küresel dünyasını anlamak açısından önemli bir ipucu. Gerçi ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal süreçlerin ulusaşırı ve uluslararası ölçekte entegrasyonu anlamında küresel süreçler, aslında çok uzun zamandır bizimle birlikteydi. Ne var ki günümüzdeki küreselleşmenin boyutları ve derinliği, varolan siyasal yapılar için çok daha büyük bir meydan okumayı ifade ettiği gibi, bu dönüşümü anlamak, açıklamak ve gerektiğinde müdahale edebilmek iddiasında olan siyaset bilimini de belki şimdiye dek hiç karşılaşmamış olduğu ölçüde bir meydan okumayla yüzyüze bırakıyor ve yeni kavramsal analiz araçları, anlamlandırma biçimleri bulmaya ve dünyayı başka bir gözle "okuma"ya mecbur kılıyor. Böyle bir durumda, "Konfiçyus'un ipliği"ne sahip olmayı hangi siyasal bilimci istemez? Ama bu ipliğe, ancak karşılaştırmalı araştırma ve analiz ile olduğu kadar yeni kavramlar ve mercekler üreterek, ve daha da önemlisi bu derlemeye yazdığı ve Osmanlı siyasal düşüncesi ile kadim Yunan (Aristoteles) ve hem Batı hem de Doğu Ortaçağ düşüncesindeki benzerliklere dikkat çeken Cemil Oktay'ın makalesinde Sümbülzade Vehbi'den aktardığı gibi, "meşveretle", yani müzakere ve tartışma ile, birbirimizi dinleyerek ve birbirimizden öğrenerek ulaşılabilir. Nitekim elinizdeki, ülkemizde siyaset biliminin bir anlamda "nereden gelip nereye gittiğini" sorgulayarak şu anda nasıl bir yerde olduğunu araştıran derlemenin amacı budur.

Derginin ilk yazısında Birsen Örs, küreselleşmenin ve onun izdüşümü olarak post-modernizmin egemen olduğu bir dünyada ideolojinin dönüşümünü sorgularken toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimleri ve topluma "düzen" veren hukuk normları ile ideoloji ilişkisine değiniyor ve bu düzen içinde hareket eden öznenin eylemlerini "okurken" aynı zamanda o toplumun kültürünü de içerecek biçimde ideolojisini de okuyacağımıza dikkat çekiyor. Varolan düzeni koruma ve sürdürme işlevi bulunan ve modernitenin kurduğu ulus-devlet örgütlenme modelinin üzerine oturan ve onu meşrulaştıran hukukun post-modernizm tarafından "kemirilmesi" nedeniyle meşru şiddet tekelinin ulus-devletin elinden giderek kayması, elbette toplumsal ve siyasal açıdan önemli sonuçlar doğurmaktadır.(Bu sonuçların ne kadar "ürkütücü" olduğunu, Zeynep Gambetti'nin yazısında ayrıntılı biçimde görmek mümkündür.) Bunlardan belki de en önemlisi, siyaset ve savaş arasındaki ayrımın giderek bulanıklaşması ve savaşın neredeyse kalıcı bir toplumsal ve uluslararası ilişki biçimini almasıdır. Örs'ün değerlendirmesine göre, ulusal ve uluslararası hukukun gerilemesi ve bunun yerini küresel ve emperyal bir hukuk biçiminin yükselişi, sınırlarının kim ve ne tarafından belirlendiği, örgütlendiği ve kurala bağlandığı belli

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olmayan "gri alanlar"ın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.Bunun sonucu ise, geçmişi ve geleceği kurgulayan büyük ideolojilerin kaybolarak bunların yerine geçen ve gelecekle ilgilenmeyen, genel bir açıklama derdinde olmayan, anlık sorunlara göre örgütlenen toplumsal ve siyasal ideolojilerin ve hareketlerin varlığıdır. Örs, modern dönemin toplumsal mühendislik peşindeki ideolojilerinden radikal biçimde farklı olan bu oluşumları anlamak için yeni duruma uygun yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyduğumuza işaret ederek, bir anlamda, bu derlemenin esas derdinin sınırlarını çiziyor.

Cemil Oktay ise, 15. yüzyıl Osmanlı siyaset düşünürü Tursun Bey'in siyaset anlayışını açımlayan ve bunu yaparken siyasal bilim metodolojisi açısından bir ders gibi de okunabilecek yazısında, hem o dönemdeki siyasal düşüncenin araçsal işlevine (toplumda uyumu sağlamak ve mutlak hükümdarı "sınırlandırmak"), hem de "müesses nizam"ı sorgulamaktan ziyade onun sürdürülmesi açısından oynadığı role dikkat çekiyor. Bu rolün, derlemede yer alan bazı makaleler ve söyleşilerde de yansıdığı gibi, bir yanıyla, o günden bu
yana fazla değişmemiş olduğunu görebiliyoruz. Nitekim, İlter Turan, Türkiye'de siyasal bilimin gelişmesini ele aldığı makalesinde, Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki bir süreklilik noktası olarak Mülkiye'nin (sonraki adıyla Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin) esas olarak kamu görevlisi yetiştirmeye yönelik bir meslek okulu olduğuna işaret ediyor. Daha sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde kurulan Siyaset İlmi kürsüsü bu çizgiden biraz ayrılarak "daha çok liberal sosyal bilimler öğretimi" havasına girmiş, 1973'de Boğaziçi Üniversitesi'nde de Siyaset Bilimi bölümünün açılmasıyla öğrenimde çeşitlilik sağlanmış olmasına karşın siyasal bilimler alanındaki gelişmeler sınırlı kalmıştır. Ancak bu "mahdut" gelişme bile, Turan'a göre, 1980-83 arasındaki askeri yönetimde rahatsızlık yaratmış ve ilgili fakültelerde Siyaset Bilimi bölümlerinin lağvedilerek yerine Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinin açılmasına yol açmıştır. Bugün durum daha farklı olsa da, bu tarihçe, siyasal düşünürler, siyasal bilim öğrenimi ve "müesses nizam" koruyuculuğu arasındaki ilişkiyi ironik bir biçimde ortaya koyuyor. Türkiye'de politik iklimin siyaset bilimi alanında angaje olmayan çalışmaları neredeyse imkansız kıldığını belirten Nermin Abadan-Unat'ın söyleşisinde yer alan kimi saptama ve anılar, İlter Turan'ın analizini doğruluyor ama aynı zamanda bu alanda akademyada her şeye rağmen bazı şeylerin değişmiş olduğunu da –neyse ki!- gösteriyor.

Ersin Kalaycıoğlu ile yapılan ve gerek dünyada gerekse Türkiye'de siyasal bilimin ve davranışçı yaklaşımın başarıları ve zaaflarına ilişkin çok kapsayıcı ve derinlikli söyleşide Kalaycıoğlu, düşünme ve eylem birliğine vurgu yaparak politikanın anlamı üzerinde düşünmeye çağırırken siyasetin mutlak –Platonik- değerlere ve ilkelere uydurulmak istenmesi hevesinin, siyasal yaşam ve toplumda totalitarizme yol açacağı uyarısında bulunuyor. Ömür Sezgin, Raşit Kaya ve Cemil Oktay ile İnci Kerestecioğlu'nun yaptığı söyleşi ise, bizi bir yandan siyasal düşünce tarihinde keyifli bir yolculuğa çıkarırken, "ilim ile saray" arasındaki ilişki (kadim "müesses nizam"ı koruma görevi!), buna bağlı olarak varolan akademik yaşamda bu "görev"i içkinleştirme çabası olarak dayatılan akademik terfi ve yayın mekanizmalarını sorguluyor. Bu söyleşi de "eski bilgilerle bu olup biteni anlayamayacağımız"

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tesbitini dile getiriyor ve "siyasetin anlamsızlaştırıldığı yerde siyaset nasıl yapılır?" şeklindeki can alıcı soruyu soruyor.

Son söyleşimiz olan, Serpil Çakır'ın Şirin Tekeli'yle yaptığı görüşmede Tekeli, bir yandan bir siyasal bilimci olarak gelişimini anlatırken döneminin İsviçre siyasal bilim öğrenimine ilişkin bilgiler veriyor ve böylelikle 1967'de döndüğü Türkiye ile ilginç bir karşılaştırma yapma imkanı sunuyor. Tekeli'nin burada kadınların siyasete katılımıyla ilgili doçentlik tezini yazarken karşılaştığı sorunlar ve tutumlar, kadın hareketinin tarihçesi açısından olduğu kadar Türkiye'deki aydınların cinsiyet körlüğünü yansıtması bakımından da önemli ve ibret verici.Yaşamı ve çalışmaları ile siyasal bilim alanında düşünme-eylem birliğinin de örneklerinden biri olan Tekeli'nin Türkiye'deki siyasal bilime belki de en önemli katkısı, Türk modernleşmesinin devlet odaklı ataerkilliğinin eleştirilmesi açısından açtığı yoldur. Onun çalışmaları, birçok siyasal bilimcinin Cumhuriyet dönemini, ünlü feminist tarihçi Gerda Lerner'in kullandığı deyişle, "yalnızca tek gözle değil, iki gözle birden" görmesini sağlamış ve devleti merkeze alan ulus inşası ve modernleşme süreçlerinin eleştirisine neredeyse bir paradigma değişikliği getirmiştir.

Bu nokta, Serpil Sancar'ın "Türkiye'de Feminizmin Siyasal Bilimlere Etkisi" yazısına iyi bir geçiş sağlıyor. Nitekim Sancar da, feminist tarihyazımının ve siyasal bilim araştırmalarının bizi Türk modernleşmesinin erilliğiyle yüzleşmeye sevkettiğini tesbit ediyor. Sancar'a göre, bu çabalar Türkiye'de devlet odaklı tarih yazımının yanısıra sivil toplum, aile ve enformel toplumsal alanların oluşumunu anlama odaklı bir tarih yazımının gelişimini sağlayarak sosyal bilimler alanına önemli bir katkı yapmıştır. Bu aynı zamanda, "egemen düşünme ve anlamlandırma tarzları içinde temsil edilmesi reddedilmiş, kenarda ve sessiz, hatta dilsiz bıraktırılmış insan deneyimlerinin dile getirilip anlatılabilir hale getirilmesini" amaç edinen eleştirel düşünceye katkıdır ve "bastırılmış olanlar"ın (sadece kadınlar değil, etnik azınlıklar, cinsel yönelimleri dolayısıyla dışlananlar vb.) akademik araştırmaların veri alanına girmesini sağlamıştır. Böylelikle, Sancar'ın dediği gibi, gündelik yaşama gömülü iktidar ilişkilerinin ve bunlar içindeki erilliğin daha yakından anlaşılması mümkün olmaktadır.

Bugün küresel ağların bireyleri, bölgeleri, hatta ülkeleri hem birleştirme hem de ayırma etkisine sahip olduğu hızlı ve birey açısından denetlenemeyen, kafa karıştırıcı bir değişim dünyasında yaşıyoruz. Böyle bir dünyada birincil kimliklerin insanlara bir sığınak sunması, dolayısıyla da kimlik iddialarının yayılması hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Kimlik daima anlamın kökeninde yatan bir olgu olmuştur, ama artık varolan örgütlerin, kurumların yapısal olarak bozulup yeniden kurulduğu (ya da kurulamadığı!); verili kurumların meşruiyet krizine girdiği ve geçici kültürel ifadelerin yaygınlaştığı bir tarihsel dönemeçte kimlik, esas hatta bazen biricik anlam kaynağı haline gelebiliyor ve Manuel Castells'in deyişiyle hem temel insan ilişkilerini değiştirmeye yönelik "proaktif" (feminizm, ekolojizm, vb.), hem de kendi mutlak'ına sıkıca tutunan "reaktif" toplumsal hareketlere (din,etnisite,ırk, milliyet,vb. temelli fundamentalist hareketler) yol açıyor. Toplumsal kimlik oluşumuna sosyolojik bir yaklaşım öneren Haldun Gülalp, "Kimlikler, Toplum ve İktidar" başlıklı makalesinde kimlik siyasetlerine karşı çıkan milliyetçilik ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sınıfsalcılık gibi modernist akımların kendilerinin de birer kimlik siyaseti örneği olduklarını saptıyor. Gülalp'e göre, küreselleşme ve postmodernleşmeye bağlı olan kimlik siyaseti bir problem ise bunun çözümü, bireysel hakların tanınmasından ve çeşitliliğe olanak tanıyan bir yaklaşımdan geçmektedir.

Çok önemli sorular soran ve bu sorulara yanıt ararken, diğer yazarlar gibi yeni analitik yaklaşımların gereğine dikkat çeken Zeynep Gambetti, "İktidarın Dönüşen Çehresi:Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi" başlığını taşıyan makalesinde değişen dünyayı eski kalıplarla anlamaya çalışmanın ideolojik dogmatizme yol açacağına haklı olarak işaret ediyor. Gambetti, birbiri ardınca küresel piyasaya eklemlenen ülkelerde linç ve toplum bekçiliği gibi çok çarpıcı şiddet pratiklerinin ortaya çıkmış olmasına ve bu pratiklerin yanısıra "terörle savaş", "güvensizlikle savaş", "yoksullukla savaş" vb. söylemlerin yaygınlaşmasına dikkat çekerek farklı ülkelerde uygulanan yapısal reformların benzer etkiler ve toplumsal ve siyasal şiddet türlerinde belirgin örüntüler yaratmaya başladıklarını belirtiyor. Gambetti'ye göre, evrenselliğin sonu postmodernizm değil, neoliberalizmdir ve "toplumsal anlamda neoliberalizm, sivil toplumun devletleşmesi (veya devlet olma işlevinin sivil toplum tarafından üstlenilmesi) demektir." Gerçekten de bu ürkütücü durum bizi, toplumsal aktörlerin düzen tesis etmeye, yasaları uygulatmaya, hatta yasa koymaya, gönüllü polislik veya toplum bekçiliğine soyunmalarına yol açarak demokratik gibi görünen toplumlara içkin olabilen,Ersin Kalaycıoğlu'nun da söyleşisinde işaret ettiği, totalitarizm tehlikesi üzerinde düşünmeye çağırıyor.. Gambetti'nin dediği gibi, bu yeni örüntüleri teşhis edip dinamiklerini anlamaya çalışmak, varolan kurum ve kavramların geçerliliğini sınamak skolastik bir egzersiz değil, "belirginleşmeye başlayan şiddet sarmalını körüklüyor olma endişesini taşıyan herkes açısından, siyasi ve vicdani bir hesaplaşmaya girmeye" başlamak demektir.

Burası tam da, C.B. Macpherson'un yıllar önce yaptığı saptamaya değinmenin yeri. Macpherson, kendisiyle siyaset teorisi hakkında yapılan bir söyleşide, "...siyasal kuramın bir türlü üstesinden gelemediği nokta, yalnızca yeni olgusal gerçekler değildir; değişen toplumsal ilişkilerin ortaya çıkardığı yeni ahlaki sorunları da çözümlemektir. O halde geçerli bir siyasal bilim oluşturmak için hem yepyeni deneysel (empirik) araştırma, hem de yepyeni felsefi düşünce gereklidir" diyordu.[1] Bu yeni felsefenin değerleri, ahlaki kaygıları içinde barındırması kadar düşünme ile eylem arasındaki birliği vurgulaması da çok önemli, çünkü dünyamız eski bildiğimiz dünya olmasa bile, eskisinden de çok "düşünen eylem"in müdahalesine muhtaç olan bir dünya. Böyle bir dünyada siyasetin anlamsızlaşmaması için çaba harcamak zorundayız.

***

Serpil Çakır ve İnanç Özekmekçi'nin hazırladığı "Siyaset Bilimine İlişkin Seçme Eserler Bibliyografyası"nın da yer aldığı derlememizin son yazısı, Zeynep Güler'in imzasını taşıyor ve siyaset bilimi öğretiminde yeni bir unsur olarak sinemanın kullanılması deneyimini içeriyor. Bu yazı, sorunsallar üzerinden giden ve sanatın

---

[1] Akt. M.A.Weinstein, "C.B. Macpherson: Demokrasi ve Liberalizmin Kökleri", ***Çağdaş Siyaset Felsefecileri***, der. A.de Crespigny ve K.R. Minogue, Remzi Kitabevi, 1994, s.247.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

güçlü elinin değdiği bir siyasal bilim öğreniminin hem öğrenen, hem de öğreten açısından ne denli canlı ve keyifli olabileceğini sergilemesi açısından çok anlamlı. Birlikte öğrenmenin, birlikte araştırmanın, birlikte ürünler ortaya koymanın tadı başka hiçbir şeyde yok! İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi Anabilim dalında yer alan bütün siyasal bilimcilerin elbirliğiyle kotardıkları "Türkiye'de Siyaset Bilimi" derlemesinin bir de böyle bir yanı var. Makaleleri ve söyleşileri ile özel sayımıza katkıda bulunan siyasal bilimcilere ve söyleşileri gerçekleştiren, bibliyografya hazırlamak için günler harcayan, yazıların düzeltilerini yapan, her türlü angarya ile güleryüzle uğraşan ve "takım çalışması" ruhuna sahip olan Kürsü arkadaşlarıma, başta bu sayının eş-editörü Ahmet Bekmen olmak üzere, çok teşekkür ediyor ve "daha nice özel sayılara, gene birlikte" diyorum... Bakarsınız sonunda "Konfiçyus'un ipi"ni buluruz!

Fatmagül Berktay*

* Prof. Dr.; İÜ SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Başkanı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

POSTMODERN DÜNYADA İDEOLOJİNİN DÖNÜŞÜMÜ*

H. Birsen ÖRS**

Özet
Aydınlanma döneminin ürünü olan ideolojiler, dünyayı anlamlandırma ve bireylere kimlik kazandırma aracı olarak 19. ve 20 yüzyılın toplumsal, iktisadi ve siyasal örgütlenme biçimlerini belirlemişlerdir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Batılı, sanayileşmiş toplumların hem üretim biçimlerinde hem de buna paralel olarak epistemolojik düzleminde yaşanan değişim ideolojilerin de anlamında önemli bir dönüşüme neden olmuştur. Bu yazıda, küreselleşme ve post-modernizmin, ideolojilerin hem içerik hem de pratikte algılanış biçimlerinde ne gibi bir dönüşüme neden olduğu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Postmodernizm, Küreselleşme

Transformation Of Ideologİes In The Postmodern World
Abstract
Ideologies as the output of the age of Enlightenment which has played a functional role in relation to economic, social and political formation of western societies especially during 19th and first half of 20th centuries have two basic functions: establishing identities, and explaining and construing the world. As from the mid-20th century some fundamental changes which took place in the mode of production as well as in the modern epistemological perspective have transformed the meaning of ideology in post-industrial societies. This paper deals with the transformation of ideologies with regard to its content and appearance, in the age of globalization and post-modernism.

Keywords: Ideology, Post-modernism, Globalization

***

18. yüzyıl Aydınlanma döneminin akılcı filozoflarından olan Antoine Destut de Tracy'nin, bugün bizim "bilim"e atfettiğimiz anlama yakın bir anlam yükleyerek "düşüncelerin bilimi" olarak tanımladığı ideoloji kavramı, o günden

---

* Bu yazı, 25-28 Ağustos 2008 tarihinde HFSA ve İstanbul Barosu tarafından Düzenlenin **Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar IV** konulu toplantıda sunulan "Dünyayı Anlamlandırma Aracı Olarak İdeoloji" başlıklı metnin yeniden düzenlenmiş halidir.

** Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bugüne önemli bir değişime uğramış, altyapı-üstyapı metaforundan hegemonya'ya, yapısalcıların "dil" çözümlemelerinden post-yapısalcıların "söylem" analizlerine kadar uzanan uzun ve karmaşık bir serüven geçirmiştir ve halen de üzerinde tartışılan bir kavram olarak sosyal bilimlerin önemli uğraş alanlarından biri olmaya devam etmektedir. Bu serüvenin hikâyesi, bu yazımızın konusu değildir.[1] Bu yazıda daha çok, bir yandan insanın anlama-bilme ihtiyacına, kendi bireysel ve toplumsal varlığını tespit etme, bir bağlama oturtma ve meşrulaştırma ihtiyacına işaret eden ideoloji ve ideolojinin iki önemli işlevi[2]; dünyayı anlamlandırma ve bireye kimlik kazandırma işlevi ele alınacak, diğer yandan da epistemolojik sıçramalar sonucu ideolojilerin değişimi ve buna paralel olarak dönüşen toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimleri üzerinde durulacaktır.

İDEOLOJİLERİN DÜNYAYI ANLAMLANDIRMA VE KİMLİK KAZANDIRMA İŞLEVİ

İdeoloji, her şeyden önce bir dünya görüşüdür; içinde yaşadığımız dünyanın nasıl bir dünya olduğunu bize anlatmaya çalışır. Toplumsal gerçeklik, çıplak haliyle, insanlar için oldukça karmaşıktır ve insanın kendi başına bu gerçekliği anlayabilmesi, açıklayabilmesi, sebepler ile sonuçlar arasında ilişki kurabilmesi ve seçenekler karşısında rotasını belirleyebilmesi oldukça zordur. Çağlar boyunca dinler, mitler ve gelenekler insanların yaradılışa, doğaya, tanrıya, topluma ve siyasal iktidara ilişkin sorularını yanıtlayan inançlar ve kuralları, hazır paketler halinde insanlara sunmuş, böylece süregitmekte olan toplumsal ve siyasal düzenin doğru, tam da olması gerektiği gibi olduğuna dair inancı pekiştirmiş, varolanı açıklamakla kalmayıp "daha iyi bir insan ve toplum nasıl olmalıdır?" sorusuna da yanıtlar üretmiştir. Modern dönemin üretmiş olduğu "bilgi" anlayışının ürünü olan ideolojiler de, bir anlamda, kendini ele vermeyen, kendi kendini açıklamayan toplumsal gerçekliği anlaşılır hale getirme, deşifre etme işlevini gören, aynı zamanda sosyo-politik seçenekler karşısında yol göstererek, bireyin tercih yapmasını kolaylaştıran bir araç olmuştur. Claude Lévi-Strauss, çağdaş Batı toplumunun yaptığı şeyin, mitos'un yerine ideolojiyi getirmek olduğunu, ideolojinin bize toplumun haritasını verdiğini, toplum içinde hareket etmemizi ve yaşamamızı kolaylaştırdığını söylerken, tam da bu noktaya vurgu yapmıştır. İdeoloji, insanın ve toplulukların eline tutuşturulmuş yol haritasıdır. Bu harita, toplumsal ve siyasal gerçekliğin ne tür ilişkiler ve kurumlar üzerine kurulduğunu, bunların doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu, izlenmesi gereken "en iyi yol"un ne olduğunu anlatır. Her ideolojinin insan doğası, tarih süreci ve sosyo-politik yapı üzerine söyleyecekleri vardır. Diğer bir ifadeyle, her ideolojinin bir insan doğası anlayışı, tarihi anlama ve açıklama biçimi vardır. Ayrıca her ideoloji "daha iyi" bir sosyo-politik yapıyı önerir, hedefler veya vaat eder. Dolayısıyla ideoloji, bir inançlar, normlar, değerler bütünüdür ve aynı zamanda "olması gereken" "ideal" sosyo-politik modeli içerir.

---

[1] İdeolojinin geçirmiş olduğu dönüşüm için bkz. Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni*, Ankara: İmge Kitabevi, 1997.

[2] İdeolojilerin işlevleri konusunda bkz. H. Birsen Örs, "İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak" *Modern Siyasal İdeolojiler* (içinde), (der.. Birsen Örs), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2007, s.45.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Böyle tanımladığımız zaman, ideolojinin hem mitler, hem de siyasal kültür ile benzer özellikler taşıdığını söyleyebiliriz. Bu nedenle de, özellikle siyasal kültür ile ideoloji çoğu kez aynı anlamda kullanılır. Benzerliklerine rağmen, gerek mitoloji gerek siyasal kültür ideolojiden farklıdırlar. Gerçekten de mitler ve ideolojiler benzer bir işlev görmektedirler: anlaşılamayan karmaşık dünyayı anlaşılır kılmak. Yine, hem mitler hem de ideolojiler, toplumun siyasal otoriteler tarafından manipüle edilmesinde kullanılan araçlar olmuşlardır. Ancak, mitlerden farklı olarak ideolojiler, sadece grupları değil bireyleri de derinden etkileyen, bireysel kimliğin kazanılmasına yardımcı olan, hatta bireyleri diğerlerinden "ayıran" bir özelliğe sahiptir. İdeolojiyi oluşturan düşünce ve inanç öbekleri arasında çoğu kez mantıksal tutarlılık bulunması da, ideolojilerin bir başka ayırıcı özelliğidir. Zaten, ideolojileri insanlar için çekici kılan da insan, toplum, siyaset, tarih vb. konularında söylediklerinin birbirini destekleyen, tutarlı düşüncelerden oluşmasıdır. Toplumun yaşamış olduğu sosyo-politik gerçekler ideoloji tarafından bir iç mantığa kavuşturulur. İdeoloji taraftarı, ideolojisinin tutarlı, bu nedenle de doğru olduğunu düşünerek rahatlar. İdeolojiler, özellikle bu nitelikleri nedeniyle katı ve dogmatiktirler. Tutarlılık, bu nedenle de yanlışlanamazlık, ideolojilerin diğer düşünce biçimlerine tamamen kapalılığını getirmektedir.

Özellikle K. Marx'ın toplumdaki tüm zihinsel ürünleri ve faaliyetleri içine alan ideoloji tanımı, ideoloji ile siyasal kültür arasındaki yakın ilişkiyi çağrıştırmaktadır[3] Ancak, ideoloji, siyasal kültürün önemli bir ögesi olmakla birlikte, ondan ayrı ve farklıdır. Yüzyıllar boyunca toplumların üretmiş olduğu değer, tutum, davranış, adet ve sembollerden oluşan kültür spontane bir birikimdir; toplumlar tarafından bilerek, isteyerek, planlı bir şekilde üretilmiş değildir. Aynı zamanda kültür, çoğu kez birbiri ile çelişen ama yan yana, bir arada yaşayan inanç ve değer öbekleri olarak mantıksal bir iç tutarlılığa sahip değildir; olması da gerekmemektedir. Ayrıca, kültürün geleceğe yönelik bir projesi de yoktur. Kültür; aile, okul gibi çeşitli toplumsallaştırma araçları ile bireylere toplumdaki yerlerini, toplumun kendilerine biçtiği rolleri ve diğer değer ve tutumları öğreterek "kimlik" verir. Bu kimlik, toplumun genel dünya görüşünü yansıtan bir kimliktir; bu nedenle de "bütünleştirici"dir. Oysa ideolojiler, onları oluşturan ögeler arasında mantıksal bir bağa ve tutarlılığa sahiptir. Geçmişi ve bugünü anlama ve açıklamaya ihtiyaç duyduğu kadar, mutlaka geleceğe yönelik bir toplum ve siyasal düzen modeline de sahiptir; diğer bir ifadeyle her ideolojinin bir "proje"si vardır. Bu projenin, ideolojinin geliştirmiş olduğu insan doğası ve tarih anlayışı ile tutarlı olması gerekmektedir. İdeolojiler spontane değildir; insan zihninin üretmiş olduğu bir düşünceler zinciridir. Bu anlamda iradidir; bireyi ve toplumu belirli bir amaca doğru harekete geçirme misyonuna sahiptir. İdeolojiler de, kültür gibi toplum bireylerine kimlik kazandırır, ancak bu kimlik kültürün verdiği kimlikten farklıdır; bu, toplumun bireye biçtiği rol ve kimlik değildir; daha geniş kapsamlı ve tutarlı bir dünya görüşünün içinde nerede yer aldığı ve nasıl bir rol ve misyon üstlenmesi gerektiğini içeren bir kimliktir. Bu anlamda ideoloji, "ben kimim?" sorusuna verilen

---

[3] K. Marx ve F. Engels, *Alman İdeolojisi*, (çev.. Sevim Belli), Sol Y., 1992, (3. baskı); K. Marx, *Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire'i*, (çev.. Gülen Fındıklı), İstanbul, 1975; ve Jorge Larrain, *Marxism and Ideology*, London, Macmillan, 1983.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

cevaptır. Bu kimlik, bireyi toplum ile bütünleştiren değil; tersine daha küçük bir grup ile bütünleştirerek onu toplumun geri kalanından ayıran ve uzaklaştıran bir kimliktir. Bu kimlik, aynı zamanda pasif değil aktif bir kimliktir; bireyi harekete geçiren, onu ideolojinin çizdiği ideal sosyo-politik düzenin kurulmasında rol almaya teşvik eden bir kimliktir.

İNSAN-TOPLUM-BİLGİ-DÜZEN

Doğanın bir parçası olan insan, sadece doğal bir varlık, bir hayvan değildir. Biyolojik varlığının ve bu varlığı devam ettirme isteğinin dışında, insanı insan yapan en temel özelliği kendine ve dünyaya anlam katma arzusudur. Kendine ve dünyaya anlam katma, bir anlamda insanın kendini gerçekleştirmesi, sadece nesnelerin değil duyuların da dünyasına kendisini açarak düşünen ve üreten bireyin yaratılması sürecidir. Gerek düşünsel gerek maddi olarak üretilen her ürün, onu önceleyen insan düşüncesini ve yaratıcılığını içinde barındırdığı için doğal olan "şeyler dünyası"ndan ayrılır. İnsan doğduğunda anlamlar dünyasını "hazır" bulur; üyesi olduğu toplum tarafından üretilmiş ve biriktirilmiş dünyaya ilişkin "bilgi" kendisine sunulur. Yine, üyesi olduğu toplumun ortak sembolleri ve "bilgi"yi paylaşma, bunun üzerinden iletişim kurma ve böylece dünyadan aynı şeyi anlama aracı olarak "dil"i de hazır olarak bulur. Dil aracılığı ile özne olarak kendini gerçekleştirir. Dil, bir yandan düşünme, kendisini ifade etme, toplumun geri kalanı ile ortak bilgiyi paylaşma ve iletişim kurma aracı iken, diğer yandan da insanın düşüncelerinin sınırıdır. İnsanı sınırlayan bir diğer durum, bireyin üyesi olduğu toplumun kendisini yerleştirmiş olduğu konumdur. İnsanı benzerleriyle bağlayan ve onu toplumdaki "yerine" yerleştiren şey toplumda geçerli olan hukuk anlayışı, bu konumu ifade eden araç ise toplumun ortak dilidir. İnsan ancak bu şekilde bir "özne" halini alır. Dolayısıyla toplumun dünyayı betimleme biçimi paylaşılan bir anlayışın ürünüdür ve her toplumun "bilgi"sinin temelini oluşturan dogmalar vardır. Birçok toplumda "doğru bilgi" yüzyıllarca din, gelenekler, ortak ata gibi yaradılışı ve tarihi açıklayan dogmalar üzerine temellenmişken, 18. yüzyıldan itibaren özellikle Batı dünyasında bunun yerini "bilim" almıştır. Bilim ve akılcılığa çoğu zaman din de eşlik etmiştir elbette. Veya diğer toplumları "uygarlaştırma" misyonu, üstün ırkı saflaştırma misyonu gibi çeşitli dogmalar da zaman zaman dünyanın kaderini derinden etkilemiştir. Sonuç olarak, her toplumun ve her dönemin bir "kurucu inancı" olmuştur. Bu inanç, dilin kullanımından bireyin toplumdaki konumlandırılmasına, dolayısıyla hukuk anlayışına kadar toplumsal örgütlenmeyi önemli ölçüde şekillendirmiştir. "Demokrasi" "hukuk devleti" "bireysel haklar" "liberalizm" daha sonra "insan hakları" "çoğulculuk" "kadın hakları" "azınlık hakları" ve benzeri kurucu inançlar 20. yüzyıla damgasını vurmuştur. 21. yüzyılda bunlara "küreselleşme" "çokkültürlülük" "mikro kimlikler" ve benzeri kurucu inançlar eklenmiştir. Aynı zamanda birer slogan olan bu inançlar, bu tarihsel dönemin "doğrusu" "etik olanı" ve "gerçekliği"dir. Toplumsal ve siyasal örgütlenmeler bu epistemolojik düzlemde şekillendirilmiş, bu örgütlenmeler içinde yer alan bireyler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de bu örgütlenmelere uyumlu hale getirilmiş; birer özne olarak toplumsal, siyasal, kültürel vb anlamlarda yeniden yaratılmışlardır.[4]

İdeolojiler belirli bir epistemolojik zemine dayanırlar; "bilgi"nin "ne olduğu", "nasıl üretildiği", "doğru bilgiye nasıl ulaşıldığı" sorularına verilen yanıtın niteliği, aynı zamanda dünyayı nasıl algıladığımızı veya algılamamız gerektiğini de belirlemektedir. Bilginin üretilme biçimi ve doğru bilgi algısı, bu algı ile uyumlu bir toplumsal, iktisadi ve siyasal örgütlenme biçimini de üretmektedir. İlkel dünyada doğru bilgi doğadaki gözlemlenebilir olgular ve kabile büyücüsünün bunlara getirdiği yorum veya üstün güçlere sahip ve çoğu kez tanrıların sözcüsü olduğuna da inanılan liderin söyledikleridir. Antik Yunan'da düşünürlerinin çoğuna göre doğru bilgi gözlemlenebilir evrende değildir, ancak insan düşüncesi ile ulaşılabilen metafizik bir olgudur. Ortaçağ Avrupası'nda doğru bilgi Kutsal Kitap'ın söylediklerdir; bu o kadar doğrudur ki, evreni anlamaya ve açıklamaya çalışmak beyhude bir çabadır ve bu çabanın bizim öbür dünyada ulaşmayı umduğumuz yere ulaşmamıza hiçbir faydası yoktur. Aydınlanma hareketi ile yaşanan epistemolojik sıçrama, geleneksel ve uhrevi dünyayı algılama biçimini rasyonel, bireyci, geleceği kuran ve kurgulayan bir algılama biçimine dönüştürmüş ve bu dönüşümü yansıtan (kimi zaman meşrulaştıran kimi zaman da ona tepki gösteren) ideolojiler üretmiştir. 19. ve 20. yüzyılın üretmiş olduğu ulus-devlet, vatandaşlık, insan hakları, demokrasi gibi "doğru bilgi" "doğru yaşam" "doğru insan ve toplum" "doğru devlet" kavram ve tanımları, aslında ideolojik tanımlardır ve dönemin epistemolojisini yansıtırlar.

EPİSTEMOLOJİK SIÇRAMALAR VE İDEOLOJİLERİN DÖNÜŞÜMÜ

Bireyin doğa ve toplum ile ilişkisi, en azından iki yönü ile ideoloji ile ilintilidir. Bunlardan birisi insanın içinde yaşadığı doğayı "anlama ve kontrol etme" ihtiyacı, diğeri ise insanın doğa ve toplum içinde kendini konumlandırma, tanımlama ve doğa ve toplum ile ilişkilerini "düzenleme" ihtiyacıdır. Bu karşılıklı ilişkiler çerçevesinde, insanların doğa ile mücadelesinde en önemli sorun, doğada meydana gelen olayları gözlemleyerek, tasnif ederek anlamak ve hayatı rahat ve güvenilir kılmak için kontrol edebilmek olmuştur. Toplumsal ilişkilerde ise insanların "konum"larını tanımlama, böylece hem toplumsal ve iktisadi hem de siyasal düzlemde toplum üyeleri arasında kurulacak karşılıklı etkileşimin kurallarını belirleme ve bu kurallara itaati sağlama, toplumsal ve siyasal istikrarın önemli bir önkoşulunu oluşturmuştur. Bütün bu nedenlerden dolayı "bilgi", hem doğayı hem de toplumu kontrol etmede kritik bir öneme sahip olmuştur. Anlaşılamayan ve bu nedenle de kontrol edilemeyen her şey insanoğlu için korkutucu olmuştur. İlk çağlarda insanlar önce doğada meydana gelen olaylardan korkmuşlardır. Korkuyu yenmenin tek yolu, korkulan şeyi anlamak ve açıklanabilir kılmak böylece onu kontrol edebilmektir. Tarihöncesi dönemlerden bugüne ulaşabilmiş mitler, bize insanların doğa olaylarını anlamaya, açıklamaya böylece bilinmezlikten ve korkudan kurtulmaya çalıştıklarını göstermektedir. Açıklanamayan doğa olayları tanrıların

[4] İnsanın özne olarak yaratılması konusunda bkz. Michel Foucault, *Power and Knowledge: Selected Interviews and Other Writings* (ed.by Colin Godon), N.Y.: Pantheon Boks, 1980; *Deliliğin Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1992; ve *Hapishanenin Doğuşu*, Ankara: İmge Kitabevi, 1992.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gazabı gibi bir nedene bağlanarak açıklanabilir hale getirilmiştir. Yaratılan mitler, doğayı anlamanın yanı sıra, toplumu uyum içinde bir arada tutacak kurallar üretmenin bir aracı olarak da işlev görmüşlerdir. Yıkıcı doğa olayları, toplumsal kurallara uyumun bozulmasına, otoriteye itaatsizliğe tanrıların kızgınlığının bir ifadesi olarak gösterilerek siyasal otoriteye itaat sağlanmaya çalışılmıştır. Çoğu dinsel nitelikli bu mitler, dinsel güç ile dünyevi güç arasında bir bağ kurarak siyasal otoriteye koşulsuz rızanın zeminini oluşturmaya çalışmıştır. Mitlerin yanı sıra, tek veya çok tanrılı dinler de, esas itibariyle hem doğayı ve yaradılışı açıklamaya, hem de toplum içi ve toplum-siyasal iktidar ilişkilerini düzenlemeye çalışan yazılı ve/veya sözlü kurallar, inançlar, ritüeller bütünü olarak işlev görmüşlerdir.

İnsanlar için sadece doğayı değil, toplum halinde yaşamaya başladıktan sonra karmaşık olan toplumsal gerçekliği anlamak, açıklamak, kontrol etmek ve değiştirmek de önemli olmuştur. Dönemin doğru kabul edilen "bilgi"si, toplumun anlamını, insanların bu dünyaya ve öte dünyaya ilişkin görev ve hedeflerini, toplum içindeki yerlerini, ilişkilerin niteliklerini ve kuralları tanımlayarak toplumu ve toplumsal ilişkileri anlaşılır kılmaktadır. Birkaç yüzyıl öncesine kadar, dinsel kurallar ve gelenekler, "doğru bilgi" olarak kabul edilmekteydi. Toplumsal ve siyasal gerçekliğin açıklanmasında dinin ve metafiziğin yüzyıllarca egemen olması, büyük ölçüde toplumların durağan yapıları ile açıklanabilir. Durağanlık, bir bakıma, toplumsal ve siyasal istikrarın güvencesi olmuş, değişime şüphe ile bakılmıştır. Bu nedenle, yüzyıllarca "bilgi" "olan"ın anlaşılmasından çok "olması gereken", bilimin ürettiği olgusal bilgiden çok din, metafizik ve gelenceklerin "inanç" üzerine kurulu süregelen kurallarından oluşmuştur. Bu nedenle, çoğu kez dinsel bir zemin de taşıyan klasik siyasal teorinin özelliği, çağdaş toplumsal bilimlerden farklı olarak, toplumu anlamaya, betimlemeye ve açıklamaya değil, toplumu kurmaya, "daha iyi" olduğu düşünülen bir toplum modeline doğru değiştirmeye yönelik olmuştur. Elbette bu kurucu anlayış, Aydınlanma düşüncesinin ürettiği kurucu akıldan; kendi kaderini tayin edebilen hem bugüne hem de geleceğe yönelik yaşamı kurabileceği düşünülen insanın kurucu aklından farklıdır. Çoğu kez dinsel öğreti ve kurumlar ile ilişkili olan klasik siyasal teorinin ürettiği "ideal" toplum ve iktidar modeli düşüncesi bazen bir zamanlar var olduğuna inanılan "ideal altın çağ"a dönüşe, bazen de metafizik güçleri de içeren ezeli ve ebedi devleti kurma misyonuna dayanmıştır.

Aydınlanma ve İdeoloji

Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da başlayan ve giderek hız kazanan iktisadi değişim süreci, zamanla toplumsal dokuyu, toplumsal ve siyasal ilişkileri, inanç ve değerleri de değişime zorlamıştır. Toprağa bağımlı ekonominin paraya dayalı bir ekonomiye dönüşmesi, katı sınıfsal yapıların çözülmesi, kırsal alanlardan kentlere hızlı göç, mevcut meslek yapılarında değişim, yeni mesleklerin ortaya çıkışı ve benzeri birçok toplumsal ve iktisadi değişim toplumsal statüleri olduğu kadar siyasal statüleri de altüst etmiştir. Ortaya çıkan yeni toplumsal ve iktisadi düzende mitlerin, geleneklerin ve dinsel değerlerin açıklayıcı gücüne inanç giderek zayıflamış, yeni toplumsal ve siyasal durumu açıklayabilecek, geleceğe ilişkin rotayı çizebilecek başka bir çerçeveye, başka bir dünya görüşüne, diğer bir ifadeyle yeni bir "bilgi"ye ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Toplumun üstüne "birey"i koyan ve bu bireyi "akıl" ve siyasal iktidara karşı doğuştan sahip olduğu "doğal haklar" ile

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

donatan Aydınlanma felsefesi, bu anlamda, doğayı ve toplumu bir yeniden anlama ve tanımlama çabasıdır. Diğer bir ifade ile, Aydınlanma ile birlikte yeni bir epistemolojik döneme girilmiştir. İnsanın akıl yolu ile her şeyi açıklayabileceği ve geleceğini oluşturabileceği inancı, geleneksel ve dinsel inançları kökünden sarsmış, bu dünyanın yine bu dünyanın gözlenmesiyle açıklanabileceği düşüncesi giderek yaygınlaşmıştır. Bu, bireyin ve bilimin zaferi olmuştur. İlk defa Locke'un ortaya attığı deneyci (emprisist) bilgi ile klasik bilgi teorisi zayıflamış, giderek güçlenen modern sosyal ve siyasal teori ise, klasik siyasal teoriden farklı olarak toplumu anlamak ve betimlemek gibi bir hedefe yönelmiştir. Anlaşılan toplumu değiştirmek ise, teorinin değil "akıl"a sahip bireye atfedilen bir yetenek olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Artık kurucu olan teori değil, bireydir. Özellikle doğa bilimleri ve sanatta büyük ilerlemeye neden olan Aydınlanma, zamanla sosyal bilimlerin de din ve metafizikten kurtularak ayrı bir alan olarak gelişmesini sağlamıştır. Artık, siyasal iktidar ile yönetilen ilişkisini dinsel temellere ve geleneklere dayandırmak mümkün değildir, çünkü bunun akıl ile açıklanabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, modern epistemolojik düzlemin bir ürünü olan "ideoloji" kavramının Fransız İhtilali'nden hemen sonra, 1796 yılında üretilen bir kavram olması, bir rastlantı değildir.[5]

İdeolojilerin 19. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlaması, ideoloji ile toplumsal değişim (bunu aynı zamanda epistemolojik değişim diye de okuyabiliriz) arasındaki ilişkiye işaret etmekte. Değişimin sürekliliği gerçeği düşünüldüğünde, sanayi sonrası toplum adı verilen toplumsal, iktisadi ve siyasal örgütlenme ve düşünme biçimlerinin yaygınlaşmaya başladığı 1950'li yıllardan itibaren "ideolojilerin sonu" olarak genel bir adlandırma ile anılan ama içinde bütün bu değişim süreçlerinin insan düşüncesine yansımasını ifade eden akımın ortaya çıkışını yadırgamamak gerekir. Bu tez temelde, gelişmiş ülkelerde sanayileşme, üretimde artış ve paylaşımın nispeten daha adil hale gelmesinin bir sonucu olarak ulusal refahın artması ve sınıflar arası farklılıkların giderek azalması ile birlikte ideolojik farklılıkların da azaldığı görüşüne dayanır. S.M. Lipset ve Daniel Bell'in başını çektiği bu savın destekçilerine göre[6], özellikle Batı'da, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir yandan sanayileşme ve iktisadi gelişme diğer yandan sosyal devlet anlayışının gelişimi, bu toplumlardaki sınıfsal çatışmaları asgariye indirmiştir. Bir zamanlar ideolojik bir konu olarak algılanan iktisadi planlama, işçi örgütlenmeleri gibi konular, birer teknik konu olarak algılanmaya başlamıştır. İdeolojik yelpazenin uçlarında bulunan ideolojiler giderek birbirlerine yaklaşmış hatta benzeşme eğilimine girmiştir, diğer bir ifadeyle bir zamanlar toplumların yaşadığı derin ve çalkantılı değişim dönemlerinin sorunlarına cevap veren ideolojilerin işlevleri, bu sorunların ortadan kalkması ile sona ermiştir. Ne Marksizm, ne liberalizm ne de faşizm 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan yeni problemlere cevap olabilir. Bu

---

[5] 18. yüzyılda ideoloji kavramının ortaya çıkışı ve anlamı konusunda bkz. H.M. Drucker, *The Political Uses of Ideology*, London: Barnes and Noble, 1974; Jorge Larrain, *The Concept of Ideology*, Huchinson, 1979; ve Terell Carver, "Ideology", Terence Ball ve Richard Dagger (ed.), *Ideals and Ideologies: A Reader*, (2. baskı), N.Y Harper Collins, 1995.

[6] Bkz. Daniel Bell, *The End of Ideology*, N.Y.: Collier Boks, 1962; S. Martin Lipset, "Europe: The Politics of Collective Bargaining", (içinde) M. Rejai (ed.), *Decline of Ideology*, N.Y.: Adline Atherton, 1971.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

iddia ve büyük tepki gören bu iddianın kendisinin de bir ideoloji olduğu, Üçüncü Dünya ülkelerinde o dönemde yaşanan toplumsal ve siyasal çalkantıların bu sav ile açıklanmasının mümkün olmadığı ve benzeri karşı görüşler 1950'li ve 1960'lı yılların sosyal bilimcileri arasında yaygın biçimde tartışılan konular olmuştur.

İdeolojilerin sonu iddiası, "modern toplumlar tüm sorunlarını çözmüş toplumlar mıdır" sorusunu gündeme getirmektedir. Acaba, sınıfsal çatışma, maddi refah farklılığı gibi problemlerini çözmüş toplumlar, insan-doğa, insan-toplum, toplum-siyasal iktidar arasındaki ilişkilere yönelik tüm sorularını cevaplamış ve tüm sorunlarını da çözmüş mü olacaktır? Modern sanayileşmiş toplumlar belki artık ciddi sınıf çatışmaları yaşamıyor, ancak çok kültürlülük, çok kimliklilik, etnik ve dinsel farklılıklar gibi aslında hep varolan ama vatandaşlık, ulus-devlet, ulusal hukuk gibi 19. ve özellikle 20. yüzyılın kurucu inançları ile dondurulan, yok sayılan sorunlar yeniden çatışma alanları olarak ortaya çıkıyor. Cinsiyet, din, dil, etnik köken, bölge hatta medeniyet temelli bu kimlikler, bir zamanların milliyetçi kimlikleri kadar güçlü olacağının sinyallerini veriyor. Üstelik bu çatışmalar sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de cereyan ediyor. Sadece modern toplumların değil tüm toplumların yaşadığı çevre problemi, teknolojinin gelişimiyle giderek daha da yıkıcı olan savaş gibi sorunlar da, insanların sorunlarını çözmek bir yana üzerinde düşünmeleri ve çözüm üretmeleri gereken alanların giderek arttığını göstermekte. Kaldı ki, insanların doğaya ve kendine bir anlam katma, ben kimim sorusunu yanıtlama, kendisini doğa ve toplum içinde tanımlama ve konumlandırma isteği, insanı insan yapan ve onu diğer varlıklardan ayıran bir özellik olarak var olduğu sürece dünyayı anlamlandırma araçları üretmeleri devam edecektir. Buna biz ideoloji diyoruz, eskiden buna gelenek, din, mit, büyü veya başka bir şey denmekteydi. Belki yarın da başka bir şekilde adlandıracağız, ama insanın kendini var etme ve varlığını kanıtlama aracı olarak ideolojiler hep var olacak gibi görünmekte. Üstelik siyasal seçkinlerin de toplumları şekillendirme ve yönlendirmede kullanacağı, varlığını ve haklılığını üzerinde yükseltebileceği bir meşruiyet zemini olarak bir ortak inançlar bütününe ihtiyaç duyduğu da unutulmamalıdır.

Postmodernizm ve İdeoloji

Nitekim 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Batı toplumlarında yeni bir döneme girildiğinden, bu dönemin "sanayi sonrası" "post-modern", "tarih-sonrası" "bilgi toplumu" gibi adlarla adlandırılabileceğinden ve bu toplum modelini karakterize eden özellikler olarak da esnek üretim ve özellikle iletişim ve enformasyonda teknolojik gelişimden sıkça bahsedilmeye başlandı. Ancak, sanayi-sonrası toplum denen ve Batı toplumlarını anlatmak için kullanılan bu model, sadece sınaî üretim ve teknolojik gelişme ile sınırlı bir örgütlenme biçimi değildir. Bu, aynı zamanda modern toplumun bireyinden farklı bir birey ve toplum anlayışını, farklı kültürel bir yapıyı ve nihayet farklı bir siyaset, iktidar anlayışını da içermektedir.

"Post-modernizm" veya "post-modern durum" olarak adlandırılan bu gelişme, aynı zamanda "küreselleşme" olarak adlandırılan bir gelişme ile paralel ilerleyen bir süreçtir de. Kimilerine göre, bu "yeni" durum neredeyse dünyadaki tüm toplumların topyekün yaşadıkları bir süreçtir ve küreselleşme bu sürecin iktisadi ve

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

teknolojik boyutunu, postmodernizm ise kültürel ve toplumsal boyutunu ifade etmektedir. Bu iki boyut öylesine iç içe geçmiştir ki birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Ancak daha da önemlisi, bu sürecin insan yaşamının bütün boyutları üzerinde yarattığı etkidir.[7] Özellikle teknolojinin gelişimi ile toplumlararası iletişimin giderek artmasının da etkisiyle kapitalist üretim ve yaşam biçiminin tüm dünyaya yayılması, ve bu yaşam biçiminin değerleri olan "demokrasi" "insan hakları" "sivil toplum" "yerellik" "yerel kimlik" "çokkültürlülük" gibi kavram ve değerlerin de diğer toplumlar tarafından evrensel değerler olarak kabul edilmeye başlaması sonucu ortaya çıkan, neredeyse "homojen" bir dünya toplumunu ifade eden "küreselleşme" ulus-devlet, ulusal kimlik, ulusal hukuk gibi hem toplumları diğer toplumlardan ayıran hem de içinde yaşayan bireylere kimlik kazandıran çok sayıda kurucu inancın ve bu inancın kurduğu kurumların işlevlerini zayıflatmakta ve varlık nedenlerini giderek ortadan kaldırmakta veya en azından şüpheli kılmaktadır.

Sanayi sonrası toplumların bir özelliği olan post-modernizm, çağdaş toplumun giderek parçalanmasına, çoğulculaşmasına ve bireyci hale gelmesine işaret etmektedir. Ancak burada sözü edilen bireycilik, modernitenin yaratmış olduğu rasyonel, zamanı ve geleceğini kuran bireycilik değil, zamanı olduğu gibi yaşayan, kültürel kimliklerinden beslenen bir bireyciliktir. Çağdaş toplumların yaşamış olduğu bu parçalanma, bir yandan iş örgütlenmesi ve teknolojideki değişimle ilgilidir, bir yandan da ulus-devletin ve hakim ulusal kültürlerin çöküşüyle ilgilidir. Ekonomik, politik ve kültürel hayat, küresel dünyada meydana gelen gelişmelerden hızlı bir şekilde ve derinden etkilenir. Bu etkilenmenin boyutlarından biri, ulus-devletin tipik kurumlarının ve kurucu inançlarının zayıflaması, buna karşın yerel olanın önem kazanması, ulus-altı ve bölgesel kültürlerin giderek güçlenmesi ve kimlik belirleyici unsurlara dönüşmesidir. Örneğin, bir zamanlar ulusal politikanın önemli unsurlarından olan kitlesel partiler yerlerini ırk, din, dil, toplumsal cinsiyet, bölge gibi alt kültürel unsurlara dayalı yeni toplumsal ve siyasal hareketlere bırakmaya başlar. Sınıf aidiyetine, paylaşılan çalışma deneyimine veya refah düzeyine dayalı kimlikler çözülerek daha çoğulculaşmış ve özelleşmiş kimlikler ortaya çıkar. "Ulusal kültür" düşüncesi bu alt kültürlerin saldırısına uğrar ve farklılık politikası önem kazanır. Bu durumda kimlik, üniter veya özsel değil, değişime açık, kaygan ve çok katlıdır. Bu anlamda post-modernizm (post-modern toplum) yerel ile küreseli birbirine bağlantılandırır. Bir yandan ekonomi, teknoloji, üretim, kültür uluslararasılaşır (küreselleşir), diğer yandan da küresel gelişmeler ulusal yapılara etki ederek "üniter" olanı, "ulusal" olanı eritir, yerel olanları besler. Mikro milliyetçilik, bölgecilik, toplumsal cinsiyet post-modern toplumun giderek güçlenen akımları haline gelir.

---

[7] Küreselleşme, Post-modernizm ve toplumların politik, kültürel, düşünsel, iktisadi ve hukuki yapıları üzerine etkileri konusunda bkz. Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Ankara: Dost Kitabevi Yay., 2004 (2. basım); Raymond Williams, *İkibin'e Doğru*, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1989; Stuart Hall ve Martin Jacques, *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1995; David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, İstanbul: Metis Yay., 2006 (4. basım); ve J.F. Lyotard, *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*, İstanbul: Vadi Yay., 1990 (3. basım).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Post-modernlik, modernliğin tipik kurumlarını, yaşam biçimlerini, düşünce biçimlerini tersine çevirir, bozar. Örneğin, modern toplumun tipik bir özelliği olan kentleşme, post-modernizmin kırsallaşma hareketi ile çözülmeye başlar. Elbette bu, post-fordist üretim biçimi ile bağlantılıdır, ancak kırsallaşma üretim biçimi ile değil doğala yakınlaşma, komşuluk ilişkilerini tekrar kurma, tikel kültürlere sahip çıkma, bir yere/bir şeye ait olma ethos'u ile açıklanır/meşrulaştırılır. Yerelliğin bu yeniden keşfi, modern öncesi toplum biçimine bir dönüş değildir; fakat yeni üretim biçimi ile uyumlu bir toplumsal örgütlenmeyi sağlamaktır. Bu örgütlenme biçiminde büyük anlatılara, ideolojilere, uğrunda savaşılacak davalara gerek yoktur. Hayat olduğu gibi yaşanır. Tarih kesin çizgilerle ayrılamaz, dolayısıyla insan da hiçbir tarihsel döneme ait değildir; herkes biraz ilkel, biraz modern, biraz da post-moderndir ve bu anlamda tüm tarihsel dönemler birbirine eşittir, biri diğerine tercih edilemez. Dolayısıyla tarih, kendimizi içine yerleştireceğimiz bir insanlık tarihi hikâyesi değildir. Bu anlayış, zaman algısını değiştirdiği ve zamanı önemsizleştirdiği kadar, kolektif bellek duygusunu da yok etmektedir. Geçmişi, kökeni ve geleceği olmayan bir ebedi şimdi dünyası, dünyayı bütün görmeyi mümkün kılan bir merkez veya perspektifi de imkansız hale getirmekte, modern toplumsal, politik, iktisadi kültürel vb. örgütlenme biçimini ve bu biçime anlam katan kurucu ögeleri yok etmektedir.

Modernitenin kurmuş olduğu ulus-devlet biçimindeki örgütlenme modelini ve bu modelin üzerine oturduğu hukuk anlayışını kemirerek yok eden post-modernizmin önemli bazı sonuçları olmuştur. Bunlardan birisi, meşru şiddet tekelinin ulus-devletin elinden kaymaya başlamasıdır[8] Bir diğeri ise, ulus-devletin egemenlik işlevinin giderek daralmasıdır. Bu durum, çok sayıda yeni ideoloji, din, kimlik ve değer temelinde çatışmaları artırmış; siyaset ile savaş arasındaki ayrım giderek bulanıklaşmış ve Hardt ve Negri'nin işaret ettiği gibi savaş neredeyse kalıcı bir toplumsal ve uluslararası ilişki biçimi halini almıştır[9] Meşru şiddetin temeli de değişmektedir; bu temel yasallıktan uzaklaşıp ahlaka ve özgürlük, demokrasi, insan hakları, çoğulluk gibi değerlere göre belirlenir bir hal almaya başlamıştır. Üstelik bu değerlerin koruyucusu olarak artık devletin değil toplulukların gündeme gelmesi, savaş ve şiddetin hakim toplumsal ve uluslararası ilişki biçimi oluşunu da kolaylaştırmaktadır. Ulusal ve uluslararası hukukun gerilemesi ve bunun yerine küresel ve emperyal bir hukuk biçiminin yükselişi, giderek sınırları ve kim ya da ne tarafından düzenlendiği, örgütlendiği ve kurala bağlandığı belli olmayan "gri alanlar"ın ortaya çıkmasına neden olmaktadır[10] Dolayısıyla, geçmişi ve yaradılışı anlatan, geleceği kurgulayan büyük ideolojiler ortadan kaybolmaya, bunların yerini geçmiş ve gelecekle ilgilenmeyen, genel bir açıklama derdinde olmayan, anlık, değişken ideoloji ve inanç öbekleri ve bunlar etrafında örgütlenen siyasal ve toplumsal hareketler almaya başlamıştır. Dolayısıyla, iddia edildiği gibi ideolojiler son bulmamış, hatta daha çok sayıda ideoloji ortaya çıkmıştır. Bunlar klasik ideolojilerden farklıdırlar; evrensel açıklamalar üreten ideolojilerden çok küçük, parçalı, kimlikler ve değerler üzerine kurulu ideolojilerdir. Klasik anlamda, mevcut toplumsal ve siyasal düzeni dönüştürmeyi amaçlayan ideolojiler, öncelikle teoriyi

---

[8] M. Hardt ve A. Negri, *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, İstanbul: Ayrıntı Y, 2004, s.43-50.

[9] M. Hardt ve A. Negri, *age*, s.29-35.

[10] Alain Minc, *Yeni Ortaçağ*, Ankara: İmge Y, 1995.

Üçüncü Aşık PDF Kitap Y. https://rantey.org

inşa ederler ardından bu teoriye uygun bir pratiği öngörürler. Modern dönemin ideolojileri, bu anlamda birer toplum mühendisliği örneğidirler. Oysa post-modern ve küresel çağda ideolojiler teoriden değil, eylemden itibaren türemektedirler. Özünde teoriye ve teorileşmeye karşı oluşları nedeniyle, çoğu da eylem düzeyinde kendini sürdürmektedir. Belirli bir ideolojiye değil tümden modern örgütlenme biçimlerine muhalif olan post-modern hareketler etnik, dinsel, bölgesel, düşünsel vb çeşitliliği içinde barındıran, her türlü teorik bağımlılıktan uzak eylemler biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, post-modern çağdaki ideolojiler modern çağın ideolojilerinden farklıdır, bu nedenle de bunları alışık olduğumuz ideolojilere yaklaştığımız gibi yaklaşarak anlamak oldukça zordur. Ancak burada, ideolojilerin yok oluşundan değil, geçirmiş olduğu radikal bir değişimden söz etmekteyiz. İdeolojiler hala varlığını sürdürmekte, insanlar için hala dünyayı anlamlandırma, kimlik verme, toplumsal ve siyasal rotayı belirleme işlevlerini yerine getirmekte ancak bunu, kendisini çağdaş toplumların üretmiş olduğu yeni "bilgi" anlayışına, toplumsal, siyasal, iktisadi vb örgütlenme biçimlerine uygun bir dil ile yapmakta.

Dolayısıyla, post-modern epistemoloji yeni bir insan, yeni bir toplum ve yeni bir dünya tasarlamakta ve bu tasarıma uygun ideolojileri ve düzen anlayışını da geliştirmektedir. Akla, bilime ve bireye büyük inanç duyan, tarihi döngüsel değil çizgisel dolayısıyla gelişmeci bir bakışla gören, kültürü toplumsaldan, kutsalı dünyasaldan, bilimi dinden farklılaştıran, bilimci, çözümlemeci, akılcı ve anti-romantik moderniteye ve bunun ürettiği birey, toplum, hukuk anlayışına karşı; çok kimlikli, yerel, parçalı, karmaşık, kaygan, hareketli ve gri alanların giderek arttığı post-modernizm yükselmekte, ulusal ve uluslararası hukuk gerilemekte, bunun yerine küresel ve emperyal bir hukuk biçimi yükselmekte. Sonuç olarak, dünyanın tek bir anlamı bulunmamaktadır. Dönemin epistemolojisi dünyaya nasıl bir anlam yüklüyorsa, dünyanın öyle bir anlamı olmakta ve bu anlama uygun bireysel ve toplumsal kimlikler ve bu anlama uygun siyasal iktidar biçimleri gelişmekte.

Ancak bu, bizim, postmodernizmin insan ve toplum kurgusunu ve iktidara ilişkin tavrını eleştirmemizi engelleyen bir durum değil. Postmodernizme ilişkin düşünülmesi gereken noktalardan birisi, "düşünce" ve "eylem" bütünlüğünü parçalaması, düşünceden önce eylemi temel alarak insanları "öz"den yoksun "eyleyen" olarak tanımlaması. Arendt'in "tefekkür ile eylem arasındaki ilişkinin tersine dönmesi" olarak tanımladığı bu durum[11], "düşünce" ile "yapma" arasındaki bütünlüğü parçalayarak eylemi anlamsız bir deneyim haline getirmekte, hatta "özne" olmadığı için eylemi de ortadan kaldırmakta. İkinci nokta ise, postmodernizmin iktidar karşısındaki tutumu ile ilgili. Postmodern tavır, eşitsiz bir dünyada her şeyi eşit görerek iktidarı ve hiyerarşiyi görünmez, dolayısıyla eleştirilemez kılmakta. Bir yandan her şeyin eşitlendiği diğer yandan özsüz bireylerin düşünceden bağımsız olarak eylediği bir dünya, ancak iktidarın işine yarar. Teoriden (düşünceden) yoksunluğu, postmodernizmi ideoloji olmaktan alıkoymamaktadır. Tersine; postmodernizm, sahip olduğu insan doğası ve tarih süreci anlayışı ve sosyo-politik örgütlenme projesi ile tam da bir ideolojidir; ancak projelendirdiği dünyaya kişiyi

[11] Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, İstanbul, İletişim Yay., 1994.

http://www.dbtarihkurumu.org

varlığı ile değil görüntüsü ve eylemi ile dâhil etmesi, insanı tarih ve siyasetin dışında bırakmaktadır.

KAYNAKLAR

Arendt, Hannah, *İnsanlık Durumu*, İstanbul, İletişim Y., 1994.

Bell, Daniel, *The End of Ideology*, N.Y Collier Boks, 1962.

Carver, Terell, "Ideology" Terence Ball ve Richard Dagger (ed.), *Ideals and Ideologies: A Reader*, (2. baskı), N.Y Harper Collins, 1995.

Drucker, H.M., *The Political Uses of Ideology*, London: Barnes and Noble. 1974.

Hall, Stuart ve Martin Jacques, *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1995.

Hardt, M. ve A. Negri, *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, İstanbul: Ayrıntı Y, 2004.

Foucault, Michel, *Power and Knowledge: Selected Interviews and Other Writings* (ed.by Colin Godon), N.Y Pantheon Boks, 1980.

Foucault, Michel, *Deliliğin Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1992.

Foucault, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, Ankara: İmge Kitabevi, 1992.

Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, İstanbul: Metis Yay., 2006 (4. basım).

Kumar, Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Ankara: Dost Kitabevi Yay., 2004 (2. basım).

Larrain, Jorge, *The Concept of Ideology*, Huchinson, 1979.

Larrain, Jorge, *Marxism and Ideology*, London, Macmillan, 1983.

Lipset, S. Martin, "Europe: The Politics of Collective Bargaining" (içinde) M. Rejai (ed.), *Decline of Ideology*, N.Y.: Adline Atherton, 1971.

Lyotard, J.F., *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*, İstanbul: Vadi Yay., 1990 (3. basım).

Marx, K. *Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire'i*, (çev., Gülen Fındıklı), İstanbul, 1975.

Marx, K. ve F. Engels, *Alman İdeolojisi*, (çev.: Sevim Belli), Sol Y., 1992, (3. baskı).

Minc, Alain, *Yeni Ortaçağ*, Ankara: İmge Y., 1995.

Örs, H. Birsen, "İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak" *Modern Siyasal İdeolojiler* (içinde), (der.: Birsen Örs), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2007, s.45.

Üşür, Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni*, Ankara: İmge Kitabevi, 1997.

Williams, Raymond , *İkibin'e Doğru*, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1989.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

TÜRKİYE'DE SİYASAL BİLİMİN GELİŞİMİ: Tarihçe ve Kurumsal Gelişmeler*

İlter TURAN**

Özet
Türkiye'de siyasal bilimlerin gelişmesi, İmparatorluk döneminde daha iyi kamu yöneticileri yetiştirmek amacıyla başlamış; Cumhuriyet döneminde, özellikle çok partili hayata geçildikten sonra, akademik öğretimi öne çıkaran ve giderek hızlanan bir gelişme yaşanmıştır. Günümüzde çoğu üniversitede bir Kamu Yönetimi ya da bir Uluslararası İlişkiler Bölümü, bazılarında da ikisi birlikte bulunmaktadır. Özellikle Yüksek Lisans düzeyindeki lisansüstü öğretim yaygınlaşmıştır. Son yıllarda toplumdan gelen bilgi ve uzmanlık ihtiyacına paralel olarak araştırma merkezlerinin ve düşünce kuruluşlarının sayılarında artışlar gerçekleşmiştir. Siyasi İlimler Türk Derneği 1964'te kurulmuştur. Türkiye'nin iç yapısı ve dış ilişkileri karmaşıklaştıkça, disiplinin gelişmesi, içeriğinin ve kurumsal yapısının karmaşıklaşması beklenebilir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Siyasal Bilimler

Development Of Political Science In Turkey: History And Institutional Development
Abstract
The beginnings of Political Science in Turkey can be traced to the intensifying need of the Ottoman government for well-trained civil servants. During the republic, political science began its major growth after the transition to competitive politics. Most Turkish universities today have either a Department of Public Administration or a Department of International Relations or both. Graduate programs, particularly MAs, are thriving. More recently, research centers and think tanks have begun to expand as the need for expert information and opinion has intensified. Turkish Political Science Association has existed since 1964. The discipline is expected to grow and its content and institutional organization to become more varied over time, reflecting the growing complexity of Turkish society and its needs.

Keywords: Political Science, Turkey

---

* Bu makale Uluslararası Siyasal Bilimler Derneği'nin 29 Nisan-2 Mayıs 2008 tarihleri arasında Montreal'de düzenlediği ve dünyada siyasal bilimlerin gelişmesini konu edinen konferans için hazırlanmış raporun bu dergi için uyarlanmış şeklidir.

** Prof.Dr.,İstanbul Bilgi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkiye'de Siyasal Bilimlerin Gelişmesinin Tarihi Ortamı

Uzun tarihe sahip diğer birçok ülkede olduğu gibi, ister Osmanlı İmparatorluğu ister Türkiye Cumhuriyeti döneminde olsun, ülkemizde siyasal bilimlerin gelişmesinin temel itici güçlerinin başında hükümetlerin karşılaştıkları toplumsal sorunlara çözüm arayışları gelmiştir. Ondokuzunca yüzyıl süresince Avrupa ülkeleri karşısında askeri yenilginin giderek sık tezahür eden bir olguya dönüşmesi, Osmanlı hükümetlerini savunma alanından başlayarak kamu yönetiminin de dahil olduğu birçok alanda modernleşme politikaları izlemeye yönlendirmiştir. 1859 yılında dönemin başkenti İstanbul'da örnek nitelikte kamu yöneticisi yetiştirmek için Mülkiye Mektebi açılmıştır. Bu yüksek okulun açılışının gerekliliğini ifade eden bir belgede kaymakamlardan başlayarak yöneticilerin çoğunluğunun kamu yönetimi hakkında bilgi sahibi olmadıkları dile getirilmekte, bu kişilerin kendilerine gönderilen yazıları anlamaktan dahi aciz olduklarından yakınılmakta, ayrıca yabancı dil bilmemeleri nedeniyle yabancı memurların halka zarar veren icraatlerine de karşı koyamadıkları belirtilmektedir.[1]

Mülkiye'nin açılışını, kısa bir süre sonra, 1878'de bir Hukuk Mektebi'nin açılışı izlemiştir. Her iki kurum da bürokrat yetiştirmeyi öngören Fransız eğitim düşüncesinin ve sisteminin etkilerini yansıtmaktadır.[2] Bu nedenle müfredatta Fransız kaynaklarından önemli ölçüde yararlanıldığı görülmektedir. Yıllar içinde müfredat genişlemiş, içeriği zenginleşmiş ve ihtiyaçlara daha iyi cevap vermesine çalışılmıştır. Örneğin, okul 1913'ten başlayarak kamu yönetimi yanında diplomasi ve maliye alanlarında da uzmanlık eğitimi vermeye başlamıştır. [3]

Gerek Mülkiye diğer başka alanlarda açılan okulların hedefi faaliyeti arasında araştırmacılığın da önemli yer tuttuğu klasik bir üniversite öğretimi vermek değildi. Memur yetiştirilmesi amaçlanıyordu. Bununla birlikte ders kitaplarına duyulan ihtiyaç, derleme niteliğinde de olsa, kitap yazılmasını teşvik etmiştir. Ancak, bu kurumların öğretim yanında akademik çalışmalar yapan kurumlara evrilmesi, Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiş ve ülkemizde üniversitelerin gelişmesiyle bağlantılı bir seyir izlemiştir. Örneğin, Mülkiye Mektebi 1946 yılında yeni kurulan Ankara Üniversitesi'ne bağlanmış ve bilahare Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne dönüşmüştür. Bu dönüşümden sonra kurumun işlevleri zaman içinde yeniden tanımlanmış, salt memur yetiştiren bir meslek okulu olma niteliği azalmağa başlamış, akademik kimliği güçlenerek siyasal araştırmaların da yürütüldüğü bir merkez ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde siyasal bilimlerin köklerine bakarken, şüphesiz salt kurumsal gelişmelere bakmakla yetinilmemelidir. Bilindiği gibi, İmparatorluğun son yıllarında Osmanlı seçkinlerinin zihnini en fazla meşgul eden "bu devlet nasıl kurtulur?" sorusu idi. Ayrıntılandırıldığı zaman karşımıza "imparatorluğu bir arada tutmak için nasıl bir siyasi ideolojiye ihtiyaç vardır?" ya da "acaba Batı kurumlarını aktarmak

---

[1] Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, Cilt 1-2 (İstanbul: Eser Neşriyat,1977), s. 595

[2] Mülkiye, kuruluş tarihi daha sonra (1871) olmasına karşın Paris'teki Ecole Libre des Sciences Politiques'ten etkilenmiştir. Bak. Boğaç Erozan ve İlter Turan, "The Development of Political Science in Turkey," Political Science, April 2004, s. 161.

[3] Osman Ergin, a.g.e., s. 618

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kurtuluşu sağlar mı?" türünden daha somut sorular çıkıyordu. Bu sorulara farklı temayüldeki düşünürlerin verdiği cevaplar, hem siyaset felsefesi hem de mukayeseli siyaset konularını kapsayan bir literatürün oluşmasıyla sonuçlanmıştı.[4] Birbirinden farklı tercihleri içeren ve zaman zaman köklü fikir tartışmalarını yansıtan eserlerde İmparatorluğun dağılmasını engellemenin ve halkları birarada tutmanın formülünü Osmanlıcılık çerçevesinde görenler olduğu gibi, çare olarak İslam birliğinin kurulmasını ya da Türklerin birleşmesini önerenler mevcuttu. Diğer yandan, en iyi yönetim biçimi nedir sorusu anayasacılık, meşruti monarşi, parlamenter yönetim ve siyasal meşruiyetin kökenleriyle ilgili tartışmaların zeminini oluşturuyordu. Örneğin, İmparatorluğun askeri alandaki başarısızlıklarının sonunu getirmek üzere kurulan okulların mezunu subay ve memurlar, toplumun hızla ilerlemesi için genellikle padişahın mutlak iktidarının sınırlanması gerektiğini savunuyorlardı. Modern okulların vazgeçilmezliğini idrak etmekle birlikte, Sultan gücünün sınırlanması ya da başkalarıyla paylaşılmasına taraftar değildi. Ondokuzuncu yüzyılın sonuyla yirminci yüzyılın başlangıcının siyaset ortamını niteleyen bu tartışmalar, Cumhuriyetin siyasi fikirlerinin ve kurumlarının şekillenmesinde önemli bir yer tutmuştur. Örneğin siyasal sistemin meşruiyet temelinin halk olması, milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve laiklik, sözü edilen fikir ortamının ürünleridir.

Siyasal Bilimlerin Bir Akademik Disiplin Olarak Gelişmesi

Mülkiye Mektebi'nde okutulan ders kitaplarının incelenmesi bu okulun hocalarının Siyaset Bilimi fikrine aşina olduklarını göstermektedir. Örneğin 1910 yılında Babanzade İsmail Hakkı tarafından kaleme alınmış bir hukuk kitabı Siyaset Bilimine atıfta bulunmaktadır.[5] Eldeki veriler, hocaların yalnız Fransız çıkışlı *Sciences Politiques* kavramıyla aşina olmadıklarını, Almanlarca kullanılan *Staatslehre* ve *Staatswissenschaft* kavramlarıyla da tanıştıklarını göstermektedir. Hocaların *Allgemeine Staatslehre* literatürünü ve özellikle Johan Kaspar Bluntschli'nin yapıtlarını bildikleri anlaşılıyor.[6]

Bu birikim Cumhuriyet'e de taşınmış olmakla birlikte, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mülkiye'de öğretimin temel vurgusu, cumhuriyete bağlı yönetici seçkinler yetiştirilmesi ile sınırlı olup, akademik sorunlar gündemin ilk sıralarını işgal etmemekteydi. Yine de Siyasal Bilimlerle ilgili bir söylemin tedricen geliştiğini görüyoruz. Mülkiye 1931 yılında akademik bir dergi yayınlamaya başlamıştır. 1935'te dilde sadeleşme sürecinde *Siyasal Bilgiler Dergisi* adını alan yayında siyasetin ilminin daha fazla gelişmesine ihtiyaç olduğuna ve siyasal bilimlerin bilimsellik düzeyinin yükselmesi ve diğer disiplinlerden bağımsızlaşması gerektiğine işaret eden makaleler yayınlanmıştır.[7] Bununla birlikte, çağdaş siyasal

[4] Ondokuzunda yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın başlangıcında oluşan siyasal düşünceleri inceleyen klasikleşmiş iki eser Şerif Mardin'in The Genesis of Young Ottoman Thought (Princeton: Princeton University Press, 1962) ve Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (İstanbul: İletişim, 1983) adlı kitaplarıdır.

[5] Boğaç Erozan ve İlter Turan, aynı yer.

[6] Aynı yer.

[7] Aynı eser, s. 162.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bilimler kapsamında telakki edilebilecek eserlerin ortaya çıkışı için Türkiye'nin çok partili hayata geçmesini beklemek gerekmiştir.

Türkiye'de siyasal partileri konu edinen ilk kitap 1952'de yayınlanmıştır.[8] Kitabın yazarı, İstanbul Üniversitesi Anayasa Hukuku kürsüsü mensuplarından Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Bilimlerin bağımsız bir akademik disiplin olarak örgütlenmesi gerektiğini ısrarla savunuyor, görüşlerini desteklemek için Fransa'da Maurice Duverger önderliğinde disiplinin örgütlenmesini örnek veriyordu. Ankara'da ise Profesör Nermin Abadan, yeni disiplinin tanınmasını yaygınlaştırmak için Siyasal Bilimlerin Amerika, İngiltere, Almanya ve Fransa'da mukayeseli olarak gelişmesini inceleyen bir çalışma yayınlayarak, Tunaya'nın görüşlerini daha geniş bir perspektif katarak destekleyen bir çaba sergiledi.[9]

1960'lı yılların ortalarından başlayarak Siyasal Bilimler alanında yayınlanan kitap ve makale sayılarında önemli artışlar meydana geldi. Bu gelişmenin ilk örneklerinden biri, Abadan'ın 1965 seçimlerini inceleyen kapsamlı çalışmasıdır.[10] Başlangıçta bu yapıtlar, sadece Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin başını çektiği akademik kurumların yayın faaliyeti çerçevesinde gerçekleşiyordu. Ancak, kısa bir süre sonra, ticari yayıncılar da siyasal bilimler alanında kitaplar yayınlamaya ilgi göstermeye başladılar. Kitapların bazıları ders kitabı olarak kullanıldıkları için belirli bir satış potansiyeline sahip bulunuyorlardı. Daha genel olarak da, vatandaşların toplumdaki siyasal süreçlere ilgi duymaya ve katılmaya başladığı bir döneme girilince, yeni bir piyasa açılmış oldu. Easton ve arkadaşlarının işaret ettiği gibi, Türkiye'de siyasal bilimlerin gelişmesi ve ayrı bir akademik faaliyet alanı oluşturması, bir yandan siyasal demokrasinin gelişmesi, diğer yandan İkinci Dünya Savaşı sonrası kuşaklarının yarattığı talebin sonucunda yüksek öğretimde kaydedilen gelişmelerle ile ayrılmaz biçimde bağlantılıdır.[11]

Kurumsal Gelişmeler

Cumhuriyetin devraldığı Osmanlı öğretim kurumları arasında Siyasal Bilgiler alanına yakın konularda öğretim veren iki kurum, Mülkiye ve Hukuk mektepleriydi. 1935 yılında, Mülkiye'nin ülkenin yeni başkenti Ankara'ya

---

[8] Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler (İstanbul: Doğan Kardeş, 1960). 1946 yılında Niyazi Berkes de Siyasi Partiler adında bir kitap yayınlamışsa da, bu genel bir kitap olup Türkiye'de siyasi partilerle ilgili herhangi bir konu işlenmemektedir (İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları).

[9] Nermin Abadan, "Siyasal İlimlerde Gelişim Eğilimleri: Birleşik Amerika, İngiltere, Batı Almanya ve Fransa'daki Çalışmaların Mukayeseli İncelemesi," Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül-Aralık 1962, ss. 175-220.

[10] Abadan, Nermin, Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1966)

[11] David Easton, John Gunnell and Michael B. Stein, derl., Regime and Discipline: Democracy and the Development of Political Science (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

taşınmasına karar verilmiştir.[12] Daha sonraki yıllarda Mülkiye, önce Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu, ardından da Siyasal Bilgiler Fakültesi (bundan böyle SBF) olarak, Ankara Üniversitesi'nin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Ancak, yeni kurulan bir üniversitenin içinde yer almakla birlikte, SBF uzun süreler bir meslek okulu kimliğini korumaya devam etmiştir. Müfredatında Anıme Hukuku, Esas Teşkilât Hukuku, İdare Hukuku ve Hukuk Felsefesi gibi Siyasal Bilgiler'den ziyade Hukuk Fakültesi müfredatı içinde yar alması doğal olan çok sayıda ders yer almaktaydı. Doğal olarak, öğrencilerin seçtiği uzmanlaşma alanına ait diğer muhtelif dersler de müfredatta bulunmaktaydı.

1956 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi açılana kadar SBF Siyasal Bilgiler alanında tek kurum olma özelliğini korumuştur. Yeni açılan ODTÜ'nin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde bir Kamu Yönetimi Bölümü de yer alıyordu. Bu bölümde, SBF'nde Kamu Yönetimi öğretimine egemen olan İdare Hukuku ağırlıklı yaklaşımın yerine, Amerikan üniversitelerinde olduğu gibi, davranış ve yönetim bilimlerini esas alan bir yaklaşım egemendi.

1961 yılında ise İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi bünyesinde bir Siyaset İlmi Kürsüsü kurulmuştur. Bu kürsünün müfredatı da SBF'ninkinden farklı olarak hukuk derslerine daha az yer veriyor, buna karşılık iktisat ve uluslararası ilişkiler konuları üzerinde daha fazla duruyordu. Müfredatta bir meslek okulu havasından çok, liberal bir sosyal bilimler öğretimi havası egemendi.

Nihayet, 1973'te bir Amerikan öğretim kurumu olan Robert Kolej'in yüksek kısmı Türk hükümetine devredilerek Boğaziçi Üniversitesi adını almış, burada bulunan az sayıda siyasal bilimcinin oluşturduğu çekirdek yeni eleman alımlarıyla geliştirilerek bir Siyasal Bilimler bölümüne dönüştürülmüş ve lisans diploması vermeye başlamıştır.[13]

Türk üniversite sistemi, 1950'li yıllardan başlayarak bir gelişme dönemine girmişse de, siyasal bilimler alanındaki gelişmeler yukarda özetlenenlerle sınırlı kalmıştır. Bu sonuç hem gelişme temposunun fazla yüksek olmayışı hem de Siyasal Bilimler öğretiminin öncelikli alanlar arasında bulunmamasıyla açıklanabilir. Bu mahdut gelişme dahi 1980-1983 döneminde hüküm süren askeri yönetim katında rahatsızlık yaratmıştır. Hatırlanacağı gibi, Milli Güvenlik Konseyi, ülkemiz yüksek öğretimini bir siyasal sorun olarak kavramsallaştırmış ve üniversiteler üzerinde merkezi yönetimin etkin bir denetim kurması amacıyla bir Yüksek Öğretim Kurulu ihdas etmiştir. Komutanlar, tüm üniversite öğretiminin tek tip bir örgütlenme modeline tabi olmasını istiyorlardı. Ayrıca yüksek öğretimin esas itibarile bir mesleki öğretim olduğunu düşünüyorlar, Siyaset Bilimi gibi, doğrudan mesleğe dönük olmayan bir liberal eğitim konusunu rahatsız edici buluyorlardı. Bu düşüncelerin uygulamaya yansıması, Siyasal Bilimler bölümlerinin lağvedilmesi ve

---

[12] Ali Mücellitoğlu Çankaya, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1954), s. 54

[13] 1958'de özel kanunla Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü kurulmuştur. Bu kurum halihazırda devlet memuru olanların mesleklerinde gelişmelerini ve ilerlemelerini öngörüyordu. Daha sonraki yıllarda Enstitü, yönetimler üzerinde etkili bir düşünüş merkezi haline gelmiştir.

Üniversite SBF Kitaplığı - http://dergiler.ankara.edu.tr

yerine Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinin açılması biçiminde oldu. Bu iki bölüm, İktisat ve İşletmecilik bölümleriyle birlikte İktisadi ve İdari bilimler fakülteleri bünyesinde yer alacaklardı. Az sayıda istisna ortaya çıkmışsa da, bu örgütlenme modeli günümüzdeki durumu da yansıtmaktadır.

Lisans Programları

Nüfusu artmağa devam eden ve yoğunlaşan yüksek öğrenim talebini karşılamakta zorluk çeken Türk üniversiteleri, kaynak ve enerjilerinin büyük bölümünü lisans öğretimine ayırmak baskısı altındadırlar. Bazı üniversitelerde hem Kamu Yönetimi hem Uluslararası İlişkiler bölümleri bulunurken, daha tipik durum bunlardan birinin bulunması diğerinin de kurulmasına dönük niyetlerin ifade edilmesidir. 1983 sonrası seçimle gelen sivil yönetimin avdet etmesine bağlı olarak bölümlerin tek tip olan müfredatlarında çeşitlenme artmış, tamamen mesleki bir öğretim verme eğiliminin yerini liberal sosyal bilim öğrenimine de yer veren yaklaşımlar almıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik için aday olması ve katılma müzakerelerine başlaması bazı üniversitelerin lisans düzeyinde Avrupa Etütleri programları başlatmasını teşvik etmiştir. Bu programlar genellikle Siyasal Bilimler, Uluslararası İlişkiler veya Kamu Yönetimi gibi bir bölüm ya da bölümler konsorsiyumu tarafından yürütülmektedir. Müfredatta da Siyasal Bilimler alanına ait konular ağırlıklıdır.

Tablo I'den görüleceği gibi, günümüzde Türk üniversitelerinde Siyasal Bilimler şemsiyesi altında yer aldığı söylenebilecek çok sayıda lisans programı yürütülmektedir. Bu programlara her yıl kabul edilen öğrenci sayısı 8500 civarına ulaşmıştır. Eğer programların genellikle dört yıllık oldukları ve çok sayıda öğrencinin programları dört yıldan daha uzun sürelerde tamamladıkları düşünülecek olursa, günümüzde Türk üniversitelerinde kırkbinden fazla öğrencinin Siyasal Bilimlerle ilgili çeşitli alanlarda öğrenim gördükleri söylenebilir.

TABLO I

Türk Üniversitelerinde Siyasal Bilimler Alanındaki Lisans Programları*

Kamu Yönetimi**	**Uluslararası İlişkiler*****	**Her iki alan********
Aksaray (50)	Atılım (110)	Abant İ. Baysal (210)
Anadolu (açık)	Başkent (65)	Adnan Menderes (160)
Atatürk (30)	Beykent (45)	Akdeniz (110)
Balıkesir (50)	Boğaziçi (80)	Ankara (160)
Bilecik (160)	Bahçeşehir (90)	Bilkent (350)
Cumhuriyet (110)	Çağ (80)	Çanakkale (240)
Dumlupınar (250)	Çankaya (80)	Dokuz Eylül (170)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Gaziosmanpaşa (120)	Doğuş (50)	Fatih (127)
Hitit (70)	Ege (120)	Galatasaray (40)
İnönü (110)	İstanbul Kültür (50)	Gazi (340)
Kafkas (100)	İstanbul Ticaret (60)	Hacettepe (100)
K.Maraş Sütçü İmam (130)	İzmir Ekonomi (100)	İstanbul (320)
Karamanoğlu M. Bey (220)	Kadir Has (36)	İstanbul Bilgi (265)
Mersin (50)	Koç (84)	Karadeniz T.Ü. (100)
Muğla (180)	Maltepe (50)	Kırıkkale (220)
Mustafa Kemal (110)	Okan (82)	Kocaeli (290)
Niğde (50)	Osmangazi (30)	Marmara (150)
Pamukkale (120)	TOBB E. Ve T. (180)	ODTÜ (180)
Süleyman Demirel (180)	Yıldız (60)	Sakarya (210)
Uşak (120)		Selçuk (260)
		Trakya (140)
		Uludağ (380)
		Yeditepe (210)
N=2210+açık üniversite	1452	4832

*Tablo 2007 ÖSS kılavuzundaki kontenjanlar esas alınarak hazırlanmıştır. Bölüme giriş esası uygulamayan Sabancı ve Işık üniversiteleri ile bir yıl sonra öğrenci alacak olan Erciyes üniversitesi hesaba dahil edilmemiştir. Parantez içindeki rakamlar alınacak öğrenci sayılarıdır.

**Kamu Yönetimi ile Kamu Yönetimi ve Siyasal Bilimler adını alan bölümler

***Uluslararası İlişkiler, Siyasal Bilimler ve Uluslararası İlişkiler, Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Çalışmaları v.b. adları olan bölümler

****Hem Kamu Yönetimi hem de Uluslarası İlişkiler bölümleri olan üniversiteler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Lisansüstü Programlar

Son yıllarda Türk üniversitelerinde Siyasal Bilimler lisansüstü programlarında kaydedilen gelişme, bir süre önce lisans programlarında görülen yaygınlaşmanın tabii bir sonucu olarak görülebilir. 1980 öncesi dönemde genel kural, Siyasal Bilimler alanında lisans programları olan yüksek öğretim kurumlarının aynı zamanda özellikle bir doktora programına sahip olmaları idi. Doktora programlarının tercih edilmesi pratik bir nedenden kaynaklanıyordu. Toplumda lisansüstü programlar için yaygın bir talep yoktu. Buna karşılık, yasa akademik kariyere girmek ve ilerlemenin koşulu olarak doktora derecesini iktisab etmiş olmayı öngörüyordu. Bu duruma pratik çözüm, öğrencilerini daha çok bir kürsünün kendi asistanlarının oluşturduğu, başka bir ifade ile, daha çok bir kurumun kendi eleman yetiştirme gereklerine cevap veren doktora programlarının ihdası idi. Doktora öğrencilerinin çoğunluğunu, aynı kurumda gelecekte daha üst akademik rütbelere yükselmeyi tasarlayan kişiler oluşturuyordu. Diğer öğrenciler arasında, programda başarı sağlayarak asistan olmayı bekleyen gençlerle, doktoralarını tamamlayarak terfi almayı, kendi devrelerinin önüne geçmeyi ve maaşlarına zam yapılmasını uman bürokratlar bulunuyordu.

1980 sonrasında üniversite sisteminin kısa sürede hızla genişlemesi, yeni açılan kurumların hemen lisansüstü programları başlatamamaları, daha az tanınan kurumların mezunlarının daha tanınmış bir kurumdan lisansüstü bir derece (genelde yüksek lisans) alarak tatmin aramaları, gelişen ve giriftleşen Türk ekonomisinin daha iyi eğitim görmüş elemanlara artan ihtiyacı, iş bulmakta zorlanan gençlerin lisansüstü bir diplomanın istihdam şanslarını arttıracağı bekleyişi, erkek öğrenciler açısından mecburi askerlik hizmetinin ertelenmesi, kişinin iş ararken boş oturmayıp bir yandan da boş vakitlerinde kendisini geliştirecek birşeyler yapma arzusu ve buna benzer çok sayıda gerekçe lisansüstü programların gelişmesi ve yaygınlaşması baskısı yaratmıştır. Bu baskının çoğu gerekçesi akademik nitelikli olmadığından, Yüksek Lisans programları yoğunlukla tercih edilir olmuş ve gelişme de o yönde ilerlemiştir. Ayrıca, Yüksek Öğretim Kurulu'nun Doktora programlarının açılmasında daha katı kıstaslar uyguladığı ve doktora derslerini verecek kadrosu ve kütüphane vb. donanımları yetersiz görünen kurumların başvurularına olumlu yaklaşmadığı da burada hatırlanmalıdır.

Tablo II 2007-2008 ders yılında Türkiye'de Siyasal Bilimler alanlarında yürütülen Yüksek Lisans, Tablo III ise Doktora programlarının dökümünü vermektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TABLO II

Siyasal Bilimler Kapsamındaki Alanlarda Yürütülen Yüksek Lisans Programları*

Üniversite	Siy. Bil.	Kamu Yön.	U. arası	Avrupa B.	Diğer
Abant İ. Baysal	x	x	x		
Akdeniz		x			
Ankara	x	x	x	x	x (1)
Balıkesir		x			
Boğaziçi					x (2)
Cumhuriyet		x			
Çanakkale		x	x		
Dokuz Eylül		x	x	x	
Dumlupınar		x			
Ege			x		
Galatasaray	x		x	x	
Gazi	x		x	x	
Gaziosmanpaşa		x			
Hacettepe	x	x	x		
İnönü		x			
İstanbul		x	x	x	
K.Maraş S. İ.		x			
Karadeniz Tek.		x	x		
Kırıkkale		x	x		
Kocaeli	x	x	x	x	x (3)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Marmara	x	x	x	x	x (4)
Mersin		x			x (1)
Niğde		x			
ODTÜ			x		x (5)
Pamukkale		x			
Sakarya	x		x		
S. Demirel		x	x		
Trakya		x	x		
Uludağ		x	x		
Yıldız Teknik					x (2)
Atılım			x	x	x (5)
Bahçeşehir			x	x	
Beykent			x		
Bilkent	x		x		
Doğuş				x	
Fatih		x	x		
Işık					x (6)
İstanbul Bilgi			x	x	
İstanbul Kültür			x		
İzmir Ekonomi				x	
Kadir Has			x		
Koç			x		
Okan			x		

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sabancı	x			x	
Ufuk			x		
Yeditepe					x(2)
Toplam	10	24	29	13	10

(1) Şehircilik ve Çevre
(2) Siyasal Bilimler ve Uluslararası İlişkiler birlikte
(3) Siyasal Bilimler ve Kamu Yönetimi birlikte
(4) Marmara Üniversitesi'nde Türkçe Uluslararası İlişkiler yanında bir de İngilizce Uluslararası İlişkiler Programı bulunmaktadır. Fransızca bir Kamu Yönetimi programı yanında Bir Türkçe Yerel Yönetimler programı yürütülmektedir. Bunlara ek olarak Fransızca Siyasal Bilimler programı da uygulanıyor.
(5) Siyasal Bilimler ve Avrupa Araştırmaları birlikte
(6) Orta Doğu Araştırmaları

*Tablo yazar tarafından derlenmiştir. Programların listesi internetten Zeynep Kötevoğlu tarafından indirilmiştir.

Tablo III

Türkiye'de Siyasal Bilimler ve Bağlantılı Alanlardaki Doktora Programları*

Üniversite	S.Bil.	K.Yön.	U.arası	SB+UA	SB+KY	AB
İnönü		x				
İstanbul			x			x
Kocaeli			x			
Kırıkkale			x			
ODTÜ			x			x
Marmara			x			x
Sakarya		x				
Uludağ			x			
Bilkent	x		x			

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstanbul Bilgi	x					
Sabancı	x					
Yeditepe				x		

*Tablo yazar tarafından derlenmiş, kurumlara ait bilgiler internetten Zeynep Kötrevoğlu tarafından indirilmiştir.

Tablo II. Türk üniversitelerinde Siyasal Bilimler alanındaki Yüksek Lisans programlarının disiplinin genel örgüt şemasına uygun olarak şekillendiğini göstermektedir. En yaygın program olan Uluslararası İlişkileri Kamu Kamu Yönetimi programları izlemektedir. Mesleğe dönük öğretim olarak algılanmayan Siyasal Bilimler, kişinin iş bulma şansını arttırdığı düşünülen Avrupa Araştırmalarından dahi sonra gelmektedir. Daha önce ifade edildiği ve Tablo III'ten de görüldüğü gibi, doktora programlarının sayısı nisbeten azdır. Bir yandan mevcut doktora programlarının gelişerek güçlenmesini sağlamak, diğer yandan yeni açılan üniversitelere donanımlı öğretim elemanları sağlamak için Yüksek Öğretim Kurulu yeni açılan üniversitelerin kendi araştırma görevlilerini mevcut doktora programlarına göndermesini tavsiye etmekte ve bu amacı desteklemek için öğrencilere burs tahsis etmektedir. Buna ek olarak dönem dönem YÖK burslarıyla yurt dışına doktora öğrencisi de gönderilmektedir.

TABLO IV
Siyasal Bilimler ve Bağlı Alanlarda Kayıtlı Lisansüstü Öğrenci Sayıları*(2006-2007)

Alan	Y. Lisans	Doktora
Kamu Yönetimi	2286	625
Uluslararası İlişkiler	2372	368
Avrupa Araştırmaları	795	210

*Rakamları YÖK Genel Sekreteri Sayın Turgut Kılıç tedarik etmiştir. Muhtelif isimler altında yürütülen programlar vurgularına göre üç grupta toplanmıştır. Örneğin, Avrupa Araştırmaları kategorisinde gruplandırılmış program altı farklı isim taşımaktadır.

Düşünce Kuruluşları ve Araştırma Merkezleri

Günümüzde siyasal olguların bilimsel araç ve yöntemlerle incelenmesi salt akademik kurumlarda görevli öğretim ve araştırma elemanlarına özgü bir faaliyet olmaktan uzaktır. Gerek hükümetler gerek özel aktörler hedef belirlemek, siyasalarını şekillendirmek ve uygulamalarının sonuçlarını değerlendirmek için doğru bilgilere ihtiyaç göstermektedirler. Kitleler de, seçmen tercihlerinin ölçülmesi örneğinde olduğu gibi, siyasal araştırmaların sonuçlarına ilgi duyabilmektedirler. Bu bilgileri toplayan, siyasal olguları inceleme konusu yapan kuruluşların ülkemizdeki gelişmelerinin tarihi pek eski değildir. Sözü edilen türden kuruluşların gelişmesi için önce üniversite

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

sisteminin gelişmesi gerekmiş, bilahare resmi ve özel aktörlerin doğru bilgi ve bilimsel bilgi ihtiyaçlarının artması ve nihayet bu tür faaliyet için devlet ve özel fonların tahsis edilmesi söz konusu olmuştur.

Siyasal Bilimler alanında öncü nitelik taşıyan iki kuruluştan biri Ankara'daki Dış Politika Enstitüsü, diğeri ise İstanbul'da kurulan Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'dir. Dış Politika Enstitüsü (DPE) 1974 yılında dış siyaset sorunlarına ilgi duyan bir işadamı tarafından kurulmuştur.[14] Enstitünün kuruluşu, Türkiye'de işbirliği yapmak için ortak arayan ve bulmakta güçlük çeken yabancı düşünce kuruluşlarının karşısına çıkarılabilecek bir birimin teşekkül etmesi nedeniyle, Dış İşleri Bakanlığı tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Enstitü diplomatları, siyaset adamlarını ve akademik meslek sahiplerini biraraya getiren konferanslar düzenlemiş ve bir dergi yayınlamıştır. DPE, bir süre kendi harekete geçirebildiği kaynaklarla ayakta durduktan sonra kendisine bir üniversite içinde bir konum aramış, özerkliğini koruyarak ilkin Hacettepe, sonra da Bilkent üniversitesinde faaliyetine devam etmiştir. İçinde derginin de yer aldığı muhtelif çalışmaları yayınlamaya ve konferanslar düzenlemeye devam etmektedir. Avrupa Konseyi ile vardığı anlaşmaya bağlı olarak her ay bu örgütle ilgili bir internet haber bülteni sunmak da faaliyeti arasındadır.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti ise sivil toplumun güçlenmesini arzulayan bir işadamı tarafından kamu politikaları hakkında bilgiye dayalı bir tartışma ortamı yaratmak üzere kurulmuştur. Bu kişinin vefatından sonra faaliyeti kurumsallaştırarak devam ettirmek için önce dernekleşmeye gidilmiş, ardından 1994 yılında dernek yapısından vakıf yapısına geçilmiş ve böylece günümüzün bilinen düşünce kuruluşu olan Türkiye Ekonomik ve sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) ortaya çıkmıştır. Vakıf, bağımsız bir düşünce kuruluşu olarak akademik araştırmalarla siyasa yapımı sürecini ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır.[15] Bu amaca uygun olarak yurtdışındaki kuruluşlarla işbirliğine yönelmiş ve rüşvet, yönetimde şeffalık ve hesap verilebilirlik, devlet reformu, üniversite reformu, anayasa değişikliği ve benzer konularda kamuoyunun da yakından tanıdığı çalışmaların sorumluluğunu üstlenmiştir. Son iki yıl içinde yayınladığı Türk toplumunun gündemindeki kritik sorunlardan güvenlik kuvvetlerinin demokratik denetimi ve din-devlet ilişkileri üzerindeki araştırmalar kamuoyunda geniş ilgi uyandırmıştır. Vakfın kendisi araştırma yapmamakta, araştırmaları tanınmış akademisyenlere ve araştırmacılara yaptırtmaktadır.

DPE ve TESEV, son yıllarda sayıları hızla artan düşünce ve araştırma kuruluşlarının ilk örneklerindendir. Bu kuruluşların önemli bir bölümü, dış politika ve uluslararası ilişkiler sorunları ile ilgilenmektedir. Bunlardan dikkati çeken bir tanesi Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'dir (ASAM). 1999 yılında Avrasya-Bir Vakfı tarafından kurulan Merkez[16] Avrasya tanımı içinde yer alan Rusya, eski Sovyet cumhuriyetleri ve Orta Doğu ülkeleri üzerinde

---

[14] Daha fazla bilgi için bak. www.foreignpolicy.org.tr

[15] Ek bilgi için bak. www.tesev.org.tr

[16] Kapsamlı bilgi için bak. www.asam.org.tr

Üretici PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

uzmanlık sahibi bir kadroya sahip olup, bu ülkelerin iç ve dış politikalarındaki gelişmeler hakkında günlük raporlar, *Stratejik Analiz* adında aylık bir dergi ve her yıl birkaç kitap yayınlamaktadır. Ancak sayıları hergün artma temayülü sergileyen irili ufaklı çok sayıda kuruluşun da benzer faaliyette bulunduğunu burada belirtmemiz gerekmektedir. Özel kişi ve grupların başını çektiği bu gelişme devletin de benzer bir yol izlemesini teşvik etmiştir. Örneğin Dış İşleri Bakanlığı kendi bağımsız düşünce kuruluşu olan ve *Perceptions* adlı dergisiyle tanınan Stratejik Araştırmalar Merkezi'ni (SAM) oluşturmuştur. Ayrıca İstanbul'daki Orta Doğu ve Balkanlar Araştırma Merkezi'nin de kurucusu ve destekleyenidir.

Sayıları daha az olmakla birlikte, faaliyetlerini daha çok iç politika ve istisnai olarak mukayeseli siyaset diyebileceğimiz alanlarda yoğunlaştıran araştırma ve düşünce kuruluşları da son yıllarda kayda değer bir gelişme göstermiştir. Örneğin Ankara'da kurulu Toplumsal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV), özellikle seçim araştırmaları konusunda dikkati çekmektedir. İstanbul'da faaliyet gösteren sosyla demokrat çizgideki Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) seçmen davranışları üzerine ilgi çekici araştırmalar yayınlamıştır. Ankara'da TOBB'nin desteği ile faaliyet gösteren Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) hükümet politikalarını değerlendiren raporlar hazırlayıp yayınlamak yanında, anayasa reformu konusunda da çalışmalar yapmıştır. TOBB, Türkiye-AB ilişkileri konusunda yaptığı araştırmalar ve yayınlarla tanınan İktisadi Kalkınma Vakfı'nın (IKV) da temel destekleyenidir. IKV de genç bir uzman kadrosuna sahiptir.

Geleceğe doğru bakıldığında örneklerini verdiğimiz araştırma ve düşünce kuruluşlarının sayıca ve kapsam olarak genişleyeceğine kesin gözüyle bakabiliriz. Sivil toplumda ve devlet katında gelişen kurumlar dizisine üniversitelerde gelişenleri de eklememiz gerekmektedir. Kamu Yönetimi, Siyasal Bilimler, Uluslararası İlişkiler ya da Avrupa Araştırmaları öğretimi veren hemen her üniversitede bir veya daha fazla araştırma merkezi faaliyet göstermektedir. Kimi daha faal, kimi şimdilik sakin görünen bu merkezlerin bazıları dergiler, araştırma raporları, siyasa analizleri yayınlamakta, yurt içi ve dışındaki benzer kuruluşlarla ortak faaliyetler düzenlemektedir. [17]

Mesleki Örgütler

Siysal Bilimlerle uğraşan akademisyenleri biraraya getiren ilk meslek örgütü 1964 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde kurulmuştur.[18] O yıllarda Türkiye'de Siyasal Bilimlerin düzenli olarak öğretildiği başka kurum bulunmadığından, bu fakültede ve komşu Ankara Hukuk Fakültesi'nde Siyasal Bilimlere ilgi duyan hocalar Siyasi İlimler Türk Derneği (SİTD) çatısı

[17] Örnek olarak Sabancı Üniversitesi'nin İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin Avrupa Araştırmaları Merkezi verilebilir.

[18] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bak. İlter Turan, "Turkish Political Science Association," Participation, Spring 2001, ss. 14-15 ve İlter Turan, ve Boğaç Erozan ve İlter Turan, a.g.e.

Üretenizaz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

altında biraraya gelmişlerdir. Kurucuların hemen tümü Siyasal Bilimlerle bağlantılı ama bu alanın kendisini oluşturmayan, Amme Hukuku, Esas Teşkilat Hukuku, Devletler Umumi Hukuku, İktisat ve Maliye gibi yan alanlardan gelen kişilerdi. Söz konusu dönemde mesleki örgütlenmeyi teşvik eden bir ulusal ortamın varlığından söz etmek kolay gözükmemektedir. Olasılıkla bir yandan uluslararası ortamın böyle gelişmeleri beklemesi, diğer yandan derneğin kuruluşuna öncülük eden Rahmetli Prof. Yavuz Abadan'ın Türkiye'yi Uluslararası Siyasal Bilimler Derneği ile ilişkilendirme gayretleri, böyle bir meslek derneğinin kurulması ile sonuçlanmıştır.[19]

İlk kurulduğu yıllarda dernek, ülkemizde Siyasal Bilimlerin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Amerikan Haberler Merkezi'nin (USIS) tahsis ettiği fonlardan da yararlanarak 1980'li yılların ortalarına kadar devam eden bir zaman diliminde İngilizce kaleme alınmış bir dizi temel eserin Türkçeye kazandırılmasına önderlik etmiştir. Bu eserler arasında S. M. Lipset'in *Siyasi İnsan*, George Sabine'nin *Siyasi Düşünceler Tarihi*, Karl Popper'in *Açık Toplum ve Düşmanları*, De Tocqueville'in *Amerikan Demokrasisi* gibi tanınmış eserlerinin yanında *Handbook of Political Science* adlı kitabın önemli bazı bölümleri bulunmaktadır. Dernek, 1984 yılında Türk Demokrasi Vakfı ile işbirliği yaparak *Perspectives on Democracy in Turkey* adında bir derleme eser de yayınlamıştır.

1980 sonrasında Türk üniversite sisteminin hızla genişlemesi, buna paralel olarak Siyasal Bilimlerle mesleki olarak ilgilenen camianın büyümesi sonucu Ankara, Türk siyasal bilimler camiasındaki merkezcil konumunu kaybetmiştir. En hızlı gelişmenin gerçekleştiği kent olan İstanbul en fazla siyasal bilimcinin de ikamet ettiği kent olmuştur. 2001 yılında derneğin Ankara'da gerçekleştirilen olağanüstü genel kurulunda dernek merkezinin İstanbul'a nakledilmesi kararı alınmıştır. Merkez, şu anda İstanbul Bilgi Üniversitesi'ndedir. 2003 yılından başlayarak Dernek her sonbahar bir Ulusal Lisanüstü Siyasal Bilimler Kongresi düzenlemiş, 2005 Ağustos'unda yaklaşık 1000 kişinin katıldığı *First World International Studies Conference* toplantısını düzenlemiştir. SİTD'nin halihazırda takriben 150 üyesi bulunmaktadır. 1964 yılından beri Uluslararası Siyasal Bilimler Derneği'ne üyedir. Dernek kurucusu Yavuz Abadan'dan başlayarak dört Türk akademisyeni değişik zamanlarda derneğin yönetim kuruluna seçilmiş ve görev yapmışlardır.

2006 yılında Ankara'da bir grup öğretim üyesi uluslararası İlişkiler Derneği'ni kurmuşlardır. Dernek merkezi TOBB'un kurduğu Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesindedir. Dernek, kısa süre önce Social Science Citation Index kapsamına gimeyi başaran *Uluslararası İlişkiler* adında bir dergi yayınlamakta ve belirli aralıklarla mesleki toplantılar düzenlemektedir.

Tek ya da esas uğraş alanları Siyasal Bilimler olmasa da bu konuyu da ilgi alanları içinde bulunduran başka mesleki örgütlerden de söz etmek mümkündür. Bu tür kuruluşların başında uzun süredir Ankara'da faaliyet gösteren Sosyal Bilimler Derneği gelmektedir. Her yıl düzenlediği bilimsel kongrede çok sayıda sunuş,

[19] Rahmetli Abadan'ın, 1962-1963 ders yılında Berlin'de konuk öğretim üyesi olarak bulunduğu sırada Uluslararası Siyasal Bilimler Derneği (IPSA) ile tanıştığı ve Türkiye'nmin de dernek içinde yer alması gerektiğini düşündüğü bilinmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi | http://rantey.org

Siyasal Bilimler alanından gelmektedir. Türk Tarih Kurumu'nun ilgi alanı yakın dönem Türk siyasal hayatını ve dış politikasını da kapsadığından, dönem dönem Siyasal bilimciler bu kuruluşun düzenlediği toplantılara katılmakta ve sunuşlar yapmaktadırlar. Doğal olarak, Siyasal Bilim konuları birçok meslek örgütünün ilgi alanlarından uzak değildir. Bu kuruluşlar, akademik nitelikli çalışmalarında gereğine göre Siyasal Bilimcilere yer vermektedirler. Örneğin, Barolar düzenlediği konferanslarda ve gerçekleştirdiği yayınlarda siyasal bilimcilere yer vermesi istisna değildir.

Türk Siyasal Bilimi: Araştırmalar

Yakın zamana kadar Türk siyasal bilimcilerinin araştırma ve yayınlarının çoğu genel kuramsal alanlarla Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerinde yoğunlaşıyordu. Burada tanıtıcı ve uygulayıcı diyebileceğimiz iki ayrı çizgi izlendiği söylenebilir. Bazı çalışmalar başka ülkelerde geliştirilmiş kuramsal çerçevelerin ve gözleme dayalı bilgilerin Türk bilim camiasına ve öğrencilerine aktarılmasını ya da tanıtılmasını amaçlamıştır. Diğerleri ise değinilen kuramsal çerçevelerden yola çıkarak Türkiye'de görgül araştırmalar yapılmasına yönelmiştir. 1980'li yıllardan sonra Yüksek Öğretim Kurulu'nun akademisyenlerin ve kurumların performansının ölçülmesi ve terfilerde yayınları esas alan bir sistem oluşturması sonucunda tanıtıcı araştırmalar yanında uygulayıcı ve dolayısıyla orijinal bilgi üreten, dönem dönem kuramsal katkıda da bulunan araştırma ve yayınların hacminde önemli artışlar meydan gelmiştir. Elimizde salt siyasal bilimler alanındaki yayınları gösteren bir istatistik bulunmamakla birlikte, örneğin profesörlere gelen doçentlik dosyalarında bu değişim ve artış kolaylıkla gözlenebilmektedir.

Geleceğe Bakış

Türk Siyasal Biliminde değişimi uyaran gelişmelerin gelecekte de devam edeceğini önermek herhalde yanıltıcı olmaz. İlkin, Türk üniversite sistemi genişlemeye devam ettiği sürece Türk Siyasal Bilim camiası da büyümeye devam edecektir. İkinci olarak, bu büyüme daha fazla araştırmayı, meslek dergilerinde yayını ve kitabı beraberinde getirecektir. Üçüncü olarak, Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada artan iktisadi ve siyasi varlığı ve etkisi, Türk siyasal bilimcilerinin kendi ülkeleri dışındaki ülkelerle ilgili araştırmalar yapmalarını teşvik edecektir. Bu araştırmalar hem ülkelerin iç siyaseti ve dış politikaları, hem de Uluslararası İlişkiler alanında olacaktır. Dördüncü olarak, Türkiyede kentleşmenin vardığı düzey ve yerel yönetim sorunlarının artan önemine paralel olarak kamu yönetimi-yerel yönetimler alanındaki çalışmaların artmasını bekleyebiliriz. Beşinci olarak, Türk siyasal sistemi nin karşılaştığı demokratikleşme, çoğulculuğun genişlemesi, sivil-asker ilişkileri alanındaki sorunları sürmesi, bu konulara dönük araştırmaların da artmasıyla sonuçlanacaktır. Altıncı olarak, hemen her toplumda görüldüğü gibi ulusçuluk, etnisite, entegrasyon konularının gündemde daha geniş yer alması beklenebilir. Son olarak Türk yönetiminde iktisadi rasyonelliğin öneminin artmasına paralel olarak siyasa ölçümü ve değerlendirme alanının gelecekte daha büyük önem kazanması tabii olacaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KAYNAKLAR

Abadan, Nermin, "Siyasal İlimlerde Gelişim Eğilimleri: Birtleşik Amerika, İngiltere, Batı Almanya ve Fransa'daki Çalışmaların Mukayeseli İncelemesi," Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül-Aralık 1961, ss. 175-220.

---------- Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısıdan 1965 Seçimlerinin Tahlili (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1966)

Çankaya, Ali Mücellitoğlu, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1954)

Easton, David, John Gunnell and Michael B. Stein, Regime and Discipline: Democracy and the Development of Political Science (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995)

Ergin, Osman, Türkiye Maarif Tarihi, Cilt 1-2 (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977)

Erozan, Boğaç and İlter Turan, "The Development of Political Science in Turkey," Political Science, April 2004, s. 161

Mardin, Şerif, The Genesis of Young Ottoman Thought (Princeton: Princeton University Press, 1962)

_____, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (İstanbul: İletişim, 1983)

Tunaya, Tarık Zafer, Tükkiye'de Siyasi Partiler (İstanbul; Doğan Kardeş, 1960)

Turan, İlter, "Turkish Political Science Association," Participation, Spring 2001, ss. 14-15..

_____. "Siyasal Bilimler," Cumhuriyet döneminde Türkiye'de Bilim:Sosyal Bilimler (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1997) ss. 183-202.

www.asam.org.tr (13 Eylül 2008)

www.tesev.org.tr (13 Eylül 2008)

www.foreignpolicy.org.tr (13 Eylül 2008)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

Nermin ABADAN-UNAT*:

"TÜRKİYE'DE POLİTİK İKLİM, SİYASET BİLİMİ ALANINDA ANGAJE OLMAYAN ÇALIŞMALARI NEREDEYSE İMKÂNSIZ KILIYOR"**

"Mücadelem çetin koşullar altında geçti, fakat buna değdi, seçtiğim ülke bana insan olmanın olanaklarını sundu." Bu satırlar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na mensup bir soy kentli Barones Elfiede Karvwinsky ve Saraybosna göçmeni bir aileden gelen İzmir'de yaşayan kuru üzüm, incir, fındık ihraç eden girişimci Mustafa Süleymanoviç'in kızı olarak 18 Eylül 1921'de Viyana'da doğan, on dört yaşında "dilini bilmediği anayurduna" tek başına dönüş kararını veren Nermin Abadan-Unat'a ait. İzmir Kız Lisesi'ni 1940 yılında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni ise 1944 yılında bitirdi. Ardından 6 yıl Ulus Gazetesi'nde çalıştı. Erkeklerin tekelinde bulunan Mekteb-i Mülkiye'ye 1953 yılında asistan olarak girdi. Profesörlük yıllarında Siyasal Davranış Kürsüsünü kurdu. Daha sonra kuruluş hazırlıklarına katıldığı SBF'ye bağlı Basın Yayın Yüksek Okulu'nun iki kez müdürlüğünü yaptı. Uluslar arası Siyasi İlimler Derneği'nin (IPSA) başkan yardımcılığını (1967-70) ve Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin başkanlığını (1977-84) yaptı. 1978'den bu yana Avrupa Konseyi'nin kadın/ erkek eşitlik komisyonunda başkan yardımcılığı dahil çeşitli görevler üstlendi. 1978-80 yılları arasında kontenjan senatörlüğü yaptı. 1989 yılında SBF'den yaş haddinden emekli oldu. Bu arada ABD ve Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde konuk profesör oldu. Oğlu Mustafa Kemal 9 yaşındayken eşi Prof. Dr. Yavuz Abadan'ı kaybetti. Halen ikinci eşi Prof. Dr. İlhan Unat ile İstanbul'da yaşamakta, Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde ders vermeye devam etmektedir. Çok sayıda, çeşitli dillerde yazdığı makale ve kitaplarına ***Halk Efkârı ve Etki Alanı*** (1955), ***Batı Almanya'da Göçmen İşçilerin Sorunları (1964), Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimi Açısından 1965 Seçimleri Tarihi (1966), Göç ve Gelişme,*** -Ruşen Keleş'le birlikte- (1976), ***Türk Toplumunda Kadın (1979) Social Change and Turkish Women, in Women in Turkish Society*** (1981), ***Kum Saatini İzlerken*** (1996), ***Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*** (2002) adlı

---

* Prof. Dr

** Söyleşiyi gerçekleştirenler:
Doç.Dr. Serpil Çakır, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Arş. Gör. M. İnanç Özekmekçi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kitapları örnek verilebilir. Nermin hocayla görüşmemizi Etiler'deki evinde 21 Temmuz, 5 Ağustos, 1 Eylül 2008 tarihlerinde gerçekleştirdik.

Sizi siyaset bilimiyle ilgilenmeye iten unsurlardan başlayalım önce. Siyaset bilimci olma serüveniniz nasıl başladı?

Siyaset bilimiyle olan ilgim okul yıllarında, politikaya karşı duyduğum ilgi ile başlıyor. Daha lisans öğrenimimi tamamlamadan önce İstanbul'da çıkan günlük bir gazetede çeviri ve makalelerim yayınlanmıştı. İlk makalemim konusu "Amerika Birleşik Devletleri İnfiratçılığı Sürdürecek midir?" sorusuna yanıt arıyordu. 1944 Haziran'ında İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdim. Aynı yılın sonbaharında Ankara'da Falih Rıfkı Atay'ın başyazarlık yaptığı ve C.H.P'nin yayın organı olan *Ulus* Gazetesi'nde çalışmaya başladım. 1947–50 yılları arasında bir süre gazetecilik yaptıktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi'nde doktora çalışmalarına başladım. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen heyecanlı aylarda olup biten siyasi olaylar benim için her zaman en önemli konular olmuştur. Doktora çalışmalarım çerçevesinde Türkiye'de bilgi açıklığımı gideremeyeceğimi anlayınca ve aile bütçemiz de benim tek başıma yurt dışında öğrenim yapmama elverişli olmayınca, rahmetli eşim Prof. Dr. Yavuz Abadan'ın teşvikiyle, Amerikan hükümetinin sunduğu Fullbright bursuna talip oldum. Fullbright'a ilk başvurumda evli olmayanlar seçilmişti. Bunların hemen hiç biri Türkiye'ye geri dönmeyince, bu kez burs imkânı evli olanlara da açıldı. Böylece 1952-53 ders yılını Amerika'da geçirmek üzere, çok bağlı olduğum ve o sırada Ankara üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanlığına seçilen eşimden geçici olarak ayrılmayı göze alıp yola çıktım. Niyetim "*kamuoyu*" kavramı üzerinde çalışmaktı.

Bursu kazandıktan sonra, bana çalışmak istediğim üniversiteler soruldu. Ben New York'taki Columbia Üniversite'sini yazmıştım. Fakat bana bu fırsat tanınmadı, İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı kürsüsünde çalışan bir asistan hanım tercih edildi. Kaldı ki zaten Lazarsfeld'in merkezi Columbia Üniversitesinde öğretim yapılmıyor sadece amprik araştırma yapılıyordu. Sonuçta beni bir başka yere, ABD de tanınmış bir kurum olan Minnesota Eyalet Üniversitesi'ne gönderdiler. Halen Ann Arbour'daki Michigan Üniversitesi, yirmi yıldır süregelen küresel bir araştırmanın çok önemli verilerini barındırmaktadır. Prof.Dr.A.Inglehardt'ın dünya ölçeğinde saptamaya çalıştığı "İnsan Değerleri" projesi yirmi ülkede, yıllık araştırmalar yolu ile zaman içindeki değişiklikleri saptamaktadır. Türkiye'de bu uzun soluklu çalışmayı temsil eden bilim insanımız Bahçeşehir Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yılmaz Esmer'dir.

Ann Arbour'dan sonra, Minnesota Üniversitesi'nin bulunduğu Minneapolis kentine gittim. Orada *kamuoyuna* karşı olan merakım dolayısıyla bana danışman olarak verilen kişi, birçok başka hocalarla birlikte, iki önemli kişinin derslerini bana önerdi: biri Arnold Rose isminde bir öğretim üyesiydi. Kendisi özellikle ırkçılık, ayrımcılık ve toplumsal baskı dersleri veriyordu. Diğeri ise, Herbert Mc Clovsky idi. Kendisi "siyasal davranış" dersini veriyor, bu kapsamda seçmen davranışı, oy vermede rol oynayan etkenler vs. gibi konulara değiniyordu. Dersin başlangıcında ön hazırlık olarak uzun uzadıya Max Weber'i, Weber'in siyasi partiler tarifini tartıştık. Daha

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

sonra "Siyaset Teorisi" ve Türkiye'de o zamana kadar adı duyulmamış "Kamu Yönetimi" derslerini aldım. Bu dersler bana "Siyaset Bilimi"nin çok boyutlu, iktidar odaklı ve toplumsal değerlerin biçimlendirdiği çok zengin bir disiplin olduğu konusundaki kanaatimi güçlendirdi. Sene sonuna kadar dersleri takip ettim, imtihanlarına girdim ve 1953'ün yaz sonu ülkeme döndüm.

Türkiye'ye döndükten sonra doktora programımı bitirmeye çalıştım. ABD'den farklı olarak Türkiye'de doktora dersleri öğretim üyesinin zevki, eğilimine göre değişiyordu. Kesin bir formata sahip değildi. Esasen çok az öğrenci vardı. Prof. Dr. Nihat Erim'in verdiği dersi sadece ben ve Bülent Daver izliyorduk. Bu derste daha çok, okunan kitaplardan fiş çıkartma öğütleniyor, hocamızın uluslararası temas ve tecrübelerini dinliyorduk. Ders aldığım bir diğer hoca olan Prof. Dr. Mesut Zeki Alkan'ın dersinde ise, ders yapmadık. Benden sadece yazılı bir ödev istenmişti. Bu amaçla, ikinci dünya savaşını sona erdiren "Kayıtsız Şartsız Teslim" kavramının Devletler Hukuku açısından olan anlamına ilişkin uzunca bir ödev hazırlamıştım.

Kamuoyu, Kamu Yönetimi gibi konuların Türkiye'ye gelişi nasıl oldu?

O sırada Amerikalılar AID-Amerikan Gelişme Yardımı Örgütü- yolu ile Türkiye'ye değişik projeler sunmaya başladılar. AID örgütü bir yandan, Karayolları Teşkilatı'nın kurulması için finansmanda bulundu. Diğer yandan ise, kamu yönetimin işleyişi ve kamu yönetimiyle ilgili konuların öğretilmesi konusunda bir proje önerisinde bulundu. Bu önerinin nedeni, Amerikalıların yaptıkları ön araştırmada bugünkü anlamda "Kamu yönetimi" olarak tanımlanan konunun hiç bir şekilde öğretilmediği sonucuna varmalarıydı. Hukuk çerçevesinde; idare hukuku, gereken kanunlar, yönetmelikler ve idari yargı meselesi ele alınıyordu fakat onun ötesinde, personel idaresi nedir, kamu yönetiminin işleyişi ne şekildedir, bu hiç öğretilmiyordu. Amerikalılara göre daha çok Fordçu bir yaklaşımla; randımanlı çalışan bir fabrika nasılsa devletin ya da kamu alanındaki sektörlerin de böyle çalışması lazımdı. Bunun öğretilmesi için bir teklifte bulundular. Ama bu teklifi yalnız başına yapmadılar. BM ile birlikte yani BM'nin ilgisini çekerek Ankara'da Türkiye ve Ortadoğu Amme Enstitüsü'nün kurulmasını önerdiler. Bugün Ankara'da, kamu personelini eğiten **TODAİE** adlı kurum işte böyle doğdu.

Doktora Programları Nasıldı?

O yıllarda doktora yaparken SBF'de ya da hukuk fakültelerinde siyaset bilimi dersleri farklı kaygılarla veriliyordu. Ben doktoramı Ankara Hukuk Fakültesi'nde yürütüyordum. Yönetmelik gereği verilmesi gereken dersler – yukarda belirttiğim üzere daha çok yazılı ödev şeklinde yapılıyordu. Başka bir deyimle, doktora öğrencisi belli alanlara doğru yönlendirilmediği gibi belli konularda tartışmalar da yapılmıyordu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde rahmetli Bahri Savcı ve İstanbul Üniversitesi'nde ise rahmetli Tarık Zafer Tunaya, bu programlara kendi disiplin alanlarının gözlüğü ile yaklaşmışlardı. Dolayısıyla Ankara'da Anayasa Hukuku ve İnsan Hakları, İstanbul'da ise Türk siyasi tarihi ve Türkiye'de siyasal partiler gibi konular öncelikle ders olarak sunulmuştur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ancak bu isimlerin hepsi hukukçuydu. Hukuk biliminden geliyorlardı. Örneğin rahmetli Seha Meray, uluslararası hukuk dalında çalışmakla beraber, Türkiye'de efkârı umumiye yani bugünkü adı ile "Kamuoyu" üzerine ilk makalelerden birini yayınlamıştır. Hukuk fakültelerinde öğretilen hukuk felsefesi ve amme hukuku disiplinleri bir takım hukuk mezunlarını, bu disiplinlerin açmış oldukları pencereleri daha fazla genişletmeye sevk etmiştir.

A.Ü.SBF'nin siyaset biliminin gelişmesindeki rolüne değinebilir misiniz?

Ankara Üniversitesi'ne bağlı Siyasal Bilgiler Fakültesi yani eski Mülkiye, farklı bir kurumdu. Öncelikli olarak yetenekli kamu personeli yetiştirmek üzere kurulmuş olan bu müessesede, 1940–1950 yıllarında, maliye ve ekonomi, işletme, idare ile diplomasi olmak üzere dört şube çerçevesinde öğretim yapılıyordu. En itibar gören maliye ve ekonomi şubesiydi. Oradan mezun olanlar kolaylıkla maliye müfettişi gibi çok önemsenen mevkilere geçebiliyordu. Hariciye olarak nitelendirilen diplomasi şubesi de çok önemseniyordu. Diplomasi şubesinin var olması eski büyükelçiler, emekli üst düzey kamu görevliler gibi, kariyerden gelmeyenlerin hocalık yapmasına da yol açıyordu. Dolayısıyla SBF'nin ders programının dar hukuk kalıpları içinde incelenemeyeceği ortadadır. Başından itibaren fakültede disiplinlerarası bir hava vardı. Nitekim ben 1953'de döndüm Türkiye'ye. O sırada SBF, on asistan için imtihan açtı. Bu on kişi arasında Mümtaz Soysal, Şeref Gözübüyük, Metin Kıratlı, Feyyaz Gölcüklü gibi arkadaşlar fakülteye katıldılar. Ben de bu sınavla SBF'ye giren ilk kadın asistan oldum. Mülkiye kızların pek girmediği, yarının kaymakam, vali ve büyükelçilerinin yetiştirildiği erkek egemen bir kurumdu. O sırada SBF'nin bünyesinde faaliyet gösteren Amme İdaresi Enstitüsü de genç elemanlar aldı. Ben geldikten hemen sonra SBF'nin ders programında değişiklik yapıldı. Enstitü açıldıktan iki sene sonra, fazla beklemeksizin kamu yönetimi dersi fakülte programına da eklendi. Böylece bu değişik disiplinler SBF'ye epey önceden girdi. İkinci bir adım olarak kamuoyu dersine de yer verildi, böylece 1955'ten itibaren bu dersi İdarî ve Diplomasi şubesine verme fırsatım doğdu. O yıllarda interaktif bir yöntemle verdiğim bu derste, kendini gösteren öğrencilerim arasında Zafer Toprak, Şahin Alpay, İlber Ortaylı, Filiz Dinçmen, İnal Batu gibi isimleri sayabilirim. Bu ders seçimlik değildi. İdare şube ve diplomasi şubesi için zorunluydu.

Doktora ve doçentlik yıllarınızdan bahseder misiniz?

Bu arada ben 1955 yılının Kasım ayında Ankara Hukuk Fakültesi'nde sürdürdüğüm doktora tezimi tamamlayıp sınavımı pekiyi derece ile verdim. Jürimde Tahsin Bekir Balta, Bülent Nuri Esen, Muvaffak Akbay, Sühcyl Derbil yer almıştı. Doktoramın konusu "*Halk efkârı- Mefhumu ve Tesir Sahaları*" idi. Bugünkü terimleriyle " Kamuoyu: Kavram ve Etki alanı"

Tezimde o zamana kadar Türkçe sosyal bilim literatüründe geçmemiş kavramlara da yer verdim. Örneğin "Lobbying" Bu deyime rahmetli Bahri Savcı, "Kanun simsarlığı" karşılığını önerdi, ben de onu benimsedim. Tezimde Menderes zamanında kira rejimini ilgilendiren bir kanun teklifine, kiracılar cemiyetinin verdiği tepkileri örnekledim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Doktora tezimi 1955'te teslim ettim, 1956'da SBF yayınları arasında basıldı. O zamanlar iki sene sonra doçentlik sınavına girilebiliyordu. Doktoradan üç yıl sonra doçentlik unvanına kavuştum. Doktoramı takiben fazla vakit geçirmeden, "Bürokrasi" konulu doçentlik tezimi yazdım. Kamu yönetimine de ilgili duyduğum için, bu kavramı seçtim. Bu çerçevede, devlet bürokrasisi ve yasama süreci, devlet bürokrasisi ve kamu personeli, devlet bürokrasisinin kontrolü gibi konuları inceledim. Bürokrasi tezimi 1958 yılının sonunda teslim ettim, sınavımı başarı ile verdim ve doçent oldum. Doçentlik tezimde anayasa hukukunun klasik üç erkinin – yürütme, yasama ve yargı– çoğunlukla devlet bürokrasisi, siyasi partiler ve kamuoyu tarafından belirlendiğini ileri sürmüştüm. Bu fikirler özellikle jüri üyesi Ali Fuat Başgil tarafından şiddetle eleştirildiyse de Hüseyin Nail Kubalı ve Tarık Zafer Tunaya'nın desteği ile kabul edildi.

Türkiye'deki lisans sonrası eğitimle, Amerikan Sistemi ve Kara Avrupa Sistemi arasında fark var mıydı?

Benim dönemimde hiç bir hoca Kara Avrupası dışında doktora çalışması yapmamıştı. Avrupa'da ise lisansüstü öğrenim ancak son zamanlarda belli ölçüde kurumlaşmıştır. Oysa İngiltere ve Amerika'da lisansüstü öğrenim hemen hemen bir yüzyıldır düzenli bir şekilde örgütlenmiş bulunmaktadır.

Amerika'daki sistem ne kadar düzenli ve keskin hatlarla çizilmişse Türkiye'deki sistem o nispette dağınıktı ve o nispetle önemsenmiyordu. ABD'ye gelir gelmez öğrencinin danışmanı var, hangi derslerin alınıp alınmayacağı, hangi derslerle hangi derslerin uyuşacağı hep izleniyor. Sürekli de sınav yapılıyordu. Ben sene sonuna kadar bilmem kaç tane sınav verdim. Buna mukabil Ankara'da benden sadece yazılı bir ödev vermem istendi. O sırada daha çok o dönem Fransa'sında çok okunan Duguit ve Duverger gibi kamu hukukçuları üzerinde duruluyordu. Ankara'da hocaların doktora öğrencisine sundukları bir şey yoktu. Doktora öğrencileri de kendi meraklarını hocalarına beğendirmeye çalışıyorlardı. Buna karşın doktora sınavı ciddi bir sınavdı. Beş kişilik bir jüri vardı, sınav çok uzun sürerdi, herkes ayrı ayrı soru sorardı. Örneğin ben anayasa hukuku, amme hukuku, devletlerarası hukuk, ceza hukuku dallarından imtihan oldum, doktora payesine kavuştum.

Amerika'da bulunduğunuz yıllarda siyaset biliminin durumu nasıldı?

Benim ABD de bulunduğum zaman –1952/53 ve sonraki yıllarda- Eisenstadt, Janowits Lipset, Rokkan, Lerner, Almond'un çalışmaları önemli etkiler yapıyordu. Bir de Avrupa'dan gelenler vardı, Lazarsfeld mesela New York'ta Columbia Üniversitesi'nde araştırmalar yapıyor ama Viyana'dan gelmişti. Adorno, Speyer, Görtz, Bendix, Deutsch bunlar da hep Avrupa'dan gelmiş bilim adamları idi. Çoğu Yahudi kökenli olup Nazi zulmünden kaçıp Amerika'da çalışma fırsatını bulmuş kimselerdi.

Amerikan siyaset biliminin yaklaşımı, teori yerine alan araştırması, analitik derinlemesine görüşmeler, istatistikî yöntemlerle kamuoyu yoklamaları yapma ve bu

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

yolla iktidar yapısı ile ona karşı duran akımları, seçmen siyasal davranışlarını saptamaktır. Bütün bu şeyler gene Avrupa'dan ilham alarak gelip Amerika'da etkili oldu. Çünkü Amerika'da İkinci Dünya Savaşı'ndan önce daha çok anayasa sorunları üzerinde odaklamış olan siyaset bilimi, İkinci Dünya Savaşı sırasında etkili propaganda yaratma amacı ile yeni kavramlar ve usullere ihtiyaç duymaya başladı.

Mesela o meşhur 5 N 1 K –neden, niçin, nerede, nasıl, ne – formülü ile İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Amerikan propaganda mekanizmasının daha bilimsel olarak yürütülmesini sağlamıştır. Siyaset bilimi ABD'de İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde iki kaynaktan yararlanıyordu. Bir tanesi, Amerika'daki anayasa düzeni. Bu düzen Anglosakson hukuk anlayışına göre ancak yargı yolu ile değişebiliyor. Bir alt mahkeme üst mahkemeye başvurmadıkça tartışmalı bir mesele ele alınamıyor. Örneğin anayasa yolu ile kabul edilen içki yasağını ele alalım. Siyaset bilimciler bu yasama hamlesini anlayabilmek için; önce hangi baskı gruplarının etkisiyle içki yasağı kanunun geçirildiğini araştırdılar, daha sonra ise içki yasağı kanunun nasıl olup da kongre tarafından kaldırıldığını araştırdılar. Bu arada içki yasağının etkisiyle içki mafyasının güçlendiğini, kuru ve yaş (kuru= içki yasağı olan; yaş = içki yasağı olmayan) eyaletlerde iktidar yapısının nasıl değiştiğini ortaya koymaya çalıştılar. Bu araştırmalar sırasında siyaset bilimciler gerek yasak taraftarları gerekse yasak aleyhtarlarını oluşturan gücün "Kamuoyu" olduğunu saptamış oldular. Böylece "Kamuoyu" kavramı siyaset biliminde özellikle medya ve iletişim alanında en önemli etken haline getirildi. Siyaset bilimi bu gelişmelerin ardından savaş sırasında propagandayı biçimlendirme konuları ile savaştan sonra ise siyasi partiler ve baskı gruplarının dinamiğini ele almak ihtiyacını duydu.

Çağdaş siyaset bilimi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Çağdaş siyaset bilimi Avrupa aşısı ile Amerikan laboratuarlarında olgunlaştı, bütün gidiler yine Avrupa'dan geldi. Teorik tartışmalar Avrupa'da yapıldı fakat Avrupa'nın akademik iklimi bu yeni denemelere el vermiyordu. Son derece baskıcı skolastik ortaçağdan kalan bir çok şeyler hala egemen. Mesela şimdi Boğaziçi'ne genç bir meslektaş geldi. Avusturya'da Viyana'da siyaset bilimi bölümünde çalışıyordu, fakat mesleki açıdan herhangi bir ilerleme imkânı olmadığı için o işi bırakıp Türkiye'ye geldi. Avusturya Üniversiteleri siyaset bilimine gereken önemi tanımaya pek taraftar değil galiba.

Bu konuda Almanya biraz değişti ama o değişiklik de bana göre yeterli değil. Önemli gelişmeler, akademik tartışmalar yine Anglo-Saxon dünyasında ve İngiltere olmaktadır. Çünkü İngiltere eski emperyal güç olarak işlediği günahlara da emperyalizmi eleştiren gözlüğüyle bakıyor, önemli eserler çıkarıyor. Öbür taraftan yine emperyalizme devam ediyor ama Anglosakson dünyası, taze fikirleri üretebilecek bir üniversite ortamına sahip. Belki çok garip görünecek ama Türkiye'de o yıllarda öyle bir ortam SBF'de vardı. O kurumda belli bir takım şahısların üzerinde durdukları konular bu açılımları yaptı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SBF'nin siyasete ve siyaset bilimine önemli katkılar yaptığı saptamasına katılır mısınız?

27 Mayıs hareketinde SBF çok önemli bir rol oynadı. 25 Ekim- 24 Aralık 1960 tarihleri arasında SBF İdari Bilimler Enstitüsü on dört oturumluk Anayasa semineri düzenledi. Bu konuda benim, SBF Dergisi'nde 1961 yılında, anayasa tartışmalarını özetleyen bir makalem yayınlandı. Bu yazı, toplantı SBF Profesörler Kurulunda yapıldığı ve basın mensupları bulunmadığı için seminer hakkında bilgi veren eldeki tek kaynaktır.

Her defasında 250-300 kişinin katıldığı o tartışmalarda bir taraftan Turan Güneş, Turhan Feyzioğlu, Halk Partisi'nin bir çeşit sözcülüğünü, öte taraftan Tahşin Bekir Balta, Yavuz Abadan gibi bilim adamları öncelik kazanması gereken temel ilkeleri dile getirmişlerdi. Berlin'de hukuk tahsilini tamamlamış olan Tahsin Bekir Balta için hukuk devletini kökleştirmek bir numaralı öncelikti. Yavuz Abadan için siyaset teorisine dayanan ve modern çağa uygun demokratik sistem ön planda geliyordu. Bahri Savcı için insan haklarının anayasada yer alması ve korunması, Seha L.Meray için de uluslararası hukukta denge ve mütekabiliyetin sağlanması çok önemli idi. Kurucu Meclis seçilmeden önce fikirlerin kristalleştiği bu seminerler büyük bir önem taşımaktadır. O tarihe kadar üniversitenin özerkliği sayesinde resen hareket edebilen İdari İlimler Enstitüsü'nün başkanı olan Tahsin Bekir Balta, girişimciliği ele almak suretiyle o dönemde üniversite mensuplarının Türkiye'nin fikir hayatına damgalarını vurmalarına imkân sağladı. Bilindiği üzere, 27 Mayıs'ta yapılan askerî müdahaleyi takiben bütün siyasi partiler kapatıldı, dolayısıyla SBF'de yapılan bu anayasa seminerleri bir anlamda o sıra kapalı olan parlamentonun yerini aldı. Milli Birlikçilerden Ahmet Yıldız, Osman Köksal, Suphi Karaman, Sami Küçük tartışmalara sıkça katılmışlardır. En hararetli tartışmalar temel haklar konusunda yapıldı. Sonuçta darbeci askerlerin oluşturdukları Milli Birlik Komitesi'ne, bir tür seçimle gerçekleştirilen Kurucu Meclis fikri benimsetildi. Kurucu Meclis'in nasıl oluşacağı, hangi sektörlerden temsilciler seçileceği, örneğin basından, üniversiteden temsilci alınması fikri, orada doğdu. Sonuçta basından temsilci, olarak Altan Öymen, üniversiteden ise Bahri Savcı, Kurucu Meclis'e seçildi. Tabii bu arada kapatılmış olan siyasi partilerden de temsilciler seçildi. Yine anayasa taslağının referanduma sunulması, parlamentonun iki meclisten oluşması gibi prensipler o seminerde ortaya atıldı. Milli Birlik Komitesi, iktidarı yeni kurulan siyasi partilerle Halk Partisi'ne devrettikten sonra, genel ortama göreli bir serbesti geldi ve o serbesti içinde SBF'ye yeni dersler kondu. Bu yeni derslerden biri siyasal partiler, diğeri siyasal davranış, üçüncüsü ise Türkiye'nin siyasal hayatı olarak belirlendi.

SBF'de Siyasal Davranış kürsüsünü siz kurdunuz değil mi?

Evet. Ancak Siyasal Davranış Kürsüsünü kurarken çeşitli zorluklarla karşılaştım. Çağdaş siyaset biliminin en göze çarpan hususlarından biri, alanların çok ayrışmış olması, fakat bu değişik alanların disiplinlerarası bir yaklaşım içinde yine de siyaset biliminin çatısı altında yerini bulmalarıdır. Başka bir deyimle, bir taraftan, alanlar birbirinden ayrılıyor, örneğin seçmen davranışı, seçmen ve medya, seçim sistemleri, sosyal psikoloji, iletişim kuramları ve hukuk sistemleri bu açılarından ele alınabilir.

Ancak sonuçta bir seçimin sonucunu yorumlayabilmek için bu üç alanda yapılan araştırmalara yer vermek gerekiyor. Nitekim iki sene önce Japonya'da Fukuoka'da toplanan IPSA (Uluslararası Siyaset Bilimi Derneği'nin) dünya kongresinde zannedersem 21 bağımsız alanda çalışma grupları vardı. Örneğin sadece iletişim ve siyaset çalışma grubu yok, o alanda klasik iletişim araçları yani radyo tv ve siyaset bir bölümü; internet, you tube ise bir başka bölümü oluşturmaktadır. Buna birde yazılı iletişim araçlarının bütün türlerini, basını, broşürleri vs. eklemek gerek. Göze çarpan husus disiplinlerarası ortak çalışmaların çok artmış olmasıdır. Benim karşılaştığım güçlük bu disiplinlerarası çalışma tarzının Türkiye'de kabul görmemiş olmasıdır.

Kürsünün kuruluşu söyle gerçekleşti. Siyasi partiler dersini Arif Payaslıoğlu okuttu önce. Daha sonra siyaset sosyolojisinin bir parçası sayılan siyasal davranış bağımsız bir ders olarak kabul edildi. Çünkü o zaman SBF'de sosyoloji kürsüsünün başkanı İbrahim Yasa genel sosyoloji dersi dışında onun alt dalı sayılabilen başka bir sosyoloji dersinin olamayacağı tezini ısrarla savunuyordu.. Akademik çevrelerde tıpkı diğer çevrelerde olduğu gibi küçük ayak oyunları oynanır. Profesörler kurulu siyaset sosyolojisi terimini kabul etmedi, ancak siyasal davranışı benimsedi. Böylece ben siyasal davranış adı altında bir kürsü kurdum, o kürsüye bağlı olarak siyasal partiler, seçim sistemi, iktidarın dinamiği ile ilgili bütün o dersleri bu kürsüye bağladım. 1965'ten itibaren emekli oluncaya kadar SBF'de siyaset biliminin yeni gelişmelerini böyle götürdüm.

Genellikle Türkiye'de ilk konuları bulup öncü çalışmalar yaptınız. Dış Göç konusu da ilk sizinle ortaya çıktı değil mi?

Evet. Dış göç konusuna değinmem söyle gerçekleşti. 1960 devriminden sonra başbakanlığa bağlı DPT, dış göçün başladığı sırada bu konuda bir araştırma yapma ihtiyacını duyuyordu. İşçilerimizin büyük çoğunluğu Almanya'ya gitmiş olduğu için benim de ana dilim Almanca olduğu için bana başvurdular. Ben de 1963'te, Almanya'nın birçok kentinde, beş hafta süreyle büyük bir araştırma yaptım, beş asistanla gittim. 494 işçi üzerinde kapsamlı bir anket uygulattım. Bu alan araştırması hem giden işçilerin ekonomik, sosyal ve siyasi görüşlerini, hem de batılı bir ülkenin endüstri yaşamına Türklerin bakışını yansıtmıştı. Bu araştırma ***Batı Avrupa'daki Türk İşçilerinin Sorunları*** adı ile 1964'te Başbakanlık tarafından kitap olarak yayınlandı.

O sırada henüz Kamu Yönetimi kürsüsüne bağlı idim. Araştırmamı profesörlük tezi olarak sundum. Konuyu bir kamu yönetimi meselesi olarak değerlendirdim. Zira, aşağı yukarı 1 milyona yakın işçi devlet eliyle gönderilmiş, yurt dışında iş yerlerine yerleştirilmiş, bunların sağlık sigortaları, tasarruflarının yurda transfer edilmesi vs. sorunlarının tümü, ilgili devlet daireleri tarafından çözüme kavuşturulmuştu. Dış göç meselesinde ilk defa iki devlet sorunu karşı karşıya müzakere etmiş, yani Alman Devleti ve Türk devleti; daha sonra aynı müzakereler Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda vs. ile gerçekleştirilmişti. Fakat jüri benim bu çalışmamın kamu yönetimiyle ilgili olmadığına karar verdi ve reddetti.

Jüride, Cahit Talas, Cemal Mıhçıoğlu, İbrahim Yasa vardı. Tahmin edersiniz, bu karar beni olağanüstü üzdü. O sırada ben henüz kamu yönetimi kürsüsünde doçenttim. İleri sürülen gerekçe konunun Kamu yönetimi ile ilgili olmaması idi. Oysa bilateral anlaşmalarla iki devlet –Federal Almanya ile Türkiye Cumhuriyeti – karşılıklı temas yoluyla bir milyonu aşkın insanı dışarı yolladı ve yerleştirdi: Bütün işlemler iki ülkenin kamu bürokrasisi tarafından gerçekleştirildi. Sorunun çetrefilli gelişimini anlayabilmek için siyaset bilimi ile kamu hukuku arasındaki ilişkiye bakmamız gerekiyor. SBF'ye ilk kadın asistan olarak girdiğim zaman İdari İlimler Enstitütüsü müdürü, idare hukuku kürsüsü başkanı Tahsin Bekir Balta beni kendi kürsüsüne asistanı olarak aldı. Ben doçent olduktan sonra kamu yönetimi kürsüsü kuruldu, ben de oraya geçtim: Ancak bu kürsünün yönetimi daha kıdemli olduğu için benden yaşça daha genç olan Cemal Mıhçıoğlu'na verildi. Kendisi benim profesör olmamı istemedi, bir sürü bahane buldu, tez konusunun kamu yönetimi ile ilgili olmadığını ileri sürdü. Aslında bir kadının kürsü başkanı olmasına tahammül edemedi. Tabii bu gerekçe feministlere göre toplumsal cinsiyete dayalı ayırımcılığa ait en açık bir örnek olay sayılabilir. Ben red kararına fevkalade üzüldüm ve ondan sonra kürsü değiştirdim. Kamu yönetimi kürsüsünden ayrılıp bu defa Prof. Bahri Savcı'nın kürsü başkanı olduğu Anayasa Hukuku Kürsüsüne geçtim. Tabii kürsü değişikliği yeni bir tez gerektirdi. Bu kez anayasa hukuku açısında seçimlerin tahlilini yaptım. ***Anayasa Hukuku ve Siyaset Bilimi Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*** adlı 408 sayfalık bir kitap yazdım. Bu kitabım Tarhan Erdem'e göre bugüne kadar yapılan en ayrıntılı seçim tahlilidir. Kitabımda seçimin anayasal temelini mukayeseli hukuk açısından inceledikten sonra Türkiye'de 1965 seçimlerinin verilerini, kanaat önderleri üzerinde yapılan amprik bir araştırma ile birlikte değerlendirdim. Bir sene sonra çıkarttım bu kitabı ve profesörlük için tekrar müracaat ettim. 1966'da profesör oldum. Ondan sonra yukarda ayrıntısını anlattığım siyasal davranış kürsüsünü kurdum. Aslında adı siyaset sosyolojisi olması lazımdı. Ama koyamadık bu adı. Burada seçmen davranışını inceledik. Sonra 12 Eylül geldi tüm kürsüler lağvoldu.

Tekrar siyaset bilimi konusuna dönerek şu soruyu soralım: Türkiye'de siyaset bilimci olmanın iktidarı etkileme potansiyeli var mıdır?

Tabii, siyaset bilimcinin kafasında etkilemekten çok yeni gelişmeleri takip etmek var. Bu politikacı için zaman darlığından dolayı mümkün olmadığı için siyaset bilimci yeni bir pencere açabilir. Ama genelde, özellikle erkeklerde şu görülmüştür ki siyaset bilimci olan, şu veya bu şekilde bir siyasi partiye yamanıyor. Buna teşebbüs etmeyeni ben pek görmedim. Sırayla geçelim benim kürsümden başlayalım: Benim İstanbul Hukuk Fakültesi'nden sınıf arkadaşım Turhan Feyzioğlu, bir alt sınıftan Turan Güneş bunların her ikisi siyasi partilerle çok erkenden ilgilendiler, meclise girdiler. Ahmet Taner Kışlalı da Fransa'dan döndükten kısa bir süre sonra henüz doçent olarak yeni yerine oturmuşken meclise girdi. Kültür Bakanı oldu. Sonra yine benim kürsümde olup da meclise girmeyen ama kendini yine bir siyasi güç merkezi ile ilişkilendiren Doğu Ergil var. Ticaret Odaları Birliği için Kürt araştırması yaptı şimdi bir vakıfla çalışıyormuş, belki 15 senedir görmüyorum onu. Doktora öğrencilerimden halen Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Profesörlerinden Levent Köker, Özbudun'un çalışmalarına katıldı.

Özbudun'un kendisi de Bülent Nuri Bey'in asistanıydı Ankara Hukuk Fakültesi'nde. Harward Üniversitesi'nde Huntington'la çalışmış onun için siyaset bilimi tarafı daha güçlüdür. Eninde sonunda, angaje değilse bile, bir partinin görüşlerini yansıtan adam oldu.

Ben de bu arada meclise girip çıkmış bir insanım. TBMM de çok mutsuzdum. Kontenjan senatörlüğü benim için fevkalade gereksiz bir atama oldu. 1978-1980 arasında iki senem çok mutsuz bir şekilde geçti. Hiçbir şekilde bir katkıda, hizmette bulunamadım. Oldukça zengin olan TBMM Kütüphanesi'nin düzenlenmesi ile ilgilendim bir süreliğine.

Türkiye'de siyaset bilimi ekolü ya da eğilimi konusunda neler söyleyebilirsiniz?

Turkiye'de siyaset bilimi, tarih disipliniyle birlikte, resmi ideolojinin eleştirilmesi için kullanılıyor. Ancak bu, tek yönlü, esef edilecek veya üzüntü verecek bir biçimde yapılıyor. Bugün insan isterdi ki mesela daha önce Milli Selamet Partisi, Fazilet Partisi, Refah Partisinin tarikatlara dayalı örgüt şemaları çalışılsın. Fulya Atacan yaptı bunu. Çok övgüye değer bir çalışma. Ancak diğer çalışmalar çok sınırlı kalıyor. Siyaset bilimcinin kendi şahsi tercihlerini bir kenara bırakıp objektif olması belki en zor şey. Hatta şu soru sorulabilir? Siyaset bilimi bilim midir? Bilim olması mümkün müdür? Ben o soruyu kendime de soruyorum, ben objektifim demiyorum. O da bir haktır tabii, fakat günümüzde siyaset bilimi, günlük politikada bir yıkıcı satır gibi kullanılıyor. Bu beni çok rahatsız ediyor. Bazı siyaset bilimciler aslında başlangıçta düzgün şeyler yapıyorlar. Doktora tezleri oldukça iyi. Ama şimdi bakıyorsunuz bir siyasal partiye angaje olmuşlar. Yani bunu yaptığı andan itibaren bu çok nazik bir şey. Çünkü bu Amerika'da da yapılıyor. Ama siyaset biliminde bir etik meselesi var. O mesele halledilmedi maalesef. Meğer ki ispat etmek suretiyle hiç kimseyle eklemlenmiyorsunuz, görüşünüzü yazıyorsunuz olabilir. Ama bugün Türkiye'de de korku atmosferi var. Son derece ciddi ve işte bu korku atmosferi yeni de değil. 12 Eylül'den sonra kadın araştırmaları niye ortaya çıktı. Kadın sorunları tartışılırsa akademyada bundan bir sorun çıkmayacak zannedildi. Ben 12 Eylülden sonra bu konuya sarılmadım. Ta 60'tan itibaren kadın olarak gerek duyduğum için bu konuyla ilgilendim. Bir toplumda toplumu sarsan önemli bir şey gördüğüm zaman o konuya eğilmişimdir. İşte 50'den itibaren gazetecilikten geldiğim için, "kamuoyu amme idaresi" dersi aldığım için ve göç dolayısıyla kamu yönetimi, kadın olduğum için kadın sorunsalı ve şimdi de küreselleşme meselesi var.

Bir anlamda Türkiye'deki politik iklim, siyaset bilimine hakim oluyor diyebilir miyiz?

Siyaset bilimci pek objektif olamıyor. Çünkü daha önce vurguladığım gibi sürekli olarak sorunlarla karşılaşıyoruz. 12 Eylül'den sonraki tutuklamalar, kitap yakmalar, hapishanelerdeki işkenceler ve meslektaşlarımızın hapishanede olması nedeniyle ister istemez güncel bir probleme eğiliyorsunuz. Örneğin kadın sorunsalı ortaya çıkıyor. Ondan sonra din ağırlıklı partiler ortaya çıkınca ve güç kazanınca, o zaman kadın meselesi başka bir hüviyet alıyor. Şimdi laiklikle ilgili tartışmalar bir süre yapılamadı. Çünkü o sırada Türk-İslam sentezi var. Bunu yapmaya çalıştığınız

zaman Türk İslam senteziyle üst üste bindirilmiş oluyorsunuz. Yani Türkiye'de politik iklim, siyaset bilimi alanında angaje olmayan çalışmaları hemen hemen imkânsız kılıyor. Bence 50'lerden 70'lere kadar siyaset bilimi daha sağlıklı genişlemeye doğru giden bir yoldayken 80'le berber farklı bir yönlendirme oluyor. Doğrudan doğruya iktidarla ilgili konular kenara itiliyor kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler daha ön plana geliyor.

Son olarak, yaşam ilkeleriniz ve hayallerinizden söz eder misiniz?

Kum Saatini İzlerken adlı kitabımda da yazdığım gibi, laiklik, evrenselcilik, eşitlik, demokrasi ve barış kayıtsız şartsız inandığım ilkelerin başında geliyor. Çocukluğum ve gençliğimde katlanmak zorunda kaldığım adaletsizlikler ve yoksulluklar nedeniyle, eğitim alanında ihtiyacı olanlara yardımda bulunmayı kutsal bir borç saydım her zaman. Aşk, sevgi, arkadaşlık ve vefa kavramları benim için önceliği tartışılmaz ilkelerdir. Belleğimizde sayısız çekmeceler barınmaktadır. Büyük acılar, büyük hayal kırıklıkları, büyük sıkıntıları barındıran çekmeceleri açmak istemiyorum. Sadece zaman zaman güzel anıları yansıtan çekmeceleri açıp hayal âlemine dalmak istiyorum. Hayallerimi özgür, demokratik, ümitli bir Türkiye ütopyası ile süslemek istiyorum.

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

"...VE BUNUN GİBİ TEDBÎRE SİYASET DİRLER." TURSUN BEY'İN SİYASET TANIMI ÜZERİNE NOTLAR

Cemil OKTAY*

Özet

Fatih ve İkinci Beyazıt dönemlerinde yaşamış olan Tursun Bey, bu dönemdeki fetihlerin tarihini yazdığı metninin başında siyaset tanımına yer ayırır. Yaptığı tanım, kadim Yunan düşünürü Aristotales' ten esinlenmiş bir tanımdır. Tursun Bey, insanın tabiatında siyasi olma özelliğini vurgular. Yine insanın tabiatındaki özelliklerden itibaren kendi hallerinde bırakılırlarsa, barışçıl bir yaşamın değil, kargaşalı bir yaşamın ortaya çıkacağını söyler. Siyaset, belli bir otorite altında insanları barışçıl ortamda yaşatma faaliyetidir. Böyle bir ortamın oluşturulmasında başta otorite sahipleri gelmek üzere, toplum üyelerinin sahip olmaları gerektiğini düşündüğü erdemlerden söz eder.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Erdem, İtidalli Davranış, "İnsan İnsanın Kurdudur", Osmanlı Siyasi Düşüncesi.

"...VE BUNUN GİBİ TEDBÎRE SİYASET DİRLER."
Notes on the Definition of Tursun Bey's Notion of Politics

Abstract

At the beginning of a text written by him on the history of the conquests of his time, Tursun Bey, who lived during the reigns of Fatih and Beyazit II, gives a definition of politics. His definition originated from the ancient Greek philosopher Aristotle. Tursun Bey emphasizes that human beings are naturally political. Besides, he asserts that again due to the characteristics of the human nature, a disorderly life would have emerged if they had been led to manage themselves. Thus, politics is the act of making human beings live under a certain authority in a peaceful way. He mentions about the virtues to be possessed by the members of the society, especially by the owners of authority, which he thinks are necessary to constitute such an order.

Keywords: Politics, Virtue, Sober Attitude, "Homo Homini Lupus" Ottoman Political Thought

* Prof. Dr.İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi emekli öğretim üyesi, halen Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler ve AB Bölüm Başkanı.

Tursun Bey, 15nci yüzyıl Osmanlı siyasi düşüncesinde, yer yer aşırı süslü üslubuna karşın, konulara nüfuzu ve ne fazla, ne eksik anlatımlı metinlerinin ekonomisiyle temayüz eden bir kalem. Özellikle, siyaset tanımı yaparken sade ve saydam ifadelere iltifat eder. Fatih ve İkinci Beyazıt dönemlerinin önde gelen düşünürlerinden olan Tursun Bey, değişik resmi görevlerde bulunuyor. Bunlar arasında en başta amcası Cebe Ali ile birlikte İstanbul'un fethi sonrasında gerçekleştirilen kentin mukataa yazımı gelir. Bu işinde Fatih'e yakınlığı ve fıkıh bilgisi etkili olmuş görünüyor. Bursa'daki tımarını bu görevi dolayısıyla terk eden Tursun Bey, sonraki yıllarda çok değişik görevlere atanır. Fatih ve Beyazıt saltanatlarının birçok fetih seferlerine resmi sıfatlarla katılır. Uzunca bir süre defterdarlık makamında da bulunacaktır. Hayatının sonuna doğru kaleme aldığı Târîh-i Ebü'l Feth, onun zamanımıza kadar gelen ünlü metnidir. Tursun Bey'in kaleme aldığı tarih, İstanbul Fetih Cemiyeti'nin desteğiyle ve Dr. Mertol Tulum'un özenli çalışmasıyla Latin harfleriyle 1977'de yayımlandı.[1] Ben, bu tarihçinin adını ilk kez rahmetli hocam Prof. Dr. Yavuz Abadan'ın derslerinde duydum. Prof. Dr. Halil İnalcık hocanın da İdari Teşkilat Tarihi derslerinde sözünü ettiğini hatırlarım.[2] Tursun Bey'in metnine nüfuz etme fırsatını Dr. Tulum'un çalışması sayesinde buldum. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nin "Türkiye'de Siyaset Bilimi" temalı 40. sayısının, Tursun Bey'in Fetih Tarihi'nin başına koyduğu siyaset tanımını tartışmak için en uygun yer olduğunu düşündüm. Türk siyaset biliminin genel gelişiminin ele alındığı bu armağanda, unutulmuş bu kalemin hatırlanarak gündeme getirilmesi yararlı olacaktı. Elinizdeki yazı bu amaçla kaleme alındı.

Birkaç paragrafla geçiştirilen ansiklopedi maddeleri sayılmazsa[3], Târîh-i Ebü'l Feth yazarı hakkında Dr. Tulum'un yazdıkları dışında açıklama yok gibi. Türk siyaset bilimi yazınında özellikle ele alınıp incelenmiş değil. Oysa fethin yazarı, peripatetik[4] çizgideki siyaset tanımıyla oldukça ilgi çekici biri. Konu, kadim kültürlerin Osmanlı düşüncesi üzerindeki izlerini bulma açısından da ayrıca önem taşıyor.

Tursun Bey, metninin başlarında, padişahlık makamını meşrulaştırırken, toplumların varlık nedenleri, toplumsal düzenlerin gerekliliği konularında sorular sorar ve bu sorulara Aristoteles'in yaklaşımı doğrultusunda yanıtlar verir. Tarihçimiz, siyasetin tanımı, insanın siyasi tabiatı ve bu tabiatın sonuçları hakkındaki düşüncelerinde orta zamanlara özgü tam bir Aristoteles tilmizinin özelliklerini sergiler. Padişahlık makamının gerektirdiği erdemleri sıralarken, kadim geleneklerin yolunda yürür.

---

[1] Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l Feth**, Hazırlayan Dr. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul, 1977. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları'nda çıkmıştır.

[2] Halil İnalcık, "Osmanlı Padişahı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 13, sayı 4, 1958. İnalcık, bu makalesinde Tursun Bey'in saltanat anlayışını tartışır.

[3] Tursun Bey hakkında açıklamalara yer veren ansiklopediler şunlardır: **İslam Ansiklopedisi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 1988, C.12/2, s.132. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, Anadolu Yayıncılık, s.5372. **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 7, 1994. **AnaBritannica**, C.21, Tursun Bey maddesi. **Büyük Larousse**, Gelişim Yayınları, Tursun Bey Maddesi.

[4] Aristoteles öğretisi izleyicileri, ustanın derslerini gezinerek anlatmasından esinlenerek birçok Batı dilinde bu sıfatla anılırlar. Sıfat, Türkçe'de de kullanılmaktadır.

Peripatetik ahlâk anlayışı ve zihniyeti, zaman zaman dinsel renklere bürünerek tanımlarda ve erdemlilik beklentilerinde hâkimdir. Saltanat makamındaki kişi, toplumsal barış için her şeyden önce ölçülü, ılımlı, âdil ve çok sık tekrar ettiği sözcükle "*i'tidâl*"li olmak zorundadır. Genel olarak hayat ve doğal olarak saltanat praksisi vasatta seyretmelidir. Vasat, yani ifrat ve tefritten uzak; o türden uçlara bulaşmamış bir siyaset uygulaması temel kuraldır. Makbul olan uçlar değil, "*vasat*"tır. Başka bir deyimle "orta yol" dur. Gerek davranışlarda gerek kararlarda ılımlılık ve ölçülülük âdeta toplumsal barışa özdeştir. Açıklayalım.

***

Tursun Bey, insan tabiatına ilişkin iki temel kabulden yola çıkar ve toplumsal birlikteliği bu kabullerden itibaren açıklar. Yaklaşımını, toplumsal bütünlüğe ilişkin birbirine zincirleme bağlanan tespitler halinde sürdürür. Aslında kendisinin daha önceki filozof ve deneyim geçirmiş kişilerin bilgi ve görgülerinden yararlandığını söyler. "*kütüb-i hikemiyye hükmince diyelüm ki...*"; "*hükemâdan menkûldür ki*" gibi veya "*erbâb-ı hikmet ve ashâb-ı nazar u tecribet*'[in beyanlarından öğrenmek]"; "*azizler demiş ki...*" türünden ifadeler onundur. Kesin yargılarını dile getirirken, "*icmâ'-ı hukemâ bu üzredür ki*" vurgusunu yapmayı ihmal etmez.[5] Başka bir deyişle, arkasında, kökleri kadim Helen dünyasına kadar inen, Acem ve Arap kültürlerinin süzgecinden geçerek İslami akidelere uyarlanmış köklü bir kültür tabanı vardır. Buna, Türk-Moğol siyaset geleneklerini ve zaman çizgisinde ona çok yakın duran Bizans'ın dingin birikimini de ekleyebiliriz. Metnin içinde sıklıkla bazen bir ayet veya hadis, bazen de anlam güçlendiren beyitler zikreder. Temel esin kaynağının Aristoteles olması çok görünür bir gerçektir. Esinlenilen Aristoteles öğretisi, tüm ortaçağ metinlerinde olduğu gibi inanç alanına uyarlanmış bir öğretidir. Yazarın kendi kaleminden atıfta bulunduğu kaynak Hâce Nasîru'ddîn et-Tûsî'dir. Tûsî'yi "*re'îs-i hukemâ'-i İslamiyyûn*"[6], İslam dünyası filozoflarının başı olarak nitelendirir. Deneyim ve görüş sahipleri diye sözünü ettiği isimlerin arasında en başta maiyetinde uzun süre bulunduğu Sadrazam Mahmut Paşa'yı saymak gerekir. Tüm bu atıf kaynaklarına Fatih döneminin düşünce iklimini de eklemeliyiz. Mehmet Ali Ayni'nin *Türk Ahlâkçıları* metninde sözü edildiği gibi, Gazali-Ibn Rüşt yaklaşımlarının padişah huzurunda tartışıldığı bilinen bir hususdur.[7] Yine Adnan Adıvar'ın nakillerinden biliyoruz ki, bu dönem, Alâeddin Kuşçu'nun da dâhil olduğu önemli düşünür ve yazarların, İstanbul'a gelerek entelektüel yaşamı canlandırdıkları bir dönemdir.[8] Hüseyin Hatemî, Kuşçu'nun Tûsî'nin *Tecrid* (soyutlama) başlıklı yapıtını şerh ettiğini, ama bu yönüyle değil, daha çok matematikçi ve gökbilimci yönüyle tanındığını belirtir.[9] İbn Rüşt, bir peripatetik

---

[5] Tursun Bey, **a.g.e.**, s.10-17.

[6] **A.k.**, s. 16. Tusî, Türk yazınında genellikle Nasıreddin Tusî diye geçer. Ancak, metinde yazıldığı şekli de bazı ansiklopedi maddelerinde görmek mümkündür. Ayrıca, Tursun Bey, metinde geçtiği gibi yazmaktadır.

[7] M.Ali Ayni, **Türk Ahlâkçıları**, İstanbul, 1939.

[8] A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, 1982.

[9] Henry Corbin, **İslam Felsefesi Tarihi**, Başlangıçtan İnb Rüşd'ün Ölümüne Kadar 1198, çeviren ve notlandıran, Prof. Dr. Hüseyin Hatemî, İletişim Yayınları, 1986. Hatemî, Corbin

düşünürdür ve Aristoteles'i Endülüs'ten itibaren Ortaçağ Avrupası'na taşıyan kalemdir.[10] Keza, Kuşçu'nun ele alıp incelediği *Tecrid*'in yazarı Tûsî, tüm yönleriyle olmasa bile, Aristoteles öğretisini derli toplu nakleden önemli metinlerin sahibidir. Maşrık coğrafyasının filozofları arasındaki peripatetikler, "meşaiyyun" diye adlandırılırlar ve bu coğrafya, Süryani metinlerini Arap ve Acem dillerine tercüme ederek çok uzunca bir süredir kadim Helen düşüncesiyle belli bir aşinalık sağlamıştır. Dahası Tûsî, bu çevirileri tekrar ele alarak düzeltmeler yapan kalemdir. Ortadoğu felsefe geleneği, Aristoteles'i "*hâce-i evvel*"(ilk öğretmen), Helen öğretisinin İslam dünyasındaki ilk önemli kalemi Fârabi'yi de "*hâce-i sâni*" (ikinci öğretmen) rütbeleriyle anar. Osmanlı müelliflerinin geleneği aynen devam ettirdiği malûmdur. Onların dilinde, birincisi, "*muallim-i evvel*"; ikincisi de "*muallim-i sâni*"dir. Özetle Fatih döneminde ve sonrasında, Osmanlı yazar ve düşünürleri arasında İslami renkler taşıyan bir kadim kültür mirası, böyle bir mirasın içinde Aristoteles'in yaklaşım ve tanımlarına alışkanlık doğal bir durumdur. Dolayısıyla Tursun Bey, insanın toplumsal tabiatını, iktidar sahiplerinin taşıması gereken erdemleri tanımlarken işaret edilen ortamın ve alışkanlıkların ürünü bir kalem olacaktır.

Tursun Bey'e göre siyaset, aslında çelişkili unsurlardan oluşan toplumu barış halinde tutmaya yönelik önlemler bütünüdür. İnsanın tabiatından kaynaklanan iki ayrı kabulden biri, insanın benzerleriyle toplum halinde yaşama eğilimi ve ihtiyacıdır. Diğeri ise, aynı insanın davranış ve çıkarlarının farklı farklı olmasıdır. Kendi kaleminden nakledersek, "*...ammâ devâ'i ef'âli ve merâtib-i ahvâli muhtelif ve mütenevvi'dür*" [11] İnsanların birlikte olma ve birlikte yaşama eğilimi, çıkar ve davranış farklılıklarından dolayı beklenen sonuçları doğurmayabilir. Dahası insanlar, birlikte yaşamanın kuralları ve önlemleri olmazsa, hemcinslerine ciddi zararlar verebilir. Siyaset, toplumsal yaşamı, toplumu oluşturan üyelerin ortak yararını, Osmanlı kültürünün benimsediği sözcükle "*âdalet*"i elde edecek şekilde örgütlemek ve sürdürmektir. Bunun için toplumda bölünmez tek bir otoriteye ihtiyaç vardır. Padişahın varlığı işte bu ihtiyaçtan kaynaklanır. Padişahın otoritesini toplum yararına kullanması için bazı ahlâki özellikler taşıması gerekir. Örneğin, adaletli, *hilm* sahibi (yani sertlikten ve gereksiz şiddetten uzak), *sahâ*' sahibi (cömert) ve hikmet sahibi (bilgili) olmalıdır. Bu dört ahlâki özelliğin her birinde ölçülü, "*i'tidâl mizaç*" lı olmak temel kuraldır.

İlk öğretmenin düşünce izleri üç noktada teşhis edilebiliyor. Birincisi, insanın tabiat olarak toplumsal yaşama eğilimidir. Bilindiği gibi insan, Aristoteles'in anlatımında "siyasi bir canlıdır" ve "*logos*"la (söz söyleme yeteneğiyle, akılla) donatılmıştır.[12] İnsan, toplum halinde yaşamayı sadece diğerleriyle birlikte olmak için değil, aynı zamanda "iyi yaşamak" için seçer. Toplum, "iyi bir yaşam" için gereklidir.[13] "Ortak

---

metninin sonuna eklediği **Sonsöz**'de Tusî hakkında bilgiler verir, Bkz: s.311-313. **Tecrid**'in Kuşçu tarafından şerh edildiği bilgisi de oradan alınmıştır.

[10] Roger Arnaldez, **Averroès, un rationaliste en İslam**, Editions Balland, 1998.

[11] Tursun Bey, **a.g.e.** s. 12, 7b.

[12] Aristote, **La Politique**, Marcel Prélot çevirisi, Editions Gonthier, s.15.

[13] Aristote, **Ethique de Nicomaque**, J. Voilquin çevirisi, Flammarion, Paris, 1965, s. 124-125. "Ortak iyi" anlayışı, farklı yaklaşımlar çerçevesinde ve zaman içinde çok değişik

bir iyi" yaratılması, toplum halinin "*telos*"u, nihai amacıdır. "Ortak iyi", toplum üyelerinin erdemlilikleri çerçevesinde "*orthos logos*"la (doğru akılla, aklıselimle) algıladıkları "iyi" diye tanımlanıyor. Tursun Bey, "insanın siyasi bir canlı" olduğu kabulünü, "*insan, ünsten müştaktır*"[14] cümlesiyle ifade eder. Demek istediği şey şudur: İnsan, diğer insanlara sokulma, onlarla ünsiyet (yakınlık) kurma arayışındadır ve bu eğilim, onun "physis" inin, yani tabiatının bir sonucudur. Şöyle der: "[Bunu] *tabi'atten ister, ve nice istemeye ki, yardımlaşmak içün birbirine muhtâcdur*" Devam eder: "*Ve bu emr-i te'âvün müyesser olmaz, illâ bir arada cem' olmağla olur*" [15] (Her bireyin bir diğerinin ihtiyaçlarını karşılamak anlamında karşılıklı yardımlaşmak, ancak toplum varsa olanaklıdır. Toplum dışında, insanın hemcinslerine yararının dokunması olanaksız bir durumdur).

İkinci nokta insanın çelişkili tabiatına ilişkin. İnsan, bir taraftan diğer insanlarla birlikte olma eğilimindedir; diğer taraftan yine tabiatından ileri gelen özellikler nedeniyle farklı çıkarlara, toplum içinde farklı duruşlara sahiptir. Başka bir deyişle toplum, tekdüze bir bütün oluşturmaz; özellikle heterojen bir birlikteliktir. Tursun Bey'in kendi dilinden dinleyelim: "*tabi'atleri muktezâsınca konulurlarsa* [kendi hallerinde bırakılırlarsa], *aralarında şol kadar tenâzü ü temânü* [çekişme ve kavga] *ve husûmet ü tedâfü* [düşmanlık ve itiş-kakış] *vâki' ola kim* [ki], *asl-ı ictimâ'dan maksûd olan te'âvün* [toplum halinde yaşamdan beklenen dayanışma] *ve yardımlaşma hâsıl olmaz; belki birbirin ifsâd ü ifnâ ider* [birbirlerine kötülük ve fenalık ederler]. *Zarûrî nev'-i tedbîrden oldu ki, her birini müstahık olduğu menzilde koya; kendü hakkına kâni' idüp dest-i tasarrufunu hukûk-ı gayrdan kûtâh kıla* [bu nedenledir ki, herkes kendine uygun toplumsal konumda kalmalı, hakkına kanaat edip başkalarının hukukuna zarar vermemelidir]; *Ve benî nev' arasında umûr-ı te'âvüni mütefekkil şugl ne ise ana meşgul eyleye* [insanlar arasında birlikte olmanın

---

biçimlerde adlandırılmıştır. Akinolu Aziz Thomas'nın dilinde "*bonum commune*"; Rousseau'nun metinlerinde "*kamu yararı*"; Hobbes'un kaleminde "*salus populi*" olarak geçer. Hegel, o malûm üslubuyla "*devlet yararı*" diye adlandırır. Tocqueville'nin ifade şekli "*ülke yararı*"dır. Bkz: Julien Freund, **Qu'est-ce que la politique**, Sirey, 1965, s.39.

[14] Tursun Bey, **a.g.e.**, s. 12, 7b. "*İnsan ünsten müştaktır*" ifadesinde insan sözcüğünün türediği mastardan dolayı tartışmalar olmuştur. Tartışmalar konu üzerinde yaklaşım farklılıklarını gösterir. Bazılarına göre türetildiği mastar, *üns* değil, *ins*'tir. Bazılarına göre de *üns*'tür. *Üns* mastarından türemiş olduğunu düşünen ve iddia edenler, buradan itibaren insanın sosyal ve siyasi bir canlı olma özelliğiyle de bağ kurarlar. Aynı kökten gelen "*enes*" sözcüğü, "*vahşet*" sözcüğünün karşıtıdır. Yine Türkçe'de kullanılan "*ünsiyet*", samimi olmayı, uyum sağlamayı ve başkalarına alışmayı ifade eder. Ünsiyet de *üns*'ten türemiş başka bir sözcüktür. Aynı kökle bağlantısı kurulan *teennüs*, insan olma anlamındadır; *isti'nâs* da, cana yakınlık ve başkalarına yaklaşma anlamını taşır. Bkz: İlhan Kutluer'in İnsan maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları. Bu maddede Kutluer, Râgıb el Isfahânî'nin **el Müfredât'** ına atıf yapar. Kutluer'e göre de insanın yaradılışı itibariyle sosyal varlık olarak tanımlanması bu nedenledir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus, Tursun Bey'in ifadesine verdiği anlamdır. Metnin içinde değerlendirildiğinde, açıkça görülmektedir ki, Fetih Tarihi'nin yazarı, insanın sosyal ve siyasi bir varlık olması gerçeğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla sözcük kökenleriyle ilgili tartışmalar birincil bir öneme sahip değildir.

[15] Tursun Bey, **a.g.e.**, s. 12.

gereği ne ise, onunla meşgul olmalı]. *Ve bunu gibi tedbîre siyaset dirler* [bu hedeflere yönelik önlemlere siyaset denir]" [16]

Tursun Bey'e göre, iki türlü siyaset vardır. Siyaset, dayandığı kuralların kaynağından itibaren, ya "*siyâset-i ilâhî*"dir; ya da "*tavr-ı akl üzre* [akıl kaynaklı ise]; *nizâm-ı âlem-i zâhir içün, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, (...) siyâset-i sultânî ve yasağ-ı pâdişâhî*"dir. Bu takdirde örfî bir siyaset söz konusudur. Vahiy kaynaklı bir siyaset her zaman ortaya çıkmaz. Zaten son peygamber de geldiğine göre çıkmayacaktır. Ancak, "*her rüzgârda bir pâdişâhın vücûdi hâcettür*" O, olmazsa veya "*tedbîri munkatı' olsa* [otoritesi ve siyaseti dinlenmese], *ol nizâm fevt olur* [düzen çöker]" Dolayısıyla, "*nizâm-ı matlûb husûli içün*[istenilen gerekli bir toplum düzeni elde etmek için] *vücûd-ı pâdişâh vâcib oldı*" [17] Görüldüğü gibi Tursun Bey, mutlakçı otorite dışında bir siyasi düzeni düşünmez. Bu noktada, biraz müesses nizamın kalemidir. Siyasi mutlak otoriteyi sınırlandırmayı daha çok otorite sahibinin ve onun vekillerinin taşıması gereken erdemlerde arar.

Tursun Bey'in işaret ettiği kaygıya göre, siyasetsiz bırakılan insanlar, aralarında çekişmeye ve kavgaya yönelebiliyor; dahası itiş-kakışlı, düşmanlıklar içeren bir birliktelik halinin ortasına düşebiliyor. "*Husûmet ve tedâfü*" veya "*tenâzü ve temânü*" diye ifade edilen durumlar, birkaç yüzyıl sonra başka bir yazarın, Hobbes'un "*insan, insanın kurdudur*" veya "*bellum omnium contra omnes*[herkesin, herkese karşı savaşı]" özdeyişini andıran durumlardır. Aristoteles'in Politika'sında uyardığı gibi, toplumsallaşamamış insan, büyük ölçüde Homeros'un "*Ocaksız, ailesiz, yasasız insan*" olarak nitelediği insandır ve "*bu tür insan, savaşa eğilimli olur; onu hiçbir şey durduramaz; diğer insanların üzerine saldırırken vahşi yırtıcı kuşlardan farksızdır*" [18] Siyasi toplum, Tursun Bey'in adlandırmasıyla temeddün, yani medeni birliktelik, insanların nesillerini devam ettirebilmelerinin, huzurlu ve varlıklı yaşamalarının gereğidir. Siyasetin amacı barışı ve huzuru sağlayan toplumu inşa etmektir. Keza toplum, yani polis, aşırılıklardan uzak kalınabilecek, vasata ve dengeye uygun bir alandır. Daha doğrusu toplumun, aşırılıklara tahammül edemeyen, ortaya çıktığı oranda onları budayabilen, yaşamı makule doğru çeken bir tabiatı olduğu söylenebilir.

Vasat, denge, orta yol ya da ifrat ve tefritten uzak durup, itidal üzere hareket etmek... Bu yoldan giderek "ortak iyi"ye, âdil topluma ulaşmak... İşte Aristoteles öğretisinin Tursun Bey'e kadar gelen üçüncü önemli mirası. Tüm orta zamanlar, daha öncesinde kadim Helen uygarlıkları, Doğu'da ve Batı'da sahip olunması gerekli erdemleri, ölçülülük ve ihtiyatlılık kavramları üzerine inşa eder. Toplum üyelerine her düzeyde öğütlenen şey, yaşamın bütün alanlarında ihtiyatlı ve ölçülü olmaktır. Otorite sahiplerinin payına düşen de aynı şeydir. Mutlak otorite sahibi padişahlardan, prenslerden bu konuda özellikle aşırı duyarlılık beklenir. Çünkü tek ve mutlak hâkim olan padişahların otoritesinin sınırlandırılmasını sağlayacak saltanat, ancak erdemli davranış ve kararlar sayesinde olanaklıdır. Bu nedenledir ki,

---

[16] **A.k.** s.12, 8a
[17] **A.k.** s.12-13, 8b, 9a.
[18] Aristote, **La politique**, s. 16.

davranış ve kararlarda itidal anlayışı, orta zamanlarda dizginsizce coşturulmuş bir anlayıştır. İfrat ve tefritten, yani aşırılık ve eksiklikten olabildiğince uzak durmak; cüretli değil, ama cesur; savurgan değil, ama cömert olmak; vurucu kırıcı değil, gereği kadar yumuşak ve istimaletle (herkesin onayını alarak ve güzellikle), hilmle davranmak; toplumsal eylemi aklın güdümünde "*evvel'ül fikr; ahır'ul amel*"[19] (önce düşünce, sonra eylem), anlayışı doğrultusunda ve tutkulardan arınmış olarak gerçekleştirmek. Aristoteles'in sözcükleriyle *phronesis* (aklı başındalık) gereği karar vermek; *phronimos* (aklı başında) kişi olmak.[20] Anlatılmaya çalışılan, genel bir itidal tanımı yerine, her görgül durumun vazettiği koşullar doğrultusunda bir itidali tanımlamaktır. Parça başına tanımlanan bu itidal anlayışı, öğretinin bir başka yönüdür.

Aristoteles'in ölçülülük öğretisi hakkında geniş bir çalışma yayımlayan Pierre Aubenque, öğretinin temel özellikleri arasında şunları belirtir: Öğretide ölçülülük entelektüel bir erdem olarak ele alınmış görünse de, genellikle ölçülü kişiye gönderme yapılır. Başka bir deyişle ölçülü davranış, görgülden itibaren ve yaşamın içinden tanımlanacaktır. Aristoteles'in kendi kaleminde siyaset adamları arasında anılan örnek, Pelepones Savaşları'nda Atina'nın ünlü yöneticisi Perikles'tir.[21] Aslında *phronesis* (aklı başındalık, ölçülülük, itidal), bazı metinlerde usta tarafından *sophia* (bilgelik) anlamında da kullanılmıştır. Metafizik üzerine yazılan metin örneğin böyledir. Oysa Nikomakhos'a Etik'de, *phronesis* kuramsal içeriğinden çok - ki artık *sophia* bağlantısı yok gibidir-, eylemle ilişkisi açısından ele alınır. Artık söz konusu edilen, *phronimos* (ölçülü, ihtiyatla davranan kişi) örneğidir ve tamamen görgül bir durumdur; örnek hükmündedir. *Sophia*, ebedi bilgiyi içerir; oysa *phronimos* kişi, yaşanan koşullar içinde ve belli bir resmin ortasındadır.[22] Diyelim ki, asıl vurgulanan husus, varlık etiği değil; eylem etiğidir.[23] İşaret edilen bu yönüyle, insani yetenekler ölçüsünde ve imkân dahilinde gerçekleşebilir olanı elde etmeye yöneliktir. Dolayısıyla, itidalli eylem ve kararı zamana ve zemine göre tanımlamak ve anlamak önemlidir. Tüm zaman ve zeminlerde geçerli bir itidalden söz edilmiyor. Zamanla, zeminle sınırlı, yaşamın akışı içinde ortaya çıkan, engelleri aşan veya fırsatları değerlendiren bir itidal. Maksimum değil, optimum noktada bir itidal. Amaçsal değer ifade eden bir itidal değil, araçsal değer ifade eden bir itidal.

Tursun Bey'in atıfta bulunduğu itidal genel çizgileriyle bu türden bir itidaldir. Örneğin somut ve yaşanmış örnekleri öne sürer. Satır aralarında veya açıkça hep olabilirlerin peşindedir. Afrasiyap, Kisra, Çemşid, Nuşirevan, İskender, Ömer, Nizam'ül Mülk gibi tarihi örnekleri veya sıklıkla yaptığı gibi hadisleri metnine alırken, amaç, tüm zamanları ve tüm zeminleri kapsayıcı gerçekleri vurgulamaktan çok, belli bir durumda itidal ne anlama geliyor sorusunu yanıtlamaktır. Büyük İskender, huzuruna getirilen bir mücrimi kesin kanıtlara rağmen affeder. Tursun

---

[19] Tursun Bey, **a.g.e.,** s. 36.

[20] *Phronesis* ve *phronimos* sözcüklerinin Türkçe karşıtları için bkz: Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, Saffet Babür çevirisi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988, s. 136-137.

[21] Pierre Aubenque, **La prudence chez Aristote**, PUF, Paris, 1963. s.51

[22] **A.k.**, s.65.

[23] **A.k.**, s.91.

Bey, mutedil ve makul olduklarında iktidar sahiplerinin "*af ve ihsân lezzeti*"ni, intikam ve cezalandırma hâlinden daha tercih edilir görmelerine örnek olarak bu hikâyeyi anlatır.[24] Aynı çizgide kalarak, şu beyti anar: "*Hadd-i hilm oldur ki bindükte gazab atına şahs/Kudret-i mahmûzını vü avf dizginini çeke*" [25] Esirgeyici, yumuşak yani hilm sahibi olması gereken kişi, başka bir ifadeyle dingin kişi, öfkelendiğinde ilk önce öfkesini sınırlandırmalı; karar vermeyi ve eyleme geçmeyi sonraya bırakmalıdır. Örneklerden hareket etmekten asıl amaç, bir davranış türü tanımlamaktır. Aristoteles, *phronimos* siyaset adamı örneği olarak Perikles'ten söz ederken hemen ardı sıra ekler: "*Ve bu tür siyaset adamları*" [26] Örnek, bir türün temsilcisi olarak anlamlıdır. Tursun Bey'in de örnekleri aynı yaklaşımla dile getirdiğini söylemek gerekiyor.

Tursun Bey'in kendi kalemine dönersek, itidalli davranış, birkaç alanla sınırlı düşünülmemelidir. Örneğin, "*nefs-i nâtıka*" (akıl ve söz gücü) itidal özelliği taşımalıdır. "*Nefs-i behîmî*" (tabii güdüler) akılla itidal sınırlarına çekilmelidir. Keza, "*nefs-i gazâbî*" (insandaki fizik güç) de sınırlandırılması gerekli bir güçtür. Tüm konularda "*ifrât ve tefritten* [aşırılık ve eksiklikten] *sakınıp vasatı ri'âyet itmek dahi bir vasıftır*" Özetle, izlenmesi gereken erdemler -ki her biri itidal çerçevesinde hayata geçirilir-, dört grupta toplanırlar. Bunlar, "*hikmet ve şecâ'at ve iffet ve adâlet*" olarak ifade edilir. Sayılan erdemler (*virtutes pricipales*), orta zamanlarda Batı coğrafyalarında da peripatetik öğretiye dayandırılan erdemlerdir. Hikmet, *sophia*'nın karşılığıdır ve *phronesis* sözcüğünün Latin kültüründeki eşanlamı *prudentia* ile birlikte ele alınır. Yüreklilik, yiğitlik anlamındaki "*şecâ'at*" ruhun faal, yani cesaret gibi eyleme yönelik yönünü ifade eder ki, bireyin arzularını gemlemesi demek olan ve aşırılık karşıtlığı anlamını da içeren "*hilm*"le (tempérance) aynı doğrultudadır. Adalet, daha çok diğer sayılan erdemleri uyum içinde kullanma erdemidir.[27] Şöyle de tanımlanabilir: Adalet, tüm erdemlerden hareketle "ortak iyi"yi bulma erdemidir. Hiç kuşkusuz, "*âdil*" olanın "ortak iyi"nin bulunmasında otoritenin etrafıyla birlikte hareket etmesi önemlidir. Nitekim, Tursun Bey'den üç yüzyıl sonra, arada geçen zamanın ahlâkçı metinlerinin tekrar edip geldiği gibi, Sümbülzâde Vehbi, "*Meşveretle bilinir her makûl*" diyecektir.

Bilindiği gibi, adalet, aynı zamanda Osmanlı siyasi anlayışının, özellikle bu anlayışı veciz şekilde ifade eden Adalet Dairesi'nin temel kavramıdır. Adaletnâme geleneği de siyasetin önemli bir uygulamasıdır. Siyasi otoritenin veya otorite vekillerinin tasarrufundan zarar gördüğünü iddia edenlerin -haklılıklarının tespit edilmesi durumunda-, zararlarının giderilmesi, *statu quo ante*'ye döndürülmeleri gerekir. Adaletnâmeler, otoritenin elinde siyasete ve topluma huzur ortamını tekrar sağlamak için yapılan müdahalelerdir.[28] Otoriteye itaatin sürdürülmesi, o otoritenin âdil olmasını gerektirir. Tursun Bey'in adalete yaptığı vurguyu bu noktadan bakınca daha iyi anlayabiliyoruz. Çünkü, söz konusu olan, otoritenin sınırlandırılması,

---

[24] Tursun Bey, **a.g.e.,** s.20, 16b.
[25] **A.k.**, s.19 14b.
[26] Aristote, **Ethique...**, livre VI s.158.
[27] Pire Aubenque, **a.g.e.**, s. 36.
[28] Halil İnalcık, "Adâletnâmeler", **Belgeler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967.

dolayısıyla siyaset-toplum ilişkisinde itidalin sağlanmasıdır. Bu da temelde barış ve huzur demektir.

Tursun Bey'in başta padişah, ama onun altında devlet umurundan anlayan kişilere yönelik itidal önerileri, vasat tercihi, itiraf edelim ki, orta zamanların siyasetnâme ve aine-i devlet (mirror of prince) geleneği çerçevesini yansıtmaktan pek de uzak değildir. Örneğin Kutadgu Bilig yazarı Yusuf Has Hâcib 11nci yüzyılda *"Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir: biri ihtiyatlılık biri kanun; bunlar esastır"* diye yazıyordu.[29] Bu yönüyle sonraki yüzyıllarda itidal çağrıları, siyasetnâmelerden, özellikle ahlâkçı risalelerden hiç eksik olmayacaktır. Bu bağlamda Aristoteles, itidal ve vasat simgesi olmayı birçok metinde sürdürür. Ahlâkçı metinler, bunu bazen asıl kaynaktan haberli, bazen de bir alışkanlık olarak yaparlar. Bugün çoktan unutulmuş bir şairenin 18nci yüzyılda Koca Ragıp Paşa'nın sadrazamlığını kutlayan dizelerini hatırlayalım. Fıtnan Hanım, sadrazam paşayı *"sen bu devletin Aristû'susun"* diye övüyordu.

KAYNAKLAR

Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, 1982.

Aristote, **Ethique de Nicomaque**, J. Voilquin çevirisi, Flammarion, Paris, 1965.

Aristote, **La Politique**, çeviren: Marcel Prélot, Editions Gonthier,1963.

Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, Saffet Babür çevirisi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988.

Halil İnalcık, "Adâletnâmeler" **Belgeler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967.

Halil İnalcık, "Osmanlı Padişahı" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 13, sayı 4, 1958.

Halil İnalcık, Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara.

Henry Corbin, **İslam Felsefesi Tarihi**, Başlangıçtan İnb Rüşd'ün Ölümüne Kadar 1198, çeviren ve notlandıran: Prof. Dr. Hüseyin Hatemî, İletişim Yayınları, 1986.

İlhan Kutluer, İnsan Maddesi, **İslam Ansiklopedisi,** Diyanet Vakfı Yayınları.

Julien Freund, **Qu'est-ce que la politique**, Sirey, 1965.

M.Ali Ayni, **Türk Ahlâkçıları**, İstanbul, 1939.

Pierre Aubenque, **La prudence chez Aristote**, PUF, Paris, 1963.

Roger Arnaldez, **Averroès, un rationaliste en İslam**, Editions Balland, 1998.

Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l Feth**, Hazırlayan Dr. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul, 1977.

[29] Nakleden: Halil İnalcık, Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara. s. 268. beyt 2015.

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

Ersin KALAYCIOĞLU*:

"PLATONİST, AŞKINCI DÜŞÜNME YÖNTEMİ KOLAYLIKLA DEMOKRASİ DÜŞMANLIĞINA KAYABİLİR..."**

Tarih: 3 Temmuz 2008
Yer: İstanbul Politikalar Merkezi

Birsen ÖRS: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nin 40. Sayısı "Türkiye'de Siyaset Bilimi" teması üzerinden hazırlanmaktadır. Bu sayıda temel amaç, Türkiye'de siyaset biliminin gelişiminin, tarihsel ve güncel durumunun bir fotoğrafını çekmektir. Bu amaçla hazırlanan ve üç ana bölümden oluşan dergimizin bir bölümü Türkiye'de paradigma değişimlerini temsil eden siyaset bilimciler ile söyleşilere ayrılmıştır. Bu söyleşilerden birini Sn. Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu ile yapmaktayız. Prof. Kalaycıoğlu, Türkiye'de özellikle siyaset biliminde davranışçı yaklaşım ve bir araştırma yöntemi olarak "kantitatif" yöntemin önemli bir temsilcisi olarak tanınmaktadır. Kendisinin bu anlamda, Türk siyaset biliminin gelişimine çok önemli katkıları olmuştur. Bizimle bu konuda bir söyleşi yapmayı kabul ettiğiniz için hocam çok teşekkür ediyoruz.

Ersin KALAYCIOĞLU: Rica ederim.

Birsen ÖRS: Bilindiği gibi, 30'lu yıllardan itibaren, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı üniversitelerde siyaset bilimciler yöntem olarak felsefi, hukuksal ve tarihsel yaklaşımı biraz daha arka plana iterek sosyal ve siyasal alanlarda elde ettikleri bulguları iktisat, antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi diğer disiplinler yardımıyla analiz etmeye başlamışlardır. Bu yaklaşım, siyaset biliminin dar ufkunu oldukça genişletmiş, giderek diğer siyaset bilimciler arasında da yaygınlık kazanmıştır. Zamanla "davranışçılık" olarak adlandırılan ve bir ekole dönüşen bu yaklaşımın önemi, toplumsal ve siyasal olgulara bakışta önemli bir dönüşümü

---

* Prof. Dr. , Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi.
** Söyleşiyi gerçekleştirenler:
Doç.Dr. Birsen Örs, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Yrd.Doç. Dr. Sevgi Uçan Çubukçu, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

gerçekleştirmiş olmasıdır. Sosyal ve siyasal olguların geleneksel olarak felsefi ve tarihsel ele alınış biçimlerinden farklı olarak siyasal kurumların, süreçlerin; hatta toplumda bir aktör olarak bireyin de bir görgül inceleme nesnesine dönüşmesini sağlamıştır. Davranışçı okulun bir diğer önemi, temsilcilerinin önemli bir kısmının görgül örneklerden itibaren derlenen bilgilerin kantitatif analizini önemli bir bilimsel araç olarak kullanmaya başlamış olmalarıdır. 60'lı yıllara gelindiğinde bir yandan bazı sosyal bilimcilerin büyük eleştirilerine maruz kalsa da, davranışçı yaklaşım ve kantitatif yöntem, sosyal bilimlerin önemli bir araştırma aracı olarak yaygın kabul görmeye başlamıştır. Sayın hocam, siz de bu yöntemi Türkiye'de yetkin bir biçimde kullanan ve bu anlamda Türkiye'de siyaset bilimine önemli katkılarda bulunan bir siyaset bilimci olarak, davranışçı yaklaşımın ortaya çıkışının gerçekten bir paradigma değişimi yarattığını düşünüyor musunuz; yoksa bu zaten var olan bir paradigmanın parçası olarak mı değerlendirilmelidir?

Ersin KALAYCIOĞLU: Davranışçılık denilen *behavioralism* ifadesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Evet, 1920'lerde temelleri özellikle Chicago Üniversitesi'nde yapılan, hem yerel siyaset üzerindeki çalışmalarda hem de oy verme araştırmalarında atılmış olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndaki araştırma ortamında Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişerek, hemen İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan siyaset bilimi bölümlerinde etkili olmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni, İkinci Dünya Savaşı sırasında çok sayıda genç ve yeni doktoralarını almış siyaset bilimcinin İkinci Dünya Savaşı boyunca sosyologlar, sosyal psikologlar, antropologlar ve diğer sosyal bilimcilerle birlikte Amerikan ordusunda savaşa gitmekte olan askerler üzerinde yapılan araştırmalarda çalışmış olmasıdır. Bu araştırmaların bulguları daha sonra ünlü sosyolog Samuel A. Stouffer tarafından *The American Soldier* diye iki ciltlik bir kitap olarak yayımlandı. Ancak bu çalışmalar, birincisi, siyaset biliminin diğer sosyal bilimlerle bağlantılı olarak düşünülmesi gerektiğini ve onlardan öğrenebileceği ve edinebileceği -gerek yöntem açısından gerek mantık yürütme açısından, gerekse de veri analizi açısından -çok şey olduğunu gösterdi. Dolayısıyla sosyal bilim disiplinleriyle bilgi, yöntem, teknik v.b. alış-veriş, değiş-tokuş içerisinde çalışan bir siyaset bilimi üretmek fikri bu çalışmalarda güç kazanmıştır.

İkincisi, burada siyaset bilimciler, daha önce siyaset bilimine egemen olan hukukî ve kurumsal düşünme ve araştırma biçiminin kısıtlı olduğunu, yetersiz olduğunu ve sadece devletin ve siyasal rejimin belli özellikleri üzerinde yoğunlaştığını ve birçok siyasal olguyu açıklamakta zorlandığını keşfetmişlerdir. Bu klasik çalışmalardan, örneğin İkinci Dünya Savaşı'nda yapılan araştırmalar sırasında hemen hemen hiç yararlanamayacaklarını görmüşler, birçoğu dolayısıyla sosyoloji gibi, sosyal psikoloji gibi, hatta psikoloji gibi ve bir ölçüde antropoloji gibi kültürü inceleyen dalları öğrenmek mecburiyetinde kalmışlar, onlardan siyasal süreçler hakkında neler öğrenebiliriz diye bakmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla kurumsal yaklaşımın karşıtı olan bir yaklaşım böylece ortaya çıkmıştır. Bir bakımdan sosyal bilimler disiplinleriyle fikir, kavram, düşünce, yöntem alış - verişinde bulunan; bir taraftan da sadece kurumları ve hukukî yapıları değil, onun ötesinde siyasal hayatta yer almakta olan bireyleri birer aktör olarak kabul eden, bunların nasıl düşündüğü, ne tür stratejiler izlediği, birbirleriyle nasıl ilişkiler içerisine girdikleri ve gerek karar alma

süreçlerinin kritik noktalarında bulunan seçkinler dediğimiz kimselerin, gerekse de bunlarla özellikle demokratik ortamlarda etkileşim içerisinde bulunan seçmenin, -bir anlamda kitlenin ilişkilerinin nasıl oluştuğu-, nasıl bir etkileşim süreci içinde yaşadıkları, kitlenin ne düşündüğü, nasıl hareket ettiği, ne tür stratejiler izlediği, aynı zamanda da yönetici pozisyonunda bulunan seçkinlerin ne gözle etraflarına baktığı, nasıl bir yeniden seçilme stratejisi izlediği ve içinde bulundukları kurumlarda ne şekilde davrandıklarını incelemeye yönelmişlerdir. Dolayısıyla inceleme alanı genişlemiştir. Bu genişlemenin sonucunda, örneğin John C. Wahlke ve arkadaşlarının 1956 senesinde yayımlanan *The Legislative System* adlı kitabı birdenbire önemli bir etkide bulunmuştur. Yasama kurumunu bir sistem olarak, daha doğrusu bir siyasal sistem olarak tanımlayan, bu sistemi oluşturan yapılar, yapıların içerisinde konumlu roller, bu rolleri oynayan yasama meclisi üyeleri -en genel tabiriyle bizdeki milletvekilleri-, Amerika'daki kongre üyeleri ve bunların davranış biçimlerindeki örüntüleri, istikrarlı olarak tekrar eden davranış biçimlerini bir tanımlama ve sınıflandırma çabasına girmişlerdir. Bu araştırmada yasama kurumu üyelerinin çeşitli rollere sahip olduklarını ileri sürmüşler ve bu rollere göre farklı şekilde davranan yasama meclisi üyeleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bunların bir kısmına delege davranışı içinde bulunuyorlar demişlerdir örneğin, yani seçmen tarafından vekil olarak oraya atanan ve seçmenin bir nevi sözcüsü veya tam anlamıyla hukukî vekili gibi davranan, adeta bir delege mantığı içinde çalışan milletvekilleri olduğunu gözlemlemişlerdir. Bir de bunun tersine, özellikle daha önce İngiliz siyasetinde Edmund Burke'da ifadesini bulmuş olan, daha sonra John Kennedy tarafından senatörken ifade edilmiş bulunan, -başkan Kennedy Başkan seçilmeden önce senatörlük yapmıştı- bir diğer yasama meclisi üyesi rolü gözlemlemiş ve tanımlamışlardır. Bu, bir şekilde, Türkçeye çevirmesi zor bir kavram olan *trustee* kavramıyla ifade edilmiştir; yani *emanetçi* rolü veya *emin kişi* rolü oynayan bir milletvekili tipine işaret etmişlerdir. Kennedy, "siz beni ben olduğum için, benim ahlâkî, vicdanî, siyasî değerlerim ve görüşlerim için seçtiniz. Seçtiğiniz andan itibaren ben sadece bu kimliğimle ve onu oluşturan değerlerime bağlı olarak görev yaparım. Sizin bana vermiş olduğunuz destek, bana başka bir bağ getirmez" anlamında bir milletvekili rolü tanımı yapmıştır. "Ve dolayısıyla benim oyum, sizin seçmen olarak ne düşündüğünüzü yansıtmaz. Benim ne düşündüğümü yansıtır. Beni, ben olduğum için seçeceksiniz. Benim gibi bir adamın vicdanî, ahlâkî ve siyasî görüşlerini yasalara yansıtması temeldir ve dolayısıyla ondan ibarettir benim Senato'da yapacaklarım" diye ifade ettiği bir Senatör rolü ortaya koymuştur. Diğer yasama davranışı ise seçmeni dinleyen, seçmenden, talimat bekleyen, o talimata göre oy veren bir yasama meclisi üyesi, bir temsilci. Buna karşılık sadece kendi vicdanı, kendi görüşü, kendi ahlâkî değerlerine göre düşünen, seçmeni hiç kale almayan, o görüşlere göre davranan bir ikinci tür yasama rolü olduğu Wahlke ve arkadaşlarınca gösterilmiştir. Bunun ikisinin ortasında, her ikisini bağdaştırmaya çalışan bir üçüncü tür olduğunu da Wahlke ve arkadaşları ifade etmişler. Bu tür bir bakış açısı daha önce siyaset bilimi yazınında olmayan bir yaklaşımdı. Yani, milletvekili ne yapar? İşte, yasaya bakarsınız, iç tüzüğe bakarsınız orada ne diyorsa onu yapar, diye düşünülen bir çerçeveden çok daha farklı bir çerçevede düşünülebileceğini ortaya koymuştur. Ve bunun sonucunda milletvekiliyle seçmen arasındaki ilişkilerin çok farklı nitelikler arz edebileceği; bazı seçmenlerin belli tür milletvekillerini tercih ettiği, diğerlerinin başka tür yasama davranışı gösteren

temsilcileri tercih ettiğini ve bu tercih şekillerinin önemli sonuçları bulunduğunu vesaire ortaya koyan bir çalışma çıkmıştır. Dolayısıyla burada yapılan, kurumsal, hukuksal çerçevenin ötesine geçen fiilî durumu algılayan, izleyen, onu gözlemleyen, o gözlemlerden hareketle bu durumun tanımını yapan, sonra sınıflandırmasını yapan, sonra bu sınıflara özgü özellikleri ortaya koyan, sonra bunlar arasındaki ilişkileri kuran ve ona dayanan bir kuram ortaya çıkaran bir araştırmadır.

Birsen ÖRS: Dolayısıyla, daha önce görünür olmayan veya dikkati çekmeyen birtakım toplumsal, siyasal olgular daha görünür hale, anlaşılamayan şeyler daha anlaşılır hale geliyor.

Ersin KALAYCIOĞLU: Hiçbir şekilde sorgulanmayan, soru olarak ifade edilemeyen, bir araştırma sorusu içeriği bulunmayan hususlar, birdenbire diğer sosyal bilim dallarındaki kavramları kullanmak suretiyle yaklaşan ve çeşitli siyasal kurumları sistem olarak gören, bunun içerisindeki yapıları ve onun içerisindeki rolleri araştıran, bu rollere ve yapılara göre onları yeniden inceleyen ve davranış yasaları bulmaya çalışan bir yaklaşıma yerlerini bırakmıştır. Şimdi bu yaklaşım, dolayısıyla hem sosyal bilimler disiplinlerine bağlı, onlarla bağımlı bir siyaset bilimi algılaması getiriyor, hem de sadece kurumsal düzeyde olmayan, aynı zamanda bir sistemin parçaları, aynı zamanda onun yapısı içerisinde yer alan roller ve bireyleri inceleyen, yani çok farklı düzeylerde soyutlama yapan bir yöntem ortaya koymuş oluyor. Dolayısıyla çok disiplinli, çok farklı soyutlama düzeyinde olan bir yaklaşımla siyaset olgusuna yaklaşmayı öneren bir çalışma alanı ve yaklaşım ortaya çıkmış bulunuyor.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Sizce, bu yaklaşım gerçekten bir paradigma değişimi olarak adlandırılabilir mi?

Prof. Dr. Ersin KALAYCIOĞLU: Yani, buna paradigma denir mi bilmiyorum. Bir genel yaklaşım farkı var. Kullandıkları yöntemler, kavramlar farklı. Paradigma, Thomas Kuhn'un ifade ettiği şekliyle biraz daha iddialı bir şey oluyor. Yani sonuç itibarıyla Newton'ın fiziği veya Darwin'in biyolojisi yahut Einstein'in fiziği gibi bir şey. Dolayısıyla o yapı, hem felsefî kökleri derinlere giden, hem aynı zamanda ahlâkî birtakım imaları olan, aynı zamanda da bir bilim dalını diğer bilim dallarıyla birlikte dönüştürebilecek genellikte bir kuramsal çerçeve. Davranışçılık belki buna yakın bir şey olarak algılanabilir. Ama tam bu değil. Çünkü fiziğin Newton'dan sonradaki gelişimiyle siyaset biliminin 1950'lerdeki bu değişiklikten sonraki gelişimi aynı içerikte oldu mu, emin değilim. Burada farklı görüşler ortaya sürenler çıkabilecek. Ama Amerika Birleşik Devletleri'nde 1950'lerden itibaren siyaset bilimi bölümleri hukuksal ve kurumsal incelemeler yapan ve bu esasta ders veren öğretim üyelerini –bunların birçoğunun yaşı da ilerlemişti zaten- emekli etmekte veya bunları istihdam etmeme eğilimine girmişlerdir. Onların yerine daha çok biraz önce sözünü ettiğim türden çok farklı disiplinlerden etkilenebilecek kavramlarla çalışan, çok farklı çözümleme ve soyutlama düzeylerinde soru sorabilen ve bu soruların yanıtlarını arayabilen öğretim üyelerine dönmüşlerdir. Dolayısıyla, o etki itibarıyla böyle bir paradigma değişiminden bahsedebilmek mümkün. Bu etki esas itibarıyla 1960'larda görülmeye başlamıştır. Çünkü bu kişilerin çoğu gençti, yeni

doktoralarını almışlardı ve disiplinlerde önemli noktalara gelmeleri 1960'ları bulmuştur. Dolayısıyla esas bir değişim söz konusuysa '60'lı yıllarda olmuştur.

Demokrasi içerisinde bile "ben doğrusunu biliyorum, hiçbir şeye, hiçbir kimseye bir şey sormam gerekmez, her türlü hesabım kitabım doğrudur ve akıma eseni yaparım" türünde bir yaklaşım ortaya çıkartıyor. Bütün aşkıncı ideolojilerde aynı problem var...

Birsen ÖRS: Evet... Bu yaklaşıma yönelik ciddi eleştiriler olduğunu biliyoruz. Eleştiriler daha çok hangi noktalarda toplanabilir?

Ersin KALAYCIOĞLU: 70'lerde buna bir reaksiyon ortaya çıktı. Bu eleştiri, temel itibarıyla siyasal teori diyebileceğimiz, daha çok felsefeden kaynaklanan bir yaklaşımla ortaya çıkmıştır. Eleştiriyi yapanların başında Chicago Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi bölümünden Leo Strauss gelmektedir. Strauss, felsefede Eflâtuncu veya Platonist olarak ifade edebileceğimiz bir ekoldendir. Transandantal, aşkıncı bir düşünme yöntemine inanmaktadır ve bu tür düşünen insanlar için yaşadığımız dünyanın ötesinde değişmez doğrular ve mükemmel birtakım düşünce kalıpları, fikirler yahut değerler söz konusudur. Bunları kaale almayan ve bu tür hususları inceleme çerçevesi içerisinde bulundurmayan bir siyaset biliminin kabul edilemez olduğunu savunmaya başlamışlardır. Ve buradaki savunu, temel itibarıyla bazı değerleri diğerlerinden ayırmayı beceremezseniz eğer, o zaman sizin yaptığınız siyaset bilimi en totaliter ülkelerde dahi herhangi bir şekilde kullanılabilecek olan bir araç haline dönüyor. Ve bu çerçevede de siyaset bilimi erdemli bir faaliyet olmak özelliğini yitiriyor. Çünkü Platonistler için erdem siyasal düşüncede en önemli, en temel unsurlardan bir tanesidir. Buradaki eleştiri, *moralist* bir eleştiri, dolayısıyla - erdem gibi- ulvî birtakım değerler kullanıyormuş gibi gözükmektedir esas itibarıyla. Dolayısıyla bu değerleri göz ardı ettiğiniz takdirde, örneğin Sovyetlerin nesine itiraz ettiğiniz belli olmayacak denmektedir. Dolayısıyla lisans eğitiminde bu tür bir siyaset bilimi, öğrenciye demokrasi kulübünün üstün değerlerinin aktarılmasında yetersiz kalabilecektir, bunların ifadesine göre. Bunun yanı sıra Leo Strauss'un çalışmalarında sık sık vurguladığı husus bu tür bir "değerlere duyarsız" bir yaklaşım bir Hitler'in ortaya çıkması veya soykırımın yapılmasını herhangi bir olay durumuna indirger. Dolayısıyla kabul edilemez. Oysa siyaset bilimci sadece siyaset kuramı yapmak ve siyaseti açıklamakla değil, aynı zamanda siyasetteki yanlışları gidermek için müdahalede bulunmak misyonuna sahip olmak, aynı zamanda bir aktivist üretmek durumundadır.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Hocam, burada sorun, sosyal bilimin birçok alanında olduğu gibi, siyaset biliminde de olanı anlamaya çalışmak ile olması gerekeni kurmaya çalışmak olarak ortaya çıkıyor gibi. Dolayısıyla bu yöntemlerden hangisinin ya da her ikisinin de bilimsel olduğu sorunu önemli değil mi?

Ersin KALAYCIOĞLU: Tabii... Yani bu yeni bir şey değil tabii, daha önceki yıllarda da ortaya çıkmış bir şey. Bu tür düşünen ve bu tür davranan kişilerin başında Leo Strauss gelmiyor. Bu felsefî bir yaklaşım, moralist bir yaklaşım ama bilimsel bir yaklaşım değil, bilimle ilgili değil. Yani insanların başka bir bilim

dalında, örneğin fizik dalında yahut genetik alanında bir şey bulmaları, onun sonucunun iyi veya kötü olmasından bağımsız. Yani kanseri tedavi etmeye çalışmanız, sizin bundan dehşete düşmüş olmanız ve insanlığı kurtarmak gibi ulvî nedenlerden kaynaklanabilir. Ama kanserin nasıl bir mekanizması olduğunu anlamaya çalışmanız bundan bağımsızdır. Dolayısıyla siz bu bağımsızlığı kuramazsanız, belki de kansere karşı çok güzel şiir yazarsınız ama tedavi üretecek bir kuram ortaya çıkaramayabilirsiniz. Böyle bir risk var. Dolayısıyla burada siyaset biliminde olay neden farklı, bu pek anlaşılabilmiş değil. Kaldı ki, aşkıncı düşünenlerin, böyle değişmez, mükemmel birtakım değerlerle hareket ettikleri, bu değerlerin ne olduklarını bildikleri, bunların gerçekleştirilmesinin de öncelikli olduğunu savunmaları, genellikle demokratik bir sonuca insanı götürmüyor. Dolayısıyla sanki demokratik bir sistemdeki eksiklikleri vurguluyormuş gibi gözüken bu argümanın problemi, bu yöntemi uyguladığınız zaman, her zaman değil ama kolaylıkla kendinizi demokrasi düşmanlığında, hatta fevkalade totaliter bir rejimin içinde bulabiliyorsunuz. Bu tabii Karl Popper'ın *Açık Toplum ve Düşmanları*'nda ayrıntılı olarak ele alınmış bir uygulamadır. Maalesef, tabii burada çok ilginç bir şey daha görünüyor, Amerika Birleşik Devletleri'ni başkan Bush döneminde yönetmiş olanların bir kısmı, önemli bir kısmı, örneğin Paul Wolfowitz gibi, Strauss'un öğrencileridir.

Birsen ÖRS: Bunun sonuçları...

Ersin KALAYCIOĞLU: Tabii, onun yanında doktora yapmış kişiler. Dolayısıyla bu şekilde bir davranış biçimi üretebiliyor. Mutlaka üretir, kesinlikle buraya yol açar demiyorum; ama bu aşkıncı düşüncenin böyle bir problemi vardır. Demokrasi içerisinde bile "ben doğrusunu biliyorum, hiçbir şeye, hiçbir kimseye bir şey sormam gerekmez, her türlü hesabım kitabım doğrudur ve aklıma eseni yaparım" türünde bir yaklaşım ortaya çıkartıyor. Bütün aşkıncı ideolojilerde aynı problem var. Tabii din motifiyle hareket eden siyasetçilerde de aynı problem var. Kolaylıkla kendini demokrasi içinde dahi son derece katı ve otoriter diyebileceğimiz uygulamalara götürebilen bir noktada bulabiliyorlar.

Birsen Örs: O zaman, davranışçı yaklaşımın sosyal bilimlerde hâkim olan aşkıncı, moralist yaklaşımın çözemediği problemleri çözmek gibi bir işlevi olduğundan bahsedebilir miyiz? Diğer bir ifadeyle bu yaklaşım sosyal bilimlerde duyulan bazı ihtiyaçların neticesinde mi ortaya çıkmıştır?

Ersin KALAYCIOĞLU: Platon'un kendi çalışmalarında bu çok açık. Platon'un ünlü mağara benzetmesini anımsayınız. İnsanların yaşadıkları hayatı adeta bir mağaraya benzetmektedir Platon. Mağaranın gölgeleri içinde yaşayanlar ışığa bakamazlar, baksalar da mağarının dışındakileri göremezler, ışıktan kör olurlar, ancak filozoflar bunları görebilirler, sizin benim gibi filozof olmayan naçiz kişiler ancak ışığın mağaradaki gölgesine bakarlar. Yani, görgül dünyaya ulaşırlar. O da yanıltıcıdır. Dolayısıyla gördükleriniz yanıltıcıdır. Düşündükleriniz doğrudur, gördükleriniz değil. Onun için "gerçeğe" ulaşmak için görgül sınama ve gözlem yapmanız anlamsızdır. Bu nedenden dolayı bu felsefî yaklaşım bilimle iyi geçinen bir yaklaşım değildir. Oysa davranışçıların temel noktası, olabildiğince görgül

olmaya çalışmak, ampirik bulgular üzerinde çalışmak ve gözlemle iddialarını kanıtlamak esasına dayanmıştır. İşte bu özerlikleri dokuz noktadan ibaret bir listede toplayan David Easton, bir makalesinde davranışçılığın esaslarını sıralamıştır. Bunlardan bir tanesi de bu görgül olguların izlenmesidir. Tabii, gözlemlerle ilgili mantık yürütmede iki farklı yaklaşım olduğunu biliyoruz. Bunun her ikisi de, öyle zannediyorum ki, bu 1950'lerden itibaren yapılan çalışmalarda yerini bulmuştur. Bir tanesi önce, gerek literatürden gerek kütüphane araştırmasıyla belirli savları üretmek, sonra bu savlar doğru mudur, değil midir diye gözlemlerle bu savları sınamak, bir yaklaşım bu. İkinci yaklaşım ise bazı görgül saptamaları yapmak, sonra bunlardan bir genel hipotetik sonuç üretmek. Yani bu ilişkiler mevcut, olsa olsa bu ilişkiyle şu ilişkiden kaynaklanıyor veya şu koşulla şu koşulun yahut şu olguyla bu olgunun bir arada oluşmasından kaynaklanıyor diye bir denence üretmek şeklinde gelişmiştir. Her ikisi de görebildiğim kadarıyla burada kullanılabilecek unsurlar. Ama sonuçta vurgulanan, görgül olarak sınanamayan ve sınama sonucunda doğru olmayan şeylerin siyaset bilimi içerisinde kullanılmasının bilim yaklaşımı çerçevesinde mümkün olmadığıdır. Bu açıdan da siyaset bilimini diğer bilim dallarına, bütün bilim dallarına yani doğa bilimi dallarına da yaklaştıran bir yaklaşım olmuştur. Çünkü sonuç itibarıyla görgül olarak sınanan ve sınama sonucunda yanlış olmadığı saptanan veya yanlışlanamayan, yine Popper'ın ifadesini kullanmamız gerekirse, yanlışlanamayan bir içerikte olan önermeleri şimdilik doğru olarak kabul etmek davranışçılığın temelini oluşturmuştur. Onun için bu açıdan bu ilk dönem davranışçıların önerisi siyaset biliminin bilimselleşmesidir, birtakım iddiaların görgül sınanabilirliğidir, sınamalardan sonra yanlışlanamıyorsa onların yanlışlanıncaya kadar kabul edilmesidir ve bunun üzerine kurulu bir yaklaşımla siyaseti anlamaktır.

Birsen ÖRS: Bu noktada bir şey sorabilir miyim hocam? Görgülden ve sınanabilir olandan itibaren hareket ettiğimizde ve sadece bunun bilimsel bir yöntem olduğunu söylediğimizde, bazılarının eleştirilerinde yer aldığı gibi, bazı noktaları gözden kaçırıyor, açıklayamıyor olabilir miyiz? Diğer bir ifadeyle, davranışçı yaklaşım siyasal olguların ne kadarını açıklayabilme gücüne sahip? Kaçırdığı noktalar var mı?

Ersin KALAYCIOĞLU: O da ilginç bir tartışma yaratmıştır. Bunların bir kısmı iddia etmişlerdir ki, bazı konular ölçüme gelebilecek konular değildir.

Birsen ÖRS: Tam onu kastetmiştim.

Ersin KALAYCIOĞLU: Mesele şuradan kaynaklanıyor. Bir şeyi ölçmeniz için tanımlayabiliyor olmanız lazım. Tanımlandıktan sonra kavramsallaştırabiliyor olmanız lazım. Kavram zaten etrafınızda bulunan, gözlemlediğiniz şeylerin üzerine konulmuş olan etiketlerdir sonuç itibarıyla. Bakıyorsunuz etrafınızda gördüğünüz şeylere, işte, bir gövde üzerinde yapraklardan oluşan bir şeye ağaç diye bir etiket takıyorsunuz. Sonuç itibarıyla keyfî bir şey, başka bir şey de diyebilirsiniz. Kavram bu. Yani kavram aslında sizin bir soyutlamanız; duyularınız veya düşüncelerinizle gerçek olarak kabul ettiğiniz şeyleri isimlendirmenizden ibaret. Dolayısıyla sizin sadece kavramlar aklınızda da olabilir, gerçekte olmayabilir. Dolayısıyla gerçek olanla olmayanın kullandığınız kavramlarla nasıl bir ilinti kurduğunu bir şekilde

saptamanız lazım. Şimdi eğer, halüsinasyonlarınızı kavramsallaştırmışsanız bunların gerçek olarak algılanması mümkün değil tabii. O zaman tabii normal zekâdaki bir insanın yaşam alanında hareket etmiyorsunuz demektir. Başka bir gerçeklikte hareket ediyorsunuz demektir. Eğer kastedilen buysa o psikopatolojik bir durum. Ona siyaset biliminin yapacağı bir şey yok. Ona psikoloji veya sosyal psikoloji yahut psikiyatrinin bir şey yapması lazım. Ama eğer burada bir şekilde başkalarının da varlığını kabul edebileceği ve sizin anladığınız gibi anlayabileceği kavramlardan bahsediyorsak, buna İngilizce *intersubjectivity* denir. Yani ben şurada bir koltuk görüyorum. Siz görmüyorsanız, orada koltuğun var olduğunu benim iddia etmem durumunda benim algılamamda bir problem olduğunu başkaları düşünmeye başlayabilir. O takdirde belki bir psikiyatri veya psikoloji uzmanına danışmamda yarar olacaktır. Ama herkes burada, evet, bir koltuk var, bu koltuğun rengi neftî yeşildir filan diyorsa, o zaman mesele yok. O zaman hepimiz yanılmaya müsait olan algılarımızla ortak bir konuda uzlaştık ve bizim dışımızda mevcut olan bir olgunun varlığını belirli bir etiketle etiketledik demektir. O noktadan itibaren ölçüm problemi yoktur. Neden yoktur? Çünkü en basit ölçüm bir varlığın var olduğunu saptamakla başlayan ölçümdür. Varsa, bunun var olduğunu; yok ise de yok olduğunu kabul edersiniz. Dolayısıyla iki hali varsa ve iki hali arasında değişiklik söz konusuysa o zaman bir değişme saptanabilirse, yani "koltuk vardır", o zaman varlık hali; "koltuk yoktur", o zaman da yokluk hali gözlemle saptanmıştır. İkisi arasında değişiklik olduğuna göre bu değişikliği saptamak mümkün. Şimdi ölçüm bunlara birtakım, isterseniz nümeraller, yani içinde nicel ağırlıkları ne olduğu belli olmayan rakamlar atfetmekle başlar. Sayısal özelliklerin bir şey ifade etmediği varlık durumlarında, mesela buna 1 diyelim, yokluk durumunda 0 diyelim derseniz, ölçmeye başlamış olursunuz. Ve soruyu, bu ne zaman var, ne zaman yok; hangi koşullarda ve hangi olgularla birlikte var oluyor, hangi olgular ve koşullarla birlikte olmuyor diye sorduğunuz zaman da o zaman bilimsel bir soru sormuş oluyorsunuz. Bu sizi bir denenceye götürüyor. Burada bir misafir geleceği vakit bir koltuk var; gelmediği vakit yok diye bir ifadede bulunuyorsanız, o zaman bu bir misafir koltuğudur, misafir geleceği vakit buraya konur, gelmeyeceği vakit kaldırılır diye de bunun burada bulunuş nedenini açıklamış bulunuyorsunuz. Görgül olarak da bunu sınamanız mümkün hale geliyor. Şimdi bu, tabii, işi basite indirgemektir. Ama temel itibarıyla sorun bu. Şimdi, kullandığınız kavramları, eğer hayatın içinde, siyasal yaşantıda herkesin bir arada gözlemleyeceği ve aynı nitelikte olduğuna karar vereceği şekilde tanımlandırabiliyor, etiketlendirebiliyor, adlandırabiliyorsanız o zaman zaten ölçüm başlamış demektir. Ondan sonra bunların ortaya çıkma sıklığını sayabilirsiniz. Sık sık mı ortaya çıkmaktadır, ender olarak mı ortaya çıkmaktadır? Buna göre farklı istatistik ve matematik araçları ile yaklaşabilmeniz her zaman için mümkündür. Veya bunları sayabiliyorsanız ve saydığınız zaman birimleri tanımlayabiliyorsanız ve bu birimlere eşit ağırlık verebiliyorsanız o zaman bunları toplama, çıkarma, bölme çarpma işlemine tabi tutabilirsiniz. Bazı olgular bu niteliktedir. Örneğin, seçmenin oyu bu niteliktedir. Her oy zaten eşit olarak tanımlanmıştır. Bir seçmen, bir oy. Oy eşit olduğuna göre bir oyu bir başka oyla iki, öbürüyle üç, dört, beş gibi toplamak, çarpmak, bölmek, her türlü aritmetik işlemini yapmak mümkün. Dolayısıyla bu işlemleri yapmak suretiyle birçok bakımdan çeşitli iddialarda bulunabilirsiniz. Şöyle olursa daha fazla seçmen sandık başına gider diyebilirsiniz. Çünkü sandık başına kaç kişinin gittiğini yine saptamanız mümkün.

Kişi kişi sayıyorsunuz. Bu kişiler eşit. Dolayısıyla bu tür durumlarda çok güçlü matematiksel veya istatistiksel veya matematiksel istatistik araçları kullanarak bazı öngörülerinizi sınama imkânınız ortaya çıkıyor. Dolayısıyla bunu kullanabilirsiniz.

Birsen ÖRS: Peki hocam mesela seçmen davranışının arkasında yatan, yani seçmen tercihinin, parti tercihinin arkasında yatan etkenleri araştırmak söz konusu olduğunda süreç çok karmaşık bir hâl alıyor; gelir durumundan yaşına, cinsiyetine, bazen hiç farkına varamayabileceğimiz, çeşitli kültürel özelliklere, bireyin içinde toplumsallaştığı cemaatin kültürel özellikleri gibi belki başka motivasyonlara dayalı birçok unsur işin içine giriyor.

Ersin KALAYCIOĞLU: Orada bir kavramsallaşma problemimiz yok. Orada kuramınızın yeterince zarif olmamasından kaynaklanan bir problemimiz var. Eğer yeterince zarafeti olan bir kuram geliştirebilirseniz, o zaman olabildiğince az sayıda değişkenle, olabildiğince güçlü bir biçimde bir olguyu açıklayabilirsiniz ve bu problemle karşılaşmazsınız. Şimdi Türkiye'deki mesela seçmen davranışıyla ilgili biz şu anda yapmış olduğumuz araştırmaların geldiği noktada üç - dört tane temel değişken olduğunu saptamış durumdayız. Zarifleşen bir teorimiz var. Mesela bir neden, oy vermede önemli bir faktör: parti tutma olgusu. Bir şahıs, ben parti tutuyorum diyorsa, büyük bir olasılıkla o partiye oy veriyor. Bunu biliyoruz Türkiye'de. Yani buradaki olasılık %90 mertebesinde. Bir hayli yüksek. Yani büyük bir olasılıkla buraya oy verecek demektir. Oy verme eğiliminde olacak demektir. Ama Türkiye'de tabii, parti tutma olgusu çok yaygın değil. Nedeni? Onu da biliyoruz. Sık sık parti kapatılıyor. Dolayısıyla insanlar neyi tuttuklarının bir müddet sonra farkında olmuyorlar. Oysa İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, İsviçre gibi ülkelerde yüz elli yıllık parti geçmişlikleri var, tarihleri var ve dolayısıyla kuşaktan kuşağa aktarılmış olan parti tutma özellikleri var. Orada çok daha yüksek sayıda insan parti tutuyor. Zaman zaman bu azalıyor, çoğalıyor; belli dönemlerde parti tutma daha azalıyor, belli dönemlerde, belli kuşaklarda daha artıyor. Onun nedenleri de var. O da araştırılmış durumda; ama sonuçta partiler ne kadar uzun zamandır varsa, ne kadar kurumsallaşmışsa, o kadar fazla parti tutma olgusu görebiliyorsunuz. İkisi arasında bir ilişki var. Türkiye'de partiler birkaç kez kapatılıp açılmış oldukları için, ad değiştirdiklerinden, lider değiştirdiklerinden bu oran düşük. Başka faktörlere bakıyorsunuz. Mesela iktisadî beklentiler. Uygulanmakta olan iktisat modelinden birtakım çıkarlar elde ettiğini düşünüyorsa kişi ve bunun sürmesini istiyorsa, o zaman iktidardaki partiye oy verecek demektir. Bundan zarar gördüğünü düşünüyor, değişmesini istiyorsa karşı partiye oy verecek demektir. Bu önermeye de kanıt bulabiliyoruz. Dolayısıyla parti tutmadan sonra en önemli etken bu gibi gözüküyor. Sonra bir başka etken var ki o da ideoloji. Kendinizi sağcı olarak görüyorsanız daha ziyade sağ partilere; solcu olarak görüyorsanız sol partilere oy verme eğiliminde görünüyorsunuz. Sonuç itibarıyla bu da anlaşılmayacak bir şey değil. Bunu etkileyen, sağcılığı, solculuğu filan etkileyen, işte, bir iki etken var. İşte, din konusundaki fikirleriniz, etnik kimlik konusundaki fikirleriniz ortaya anlaşılabilir bir manzara, bir resim çıkabiliyor. O resme dayanarak da insanların belli partilere oy verme eğilimleri daha ziyade ortaya çıkabiliyor. O eğilimler genel itibarıyla oy verme sonuçlarıyla örtüşürse, o zaman bunların üç aşağı beş yukarı etkili olduğunu düşünmemiz için güçlü nedenler var demektir. Bu şekilde bir mantık yürütebilmeniz

mümkün. Ama burada, tabii her olgu siyaset bilimciye veya bir sosyal bilimciye bu şekilde kolaylıkla sunulmuyor. Ne bileyim, oy verme olgusunu incelmeniz kolay; ama mesela terör olgusunu incelemeniz kolay değil. Veya şiddet olgusunu incelemeniz kolay değil. O zaman çok farklı yöntemler, başka birtakım unsurlar kullanmanız, başka çalışmalar içerisine girmeniz gerekiyor. Ne bileyim, psikolojinin birtakım araçlarını, sosyal psikolojinin araçlarını kullanmanız, deney yapmanız vesaire gibi bazı başka yolları denemeniz gerekiyor.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Hocam sonunda soracağım bir noktayı siz getirdiniz. Son yıllarda Türkiye'de üniversitelerde giderek çoğalan sözlü tarih, otobiyografi, biyografi, özel ya da kurumsal tarih çalışmaları gibi eleştirel yöntemler, davranışçı ekolün açtığı bir alandan mı ilerliyor size göre? Yoksa söz konusu çalışmalar çok farklı yöntemleri mi içeriyor?

Prof. Dr. Ersin KALAYCIOĞLU: Gayet farklı bir alan tabii. Ama sonuç itibariyle, burada yapmaya çalıştığınız şey, çok farklı soyutlama düzeylerinde gözlem yapmaya çalıştığınız için bir bireyle ilgili gözlem yapabilirsiniz. Şimdi mesela *Scientific American*'ın son sayısında ilginç bir iddia çıktı. Deniyor ki, "güven genetik bir temele dayanıyor. Başkalarına güvenmenin ancak belirli bir genle ilişkisi var" diyorlar ve bunu ispat etmek üzere olduklarını iddia ediyorlar. Bu doğruysa, o genden sizde yoksa siz insanlara güvenemezsiniz demektir. Yani biyoloji girmeye başlıyor işe. Yani eğer bunu saptayabilirseniz; tabii bunu biz siyaset bilimciler saptayamayız, bunu biyologların saptaması lazım. Çünkü biz siyaset bilimciler olarak biyoloji bilgisine sahip değiliz. Ama genetik biyoloji belirli tutumlara, mesela saldırmaya bir açıklama getirebilir. Bu konuda örneğin kendisi ornitolojist –yani kuş hatta ördek bilimcisi- olan Konrad Lorenz'in çalışmaları vardır ki kendisine Nobel ödülü getirirmiştir. Buradan hareketle insanlardaki saldırı olgusuna ulaşmak biraz zıplama gerektiriyor gibi gözüküyor; ama sınanabilir bazı savlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar en azından yine gözlemlenebilir ama bu biyoloji bilgisi gerektiren ve belki de biyologlarla çalışmamızı gerektiren alanlardan bir tanesidir. Saldırının kökeni genetik midir? Mesela bazıları bunun testosteronla ilgili olduğunu iddia ediyorlar. Eğer böyle bir şeyse o zaman tabii bizim burada üreteceğimiz teorilerde bunu göze almamız gerekecek. Belki de o zaman biz sadece insanlara soru sormakla yetinemeyeceğiz; diyelim ki insanlardan kan örneği almayı rica etmemiz de gerekecektir. Götürüp bu örnekleri laboratuara vereceğiz, testosteron oranlarına bakacağız, sonra saldırganlık eğilimine bakacağız, ikisi arasındaki bağlantıyı kuracağız demektir. Ama biyoloji bize derse ki, güven genlere bağlıdır. Efendim, saldırı hormona bağlıdır. E, o zaman bunları bilmeden teori kuramazsınız. Yani başka bilim dallarının bulguları siyasete eğer yansıyorsa bunları da bilim dalınızın içine bir şekilde almanız gerekir. O zaman belki bir müddet sonra siyasal biyoloji diye bir alan kurmamız, biyologlarla beraber bu eğitim almamız ve buradan yetişecek kimselerin başka türlü deneyler üzerinde çalışıyor olması gerekecektir. Dolayısıyla bu çok düzeyli algılama, bir bireyin çeşitli inançları, düşünceleri, fikirleri ve muhtemel davranışları ve gözlemleyebildiğimiz davranışları üzerine yoğunlaşmamız gerekiyor. O davranışın bir temeli doğa, bir temeli toplum. *Nature versus nurture* diye ifade ediliyor İngilizcesiyle. Dolayısıyla doğadan kaynaklananlar hakkındaki bilgileriniz arttığı zaman onları bir şekilde yetişmeyle

ilgili, toplumsallaşma dediğimiz özelliklerle ilgili bulguların yanına koymamız ve ikisini beraber göz önünde bulunduran daha karmaşık modellemeler yapmamız zorunluluğu ortaya çıkacak gibi gözüküyor.

Ama burada yapmaya çalıştığımız şey, temel olarak anlamak. Neden adam bir intihar bombacısı olur? Bu, siyaseti ilgilendirdiği gibi, psikolojiyi de psikiyatriyi de genetiği de vesaireyi de ilgilendirebilir. Çünkü doğal olarak burada yapılan davranış sadece siyasî bir davranış değildir. İntihar olgusudur. İntiharın sosyolojik temellerinin olabileceğini Emile Durkheim ortaya koymuştur; ama bunun fizyolojik nedenleri olabildiğini de tıp bilimi söyleyebiliyor. Dolayısıyla bu sosyolojik nedenlerden mi, fizyolojik nedenlerden mi kaynaklanıyor bunu bilebilmeniz lazım. Ona göre de birtakım kamu politikaları önermeniz gerekiyor. Dolayısıyla doğru araçları kullanabilmeniz için, doğru bulgulara ulaşmanız lazım. Bunu bilmeniz lazım. Şimdi bu alanlar daha karmaşık alanlar. Ama söylediğim gibi bir siyasal katılma olgusuna bugün bakacaksanız baktığınız değişkenler daha çok insanların özellikleri oluyor. Bu özellikler yetişmeden kaynaklanan özellikler olabilir; düşünce, inanç, fikir, tutum vesair özellikler ön plana gelebilir. Yahut içinde bulunduğu sosyo - ekonomik konumun; zenginlik, fakirlik, orta sınıf, işçi sınıfı v. b. olması, olmaması gibi birtakım olgular önem kazanabilir; kırda yaşayan bir insanın siyasal katılma için yapması gereken çabayla, kentte yaşayanın göstermesi gereken çaba aynı değil örneğin. Okuryazar olanla olmayanın da aynı değil. Okuryazar olmayan için çok daha zor; okuryazar olan için çok daha kolay. Örneğin, bir dilekçe yazıp da milletvekilinize gönderdiğiniz zaman siyasal katılma eylemi içine girmiş bulunuyorsunuz, ister kabul edin ister etmeyin. Dolayısıyla elektronik posta adresini bildiğiniz bir milletvekiline elektronik postayla bir mesaj gönderdiğiniz zaman katılma olgusu gerçekleşecektir. Okuryazar olan her dakika bilgisayar kullanan, evinde bilgisayar kullanan, elektronik posta kullanmaya alışık bir kişinin bu eylemi yapması çok kolay; bilgisayarı hayatında görmemiş, tuşuna dokunmamış bir adamın yapması ise çok zor. Dolayısıyla bu tür etkenlere de bakarak birtakım açıklamalar geliştirebilmeniz mümkün. Bunlar nispeten kolay olan unsurlar. Zor olan, demin söylemiş olduğum türden davranışlar. Terör olgusunun açıklanması yahut siyasal şiddet açıklanması gibi olgular çok daha zor, çok daha karmaşık ve doğrudan doğruya gözlemlenmesi de fevkalade zor olan olgular. Aynı şey, darbeler için de söylenebilir. Askerî darbeler hakkında veriyi bir siyaset bilimci nasıl toplayacak? Bu dedektiflik isteyen, millî istihbarat teşkilatlarının her zaman becermekte zorlandığı bir olgu olduğundan bir akademisyenin buradaki zorluğunu düşünün. Genellikle bir darbe olduktan sonra öğrenip, tarihe başvurarak çözümlemeye çalışıyorsunuz. Yani 1950'ler tarihini inceleyerek 1960 darbesinin nasıl olduğunu anlamaya çalışıyorsunuz. Hala, o dönemde yaşamış olan bir nüfus etrafta, içinde bulunmuş olan kimselerle konuşabilmeniz mümkün; ama tabii aradan geçmiş olan dönemde hafızalar zayıflıyor, değişiyor. Bellek insana tuhaf oyunlar da oynayabiliyor. Dolayısıyla neyin gerçek olduğu, neyin olmadığı süre geçtikçe daha karmaşık hale geliyor. Evet, insanlara olaylara zamanla daha soğukkanlı bakılabiliyor; ama öbür taraftan insanın hafızası da yanıltabiliyor kendini. Ben falancayla gidip konuşmuştum dediği halde, böyle bir şey olmamış olabiliyor. Diğer kişi, "bu adamla hiç görüşmedik" diyebiliyor. Bu durum yaşamamışsa o zaman birinin sözünü gerçekmiş gibi alıp bir noktaya kendinizi mantıken götürmeniz söz konusu olabilir. Bu da tarihi kullanmanın zorluğudur. Çünkü ortada yazılı, güvenilir bir belge olduğu

zaman tarih yapmak kolay; ama sözlü kısma indiğiniz zaman yani oradaki gerçek ne kadar çarpıtılıyor insanların aklında, bunu saptamak ise zordur. Bir de zaman içerisinde insanlar olay bittikten, etraftaki başka kimseler kalmadıktan, belki daha önemli aktörler sahneden çekildikten sonra kendilerine daha büyük önem de atfetmeye başlayabilirler. Bunu da hainliklerinden, yalancılıklarından filan yapmazlar...

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: İnsan psikolojisi...

Prof. Dr. Ersin KALAYCIOĞLU: İnsan psikolojisi çerçevesinde bellekleri kendilerine "Yahu ben ne önemli işler yapmıştım!" dedirtir, bu da mümkün. Dolayısıyla, yani, bu tür verilerin kullanılmasında da kendine has birtakım sorunlar doğal olarak ortada. Ama burada yapılmakta olan şey, unutmayacağımız şey; farklı disiplinlerin bulgularından sürekli olarak yararlanmaya çalışmak, onları izlemek; aynı zamanda çok farklı düzlemlerde, düzeylerde soyutlama yapmak ve bunlara, bu soyutlama düzeylerine uygun gözlemleri yapmayı hedeflemek ve becerebilmek. Tabii gerektiriyorsa, bir siyaset bilimci için her zaman mümkün; mesela sivil toplum kuruluşları üzerine yazıyorsanız, biz bunlara genel itibarıyla çıkar grupları diyoruz genel kategori itibarıyla. Çıkar gruplarının incelenmesi bir grup dinamiğidir. Grubun özelliklerini inceleyeceksiniz demektir. İşte bu kurumsal mı, değil mi? Bazı gruplar kurumsaldır, bazıları değil. Kurumsalsa eğer, bunun bir adresi vardır, posta adresi, bir binanın içerisindedir, orada elektriğini, suyunu, telefonunu ödemektedir. Telefon ettiğiniz zaman cevap verecek birisi vardır, bir sekreteri vardır. Bir yayın listesi vardır vesaire vesaire. Bu bir kurumsal kuruluştur. Yani bu tür dernekten bahsettiğiniz zaman, bir TESEV dediğiniz zaman, TÜSİAD dediğiniz zaman veya bilmem bir GİYAD'dan bahsettiğiniz zaman böyle bir şeyden bahsediyorsunuz. Ama bazı kurumların, bazı derneklerin böyle kurumsal olma özellikleri yok. Yılda bir kere toplanıyorlar, arada bir, bir araya geliyorlar; ne sekretaryası var, ne doğru dürüst bir adresi var. Bir adres olsa bile o değişmiş, nerede olduğu belli değil. O zaman diyorsunuz ki, bu kurumsal özelliği fazla güçlü olan bir şey değil. Onun dışında başka özellikler itibarıyla ortaya çıkan, işte örneğin trafikte birisi ölüyor ve "buraya bir üst geçit yapmadılar" diye çevre halkı toplanıyor, gidiyor trafiği kesiyor. Şimdi bu, arızî olarak ortaya çıkan bir hareket. Bunun da bir grup olduğunun, siyasî sonuç ürettiğinin, en azından belediyeden bir talepte bulunduğunun, -belediye de bir hükümet yapısı-; dolayısıyla sonuç itibarıyla ortada bir katılma olgusu olduğunun, bunun bir grup halinde gerçekleştirildiğinin tanımlanması söz konusu. Bunlar ne zaman ortaya çıkıyor, ne zaman çıkmıyor? Dolayısıyla o zaman bu grup dinamiklerine ve gruba bakacaksınız demektir. Kişiler hakkında bir bilgi toplamanız gerekmiyor. Daha üst düzeyde birtakım özelliklere bakma ihtiyacı duyabilirsiniz. İşte partiler gibi birtakım başka gruplara bakabilirsiniz. Parti nasıl çalışıyor, nasıl organize oluyor, ne zaman doğuyor, ne zaman ölüyor, hangisi başarılı oluyor, hangisi başarısız oluyor, delegeleri bunların nasıl çalışıyor, içerideki etkileşimler nasıldır gibi. Bunlar parti özelliklerini gerektiren gözlemler. Dolayısıyla yine grupla ilgili birtakım özellikler bakıyorsunuz demektir. Bir üst aşamada birtakım yargı kurumları, yasama, yürütme kurumları, bunların örgütlenme biçimleri, çalışması hiyerarşik mi, değil mi? Dolayısıyla onları ilgilendiren özelliklere yine o çerçevede bakabilirsiniz. Bunların içerisindeki rollere inecekseniz yine kişiyle ilgili gözlem

yapacaksınız demektir. Bu rol bağlantılarına bakacaksanız, yapısal birtakım unsurlara bakacaksınız demektir. Sistemin bütününü ilgilendiren işlemlerdeyse yapıların bağlantılarına, hukuka, tabii kurumsal özelliklere ve saire bakacaksınız demektir.

Dolayısıyla 1950'den sonra ortaya çıkmış olan bu bilimselleşme eğilimi, daha önce yapılmış olan hukukî ve kurumsal çalışmaları tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bunların yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla onları da içerecek bir şekilde çalışma yapabilirsiniz ve daha üst düzeyde, rejime ilişkin birtakım özellikleri tartışabilirsiniz. Örneğin demokrasilerin nasıl örgütlenmesi gerektiği konusunda bir hayli yoğun tartışma var. Başkanlık sistemi şeklinde mi, parlamenter sistem şeklinde mi örgütlenmelidir? Bunlar, bu örgütlenmeler demokrasinin sürdürülebilirliğine ve başka özelliklerine, iktisadî gelişmeye, şuna buna nasıl etki etmektedir? Bunların, demokrasinin çökmesine ne derece dirençli olduğu bir tartışma konusudur. Dolayısıyla o zaman sistemik özelliklere bakıyorsunuz demektir. Tamamen bir sistemin çalışma özelliğine bakıyorsunuz demektir. Onları tanımlamanız, sınıflamanız ve bunların özelliklerini incelemeniz mümkün. Bunların sayısı çok şimdi, dolayısıyla sayı arttıkça istatistik kullanma imkânınız var. Ve bir sürü yöntem burada imkân dâhilinde ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla böyle bir karmaşıklıkta siyaseti algılamamız, çözümlememiz ve bunun hakkında düşünmemizi mümkün kılan bir yol açmıştır bize. O bence önemlidir.

"Benim sübjektif anlayışıma göre insanlık şöyle olmalıdır" demeniz başka bir şey, bizim söylediğimiz türde pozitif iddialarda bulunduğunuz zaman, "insanların siyasal hayatları şu şekilde çalışıyor" dediğiniz zaman, bunun sübjektif olması başka bir şey...

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Peki hocam size göre bu yaklaşımın yetersizliği en çok hangi noktada ortaya çıkıyor? Ya da en çok hangi noktada eleştiri alıyor bu yaklaşım?

Prof. Dr. Ersin KALAYCIOĞLU: Demin bahsetmiş olduğum şey. Değerler, değerleri bir kenara atmış olması, özellikle Amerika'da çıkan eleştiri, Vietnam Savaşı konusunda yapılan araştırmalarda Vietnam Savaşı'nın ne kadar ahlâk dışı bir şey olduğunun vurgulanmamış olması mesela temel bir eleştiri alanı olarak çıkmıştır. Siz işte bir sürü araştırma yapıyorsunuz, burada mesela savunma harcamalarına bakıyorsunuz ama savunma harcamalarının ahlâksızca bir şekilde kullanıldığını gündeme getirmiyorsunuz eleştirileri söz konusu olmuştur, bu bir. İkincisi, kavramların ve kullanılan teorilerin yetersizliği vurgulanmıştır. Özellikle karşılaştırmalı siyasette bu kavramların daha çok Amerika Birleşik Devletleri ve belki Avrupa için geliştirilmiş bulunduğunu, dünyayı açıklamakta, örneğin bir Hindistan'ı açıklamakta, Çin'i açıklamakta yahut Kenya veya Tanzanya'yı yahut Gana'yı açıklamakta yeterli olmayabileceği vurgulanmıştır. Ama bu, dikkat ederseniz yöntem vurgusu değildir, kavram vurgusudur. Benim burada üzerinde durduğum husus yöntemdir, kavram değil. Yani sistem kullanırsınız kullanmazsınız o ayrı mesele, burada mesele o değil. Mesele, bu eleştiri, davranışçılık denilen bilimselleşmeyi sağlayan yaklaşım içerisinden de yapılabilecek bir eleştiridir. İlla dışına çıkmanızı gerektiren bir eleştiri değildir. Yani kavramlarınız ne derece

evrensel olarak kullanılabilir kavramlar? Mesela burada bu yaklaşımın içerisinde olduğunu kabul ettiğimiz Robert Dahl "Demokrasi kavramını kullanmayın, bu kirlenmiş bir kavramdır. Bilimsel bir kavram değildir, bilimin kavramı olabilecek derecede anlaşılabilir değildir." demiştir. Ve kendisi *Polyarchy* diye bir kavram önermiştir. Ama kabul görmedi. Büyük ölçüde demokrasi kavramı kullanılmaya, bütün eksiklikleri ve yanlışlıklarıyla devam ediyor. Ama Dahl'ın eleştirisi haklı bir eleştiridir. Çünkü zaman zaman demokrasi çok revaçta olan, zaman zaman popüler olan; zaman zamansa "tü kaka" edilen bir rejim biçimidir. İnsanlık tarihi boyunca böyle evreler halinde bunun gelip gittiğini görüyoruz. Şimdi bu dönemde bir ülkeye sen demokrasi değilsin demek hakaret gibi bir şey oluyor, hemen savunu söz konusu oluyor. *Polyarchy* derseniz, o zaman *polyarchy* hakkında bunu söylemek kolay. Bu gelişmiş bir *polyarchy*'dir, öbürü az gelişmiş bir *polyarchy*'dir diyebilirsiniz.

Birsen ÖRS: Henüz değer yüklenmemiş...

Prof. Dr. Ersin KALAYCIOĞLU: Evet. Çünkü burada iyi veya kötü olması çok önemli bir şey değil.

Sevgi Uçan Çubukçu: O zaman bir kavramsallaştırma probleminden söz ediyoruz.

Ersin KALAYCIOĞLU: Şimdi bu kavramsallaştırma problemleri, özellikle karşılaştırmalı siyasette çok derin tartışmalara sebep olmuştur. Halen de çözümlenebilmiş değildir. Evrensel geçerliliği olan kavramları bulabilmek, bunları her ülke için ayrı ayrı gözlemleyebilmek, o kavramlara tekabül eden olguların nasıl çalıştığını, nasıl ortaya çıktığını, nasıl değiştiğini, nasıl geliştiğini, bunun, bunları etkileyen unsurların neler olduğunu saptamak başlı başına bir uğraş alanı. Burada da, bu sorunun varlığını kabul edip, buna titizlik göstererek yaklaşmak gerekiyor. Ve çalışmayı devam ettirmek gerekiyor. Burada henüz böyle çok güçlü kuramsal çerçevelerin ortaya çıktığını ve bütün siyasal olguları mükemmellikle açıklayan kavramların kullanıldığı teorilerin bulunduğunu söyleyebilmek mümkün değil. Ama bu, herhangi bir bilim dalı için değişmez hedef.

En büyük katkı bilimselliği temin etmekle olmuştur. En fazla eleştiri de burada olmuştur. Çünkü siyaset biliminin bir felsefi temeli var. Altı alanından bir tanesi felsefeyle yakından ilgilidir. Oradan uzaklaşıldığı, onun endişelerine cevap vermeyecek bir noktaya gelindiği, hatta bu konunun uzmanlarının neredeyse siyaset bilimi bölümlerinde iş bulamaz hale geldiği endişesi ortaya konulmuştur. En büyük eleştiri de zaten Leo Strauss örneğinde verdiğim gibi onlardan gelmektedir. Onun yanı sıra yeni çıkan, sosyal bilimlerde gelişen birtakım akımlarda, işte, modernlik kavramından etkilenmiş olan birçok kavram ve teorimiz var. Bunların yetersiz olduğu, modernliğin başlı başına iyi kavramsallaştırılmamış olduğu eleştirileri var. Post-modern bir yaklaşımın sosyal bilimlerin çeşitli dallarında, özellikle sosyolojide geliştiğini, bunun bize, siyaset bilimine sirayet etmekte olduğunu gördüğümüz yaklaşımlar var. Bu yaklaşımların bir kısmı bilimselliği yine sorguluyor. Yani algılama, anlama, anlamayı bilme, işte, kavramların hepsi sonuç itibarıyla bizim hayal gücümüzün unsurları. Dolayısıyla bunların halüsinasyon olanlarıyla olmayanların birbirinden ayrılmaması gerektiği vesaire iddialarıyla oluşan, sübjektiviteyi ön plana çıkarıp, onu çok vurguluyorlar. Yani intersübjektif değil,

sübjektiviteyi ön plana çıkaran. Tabii bu edebiyatta ve beşeri bilimlerde son derece önemli. "Benim sübjektif anlayışıma göre insanlık şöyle olmalıdır" demeniz başka bir şey, bizim söylediğimiz türde pozitif iddialarda bulunduğunuz zaman, "insanların siyasal hayatları şu şekilde çalışıyor" dediğiniz zaman, bunun sübjektif olması başka bir şey. Bu sübjektif olduğu zaman bilim araçlarını kullanmıyorsunuz demektir. Tabii bu yapılabilir; ama o zaman herhangi bir şekilde sosyal bilim veya bilim iddiası olamaz, bir felsefe yaklaşımı olabilir veya bir edebiyat yaklaşımı olabilir. Her ikisine de cevaz var, sorun yok bence temel itibarıyla, ama yapılanın bilim olmadığının bilinicinde olmak kaydıyla. Bunu kabul etmemiz gerek ve bilimsellik potasında onları da bir diğer unsurmuş gibi kabul etmemizin mümkün olmadığının bilinicinde olmak zorunludur. Çünkü kullandığınız yöntemler bilimin yöntemi değil. Sonunda sınanabilirliği söz konusu değil bunların, gözlemlerle, gözlemlere dayanan bulgularla sınanmaya müsait değiller. Alt tarafı diyorsunuz ki, ben böyle görüyorum. Biz sizin sübjektif görünüze saygı duyabiliriz veya hiç kaale almayabiliriz. İki tane pozisyonumuz var: sizin gibi düşünmeyi kabul edebiliriz veya reddedebiliriz. Ama bu kabul veya rette görgül araçlar kullanacağımız anlamını da getirmiyor. Dolayısıyla keyfî kabul, keyfî ret, sübjektifliğe sübjektiflikle yanıt vermek gibi bir şey oluyor.

Bu eleştiriler bir hayli önem kazanmıştır. Tabii, modernlik eleştirileri de aynı şekilde çeşitli tartışmalara neden oldu. Modernlik ile birlikte çok kültürlülük ve farklılık, *multiculturalism and diversity* en fazla kullanılan kavramlar olarak 1970'lerden itibaren gelişti son otuz yıldır. Şu anda *multiculturalism* bir şekilde geri plana düşmüş durumda benim görebildiğim kadarıyla. Cazibesini kaybetmesinin nedeni de gayet ampirik gelişmeler oldu. Yani mesela Hollanda gibi son derece mütehammil toplumlarda, tahammül gücü yüksek, hoş görüsü yaygın toplumlarda sürdürülemedi. Bunun dolayısıyla sürdürülemeyecek bir yaklaşım olduğu izlenimi doğdu. O tabii, büyük bir geri adım atılmasına neden oldu. İngiltere gibi çok farklı kültürlere, farklı dinlere büyük bir hoşgörüyle yaklaşan toplumlarda ciddi şiddet olayları ortaya çıkmaya başladı. Dolayısıyla bu gelişmeler hoşgörünün yaygınlaşmasıyla çok kültürlülüğün sürdürülebileceği fikrini dinamitlemiş oldu. Tabii, görgül olarak yok edilmiş olması ilginçtir. Çünkü temel itibarıyla görgüllüğü reddeden bir yaklaşım görgül nedenlere dayanılarak geri plana atılıyor. Gerçi farklılığı kabul etme ve farklılıkla birlikte yaşama fikri halen birçok kampusta -hem Amerikan hem de Avrupa kampuslarında- siyasal olarak doğru kabul edilen bir yaklaşım olarak devam ediyor. Burada bir problem yok. Fakat *multiculturalism*'in diğer yönü var ki modernliğin aktivizmine karşı; modernlik bir aktivizm gerektiriyor, belli şeylere müdahale zorunluluğu gerektiriyor, müdahaleci bir yaklaşım oluyor. Bu müdahale yaklaşımı modernlik açısından yapılıyor; insanlara nasıl yaşaması gerektiğini dikte ediyorsunuz, onların kültürlerini bozuyorsunuz. Buna müdahale ahlâken kabul edilemez varsayımından hareket ediyor. Ve bu aynı zamanda tek bir modernleşme yolu yoktur; farklı toplumlar farklı şekillerde modernleşecektir. Dolayısıyla modernleşmeyi böyle tek düze bir kalıpmış gibi kabul edip herkese empoze etmeye çalışmanız adeta bir tür emperyalizmdir, türünden bir sava bizi götürüyor. Bunun bir açıdan doğru olduğunu söyleyebilirsiniz. Ama başka bir açıdan da çok ciddi ahlâki problemleri olduğunu kabul etmek gerekiyor. Örneğin bu yaklaşıma göre mesela kızamıkla boğuşmakta olan bir aşirete hiç dokunmayacaksınız demektir. Onların

kültürü bizden farklıdır diye kabul edecek ve o aşiretteki çocukların kızamıktan ölmesine göz yumacaksınız demektir.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Kadın sünneti yapan bir topluma hiç dokunmayacaksınız...

Ersin KALAYCIOĞLU: Evet, hiç dokunmayacaksınız. Diyeceksiniz ki, onun kültürü bizden farklıdır onlar böyle yaşasın. Kızamıkla ölmek, bunların bir değeridir, kültürlerinin bir parçasıdır. Bunlara kızamık aşısını vermeye kalkmayalım. Bu ahlâkî midir? Bunu bilmiyorum. Bunu da zannederim tartışmak gerekir. Ben kolay kolay bunu ahlâkî bir yaklaşım olarak kabul edemem. Aynı olay çocuk felci aşısının yaygınlaştırılmasında yaşandı. Ülkemizde de çok ciddi direnç gösterildi, kısırlık yaratıyor diye birtakım fikirler üretildi. Mesela, şimdi bu *polio*'nun ne kadar feci bir şey olduğunu bildiğiniz için, bu aşıyı yapmaya direnmenin ne kadar ciddi ahlâkî sonuçları olabileceğini ve bunun bîgünah çocukları etkilediğini de bildiğinizde ortaya bir başka ahlak sorunu ürettiğini de kabul etmek gerekli. Birdenbire başka bir alana girmiş bulunuyorsunuz. Çok ilginç bir yeni ahlâkî noktaya geliyorsunuz. Şimdi farklılıkları olduğu gibi korumak, bazı toplumları içinde bulundukları, işte, kızamık gibi, *polio* gibi, bilmem ne gibi daha düşük düzeyde yaşamaya mahkûm etmek, birtakım sorunları hiçbir zaman çözmemek, çözümü olan birtakım sorunları görmezden gelmek... Aynı olay bugün Güney Afrika'da AIDS konusunda yaşanıyor. Bu tutum buradaki insanları o hastalığın etkisinde kısa, verimsiz yaşamlarla ölüme terk etmek anlamını taşıyor, bu bir. İkincisi, *multiculturalism* aynı zamanda başka bir ahlâksızlık da doğurabilecek bir özellik. O da, bunlar için fon vermek, yardımda bulunmak imkânlarınızı onlarla paylaşmanın ahlâkî sorumluluğundan sizi kurtarıyor. Onlar o şekilde yaşamaya, ben de bu şekilde yaşamaya hak kazanıyorum; çünkü biz farklı kültürlerdeniz. Benim kültürüm, benim zengin yaşamamı; onun kültürü de fakir yaşamasını ve o fakirlik içerisinde birbirini öldürerek, her türlü hastalık ortamında yaşamasını doğal, meşru, kabul edilebilir, ahlâkî gösteriyor. Bu da bir sorun.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Tabii, neyi görmek isteyip, neyi görmek istemediğimizle alâkalı...

Ersin KALAYCIOĞLU: Tabii, bu argüman, değişik modernlikler, post-modernizm, *multiculturalism* argümanları sorunsuz argümanlar değiller. Eleştiriyorsunuz fakat başka ahlâkî sorunlar var. Bunları çözmemiz gerekiyor. Farklı kültürlerimiz var, birbirimize dokunmayalım dediğiniz zaman, herhangi bir şekilde başka bir kültürde yaşayan insanın çektiği eziyet, onun gördüğü zorluk, aşağılanma, biraz önce bahsetmiş olduğunuz gibi mesela kadınlara yapılan bir davranış, çocuklara yapılan bir başka davranış hiçbir şekilde müdahale edilmeyecek alanlar olarak kabul ediliyor. Bu insanlar, kendileri yardım sizden isteseler bile, "o, senin kültürün, o kültürde yaşa" diyorsunuz. O kültür içerisinde değişim yapabilirsen ne ala diyorsunuz. Anlatabiliyor muyum? Bu mesela Türkiye için düşünecek olursanız, töre cinayetleri konusunda hiçbir şey yapmayın demektir. Dolayısıyla töre cinayeti devam etmelidir. O kültür değişirse ne ala, kabul ederiz. Ama kendi dinamikleriyle değişmezse biz ona saygı göstermeliyiz, öyle devam etmeli. Şimdi bu, Türkiye'de ne

kadar kabul görür, bunu bilmiyorum. Aynı olgu, diğer bütün özelliklerde de var. Kız çocukları Doğu Anadolu'da, Güneydoğu Anadolu'da yeterince eğitim alamıyor; almasın onların kültürü o. Onlar öyle yetişsinler diyebilirsiniz. Öte yandan alsınlar diye çalışabilirsiniz. Hangisi daha ahlâkî?

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Bunun tersi ise, bunları siyasetin alanı içine sokmaya çalışıyor, görülmesini sağlamıyor mu?

Prof. Dr. Ersin KALAYCIOĞLU: Tabii, tabii... ama yani şimdi burada *multiculturalist* bir argüman ileri sürecekseniz, modernleşmeyi empoze etmeye bileceksiniz, modernleşmekte bir standart yaratmamanız gerekir diyecekseniz ve hiçbir şey yapmayacaksınız.

Karşılaştırmalı siyaset pek gelişmiş bir alan değil ülkemizde. Büyük çoğunluk Türk siyasal hayatına yönelmiş durumda. Onun dışında ikinci bir gözlemim, özellikle kamu politikaları veya kamu yönetimi alanındaki çalışmaların fazla yoğun olmadığı...

Birsen ÖRS: Hocam biraz da Türkiye'ye gelir isek, sizin konuşmalarınızdan da anlaşıldığı üzere Türkiye'de siyaset biliminin gelişimine önemli bir katkısı olmuştur bu yaklaşımın.

Ersin KALAYCIOĞLU: E yani, biz tabii bunun dışında kalmadık. Kalmamız mümkün müydü? Hayır.

Birsen ÖRS: Burada, bu yaklaşımın hem Türkiye'de gelişiminden, yaratmış olduğu etkiden, hem de bu süreçte kendinizi nasıl konumlandırdığınızdan bahseder misiniz?

Ersin KALAYCIOĞLU: Ha, şimdi Türkiye, burada şunu yaptı. 1950'lerde özellikle yurtdışından alınan fonlarla ve yurtdışından gelen öğretim üyelerinin yardımıyla ve yine yurtdışında doktorasını yapmış, o tarihlerde Türkiye'ye dönmüş olan, mesela Şerif Mardin gibi, Arif Payaslıoğlu gibi öğretim üyeleri vasıtasıyla bu yaklaşımın içerisinden çıkmış olabilecek ve bilimsel araç kullanımı şeklinde anlaşılabilecek birtakım uygulamalara girildi. Daha sonraları, özellikle 1960'larda kır çalışmalarıyla Frederick Frey ve onunla beraber çalışanlar benzer şekilde bu yöntemleri kullanmaya başladılar. Ama esas ivme 1970'lerde ortaya çıktı. Yine The University of Iowa'nın bulmuş olduğu imkânlarla 1974 senesinde Ahmet Naki Yücekök ve Metin Heper ile birlikte İlter Turan'ın başkanlığında, bu üçünün yönetiminde karşılaştırmalı, dünya çapında bir saha araştırması yapıldı. Kitle, eşraf yani seçkinler diyebileceğimiz kişiler artı milletvekilleri ve kamu bürokratlarını içerdi. Bu '74 araştırması başlı başına dönüm noktasıdır. Ondan sonra 1977'de Üstün Ergüder'le, -şu anda artık Türkiye'de değil de, Dünya Bankası'nda çalışan- Selçuk Özgediz, Nezih Demirkent'in başkanlığında *Hürriyet*'in isteği üzerine ilk kez seçim öncesi, seçmen araştırması yaptılar '77 senesinde ve bu çalışma *Hürriyet*'te yayımlandı. Ve bu da bir çığır açtı. Ondan sonra birçok sayıda çalışma gazeteler tarafından finanse edilerek seçim araştırmaları şeklinde gündeme gelmeye başladı. İlk çalışma, üniversiteler tarafından yapılmış bilimsel bir çalışma olmakla birlikte,

ondan sonrakiler ticarî oldu. Ticarî çalışmaların da devri açılmış oldu; ama aynı tarihlerde PEVA kuruldu. PEVA, bir pazarlama araştırma şirketidir. Onlar pazarlama açısından benzer bir şekilde işletme ve iktisat alanında birtakım veriler toplamaya başladılar. Bu çalışmaların yanı sıra, işte, benzer araçları kullanan Nüfus Etütleri, Hacettepe'de gelişti. Ve dolayısıyla farklı disiplinlerde de gelişen böyle bir alan ortaya çıkmaya başladı.

Birsen ÖRS: Sonra sizin de bir çalışmanız var, Türkiye, Kore ve Kenya'yı karşılaştırmalı olarak ele alan.

Ersin KALAYCIOĞLU: O, 1974 çalışmasından çıktı. 80'lerde yayımlanmıştır.

Birsen ÖRS: '84, evet.

Ersin KALAYCIOĞLU: Siyasal katılma, karşılaştırmalı siyasal katılma çalışmasıdır. Bu yöntemi kullanarak karşılaştırmalı siyasal katılma alanında karşılaştırmaların nasıl yapılacağına bir örnek olarak yazılmıştır; doçentlik tezidir. O tarihte Türkiye için çok yenidir. Öyle de algılandı, öyle de reaksiyon buldu temel itibarıyla. Ama aynı dönemde, '84, '85, '86, '87, '88 senelerinde Meclis'te çalışmalar yürütüldü, ki bunlardan '84 ve '88'de gerçekleşen iki tane Meclis taraması benim tarafımdan yürütüldü. Ondan sonra '84-'85 senesinde benim Hamit Fişek ve Yılmaz Esmer'le birlikte yürüttüğümüz TÜSİAD'ın sponsoru olduğu Türkiye'de hane halkı üzerine yapılmış olan sosyo-ekonomik öncelikler çalışması ortaya çıktı. Türkiye ile ilgili birtakım temel özellikleri gündeme getirmesi açısından önemli oldu o çalışma ve bu tür araştırmaların kullanılmasındaki yararı bir kez daha ortaya koydu. Sonra 1990'da Dünya Değerler Araştırması, onu Üstün Ergüder, Ronald Inglehart'ın girişimiyle Türkiye'ye getirmiştir. Yılmaz Esmer ve ben çalıştık. '96 ve '97 senelerinde, '96 sonu '97 başında tekrar etti, sonra yine tekrar etti. Şimdi, bu çalışmaları Yılmaz Esmer sürdürüyor. Sonra 2002'de seçim öncesi ve sonrasında Ali Çarkoğlu'yla beraber bir saha araştırması yaptık. Bu çalışmanın başlangıcında Üstün Ergüder de vardı; fakat sonra çekildi, sonraki aşamalarına katılmadı. Bu çalışma 2007 yılında *I. B. Tauris*'tan bir kitap olarak çıktı, *Turkish Democracy Today* ismiyle. 2006'da bir saha araştırması daha yaptık. O da Türkiye'de sosyal ve siyasal öncelikler üzerine bir çalışma yine. O da bir kitap olarak çıkmak yani bitmek üzere, *Palgrave Macmillan* basacak, ne zaman çıkacak bilmiyorum. 2007'de yine seçimden önce ve sonra bir seçim araştırması yaptık. O da ortaya çıktı. Şimdi, şu anda *International Social Survey Programme*'la yine Ali Çarkoğlu'yla beraber İstanbul Politikalar Merkezi olarak anlaşmış durumdayız. Onların yıllık *survey*'lerini bu yıl başlamak suretiyle yapmaya çalışacağız. İlk saha araştırması konusu dindarlık.

Birsen ÖRS: Din?

Ersin KALAYCIOĞLU: Evet. Sonra ikinci konu, gelecek sene toplumsal eşitsizlik (*social inequality*), üçüncü konu çevre (*environment*). Dolayısıyla her sene bir konu olacak. Kırk üç ülke var orada, yani bizden başka kırk iki ülke var bu araştırmaların kapsamında.

Birsen ÖRS: Peki hocam bir şey sormak istiyorum. Bu davranışçı yaklaşımın Türkiye'de kabulü konusunda üniversiteler arasında bir fark oldu mu? Mesela '50'li '60'lı yıllarda Ankara, İstanbul farkları...

Ersin KALAYCIOĞLU: Yok, o tarihte Ankara Siyasal Bilgiler tabii, temel rol oynuyor bunun gelişmesinde. İstanbul'da siyaset biliminin kurulması 1960'larda. Kuruluşundan itibaren bu tür eğilimler var. Zaten İlter Turan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde öğretim üyesi 1974'te. Üniversite olarak veya bölüm olarak değil, bölümün içerisindeki öğretim üyeleri olarak farklılıklar olduğunu söyleyebiliriz.

Birsen ÖRS: Öğretim üyeleri arasındaki farklılıklar nereden kaynaklanmaktaydı?

Ersin KALAYCIOĞLU: Avrupa'ya geçmesi bu yöntemlerin gecikmeyle olmuştur. Bu nedenle Avrupa'da doktorasını yapmış olanların bu konudaki bilgi ve donanımı nispeten daha az, Amerika'da doktora yapmış olanların daha fazlaydı donanımları. Öyle bir fark vardı. Şu anda o giderilmiş durumda. Yani Avrupa'yla Amerika arasında öyle büyük bir fark yok. Ama 1960'lar ve '70'lerde mevcuttu. Onlar daha kurumsal, hukuksal çerçeveden bakmaktaydılar siyaset olgusuna. Yani bir dönem öncenin düşünce sistemi içerisindeydiler. Dolayısıyla böyle bir farklılık veya çekişme söz konusu olmuştur. Hukuk kökeninden gelenlerle iktisat kökeninden gelenler arasında fark vardır. Bazı öğretim üyelerimiz hukuk kökeninden gelmişlerdir. Onlar bu yöntemi daha az kullanmaktadırlar ve bu yöntemlerle daha az uğraşmışlardır. Ama bütün hukukçular için bunu söyleyemeyiz. Örneğin, Ergun Özbudun hukukçudur temel itibarıyla, ama siyaset bilimine ilgi duymuştur ve siyaset biliminde çalışmalar yapmıştır. Benzer şekilde bilimsel yöntem kullanmıştır. Yine aynı şekilde Metin Heper hukuk kökenlidir. Zaman zaman hukuk ve kurumsal yaklaşım ağır basmaktadır Metin Heper'in çalışmalarında, zaman zaman özellikle kamu yönetimi üzerine yapmış olduğu araştırmalarda benzer bilimsel yöntemler kullanmaktadır. Dolayısıyla böyle farklılıklar yetişme itibarıyla var.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: İstanbul Ankara farklılığı dışında Üniversiteler arasında farklılıklar olmuş mudur?

Ersin KALAYCIOĞLU: Üniversiteler arasında genellemek yanlış olur.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Peki özel üniversiteler ile devlet üniversiteleri arasında böyle bir fark izleyebiliyor muyuz, bu yöntemi kullanmak ya da kullanmamak anlamında?

Ersin KALAYCIOĞLU: Yok, hayır zannetmiyorum. Orada da böyle genelleştirebileceğimiz bir farklılık yok. Yani devlet üniversiteleri dediğiniz zaman...

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Belki olanaklarının farklılığı açısından...

Ersin KALAYCIOĞLU: Araştırma olanakları arasında o kadar büyük fark olduğu kanısında değilim. Aynı kaynaklardan yararlanılıyor. Aynı kaynaklara başvurup yarışması söz konusu arkadaşların. Yani, işte, TÜBİTAK bir devlet kaynağı, onun dışında Avrupa Birliği fonları bir başka kaynak. Onun dışında küçük fonlar alarak yapmıştık, mesela bu bahsetmiş olduğumuz Meclis araştırmasını araştırma fonu fonlarıyla, üniversitenin kendi kaynaklarından yararlanmak mümkün olmuştu. Bazı çalışmaları bunlarla yapabilmek mümkün. Onun dışında, TESEV gibi, TÜSİAD gibi bazı çalışmaları destekleyen, fon veren kuruluşlar var. Bunlarla araştırma yapan arkadaşlar mevcut. Bunlar hem devlet kurumlarında çalışanlar, mesela Boğaziçi Üniversitesi'nden Hakan Yılmaz bu tip çalışmalar yapıyor bu yakınlarda. Binnaz Toprak eskiden o araştırmalara uzaktı, şimdi '96'dan beri yakınlaşmış bulunuyor. Onunla mesela 2003'te bir kadın çalışması yaptık, TESEV Raporu olarak 2004'te yayınlandı.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Sizce, taşra üniversitelerindeki durum nedir?

Ersin KALAYCIOĞLU: Taşra üniversitelerindeki zorluk, eğitim yükünün öğretim üyelerinin üzerinde ağır olmasından kaynaklanıyor zannediyorum. Orada kadrolar yetersiz. Dolayısıyla bazı genç öğretim üyesi arkadaşlarla karşılaşıyorum zaman zaman, en fazla yakınılan husus bu. Otuz, otuz beş saat derse girdikleri, her dersi verdikleri oluyor, yani bir nevi ilkokul öğretmeni gibi kendilerini hissediyorlar. Bu tabii, herhangi bir araştırma alanını değil; ama genel olarak araştırmayı, hatta kendini yenileyecek okumayı yapabilmeyi zorlaştırmakta. Bu üniversitelerin birçoğunda kütüphane yeterince gelişmiş değil. Dolayısıyla araştırma ortamı sağlayacak alt yapı zayıf. Bunlardan kaynaklanan problemleri var. Bu farklar mevcut ve acilen giderilmeli, ancak bu farkları herhalde sadece devlet müdahalesiyle giderebilirsiniz. Oraya kadro temin etmek, yeterince öğretim üyesi alabilmek, bu öğretim üyelerine makul saat ders verdirmek için gerekli fonların tahsisinden bahsediyorum. Bu son derece önemli bence. Araştırmaya vakit kalması, okumaya vakit kalması başka türlü sağlanamayacaktır. Önce öğretim üyesi okuyacak ki, ondan sonra araştırmaya başlayacak. Bu arkadaşların, otuz beş saat ders veren bir öğretim üyesinin herhangi bir şekilde okumaya vakti olduğunu zannetmiyorum. Hem de bu arkadaşların hiç olmazsa bir kısmı yurtdışında iyi kurumlarda doktora yapmış durumdalar. Çok hızla aşındıklarını hissediyorlar. Bu durumun verdiği ruh haliyle öğrenciye de iyi mesajlar verdiklerini tahmin etmiyorum. Ama bu, YÖK'ün ve devletin temel sorunudur. Yani oradaki fark, siyaset bilimi disipliniyle veya yaklaşımıyla ilgili değil, herhangi bir yaklaşımda olabilecek bir çalışma yapmaları mümkün değil.

Birsen ÖRS: Peki hocam, sizin gözleminiz nedir, genç, yeni nesil siyaset bilimciler arasında bu yaklaşım ne kadar itibar görüyor sizce?

Ersin KALAYCIOĞLU: Yani artık zaten bu davranışsal yaklaşım tabiri pek kullanılmıyor. Öyle zannediyorum ki, siyaset biliminin, bilimsel yaklaşım olarak algılanması ve bilim olarak bir sosyal bilim biçiminde ele alınması ve bilimsel araçlarla yapılması yerleşmiş durumdadır Türkiye'de. Bunda bir sorun görmüyorum. Alanlar itibarıyla tabii ciddi farklılıklar var. Karşılaştırmalı siyaset pek gelişmiş bir

alan değil ülkemizde. Büyük çoğunluk Türk siyasal hayatına yönelmiş durumda. Bu esasında karşılaştırmalı siyasetin bir özel alanıdır. Ama her ülkede de ülke siyaseti, siyaset bilimi programının bir parçası, araştırma programının da bir parçası olmak durumundadır. Dolayısıyla o şekilde ele almak gerekir. Onun dışında ikinci bir gözlemim, özellikle kamu politikaları veya kamu yönetimi alanındaki çalışmaların fazla yoğun olmadığı, bu alanın çok gelişmiş bulunmadığıdır. Bu alanda uzmanlaşan eleman sayısı az Türkiye'de. Ve bunlar daha çok hukuk kökenli, hukuksal çalışan arkadaşlar. Hukuksal- kurumsal çerçevede daha çok çalışıyorlar. Bu alanda çok ciddi gelişmeler yaşandı. Siyaset biliminin en fazla bilimsel araçları kullanabileceği alanlardan bir tanesi maliye ile yakın ilişki içerisinde bulunarak çalışılabilecek kamu siyasası ve yönetimi alanıdır. İktisatla örtüşüyor. Bu alanda ciddi gelişme sağlanabilir Türkiye'de. Özellikle iktisat kökenli arkadaşların siyasal-ekonomi ve benzeri yaklaşımlarla bu alana girmeleri, bütçe analizleri yapmaları, aynı zamanda belli araçlar kullanılarak ne tür kurumların siyasal karar almada nasıl etkide bulunduklarını incelemeleri mümkündür. Bunlar çok geniş bir alan oluşturmasına karşın rağmen pek ilgi duyulan bir alan ortaya çıkaramamıştır.

Birsen ÖRS: Bürokrasi de öyle değil mi? Yani, bürokrasi de Türkiye'de üzerinde pek çalışılan bir alan değil. Örneğin Metin Heper, Cemil Oktay hocalar hemen ilk aklıma gelenler, ama sonraki kuşaklarda bu alanda çalışan çok sayıda kimse yok

Ersin KALAYCIOĞLU: Evet, bürokrasi de öyle. Pek girişilmiyor. Yerel siyaset üzerinde pek az çalışan var. Korel Göymen ve Ruşen Keleş mesela bu konuda çok çalışıyorlar; ama onların dışında akademik hayatta fazla, bu konulara eğilen arkadaş görmüyorsunuz. Oysa bunlar çok zengin araştırma alanları. Onun dışında dış politika çok revaçta.

Birsen ÖRS: Evet...

Ersin KALAYCIOĞLU: Gerek dış politika, gerek uluslararası ilişkiler. Oralar belirli bir moda olma durumu var. Fazla bir ilginç üretim de yok buradan doğrusunu söylemek gerekirse. Birkaç tane, işte, yeni yayımlanan kitaplardan birkaç tanesi belki dikkat çekici olabilir zaman itibarıyla; ama tabii fazla bir mesafe alınabilmiş değil. Bu kadar ilgi bir şey doğurmadı ortaya. Araştırma yöntemleri konusunda da Türkiye'de fazla çalışan yok. Onu da bilmemiz gerekiyor. Dolayısıyla büyük bir dış politika, uluslararası ilişkiler ağırlığı, o ağırlık ile uyumlu olmayan üretkenlik, artı Türk siyasal hayatı ağırlığı. Yine o ağırlıkta da fazla bağlantılı olmayan bir üretkenlik ortamındayız. Yani daha fazla üretim yapabileceğimiz alanlar bunlar, benim görebildiğim kadarıyla. Ve çok fazla üretim yok bu alanlarda.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Hocam, tam da bu noktada, bu alandaki çalışmalarınızı ve fikirlerinizi de bildiğim için, şöyle bir şey sormak istiyorum. Anayasa yapımı sürecinden türban sorununa kadar giden bir dizi güncel sorunun çözümüne yönelik olarak bu yöntemlerden verim alınması anlamında, yani sonuç alıcı nitelikte, uygulama boyutunda yararlanılabildiğini düşünüyor musunuz?

Ersin KALAYCIOĞLU: Çalışma yapanlar var, ama sorun bunların azlığı. Yani bu konularda çalışan, bir şey üreten ve ortaya koyanların sayısı az. Yani üç beş kişi, işte, din ve siyaset konularında çalışan. Şerif Bey'den (Mardin) sonra bir miktar Binnaz Toprak, bir miktar Ali Yaşar Sarıbay, yani çok fazla sayıda bu konuda üretken olmuş kimse yok. Bir miktar, laiklik açısından bakan, işte, Metin Heper'in, Ergun Özbudun'un birkaç çalışması var. Bizim, Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak'ın ortak iki tane, '96'da ve 2006'da yayımlanmış olan TESEV raporları var, din ve siyaset hakkında.

Birsen ÖRS: Siyasa oluşturulmasında kullanılabilecek kadar yoğun bir veri ya da çalışma sonucundan söz edebilir miyiz?

Ersin KALAYCIOĞLU: Kullanılabilir aslında. Yani bizim kadın üzerine yapmış olduğumuz çalışmayı, kadınla ilgili devlet bakanlığı aldı, olabildiğince kullandı. Mesela bu, kızların okula gönderilebilmesi için özel birtakım programların geliştirilmesi, televizyonun burada araç olarak kullanılması 2003'te bizim sunduğumuz fikirlerdendir. Bu fikirler hayata geçti, herhalde bir etkisi olmuştur diye varsayıyoruz. Önerdiğimiz zamanlarda böyle şeyler yoktu ortada. Daha sonra ortaya çıktı. Bizim önerimizi dikkate aldılar mı, almadılar mı onu bilmiyorum; ama sonuç itibarıyla, bizim önerimizin tarihi 2003, bunu hayata geçmesi 2005 2006. Televizyonun kullanılmasını örneğin önerdik orada. Bu yapılıyor şimdi. Dolayısıyla kamu siyasası sonuçları çıkıyormuş gibi gözüküyor. En azından devlet bakanlığında çalışmakta olanlar 2003'ten itibaren hemen her toplantıda bizim kitapla beraber geliyorlar. Onu görüyorum. Okuduklarını da biliyorum. Dolayısıyla bunu hayata geçirmeyi istediklerini söylediklerini de biliyorum. Dolayısıyla bir kamu etkisi, kamu politikası etkisi mevcutmuş gibi bir izlenim edinmek mümkündür. Ama bir şey yayınlandığı zaman bunun hemen kamu politikasına etki edeceğini de beklemek biraz naif olacaktır. Çünkü orada birçok çıkar var, ideoloji var, parti politikası var. Onların arasından geçip etkili olabileceğini düşünmek söz konusu değildir. Dolayısıyla bilimin bulguları her zaman için siyasetin önünde, üstünde, farklı bir yerinde olacaktır. Zaman geçerek ancak etki yapacaktır. En ziyade etkiyi de öğrenciye öğrettiğiniz materyallerin bir kuşak sonra istihdam edilecek kamu bürokrasisi aracılığıyla hayata geçmesidir. Kamu bürokrasileri hep kendi eğitim almış oldukları dönemdeki fikirlerle ülkeyi yönetiyorlar. Yani bugünün kamu bürokrasisi bir kuşak önce onlara öğretmiş olduğumuz şeylerle şu anda bizi yönetmekteler. O arada olan değişiklikleri ne kadar özümseyebildiler, onu bilmiyorum. Bunları okuyor olmaları gerekiyor, takip ediyor olmaları gerekiyor. Amerika'da bunun üzerine yapılmış araştırmalar var. Amerika'da mesela bizim bilimsel yayınları yapmış olduğumuz kaynakları Amerikan kamu bürokrasisinin okumadığı ortaya çıktı. Onların, mesela en fazla okudukları, *Foreign Affairs* dergisi. Fena değil *Foreign Affairs* dergisi; ama *American Politcal Science Review* değil, *American Journal of Political Science* değil. En belli başlı, yeni bulguların ortaya çıktığı dergiler hiçbir şekilde kamu bürokratları tarafından okunmuyor. Daha böyle popüler dergiler, daha sulandırılmış olanları okunuyor. Mesela bu bir araştırma konusu olabilir. Bir doktora araştırması konusu olarak yapılabilir. Bizim kamu bürokratları kendi alanlarında hangi dergileri ne kadar okuyorlar? Tabii okumak da yetmiyor, anlamaları gerekiyor. Ne kadar anlıyorlar? Mesela teknik değişiyor.

Kullandığınız istatistik teknikleri değişiyor. Yeni istatistik tekniğiyle bir analiz yapıyorsunuz, sonuçta bunu ne kadar anlıyor kamu bürokratı? O teknikleri görmemiş eğitimi sırasında. O zaman okumak da yeterli değil, ne kadar anlayabildiği, ne kadar özümseyebildiği önemli.

Birsen ÖRS: Hocam, iki saate yakın vaktinizi bize ayırdınız. Bize siyaset bilimi çalışmalarında önemli bir dönüşüme neden olan davranışçı yaklaşımı çeşitli boyutlarıyla aktardınız. Size çok teşekkür ediyoruz.

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU: Çok teşekkür ederiz.

Ersin KALAYCIOĞLU: Rica ederim.

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

Ömür SEZGİN[*] – Raşit KAYA[**]– Cemil OKTAY[***]:

"SİYASET 'İYİ YÖNETİMİN, MUTLU TOPLUMUN' ARAYIŞIDIR..."[****]

Yer: Ankara Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Tarih: 12.10.2008

İ.K: Şimdi biz niye buradayız, isterseniz oradan başlayalım. SBF dergisi için özel sayılar yapmaya başladık; bu sayının konusu da "Türkiye'de Siyaset Bilimi" "Türkiye'de Siyaset Bilimi" deyince belli ekollerin temsilcilerini ele almayı ve onlardan yazı ya da röportaj yoluyla katkı yapmalarını istedik. Ancak "Marksist Siyaset Bilimci" olarak kim var diye düşündüğümüzde çok zorlandık doğrusu. Marksist diye bilinen sosyal bilimciler daha çok başka alanlardan. İktisattan var, tarihçi çıkıyor, felsefeci çıkıyor. Fakat kendisini Marksist olarak tanımlayan, çalışmalarını o çerçevede yapan siyaset bilimci sayısı çok az. O yüzden bu kadar yolu kat edip buraya geldik. Şimdi bunu düşününce, bunun nedenleri ne olabilir? Yani bunun bence Türkiye'deki siyasal ortama ilişkin nedenleri var. Ama onun dışındaki nedenleri ben daha çok merak ediyorum. Marksizm'in kendisine ilişkin nedenler de var mı? Yani "Marksist Siyaset Bilimi" diye bir şeyden söz edilebilir mi? Marksizm siyaset bilimini ne kadar ciddiye alıyor, siyaset biliminin konularıyla ne kadar ilgili? Bunları konuşalım istiyorum.

---

[*] Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
[**] Prof. Dr., ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı.
[***] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi emekli öğretim üyesi, halen Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler ve AB Bölüm Başkanı.
[****] Söyleşiyi gerçekleştiren: Yrd. Doç. Dr. İnci Özkan Kerestecioğlu, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

R.K: Dünyadan başlayıp, genel gelişmelerden Türkiye'ye gelmek daha iyi olur bence. Dünyada sosyal bilim nasıl ve hangi kontekstte oluştu, Temel sorunsal ne idi; Marksizm bu çerçeve içine nasıl yerleştirilebilir gibi sorulara yanıt arayarak söyleşiye başlıyabiliriz. Sonra da "Siyaset Bilimi" denilen çerçeve içinde Marksizmin yerine eğilebiliriz.

Ö.S: Sosyal bilim ne anlama geliyor, niye çıktı? Esas soru o. 16.yüzyılda Rönesans'la başlayan, Aydınlanma ile 18. yüzyılda doruk noktasına çıkan, doğa bilimlerinin pratik olarak sonuç vermesi ve felsefe-bilim ayrılığının yavaş yavaş ortaya çıkması... Newton mesela kendisini felsefeci diye takdim ediyordu. Newton, bizim için bugün pozitif anlamda fizik biliminin kurucusu. Ama Newton ilk ortaya çıktığı zaman doğa felsefecisi olarak isimlendiriliyordu. Bilim felsefeden daha sonra koptu. Koparken de felsefenin alan yitirmesine yol açtı. Felsefe sonuca gidemeyen bir şeyken, doğa felsefesi sonuca gidebilen, pratik sonuçlar doğuran, toplumu değiştirebilecek şekilde, toplumsal yaşamı yönlendirebilecek şekilde doğa üzerinde egemenlik kurmaya imkân veren bir takım teoriler kurabildi. Felsefe o zaman, ontoloji, epistemoloji, ya da metafizik denen alanlara hapsoldu. Felsefe alan yitirdi yani. Felsefe işe yaramaz bir şey olarak düşünüldü. Doğa bilimine baktığımız zaman esas konusu doğa. Onu bilim yapan, gözlenebilen, ölçülebilen gerçeklikler üzerinde çalışması. Yani bir gerçeklik var. Bu gerçeklik ölçülebiliyor. Bu gerçeklik çeşitli. Bu gerçeklikler arasında ilişkiler kurulabiliyor. Bu ilişkiler ölçülebiliyor. Bunlardan bir sonuç çıkarılabiliyor. Bu, bilimin felsefe karşısında, puan kazanması anlamına geldi. Puan kazanması bir sonuç; çünkü pratik olarak gözle görülür bir etki yaratıyor. İnsanların doğa üzerinde hâkimiyet kurmalarına ve toplumların gelişmesine yardımcı oluyor.

Doğa üzerindeki hâkimiyet bir taraftan toplumun gelişmesine yol açarken, diğer taraftan da toplum, karmaşık bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Orada da bu sefer, doğa bilimleri anlamında "toplumbilim" olur mu olmaz mı sorusu sorulmaya başlıyor. Bilindiği gibi bazı tartışmalar var. Bütün 19. yüzyıl boyunca toplumbilim mümkün mü tartışmaları yapılıyor. Toplumbiliminin konularının gözlenebilen, nesnel konular olmadığı, araştırmacıların öznel niyetlerinin de işin içine gireceği söyleniyor. Doğa bilimi anlamında nesnel bir sosyal bilim olmaz diyenler var. Buna mukabil mesela Weber ortada bir yerde duruyor. "Evet, öznel olarak insan yapıyor, ölçüyor; ama bunu yaparken pekâlâ öznelliklerinden sıyrılabilir bir yere kadar" diyor. Bir kısım da, kesin doğa bilimi gibi toplum bilimi de olur iddiasında. "Toplum gözle görülen bir şeydir, yeter ki incelensin, ampirik olarak ele alınsın" diyorlar. Bu ampirik olarak incelenme hikayesi üzerine işler karışıyor. Ve o zaman ampirizme önem veriliyor. Ampirizme önem verilmesi şu demek: Bir bilimin bilim olabilmesi için, bir disiplinin bilim olabilmesi için, mutlaka tanımlanmış, kavramsallaştırılmış bir nesnesi olması gerekiyor. Toplum nedir? Toplum karmaşık bir bütün. Ancak amprik bulgularla tespitler yapabiliriz; gördüğümüzü inceleriz dediğin anda iş bitiyor. O zaman tarihçi okul çıkıyor karşılarına ki Marx bunların içinde. Ve şunu söylüyor kendisi: "sizin bütün gözlediklerıniz aslında tarihsel bir sürecin sonucudur, değişmeyen gerçek diye bir şey yoktur. Ve gerçeklik diye gördüğünüz ve incelediğiniz her şey mutlaka daha önceki bir sürecin sonucudur. Bu süreci incelemeden, sadece güncel veriden hareket edemezsiniz." Çünkü böyle her

zaman için geçerli bir veri yok. Yani toplum diyorsunuz ama verili bir toplum yok, çeşitli toplumlar var, çeşitli gelişme aşamalarında toplumlar var. Marx'ın özelliği, bu aşamaları, toplumun değişirliğini, tarihselliğini açıklama gayreti içinde olmasıdır. Çünkü tamamen tarihsel dersen bilim olması hiç mümkün değil. Her zaman bir şeyler tanımlarsınız ama tarihçi için de değişir o. Buna karşın doğa biliminde formüller kurduğunuz zaman, çok büyük değişiklikler olmadığı sürece - ki o büyük değişiklikler bilimde yeni paradigmaların çıkmasına yol açar- genelleme yapabilirsiniz. Gerçeklik var mı yok mu? Bilimi adeta mümkün kılan soru bu. Bilim, bütünüyle, bir gerçeklik olduğu varsayımı üzerine kurulu. Gerçeklik yoksa gerçekliğin bilgisi de bilimsel olamaz.

İ.K: Gerçeklik derken, tek bir gerçeklik mi?

Ö.S: Evet, işte o büyük tartışma. Platon'dan beri bunun tek gerçeklik olduğunu söyleyenler oldu. Ama tek gerçeklik olunca iş tanrıya gitti. Tanrıdan kurtarmak için Platon'un bulduğu yol "tek gerçeklik değil, birçok gerçeklikler vardır." Kendi aralarında bir sistem oluşur; yani idealar dünyası. Ama iki dünyayı ayırmak mecburiyetinde kaldı. Bütün gerçekliklerin var olduğu, egzistansiyel anlamda var olduğu bir dünya düşünmek mecburiyetinde kaldı. Reddetmiyor gerçekliği, reddederse bunun bilgisi olmayacak. Sürekli değişiyorsa, değişmeyen bir gerçeklik bilgisi olamaz. Bilginin bilimsel olması için değişmeyen olması gerekir. Değişmeyen bir bilgi ise değişmeyen bir nesnenin bilgisidir. O yüzden bir değişmeyen idealar, gerçeklikler dünyasına mahkûm oldu.

İ.K: Hocam çok özür dilerim; bilimsel bilgi ile değişmemesi arasındaki ilişkiyi tam olarak anlayamadım.

Ö.S: Bu tartışmaları, bu tespitleri eski Yunan'a bakarak söylüyorum. Anlamsız değil, bugünkü postmodernlerde de aynı tartışmayı görüyoruz çünkü. Bilginin ilk olarak ortaya çıktığı dönemde yine doğa bilimleri vardı. Doğa karşısında biz bunları çözemeyiz dediler. O zaman bilgi sınırlı. Yıldızların hareketlerini, doğanın hareketlerini, çok sınırlı çözebildiler. Bu tartışmalar başlayınca bu sefer insanlar dedi ki, "o doğa ile biz uğraşamayız, toplumla, insanın mutluluğuyla uğraşalım" İnsanın mutluluğuyla uğraşınca, "her şeyin ölçüsü insandır" anlayışına yönelindi. Değişmeyen bir değerler sistemi yoktur. Her gerçeklik her insana göre değişebilir. Doğru, insandan insana değişebilir. Platon buna itiraz ediyor; bütün batı düşüncesi Sokrates'le Platon'la başlayan bu geleneğe dayanıyor. Sokrates ile başlayan , "hayır böyle her şeyin insana göre değiştiğini, tamamen görece olduğunu söylemek doğru değil" anlayışıdır. Bütün insanlar için bir "hakikat" vardır veya "hakikatler" vardır. Önemli olan insanların bu hakikatlerin olduğunu kabul etmesi ve o hakikatleri hayatı boyunca aramasıdır. Ama Sokrates çözüm getirmiyor, sadece bir davranış biçimi öneriyor. O yüzden ahlakçı. "İnsan yapmalı" diyor. Ne yapmalı? "Gerçeği araştırmalı" bu tamam. Yani mutlaka bir gerçek var olmalı. İnsanların amacı bu gerçeği, bu hakikati bulmaktır. Erdemli insan bunların peşinde koşar. Gerçek bilgisini bulmak için uğraşmalıdır. Platon, "gerçek vardır" ile yetinmiyor, bu gerçeğin ne olduğun tanımlamaya kalkıyor. Ama bunu tanımlarken de işte, idealar dünyası diye bir şey kurmak mecburiyetinde. Sanal olarak bir başka dünyadan, her

şeyin gerçek olduğu bir dünyadan söz ediyor. O zaman bilim kolay. Neydi? Tanımı gereği değişmeyen bilgiyse bilim, değişmeyen nesnenin bilgisi olması lazım yani. Öyle bir dünya düşünüyor ki, orada her şey değişmeyen, doğmamış, ölmeyecek şekilde var. İyisi de, kötüsü de, karmaşık da olsa böyle bir şeyden hareket edince, burada sosyal bilim de, doğa bilimi de siyaset bilimi de mümkün oluyor. O yüzden, her ne kadar modern Amerikan siyaset bilimi ekolü Platon'u felsefeci olarak anlatsa da, bilim tartışmasına biraz girdiğiniz zaman, Platon'un siyaset bilimini mümkün kılan düşünür olduğunu görürsünüz. Çünkü siyasetin sorusu, polis. Polisin mutluluğu, polisin iyi yönetilmesine bağlı. "Mutluluk" o dönemin temel sorunu. Bütün temel sorun, arkada yatan temel sorun, insanlar nasıl mutlu olur? İyi yönetilirse. O dönemde insanın polisten bağımsız olarak, toplumdan bağımsız olarak, var olduğu kabul edilmiyor. Yani insan, ancak bir polisin üyesi olduğu için insandır.

C.O: Hatta insan doğası gereği polis üyesi olmaya adaydır. Öyle doğduğu, tabiatı öyle olduğu için.

Ö.S: Siyasetin konusu polisin iyi yönetilmesiyse, onun da temelinde yatan sorun insanın mutluluğu. İnsanın mutlu olabilmesi için, üyesi olduğu, insan olabildiği topluluk olan polisin iyi yönetilmesi politikadır.

Marx'la birlikte toplumun kavramsallaştırılması, toplumun bir gerçeklik olarak açıklanması çabasına giriliyor...

İ.K: Başta değindiniz, Aydınlanma sonrasında, özellikle 19.yüzyılda felsefe itibarını yitirmeye başlıyor, metafizik alana ait bir şey olarak görülüyor ve bilimsel bilgi de, olması gerekenle değil, olanla ilgilenen bir bilgi olarak tanımlanıyor. Ancak özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eleştirel okulla falan bence, felsefeyle sosyal bilim arasında tekrar bir ilişki kuruluyor. "Olması gereken"in arayışı bilimsel düzlemde yeniden meşruiyet kazanıyor. Marksizm'i de burada bir yere koyabiliriz belki. Tekrar bir ilişki kurulduğunu söyleyebilir miyiz?

Ö.S: Tekrar işte, bana da sorarsan, Marx'la ilişki kuruluyor. Marx'la birlikte toplumun kavramsallaştırılması, toplumun bir gerçeklik olarak açıklanması çabasına giriliyor. Ama Marx'ın ele alışı, ampiristlerden veya pozitivistlerden farklı, onlar gördüğümüzü inceleyelim diyor, öznelliklerimizden kurtulalım; gördüğümüzü açıklayalım. Ama senin gördüğün veri değil ki.

İ.K: O anki durum.

Ö.S: O bir felsefi tartışma. Veri dediğin senin veri mi değil mi? O anlamda gördüğün şey, gözlemlediğin veya gözetlediğin şey veri mi değil mi? Bilim için "gözlenebilir nesneler üzerinden hareketle bilgi üretmektir" gibi tanımlar yapılıyor. Toplumda da insanlar yahut ufak topluluklar gözlenebilir. Ama bu gözlemeden önce, gözlediğin şey, bir tarihsel sürecin sonunda oluşuyor.

İ.K: Bağlamsal bakmak yani. Sosyal bilim yapmak aslında baktığın olguya bağlamsal bakmayı gerektiriyor. Yani hem tarihsel arka planı hem o günün koşulları içinde görünmeyeni, o ilk baktığında görünmeyeni görmek, arkadakini görmek, bütünsel bakmak. Şimdi bu mesela aynı zamanda çok genel bir sosyal bilim yapma metodu olabilir. Bu yaklaşım daha çok Marksizm'in etkisiyle oluyor bence. Onun dışında başka gelenekler de var mı? Çünkü ben hep bunu Marksizm'le bağlantılandırıyorum. O zaman şunu demek çok mu iddialı olur: Marksizm'in siyaset bilimine ya da sosyal bilimlere etkisi dediğimiz şey, aslında Marksizm'den çok daha fazla bir şey. Yani kendini Marksist olarak tanımlamayan, Marksist paradigmanın içinde yer almayanları da etkilemiş, bu anlamda da hâkim olmuş bir yaklaşım sonuçta. Çok mu karışık anlattım bilmiyorum.

Ö.S: Hayır karışık anlatmadın da düşünüyorum.

İ.K: Yani bir anlamda ciddi bir başarısından, başarısından demeyeyim de, Marksist yaklaşımın bir hegemonyasından söz edilebilir mi? Yoksa bu yaklaşım sadece ona özgü değil mi?

Ö.S: Marksizm'in hegemonyasından bahsetmek mümkün değil.

İ.K: Yani, politik anlamda söylemiyorum, yöntemsel anlamda söylüyorum.

R.K: Şimdiye kadar bilim-felsefe ilişkisi vesilesiyle kimi metodoloji sorunları da kondu ortaya. Buradan siyaset bilimi konusuna geçerek; bir gelişim sürecinden bakarak Marksizme öyle gelmek lazım. Ömür Hoca'nın haklı olarak söylediği gibi, siyaset, polisin yönetimi, siyasetin polisin sakinlerine mutluluğu sağlayacak bir yönetim anlayışını, yapısını nasıl götüreceği esas soru ise; bu çerçeve içinde 19. yüzyıla gelindiğinde ister istemez şimdi kısaca demokrasi denebilecek bir soruna ulaşıldığını görüyoruz. Tartışma ve tabii ki mücadele içinde farklı kuramsal duruşlar şekilleniyor. Ama o senin sözünü ettiğin bağlamı oluşturabilmek için daha öncesinden birtakım şeyleri hatırlamamız gerekiyor. İşte Ömür Hoca'nın anlattığı çerçeve içine İbn-i Haldun'u katmak lazım; aydınlanma düşünürlerini bir hatırlamak gerekir. O çerçevede siyaset bilimiyle doğrudan bağlantılı olarak Machiavelli, Montesquieu ve Locke'u hatırlayarak ama bütün bunlardan sonra konuyu adını koyarak dile getiren bir isim olarak benim aklıma Alexis De Tocqueville geliyor. Tocqueville neye bakıyor? Amerika'yı gözlüyor. Ve Amerika'yı gözledikten sonra yapıtlarını ortaya koyuyor. Konteksti incelediğimizde, 19. yüzyılın siyasal hareketlerini ve kapitalizmin gelişme aşamaları içinde yaşanan sanayi devrimini gözlediğimizde, ortaya bir şey çıkıyor. Gözlenebilir gerçeklik olarak demokrasi diye isimlendirilebilecek bir kaygı var, somut sorunlardan, gereksinimlerden kaynaklanıyor. Siyasal yaşamın kavramlaştırılması sorununda, demokratikleşme ya da demokratik yönetim anlayışı aranan bir zemin haline geliyor. Aristo'dan gelen mutlu yönetim arayışı, iyi yönetim, demokrasi kavramına oturuyor. Demokrasi kavramı elbette Eski Yunan düşüncesiden farklı; ama burada artık demokrasi, bir sorunsal olarak gündeme geliyor. Mutluluğa götürecek iyi yönetim arayışları, kısaca normatif olarak "ideal bir demokrasinin arayışı"na dönüşüyor. Bakış bu. Bir yanda böyle bir arayış var, bir yanda da toplumda yaşanan somut sorunlar var. Kanımca

toplumbilimi, sosyoloji böyle ihtiyaçlara yanıt bulma çabası olarak doğuyor, gelişiyor. Paralel, eş zamanlı bir gelişim söz konusu. Yanlış hatırlamıyorsam, Alexis de Tocqueville de, Comte da 1830'lardadır.

C.O: Hatta geriye gidersen, St. Simon'a kadar dayandırırsın.

R.K: Comte'un iddiası, bildiğimiz gibi, pozitif bilime dayalı bir toplumbilimin mümkün olduğu. Çok yalın olarak söylersek, O'na göre, toplumun sorunlarını bilimsel olarak inceleyip tespit edersek, toplumun mühendisliğini yapar; sorunları da çözeriz, aşarız. Ve tabi bunun arkasında "bırakın 'bir bilen olarak' ben yöneteyim" talebi de var. Bir anlamda bu, ideal demokrasinin olabileceği, kurulabileceği tartışmasının yeniden açılması bana göre. Tam bu noktada da Marx'ın itirazı gündeme geliyor. Şöyle ki, Marx böyle bir dogmatik, ideal bir demokrasi anlayışının kapitalist bağlamda mümkün olmadığını, olamayacağını söylüyor. Niye? Kapitalist toplum, içerisinde sömürü ilişkilerini barındırdığı için, eşitsizlik bunun içinde olduğu için, bu bağlam ve yapı içinde bir demokrasi olamaz diyor. Ya da çok basit anlatırsak diyor ki, "demokrasinin ulaştıracağı mutluluğu burada aramayın, çünkü kapitalizm kendisi bir irrasyonalite" Dolayısıyla bu irrasyonaliteyi aşmadan demokrasiyi aramak anlamsızdır. Marx'ın bence katkısı burada. Buradan ne çıkıyor? Sömürü ilişkilerinin var olduğu, eşitsizliğin olduğu bir toplumsal yapıda, normatif temelde, siyaset düzleminde mutluluğu sağlayıcı bir siyasi form aramanın, bir devlet formu aramanın anlamsızlığı çıkıyor. Onun yerine, totalite olarak topluma yaklaşmanın gereğine işaret ediliyor. Toplumun, sistemin bütünlüğü hareket noktası olunca, tabii ki karşımıza daha sonraki "altyapı üstyapı ilişkileri" tartışması çıkacaktır kavramsal çerçeve olarak. Ve orada bu ilişkinin nasıl bir belirlenim olayı, bir determinasyon olayı yarattığı tartışması gündeme geliyor. Pozitivistler, böyle bir hareket noktasından iktidar ve sömürü ilişkilerinden soyutlanmış ideal bir tip olarak bir demokrasi formunu arayanlar; toplumdaki ilişkileri, altyapı- üstyapı diye nitelendirilmiş totalite içindeki, toplumun değişik düzeyleri arasındaki ilişkileri, birbiriyle öyle doğrudan etkileşim ve belirlenme içinde, bir totalite oluşturur biçiminde görmüyorlar. Marx ise bunu görmeden, buradan kalkarak bir analiz yapmadan, işte Ömür Hoca'nın söylediği biçimde, kapitalizmin görüntüdeki gerçekliğiyle uğraşarak, onu düzenlemeye kalkarak, toplum mühendisliği yaparak bir yere varılamayacağını söylüyor.

Ve bütün 19. yüzyıl, özellikle ikinci yarısı, sürekli mücadelelerle geçen bir dönem. Ama bu mücadeleler çerçevesi içinde Marksizm, Ömür Hoca'nın da dediği gibi, hegemonik olamıyor bir türlü. Ama buna karşılık, İnci'nin de dediği gibi, yöntemsel çerçeve olabilecek, eleştirel duruşlu başka bir yaklaşım da yok bana kalırsa; pozitivist yaklaşımlar çerçevesinden yapılan önermelerin hiç biri mutluluğa götürecek siyasal formu getirmiyor. Tabii, bu arada daha sonra ifade edileceği gibi, bir formel demokrasi anlayışının kavramlaştırmasının bir şekilde, zaman içinde ve ülkeden ülkeye farklılıklar da gösterse kavramsal çerçeve olarak kabul gördüğünün de yadsınmaması lazım. Marksizm'in yüzyıl sonlarında siyasal hareket olarak da yenilgisiyle bunun bağlantısını görmemek de mümkün değil. Kuramsal çerçevelerin esas ayrımı, altyapı-üstyapı ilişkisinin ya da toplumsal düzeyler arasında etkileşimin yani totalitenin nasıl kavrandığı konusunda pozitivist-liberal ve (sonraları)

"çoğulcular" ile Marksizm'in farklılığında yatıyor. Ama 20. yüzyıla geldiğimizde Marksizm'in içinden de bakıldığında bir başka sorunla karşılaşılıyor. Çünkü Marksizm'in bir de siyasi mücadeleleri, somut pratiği var. Somut gelişmeler, Marksizm'in teorik kabul gören önermelerinin yine Marksizm'in içinde yer alan teori-pratik ilişkisi bağlamında sorgulanmasını gerektiriyor. Çünkü 20. yüzyılın başında, bir yanda sonradan "reel sosyalizm" diye kabul görecek bir devrim var; öte yanda gelişmiş kapitalist ülkelerde yenilgi hatta bir "karşı devrim" var. Marksizm'e, çok kabaca söylersek, bir düşünsel sistem olarak bir de siyasal hareket olarak bakmak lazım. Praksis, pratik konusu. Düşünsel temellerden kalkarak, somut durumun somut analizinin yapılması gerektiği kabul ediliyor. Somutan soyuta nasıl varılır ya da "soyut nasıl somutlanır?" tartışması metodolojik olarak Marksizm içinde gündeme geliyor.

Ö.S: O tarafa geçmeyelim Raşit şimdi.

R.K: Bir dakika sabredebilirseniz, izninizle kısa bir şey söyleyeceğim. Şöyle bir sorun çıkıyor ortaya. Marx'ın kuramsal olarak ve Marksistlerin bu teorinin ışığında devrim bekledikleri yerde; pratikte başarıyı bekledikleri, stratejilerini ona göre yaptıkları, kapitalizmin geliştiği yerlerde devrim yok. Hatta işte Nazizm'le Mussolini ile bir karşı devrim var. Buna karşılık Lenin'in stratejisi ile devrim beklenmeyen yerde devrim var. İşte bu noktada Gramsci'yi ve Frankfurt Okulu'nu hatırlamamız gerekiyor. Siyasetin teorisi, siyaset biliminin Marksist çerçevede bakışı deyince Gramsci'yi hatırlamak gerekiyor. Gramsci hapishanede, hepimizin bildiği gibi, dolayısıyla böyle olunca akademik dünyanın falan dışında. Akademik dünya Gramsci'yi çok sonraları keşfetti. Ama Franfurt Okulu çok net olarak akademik bir yapının içinde ve Gramsci'nin sorduğu soruları benzer şekilde soruyor. Her ikisinin de kaygısı aynı. Onlara göre ya teori yanlış, yani bizim Marx'tan kalkarak yaptığımız, anladığımız şeyler teorik olarak yanlış. Ya da biz teoriyi yanlış anladık diyorlar. Yani kısaca bu altyapı-üstyapı ilişkisinin yeniden tartışılması, totalitenin nasıl olduğu meselesi giriyor gündeme. Bu arada, o konulara akademik toplumbilim ne diyor diye de bakarsak...

Ö.S: Oraya girme şimdi...

R.K: Uzatmayacağım, ama izninizle bir yere bağlamak istiyorum sözlerimi. Şöyle ki, akademik toplumbilim o zamana kadar toplumun düzeyleri arasındaki bağlantıyı, korelasyonu, herhangi bir bütünlük içinde, totalite içinde görmüyordu. Ama II. Dünya Savaşı içindeki yıllar ve sonrasında gelişen Amerikan Siyaset Bilimi çerçevesindeki "comparative politics" denilen karşılaştırmalı siyaset yaklaşımı farklı bir yere geldi. Toplum, Parsons'la, Easton'la, Almond'la sistem teorisi bağlamında bir totalite olarak ele alınmaya başlandı. Tabii bu totalite Marksizm'in temelindeki türden bir determinizm içermiyor; ama yine de bir sistem anlayışı içinde topluma bütünsellik içinde bakılıyor. Dolayısıyla Marksiszm'in o açıdan ciddi bir etkisi var diye düşünüyorum. Ana akım akademik siyaset bilimi böylelikle kendisine yeni bir soluklanma alanı yaratırken, Poulantzas'a gelene kadar Marksizm çerçevesinde akademik içerikli diye tanımlanabilecek siyaset bilimi analiz çerçevesinden söz edemeyeceğimizi düşünüyorum. Ama Marksizm'in akademik

yaklaşımlara yadsınamaz bir etkisi var. Öte yandan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, o görkemli otuz yıl denen Batı'da yerleşen "refah devleti" anlayışı da, bana göre Marksizm'in içinden bir siyaset teorisi geliştirilmesini, Marksistleri, Marksist düşünürleri epeyce zorlamıştır diyorum. Ben şimdi susayım.

İ.K: Refah devleti uygulamaları Marksist düşünürleri ne anlamda, nasıl zorluyor, açabilir misiniz?

R.K: Refah Devleti pratikleri bir yanıyla akademik çerçevede sosyal devlet kavramı ve anlayışını getiriyor. Aynı pratik, Marksist eleştirinin temelindeki "sömürü" konusunun kavranmasını güçleştiriyor. Duverger gibi önemli sosyal bilimciler sosyal devlet kavramlaştırılmasında Marksizm ile -kendilerine verdikleri isimle- "pluralizmin" bütünleşmekte olduğundan söz ediyorlar. İdeolojilerin "öldüğü" ilan ediliyor. Böyle bir ortamda Marksist çözümlemeler için pratik-teori bütünlüğünü ortaya koymakta bir zorluk oluşuyor. Belki de bu güçlük nedeniyle Marksist temelden kalkarak siyaset teorisi oluşturulması daha önemli hale geliyor. Hemen söyleyeyim, kanımca devletin temel ve daha derinden bir inceleme konusu olarak Marksizm'in içinde çok özel bir önem kazanması, pratiğin analizine duyulan bu ihtiyaçtan kaynaklanıyor. İşte önce Althusser çıkıyor, sonra Poulantzas ve diğerleri çıkıyor. Yani işin içinde bir pratiğin kavranması ve açıklanması sorunu var. Mesela bu çerçevede Anglo-Sakson ülkelerde iktidar herhangi bir şekilde tehdit altında falan olmadığından oralardaki Marksist düşünürlerin kendi harekctlerinden pratik olarak çıkartabilecekleri, teori ile sınayıp yeni açılımlar, stratejiler oluşturacakları bir durumları yok. Onlar ne yapıyorlar? Althusser'i alıp Fransızlardan çok daha ileri Althusercilik yapıyorlar, Gramscicilik yayılıyor Anglo-Sakson dünyasında. Ama buna karşılık Batı'da, Fransa, İtalya gibi yerlerde, kendi siyasal iktidar mücadelesini veren Marksist hareketler olduğu için, yani komünist partiler oralarda güçlü olduğu için, tabii daha farklı bir durum söz konusu. Çünkü özellikle 70'li yıllarda bu ülkelerde Marksist hareketler iktidar adayı. İktidar adayı olunduğunda farklı bir teori-pratik tartışması gündeme geliyor. İşte kapitalizm, "monopolist devlet" tartışmaları içinde, devlet çok farklı bir şekilde yeniden incelenmeye başlıyor. İzleyen gelişmelere ben daha sonra gireceğim.

Ö.S: Şimdi başka yere girdin. Ama ben kaldığım yerden devam edeyim. Ne demiştik, eski Yunan'da, bütün klasik çağda sorun insanın mutluluğu. Ve insanın mutluluğu dediğin zaman polisin iyi yönetimi çıkıyor; polisin iyi yönetimine iki cevap geliyor. Bir, Platon'un "en iyi"yi kafasında yaratarak, o iyiye uyan toplum modelini kurma arayışı, ikincisi Aristo'nun yolu. Bu yola bugünkü ampristlerin yolu diyebilirsin. Farklı toplum yönetimlerini inceleyerek, hangi toplumda insanların daha mutlu olduğunu görmek. Ya da farklı toplumlarda, farklı anayasalara sahip ülkelerde nelerin aksadığını tespit ederek, o aksayan yerleri giderecek şekilde bir yeni yönetim kurmak yani olandan hareket etmek. Platon ise olandan hareket etmiyor. Kafasında doğruyu buluyor, idealar dünyasındaki devleti kendisine göre tanımlıyor; o devleti yeryüzünde oluşturmaya çalışıyor. O zaman tamamen ideal bir model uyguluyor. Arada geçen dönemleri atlayalım, sonra ne oluyor, din geliyor gündeme.

C.O: Yani araya Hıristiyanlık giriyor.

Ö.S: Hıristiyanlık geliyor, İslam da geliyor. Ne oluyor, soru değişiyor. Artık soru insanın mutluluğu değil; soru "insanın kurtuluşu" oluyor. Bu dünyada mutluluk falan olamaz. Nedir, insan ancak öbür tarafta mutlu olacaktır. Buradaki işi kurtuluşu sağlamaktır.

C.O: Buraya eziyet çekmeye gelmiş zaten.

Ö.S: Şimdi, buradan itibaren bir takım değişiklikler oluyor. Marx'a göre bunun açıklaması var ki, Marksist olmayanlar bile bu açıklamayı kabul etmek mecburiyetinde: İktisadi gelişme. Akdeniz'in tekrar seferlere açılması, feodalitenin kırılması, sınırların genişlemesi ve ticaretin gelişmesi, deniz aşırı ticaretin başlaması gibi bir dizi değişiklikler, bu kendi içine kapalı dünyayı, insanın kurtuluşu modeline uyan yaşama biçimini değiştiriyor ister istemez. Bu yeryüzünde, bu dünyada, insan nasıl mutlu olur? Birey nasıl mutlu olur? Şimdi birey sorusunun ortaya çıkmasında Hıristiyanlığın faydası var, yardımcı da oluyor. İslam'da fark orada, İslam'da birey yok, İslam'da cemaat var doğrudan doğruya. Hıristiyanlık'ta ise iki yönetim olduğu için, bir laik yönetim var yani siyasal yönetim; bir de kilise yönetimi, ikisi bir arada oluyor. Bütün Orta Çağ 13.yüzyıla gelinceye kadar, kilise ile siyaset arasındaki, krallıklarla kilise arasındaki çatışmalarla geçiyor. Bu çatışma sorunu nereye getiriyor? Din, kuvvetli olduğu sürece, bütün iktidarların kendisinden kaynaklandığını iddia ediyor. Kendini zayıf hissettiği andan itibaren de iki ayrı iktidar vardır; "onun iktidarı başka, benim iktidarım başka" anlayışı hâkim olmaya başlıyor. Kilise örgütünün mevcudiyeti ve kiliselerin başından beri, krallar tarafından, imparatorlar tarafından, kendi haline bırakılmış olması, kendi başlarına örgütlenmesi, yönetimlerini doğrudan doğruya kendilerinin seçmiş olması, devletin karışmaması, bir müddet sonra, bu iki alanın kurumsal olarak ayrılmasını mümkün kılıyor. Laik alan ve dine bağlı alan, bu dünyada kurtuluş ve öbür dünyada kurtuluş, bu dünyada mutluluk ve öbür dünyada mutluluk, bunlar bir arada yaşıyor; ama demin sözünü ettiğim değişiklikler sonucunda bunlar çöküyor. Kilise etkisini kaybedince gelişmeler, kilisenin yaymaya çalıştığı düşünceleri de ortadan kaldırıyor. Ve amaç, tekrar bireyin mutluluğu oluyor. Ama bu arada bireyin içinde bulunduğu yapı değişiyor. Sınırların genişlemesi, o sınırların tespit edilmesi ve ticaret yoluyla başka bir bütün ortaya çıkıyor ki, buna devlet denecek. Daha sonra ulus ortaya çıkacak. Cemaatler değil ulus vardır artık. Şimdi, devlet ve ulus ortaya çıkmış olduğuna göre, doğa felsefesinde olduğu gibi, o anlamda toplum felsefesi yapacaksan, bu toplumu tanımlaman gerekiyor. Bu toplumda ne dikkati çekiyor, devlet dikkati çekiyor. Veya devletin üzerinde iktidarını sağlamaya çalıştığı ulus, topluluk dikkati çekiyor. Dolayısıyla konu olarak ulus ve devlet ve devletin iktidarı gibi konular siyaset bilimi denilen bilimin konuları olmaya başlıyor. Ulus, devlet, iktidar.

Atlıyorum tekrar, Marx'ta ne oluyor? Konu ulus değil ya da ulus diyeceksen, bu ulus Hobbes'la başlayan Locke'la devam eden, 19.yüzyıl liberal düşüncesini hazırlayan eşit derecede aklıselim sahibi insanların bir arada, akla göre hareket ettiklerinde ortak iyiyi bulacaklarına, mutluluğu bulacaklarına dair bir fikir

değil. Marx da diyor ki, bu hikâyedir, "belli bir sistemin egemen güçlerinin egemenliklerini kabul ettirmek için kurulmuştur." Ulus dediğimiz, toplum dediğimiz şey felsefe veya siyaset biliminin konusudur. Ama bu toplum her şeyden önce sınıflar arası ilişkilerden itibaren çözümlenebilir. Toplum demek, bireylerden oluşan bir bütün değildir. Toplum sınıflardan oluşur ve tarih boyunca da sınıfsal mücadele toplumların gelişmesine yön vermiştir. Bu mücadeleyi ne belirliyor diye sorduğunda kendi iktisat teorisini kuruyor. Ama Marx'ınki iktisat teorisi değildir. Marx'ınki aynı zamanda siyaset teorisidir de. Ama bugünkü anlamda siyaset bilimi yok Marx'ın tabii. Ben Raşit'e katılmıyorum, Marx'ın demokrasi sorunu yok.

R.K: İşte ben de onu diyorum zaten...

Ö.S: Marx'ın demokrasi sorunu yok. Toplumda sınıf mücadelesi var. Devlet egemen sınıfın egemenlik aracıdır. Toplum, ulus, farklı çıkarları olan grupların, giderek sınıfların çatışmasından oluşur; bu ilişki çatışma ilişkisidir gibi tanımlar getiriyor. Bir demokrasi sorunu yok.

R.K: Senin söylediklerin aslında, benim söylediklerimi neyin üstüne oturtabileceğimizi anlatan şeyler bana göre. Senin söylediklerinden benim çıkardığım husus, temel kaygının bireyin mutluluğunun sağlanabileceği bir sisteme ulaşmak olduğu. İşte benim dediğim de demokrasi diye bir iddianın tam da bu noktada gündeme gelmesi. Böyle bir formel demokrasi arayışı yok Marx'ta tabii ki. Formel demokrasiden söz edilmesi de zaten buradan çıkıyor. Yani tabii ki Marx'ta bir formel demokrasi sorunu ya da derdi yok. Ama...

Ö.S: İtirazım Alexis de Tocqueville'den geldi. Alexis de Tocqueville'in kitabının ismi "Amerika'da Demokrasi" Ama Alexis de Tocqueville'e bir Marksist olarak baktığın zaman kendisi nedir? Fransa'daki aristokrasiye ait, fakat değişiklikleri yeteri kadar görmüş ve değişikliklerin geriye dönüşünün mümkün olmadığını anlamış, eğitimli bir asilzade. Bir de Amerika'daki deneyimi görüyor. Amerika'da herkesi mutlu görüyor, büyük ölçüde mutlu görüyor. Bu mutluluğu neye bağlıyor, Amerika'da demokrasiye bağlıyor.

R.K: İşte benim demek istediğim de bu. Bu, siyasal mücadelelerin erekliliği olarak demokrasiyi kurmak sorununu getiriyor. Formel, normatif olarak bir ideal yönetim tipine ulaşma çabasını getiriyor.

Ö.S: Marx'ın böyle bir derdi hiç yok.

R.K: Benim de söylemek istediğim şey bu. Marx diyor ki; "kapitalist sistem aşılmadan böyle bir şey aramak anlamsızdır" diyor. Benim de dediğim aynı şey.

Ö.S: Kapitalist sistem aşılmadan değil de sınıflar ortadan kalkmadan demek daha doğru olur. Marx ve Comte birbirlerine yakın dönemlerde, aynı dönemler hemen hemen. Gerçekten toplumbilimin konusu toplum, ama toplumu tanımlamak gerekiyor. Hobbes'un, Locke'un teorisi toplumu bireylerden oluşan bir bütün olarak varsayıyor. Marx'ta birey diye bir şey yoktur; toplumu oluşturan sınıflardır. Birey

ait olduğu sınıf çerçevesinde anlamlandırılabilir ki, Bolşevizm'in, komünizmin çöküşünden sonra en çok üzerinde durulacak konulardan biri bu olacaktır. Boşuna çıkmadı kimlik teorisi. Kimlik teorisi gayet tuhaf bir şey; ama her yerde kimlik teorisinden geçilmiyor. Nereden geliyor kimlik teorisi? Marx'a göre bireyin kimliğini, düşünce biçimini, yaşayış biçimini belirleyen bir şey vardır; o da ait olduğu sınıftır. Sınıflar anlamsızdır demenin bir yolu kimlik siyasetini ön plana çıkarmaktır.

İ.K: Ama insanlar kimlikleri etrafında siyasallaşmaya başladılar. Birileri öne çıkardığı için öne çıkmıyor herhalde, insanlar kimlikleri dolayısıyla yaşadıkları ayrımcılıkları, eşitsizlikleri siyasal mücadelenin konusu haline getiriyorlar...

Ö.S: Küreselleşme ile ilgili olarak ortaya çıkıyor. Küreselleşme ulus devleti yıkınca ne olacak? Ulus devlet yıkılıyor ama yerine ne geliyor? Cemaatler geliyor. Bireylerin tek başına birey olması mümkün olmadığı için, bireyin ister istemez bir topluluk içinde yaşaması gerektiğinden, ulus devlet yıkılınca tek kalan cemaat oluyor. Bireyin birey olması için, bireyin kimlik kazanabilmesi için başkalarıyla birlikte olması lazım. Çelişki buradan kaynaklanıyor. Ama sen bunları dağıttıysan, sınıfları yok etmek için birey vardır diyorsan, o zaman bireyin sarılabileceği tek yer yine topluluk olacak. Ama bu çok küçük bir topluluk, cemaatler. Bu cemaatler dinci cemaat de olur; etnik cemaat de olur. Bugün yaşanan da büyük ölçüde bu.

İ.K: Peki sınıfla beraber bu kimlikleri düşünmek mümkün değil mi? Birbirlerine karşıtlık içinde, birbirlerinin alternatifi olarak düşünmek şart mı?

Ö.S: Bu konuya benim yanıtım yok. Belki de bunlar haklı bilmiyorum. Ama sakallı da haklıdır diye düşünüyorum, Marx. Çünkü görüyoruz olmuyor bir şeyler... Sonuçta yine Marx'ın tarafına dönülecek. Marx'ın dediği gibi ezenler var, ezilenler var; bu sınıf mücadelesi devam ediyor ama sınıf inkâr ediliyor. Postmodernler, "birey vardır; her şeyi yapan bireydir, bireyin kimliği de ait olduğu sınıfla ölçülmez" iddiasındalar. Kimlik sorunu demek kimliğin yok olması demek aslında.

R.K: Sen şimdi bu kimlik aidiyeti tartışmasını bırakıp Marx'a geri dönersen, Marx'ın kendi siyasi mücadelesini nasıl açıklıyorsun?

Ö.S: Marx Fransa'ya gelince neyi görüyor? Abartarak şunu görüyor; yeni kurulan ulus devlete, yeni kurulmuş devlete karşı, Paris sokaklarında, insan gibi yaşamayan ama insan gibi yaşamak isteyen bir çoğunluk görüyor. Buna bakıyor: Fabrika işçileri, toplu halde hareket edebilenler bunlar... Emek üstüne yazıyor, insanın yabancılaşması, emeğine yabancılaşması ve saire, bunları yazıyor. Yeni ortaya çıkmış, o güne kadar bilinmeyen bir grup mücadele halinde. 1848'de işçi sınıfı sokaklarda barikatlar kuruyor. Sadece Fransa'da değil, bütün Avrupa'da üstelik. Bütün Avrupa'da olması enternasyonal olmasını da getiriyor. 1848'de işçiler devrim yapmak üzere iktidarı aldık diye düşünürken, Marx ve Engels Manifesto'yu ona göre yazarken, bir bakıyorlar III. Napolyon ortaya çıkıyor, ne sınıf kalıyor ne bir şey. Tekrar milliyetçilik ve ulus devlet Napolyon'un İmparatorluğu altında hüküm sürmeye başlıyor. O zaman İngiltere'ye zorunlu göç ediyor. Orada kütüphanede

falan çalışırken sınıf mücadelesi nereden kaynaklanıyor, sınıflar nereden kaynaklanıyor, tarihsel gelişme içinde bu sınıf mücadelesi nereye varacaktır gibi soruların peşinden gidiyor, bunların kapitalizmle ilişkisini kuruyor.

R.K: Mücadele stratejisi üretilmesi için de çaba gösteriyor.

Ö.S: Ölünceye kadar işçi sınıfı bu işi başaracak diye düşündü, Engels daha uzun yaşadığı için bazı görüşlerini değiştirdi ama Marx, "işçi sınıfının vatanı milleti yoktur, işçi sınıf evrenseldir, proletarya enternasyonaldir" demiştir hep. Biraz mekanik bir düşüncesi vardır, kapitalizm geliştikçe işçi sınıfının sayı olarak çoğalacağını söyler. Kapitalizmin yasaları da çoğalmasını gerektirmektedir. Bu mücadele de eninde sonunda iktisadi olarak, sadece iktisadi de değil, bir zorunluluk sonucunda işçi sınıfının egemenliği ile sınıfların ortadan kalkmasına gidecektir. Bu kolay mı olacak? Olmayacak tabii. Olmayacağını tarih gösterdi zaten. Bugün yanlış deniliyor ama bilmiyorum.

19.yüzyılın ünlü karakterlerinde, Marx'da, pozitivist Comte'da, Tocqueville'de, onların arkasından gelen Durkheim'da, Weber'de, hepsinde çok ciddi bir biçimde gelenek karşıtlığı var...

C.O: Şimdi ben de katılabilir miyim?

Ö.S: Tabii.

C.O: Şimdi Tocquevielle adı geçti. Bizim bugün tartıştığımız siyaset biliminin gelişmesi açısından söylediği çok ilginç tespitleri var. "Amerika'da Demokrasi" kitabında, "Amerika'da Amerika'dan daha fazlasını gördüm" diyor. Gördüklerinden itibaren bir tür modern toplum modeli geliştiriyor, anonim demokrat sanayi toplumunu anlatıyor. Ben üzerinde durmak istemiyorum ama Ömür baştan beri bir şeyi vurguladı; araya Hıristiyanlığı da soktu ki, sokulması lazımdı. Çünkü neredeyse iki bin yıllık bir parantez kadim dünyanın üzerinde. Aydınlanmadan itibaren geleneğe bir direniş var; geleneği bir yadsıma var. Bu yeni arayışın en belirgin yönü evrenin ve toplumsal yaşamın yaratılmış bir şey olmadığını, değişen bir şey olduğunu vurgulamak. Şimdi Tocqueville diyor ki, "ben şaşkınım, mevcut kavramlarımla mevcut bilgilerimizle bu dünyayı açıklayamıyoruz, bize bu dünyayı açıklamak için yeni bir siyaset bilimi gerekli" Aynen tabiri bu; mota mot çeviriyorum. "Amerika'da Demokrasi"nin baş taraflarında bir yerde. Yeni bir kavramlar dizisi, yeni bir paradigmaya ihtiyaç var; bu dünyayı biz başka türlü anlayamayız. Bir şeyler oluyor evet, işte Amerika'da gördüm, bizde de benzerleri var. Bir karşılaştırmalı perspektifi var adamın. Şimdi bakıyorsun niye bunu böyle yapmaya çalışıyor? Hıristiyanlık dünyasında kaos yok, dinginlik var, her şey tanrısal düzen. Ama modernleşmeyle birlikte, sanayileşmeyle birlikte kaotik bir ortam söz konusu. Bu kaotik ortamı anlaşılır bir hale getirmeye çalışıyorlar. Tocqueville'in baktığı değişkenler var. Comte'un baktığı değişkenler var. Marx'ın değişkenleri var. Ama hepsinde, bir de yapma arzusu var; yeniden inşa etme arzusu var. Yani sadece tespitle yetinen insanlar değil. Bunlar farklı farklı şeyler söyleyen insanlar. Ama şöyle bir uzak mesafeden bakıp da ortak noktaları var mı dediğiniz

zaman, tamamı yeni bir şey yapmak istiyor. Marx bireyci değil ama özgürlükçü bir yazar. En karşıtları bile bunu söylüyorlar. Yani demeye getiriyor ki, bu formel devlet yapısı, üretim ilişkileri böyle olduğu sürece bireyi özgürleştiremez, insanları özgürleştiremez. Özgürlük arayışı var. Comte'da da aynı arayış var. Mesela oradan Hannah Arendt'e geçmek istiyorum ben, yani belki toplayan bir yazar olduğu için. O da diyor ki, "bunlar 19.yüzyılın ortamında çok isabetli tahliller yapmış yazarlar olmakla beraber, kullandıkları kavramlar, alıştıkları kavramlar, gelenekseldir" Bu da doğal bir şeydi. Yeni olaylarla karşılaştığımız zaman, bildiğimiz kavramlarla yeniyi anlamaya çalışıyoruz. Fransızların bir tabiri vardır "bir savaşı geriden takip etmek" Tocqueville'i niye örnek gösterdim, evvela Raşit sözünü etti. arkasından Ömür de sözünü etti. Tam da bizim konumuzla ilgili. "Yeni bir siyaset bilimi gerekir" diyor; "yeni anlayışlar gerekir bu toplumu anlayabilmemiz için" diyor. Marx'a da baktığın zaman aynı şeyi söylüyor, yani toplumu farklı bir paradigmayla tahlil etmeye çalışıyor. Ve o topluma yeni bir şekil vermek için yapılıyor; polisin mutluluğu, polis üyelerinin mutluluğu, yani o hep var. Süregiden bir şey. Şimdi çok ilginçtir, ben size bir şey söyleyeceğim: Tocqueville'in ifadelerinin aynısını ben Cevdet Paşa'da ve Sadullah Paşa'da buldum. Cevdet Paşa Tezakirin'de diyor ki, "eski bilgilerle bu olup bitenleri anlayamıyoruz."

Ö.S: Sene kaç?

C.O: 1850'ler 60'lar falan. Yani Tocqueville'le aşağı yukarı aynı senelerde söylüyor. Ve tabii Cevdet Paşa'nın çok ironik bir tarafı var "eski bilgilerle yeni olup biteni anlayamıyorum, dolayısıyla Fransızca öğrendim dünya ahvalini anlamak için" diyor. Ama Fransız'ın kendisi dünyanın açıklanmasının bildik kavramlarla zor olduğunu zaten ifade etmiş. Ben şöyle özetliyorum; 19.yüzyılın ünlü karakterlerinde, Marx'da, pozitivist Comte'da, Tocqueville'de, onların arkasından gelen Durkheim'da, Weber'de, hepsinde çok ciddi bir biçimde -ki aydınlanmacılarda bu çok açıktır- gelenek karşıtlığı var. Batı açısından geleneğin en temel ekseni de Hıristiyanlık. Topluma dönmenin sebebi de o. Yani toplum eğer Hıristiyanlığın anlattığı gibi, Orta Çağ'ın anlattığı gibi, yaratılmış bir şey ise, o toplumu anlamaya lüzum yok. Ama toplum oluşan bir şeyse ki Aydınlanma'dan itibaren öyle bir şey olduğunu görüyorlar; o oluşan şeyi anlamak ve belki sorunlarına yön vermek gerekiyor. Bir de bu var. Ve bunun bizimle de bir örtüşen yönü var.

Ö.S: Oluşan bir şeyi anlamak deyince hepsi benzeşiyor mu?

C.O: Benzeşmiyor tabii, farklı tahliller yapıyorlar hepsi. Örneğin Comte diyor ki "bilginin mahiyeti önemlidir." Öteki diyor ki "hayır sınıfsal mücadeleler önemlidir. Hayatımızı belirleyen sınıfsal mücadeledir; onun aracı olarak devletin baskısıdır" öteki başka bir şey söylüyor; fakat hepsindeki ortak nokta Raşit'in söylediği, Ömür'ün söylediği husus, somuta bir bakmak istiyorlar.

Ö.S: Ama somutu tanımlamaları farklı.

C.O: O farklı. Somutu yorumlamaları farklı, somutta gördükleri değişkenler farklı; biri eşitlik üzerinde duruyor, diğeri bilginin mahiyeti üzerinde duruyor, biri sınıf ilişkileri üzerinde duruyor.

Ö.S: Hayır şimdi beni eleştirmek için söyledin ama doğrusun; ben ona katılıyorum. Hepsi bireyin özgürlüğüne çalışıyor görünüşte. Marx'da da böyle

C.O: Ben de onu söylüyorum. Yani subjektif manada böyle bir yaklaşım olmasa bile, objektif olarak o sonucu doğuruyor.

Ö.S: Aydınlanma döneminden beri mesele hep bireyin özgürlüğü, doğa üzerinde egemenliğini kuran birey... Özgürlük ancak doğa üzerinde egemenlik olarak düşünülüyor. Ama 1930'larda faşizm yükselirken "nereye geldik" diye sorulmaya başlanıyor. Bu duruma yönelik Frankfurt Okulu'nun eleştirileri var. Doğa üzerinde egemenlik kurmak isterken, insanlar birbirleri üzerinde egemenlik kurdu. Daha büyük bir rezalet ortaya çıktı. "Bu bir veri değildir, pozitivistlerin iddia ettiği gibi" diyorlar. "Bunu nasıl yöneteceğiz"in sorusu olmaz, "yanlış bir dünya doğru yaşanmaz" gibi laflar edecekler.

İ.K: Marksist Siyaset Bilimi meselesine dönmek istiyorum yeniden. Siyasete, devlete, devlet biçimlerine bakmak deyince, 18. Brumaire geliyor aklıma, sonra Gramsci'nin yazdıkları. Bütün bunlar bir yenilgiden sonra. Buradan kalkarak teori siyasal alana çok fazla önem vermediği için bu yenilgileri öngöremedi diye de düşünebilir miyiz sizce? Siyasetin ağırlığı, yenilgiyle fark ediliyor. Devletin nasıl bir devlet olduğu önem kazanıyor; kapitalist devlet demek yetmiyor. Hepsi egemen sınıfın hâkimiyetini sağlıyor olabilir; ama işte bunu ikna mekanizması ile yapmakla baskıcı yöntemlerle yapmak arasında önemli bir fark var. Altyapı değişimin yönünü tayin etmede tek başına ya da sanıldığı kadar belirleyici değil meselesi...

Ö.S: Marx'ın teorik görüşü büyük ölçüde var olanın eleştirisi üzerine dayanır. Var olanın eleştirisini, kapitalist dünyanın eleştirisini ön plana ele almış. Ama siyasete de odaklanmak istiyorsan, Marksist siyaset teorisi yapmak istiyorsan, eğer mevcut kapitalist toplum yapısında ayırabiliyorsan siyasal toplumu, Marksist siyaset bilimi bunun eleştirisinden başka bir şey olamaz.

İ.K: Anlıyorum ama kapitalizmin işleyişindeki farklılıklar öne çıkmaya başlamıyor mu? Yani kapitalizm demek ne kadar yeterli olur ki, oradan nereye varabiliriz?

R.K: Oradaki sorun galiba sınıf mücadelesinin motoru nerede ya da kim sorusuna bağlanıyor. Kim bunun yürütücüsü? Ya da basitleştirmek için söylediğim o altyapı-üstyapı metaforunu, belirlenim, determinasyon sorununu nasıl kavrayacağımıza, onun değişiminin süreçlerini nasıl değerlendirip çözümleyeceğimize bağlanıyor konu. Yani Marksist bir siyaset teorisine buralardan ulaşılabilir. İpuçları Grundrisse'de aranır, şurada aranır, burada aranır, şimdilerde de hegemonya sorununu ortaya atan Gramsci'de aranır. Tam hatırlamıyorum ama Engels'in 1890'larda Joseph Bloch'a yazılmış bir mektubu vardır. O mektupta Cemil hocanın söylediği gelenek meselesine, kültür meselesine vs. hepsine değinir. Ekonominin

nasıl değiştiğini, toplumun nasıl değiştiğini belirleyen şunlardır bunlardır diye orada güzelce anlatır. "Ben de Marx da, ekonominin tek belirleyici olduğunu hiçbir şekilde söylemedik; basit bir determinizm içerisinde söylemedik" der. Ve oradan kalkarak, İnci'nin de söylediği, bir yenilgiden sonra "biz nerede hata yaptık" tartışmaları başlıyor. Tekrar oluyor ama yine altını çizeceğim: Sorulan soru, hata teoride mi yani Marksizm'in kendisinde mi, yoksa bizim onu algılamamızda, pratiğimiz ve uygulamamızda mı? Spartaküs hareketinde Almanya'da devrim bekleniyordu, Amerika'da devrim bekleniyordu. Ama oralarda bir şey olmadı. Buna karşılık kapitalizmin gelişmediği, sınıf mücadelesinin, çelişkilerinin farklı olduğu bir yer olan Rusya'da Lenin çok farklı bir şey yapabildi. Bu duruma ilişkin çözümlemeleri bir yandan Gramsci kendi dünyası içinden yapıyor; öte yandan Frankfurt Okulu akademik dünya içinden yanıtlar geliştiriyor. Aslında şimdi buradan şuraya gitmekte yarar var.

Çok farklı bir yere atlıyorum ama akademik siyaset bilimi nasıl gelişti sorusunu da bu arada hatırlamak gerekiyor. Akademik siyaset bilimi için ABD'ye bakacağız. ABD, 1900'lerin başından itibaren, dünyaya açılım çerçevesi içinde, artık sanayi devrimini tamamlamış bir ülke konumunda ve yaşlı dünya sıkıntılar içinde, sorunlar içinde savaşa gidiyor. ABD, bu savaşa farklı bir şekilde dâhil oluyor. Savaş sonrası sorun yine büyük; ABD 1920'lere gelene kadar o bildiğimiz rüyalar ülkesi, "Amerikan Rüyası" denen bir şey var. Burada Tocqueville'in tanımladığı, tasvir ettiği sistemin, siyasal yapıların, tartışma konusu olabileceği bir durum yok. Herhangi bir şekilde sisteme onu sarsabilecek siyasal bir tehdit yönelmemiş vaziyette. Dolayısıyla o zamana kadar bağdaşmaz sınıf çatışmalarının olmadığı bir toplum olarak görülüyor. Daha doğru ifadesiyle "orta sınıfa" dayalı olduğu iddia edilen bu toplumda sorun ne? Sorun, marjinallerin topluma entegrasyonu. O toplumun sorunu bu. Peki, marjinaller kim? Eğitim düzeyi düşük, dil birliği içinde yer almayan insanlar. Kısacası "onlar kendilerinden, kendi eksikliklerinden kaynaklanan nedenlerle entegre olamıyorlar" denilebiliyor. Yani sistemde bir sorun yok diye kabul ediliyor; sistem demokrasi, her insana başkan olmaya kadar fırsat tanıyan bir sistem. Marjinal diye nitelendirebileceğimiz kalabalık gruplar kimler? Sorunun yanıtı amprik olarak ölçülebilir bir biçimde ortaya konulabiliyor: Marjinaller Siyahlar ve göçmenler. Bunlar da en düşük eğitim seviyesindekiler. Ayrıca, dil sorunu da var göçmenlerin. İşte o zaman ABD'de toplumbilimciler, makro düzeydeki analizlerle uğraşmak yerine, mikro düzeyde entegrasyonu sağlayabilecek modeller geliştirmek için arayışlara girişirler. Gözlem yoluyla sorunları tespit edip, oradan toplum mühendisliği yoluyla sorunlara çözümlerin nasıl gerçekleştirileceği üzerine odaklanırlar. Akademik dünyada, üniversitelerin örgütleniş biçimine de bağlı olarak bu sorunları çözmek için iki türlü hareket var. Bir, bunu çözmemiz için hangi araçlara sahip olmamız lazım yaklaşımıyla yeni istatistikî yöntemlerin aranıp bulunması önemli bir çaba olarak gündeme geliyor. Ama öncelikle de verilerin toplanması gerekiyor. Ancak, "veri nedir", hangi bilgi "veri"dir diye gerekli bir felsefi soruyu onlar sormuyorlar. O toplumun işleyen çarkına uygun dönmeyen ne var ise toplumda, onun verisini toplayacaklar. İki, bütün bunları en etkin bir biçimde elimine edecek iyi bir yönetim modelinin nasıl gerçekleştirilebileceğine yönelik arayışlar temel kaygı oluyor. Cemil Hoca bunları benden daha iyi bilir; kamu yönetiminin ilk gelişme aşamaları o dönemde. "Kamu

Yönetimi" siyaset biliminin yanında ayrı bir akademik disiplin olarak çıkıyor sahneye.

Böyle bir ortamda ABD'de siyaset bilimciler açısından var olan sistemi çalışır tutmak dışında sorgulanabilecek bir kaygı bulunmuyor. Sistem, temsili demokrasi olarak iyi işliyor vs. Ama 1920'lere gelindiğinde, önce mali kriz, ondan sonra büyük depresyona doğru giden o Al Capone'ların dönemi çerçevesi içinde, Amerika'da yeni bir şeyler keşfediliyor. Keşfedilen, Amerikan toplumunun da sınıfsız bir toplum olmadığı. İşte karı koca Lyndler'in "Middletown" ve "Middletown in Transition" çalışmaları. Warner ve ekibinin "Yankee-City Series" çalışmaları sonrası, Amerika'da Marksist anlayışın dışından sınıf tipolojilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar. Aynı dönem zaten sosyal antropolojinin doğuşuyla, toplum yapısına ilişkin yeni bulguların gündeme geldiği bir dönemdir. İşte o dönemde Amerika'da toplum yapısını anlamaya, tanımaya yönelik, kendi geliştirdikleri, akademik araştırma yöntemleriyle elde ettikleri bilgilerin çözümlenmesi bile, Amerikan toplumundaki sorunun sadece marjinallerin entegre edilmesi için "policy" dediğimiz siyasaların geliştirilmesiyle sınırlı bir sorun olmadığını, siyasi çözümlemelerin, bir de makro düzeyde, demokrasi tartışmaları ekseninde yürütülmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Lazarsfeld ve ekibinin daha II. Büyük Savaş içinde gerçekleştirdikleri geniş ölçekli alan araştırmalarının bir amacı da, Amerikan toplumunda yurttaşları savaşın gerektirdiği yönde nasıl mobilize ederiz idiyse; bir başka ve açık amacı da mevcut siyasal sistemin işlerliğinin mekanizmalarını ortaya çıkararak, demokratik olarak önceden tanımlanmış değerler sistemine göre düzenin sürmesinin koşullarını ortaya koymaktı. Bu alan araştırmalarının sağladığı veriler akademik siyaset bilimi çerçevesinde evrensel demokrasiyi simgelediği varsayılan kuramsal çerçevelerin de temeli olmuştur. Bir de bunların dış dünyaya da ihraç edilmesi gibi bir sorun var. II. Dünya Savaşı sonrası dünyada artık iki farklı sistem ile yeni bağımsızlık kazanan, sonraki isimlendirmeyle "üçüncü dünya"yı oluşturacak ülkeler var. Kapitalist ve sosyalist sistemler arasında bu ülkeler üzerinde nüfuz kurmak için mücadele var. Ana akım akademik siyaset bilimi içinde bu rekabete ideolojik destek olarak, "evrensel demokrasi" olduğu ilan edilen bir siyasal rejimin eski sömürgelerden oluşan yeni bağımsızlık kazanan ülkelerde nasıl kurulacağına yönelik öneriler geliştiriliyor. Böylece siyaset biliminin bir alt branşı olarak "karşılaştırmalı siyaset bilimi" (comparative politics) dediğimiz alan açılıyor. Ana akım içindeki ekonomistler bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin "kalkınma", "gelişme" sorunlarına eğilip kendi özgün yaklaşımlarını geliştirirken, siyaset bilimciler de buna koşut olarak "siyasi gelişme" (political development) dediğimiz, modernleşme teorilerini geliştiriyorlar.

Bağlamı hatırlarsak, Batı Avrupa'da sosyal devlet, refah devleti çerçevesi içinde ve belirli bir demokratik temsile dayanan siyasal form içinde yaşanıyor. İşçi sınıfı, 1848'deki, Manifesto'daki tasvir edilen proletarya değil; bir takım yadsınamaz toplumsal ve ekonomik haklara sahip. Siyasi düzlemde de siyasete katılımın genişlemesi söz konusu. O zaman bu siyasal bağlamda Marksist hareketlerin de, düşünürlerin de, sınıf bilincinin oluşturulmasına zemin olacak tahlilleri geliştirmesi ve mücadele yollarını, stratejileri ortaya koyabilmesi gerekiyor. Bu sorunlar üzerinde düşünülmeye başlandığı andan itibaren kapitalist devlet diye

nitelendirilen olgunun anlaşılması ve açıklanması üzerine yoğunlaşmak kaçınılmaz oluyor. Gramsci'nin düşünceleri 1960'larda Batı Avrupa'da, Fransa'da üniversitelerdeki akademik çalışmalarda Marksist akademisyenlere kuramsal bir çerçeve sunuyor. Anglo-Sakson dünyasının Gramsci ile ilk kez tanışması ancak 1970'lerin başında. Fransa'da Althusser'in "Devletin İdeolojik Aygıtları"nın La Pensée dergisinde yayınlanması 1969'dadır. Ve orada artık devletin gücünün sadece zorbalıktan kaynaklanmadığı tescil edildiği gibi, Marksist bir siyaset teorisine giden yol açılmıştır. Kısacası, mevcut hegemonyanın kavranmasına yönelik akademik formatta bir kuramsal çerçeve oluşturuluyor. Aynı biçimde buradan hareketle karşı hegemonyanın nasıl geliştirileceğinin akademik bir çerçevede tartışılması da olanaklı hale geliyor. Aynı dönemde, 1970'lerde yani, Fransa'da, İtalya'da, hatta Franco İspanyası'nda bile, "tekelci kapitalizm" aşamasında devlet iktidarının "demokratikleştirilmesine" yine "demokratik denilen" yöntem ve süreçlerle Marksistlerin öncülük edebilecekleri komünist partilerce kabul ediliyor; tekelci kapitalizm içinde proletaryanın niteliği değiştiği gibi, emekçiler toplumda aritmetik bir çoğunluk oldular düşüncesine geliniyor. Aritmetik çoğunluk oldukları için iktidarın ele geçirilmesi ve devletin dönüştürülmesi sorunları farklı biçimde tartışılmaya başlanıyor. Fransız sol partilerinin ortak hükümet programı, İtalyan komünistlerinin tarihsel uzlaşma dedikleri strateji, Fransa KP'nin meşhur 22. Kongre'de parti tüzüğünden, proletarya diktatörlüğünü çıkartması hep o dönemin akademik boyutlar da içeren, akademik çevrelerde de sürdürülen tartışmaları. 1975'de Paris'teki Marksist Araştırmalar Enstitüsü'nün (Maurice Thorez Enstitüsü'nün) yıllık programı tümüyle devlet üzerineydi. Komünist Partisi'nin dışındaki insanlar da bu tartışmalara katılıyorlardı. Mesela Poulantzas'la Balibar'ın katıldıkları tartışmalarını bizzat izleyebilmiştim. Devletin niteliğinin anlaşılması ve bu devletin nasıl zor yoluyla değil ama mevcut "demokrasi kuralları" içinde, o burjuva demokrasisi, formel demokrasi denilen anlayış içinde değiştirilip, ortak programdaki gibi, demokrasinin ekonomik temelinin gerçekleştirilerek, nasıl emekçi halkın devleti haline dönüştürülebileceği gibi konular akademik bir tartışma konusu olarak siyaset biliminin gündem ve müfradatına girdi. Fransız üniversitelerinde de bunlar yaygın bir biçimde okutulmaya başlandı. Zaten daha önceleri Fransa'da, ABD de olduğu gibi akademik bir siyaset bilimi anlayışının üniversitelerde, Duverger ve ekolü istisna tutulursa, yaygın olduğu pek söylenemez. Daha ziyade kamu hukuku, anayasa, siyaset bilimi içiçe karışmış bir biçimde ele alınıyor. Bir tek Duverger bunun dışında, biraz da ABD'de yürütülen tartışmaya ilgisi nedeniyle onun istisna olduğu düşünülebilir. 1950'lerde bilindiği üzere ABD'li siyaset bilimcilerin öncülük ettikleri bir iddia var. Meşhur, ideolojilerin öldüğü iddiası. İdeolojilerin öldüğü ilk defa yanılmıyorsam savaş sonrası 1950 ya da 1951 yılında Milano'da toplanan Dünya Siyaset Bilimi Derneği'nin bir toplantısında ileri sürülür. Orada Daniel Bell de var, Lipset de var. Ortaklaşa bir tebliğ sunarlar ve ideolojinin öldüğünü ilan ederler. Ama buna paralel olarak Duverger de 1950-60 arasında iki sistemin aşırılıklarından törpülenip birbirlerine yaklaştığını, bu anlamda "convergence" dediğimiz durumun oluştuğunu ileri sürmektedir. "Siyaset bilimi" "siyaset sosyolojisi" gibi dersler artık bu başlıklarla okutulmaya başlanır. Ondan öncesi siyasetin "bilimi" kamu hukuku çerçevesiyle birlikte onun içerisinde yürütülürdü, benim bilebildiğim.

İ.K: Ama mesela "Siyasal Davranış" diye 1930'larda Fransa'da yazılmış kitap var. Seçim sosyolojisi diye üniversitelerde alanlar var. Belki konuştuğumuz şeyler daha temel trendler, hegemonik olanlar ama her dönemde de farklı yaklaşımlar var.

R.K: Şimdi bunların içeriğine de bakmak lazım. İsmi "siyaset bilimi" olan öğrenim kurumu da var. Bakmadan bir şey söyleyemem. Ayrıca istisnalar genel durumu değiştirmezdi. Seçim sosyolojisinden söz etmek tek başına çok fazla bir şey anlatmaz. Zaten, 1930'lar istatistiğin toplumbilimleri dediğimiz alanda yaygınlaşmasının dönemi. ABD'de çok üst düzeye gitmiş. Ama istatistik verileri dile getirmek normatif yaklaşımların aşıldığı anlamına gelmeyebilir.

C.O: Benim bildiğim istatistik verilerini toplamaya başlayan ilk otorite Belçika Devletidir. 1880'lerde 90'larda istatistikleri toplamaya başlar. Yalnız 1930'lardan sonra Almanya'dan muazzam bir beyin göçü oldu. Bize gelenin fersah fersah üstünde Amerika'ya gidenler oldu. Bir de bize gelip bizden sonra tekrar Amerika'ya gidenler oldu. Amerika sadece böyle işsiz güçsüz, kendine yeni ufuklar arayan insanların gittiği bir yer değildi. Yani öyle görmemek lazım Amerika'yı. Avrupa'dan müthiş beslenen, beyin göçü itibariyle de beslenen bir ülke. Raşit çok haklı; gerçekten entegrasyon problemi etrafında bir takım çalışmalara başladılar mikro düzeyde. Bir de şu var; Amerika sanayileşmenin en ileri ülkesi olduğu için ve kapitalizmde hep bir verim sorunu olduğu için, iş yerlerinde çalışanları daha yakından tanımak, öğrenmek, onlardan daha fazla verimlilik almak amacıyla onları daha iyi okumak için, ister istemez bir takım anketler yapılıyor; bunların verileri, o sırada bilinmeyen bazı şeylerin ortaya çıkmasına neden oluyor.

R.K: Siyasetin akademik yaşamı özellikle de toplumbilimleri yönlendirmesinin en güzel örneklerini biz hep ABD'de bulabiliriz. ABD, Avrupa gibi değil; savaş sahnesinin uzağında. O savaş sahnesinin uzağında olan bir yerde mobilizasyonu sağlama sorunu var. "Ben vergi ödüyorum, siyasal kararları ben veririm" diyen insanları, asker olup deniz aşırı yerlere gitmeye ikna etmek gibi ciddi sorunlar var. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için bütün bunların hangi yöntemlerle topluma aktarılıp, toplumun belirli hedeflere seferber edilmesi, giderek nasıl manipüle edilebileceğini gösterecek kamuoyu araştırmaları vb. şeyler ABD'de toplumu savaşa hazırlamak gibi bir sorun çerçevesinde gündeme gelmiştir. Ekonomi, savaş ekonomisine dönüşürken, çalışanların ve üretimin yapısı değiştiriliyor; o savaş ekonomisinin çarklarını çevirecek işçi kesiminin de yapısı değişiyor. Erkekler askere gidince, kadınlar ilk defa o zaman ciddi bir toplumsal mobilizasyonun konusu oluyorlar.

C.O: Avrupa'da da aynı şey oluyor.

R.K: Avrupa'daki zorunlu bir durum. Amerika savaşın sahnesinde değil, özel olarak duyarlı kılınmadıkça böyle bir zorunluluk hissedilmiyor; Amerika'da insanlar buna düşünsel olarak ikna edilmek zorunda. Dolayısıyla bu ikna yöntemlerini geliştirecek toplumsal müdahale biçimlerini, etkin devlet yönetimini, etkin kamu yönetiminin siyasalarını oluşturmak gibi bir sorun oluyor siyaset biliminin konusu. Bir sonraki aşamaya geçelim, bir sonraki aşama ne? Savaş bitmiş, ABD dünya kapitalist

sistemin öncüsü olmuş, daha önce anlattığım gibi, Sovyet sistemi kurulmuş, bir de yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler var. Ve bunlar arasında bir rekabet var. Şimdi bu rekabete girişebilmesi için Amerikan yönetiminin önünde önemli bir sorun bulunuyor. Önce Amerikalılar'a kendi toplumunun demokratik bir toplum olmasının yetmediğini; bütün dünyadaki demokrasi sorununun da kendi sorunları olduğuna ikna etmek gerekiyor. Özetle söylemek gerekirse, sokaktaki adamın ödedikleri verginin başka yerlerde demokrasiyi kurmak için harcanmasına ikna edilmesi gerekiyor. Demokratik olmayan rejimlerin dünya barışına tehdit oluşturulacağının söylenmesi bu ikna sürecinin ana teması. Gerçek amacının bu olduğunu söylemiyorum tabii, aman yanlış anlaşılmasın. Ama Amerika'da IMF'ye, Dünya Bankası'na ayrılacak Amerikan fonlarıyla oluşturulacak siyasalara insanların destek vermeye ikna edilmeleri çok önemli bir sorun. Dolayısıyla demokrasi misyonunu başka yere taşıma meselesi "Amerikan Siyaset Bilimi"nin en önemli sorunlarından biri. İşte bunun için Amerikan akademik siyaset biliminin ampirik yöntemlerle verileri toplamaktan öte, kendisini destekleyecek verileri de üretmek diye bir sorunu var. Bence onları kendisi oluşturuyor ve sonra da istediği doğrultuda analizini yapıyor.

20.yüzyılı anlamak için mutlaka Marx'ı bilmelisin. Bunu bizimkiler pek anlamadı...

İ.K: Tam böyle bir metodoloji ile Türkiye'ye gelsek şimdi. Siyasal gelişmeler ve siyaset biliminin gelişmesi açısından paralellik kurarak Türkiye'ye baktığımızda ne görüyoruz?

R.K: Genel çerçeve için hep kullandığımız demokrasi kavramı Türkiye'de hiç kullanılmadı belli bir tarihe gelinceye kadar. Türkiye'de Osmanlı'dan itibaren sorun "özgürleşme" "hürriyet" Bu çerçeve içerisinde bireyin birey olarak demokratik yönetime nasıl katkı yapacağı üzerine düşünülmüş, yazılmış, ciddi, etkili olmuş bir yaklaşımdan söz etmek mümkün değil. Hatta bizim Fahriye Üstüner'in doktora tezinde ortaya çıktı; çok partili sisteme geçişte bile çok partili sisteme geçmeyi demokrasiye geçilecek diye kavrayan, algılayan o kadar az kişi var ki mecliste, siyasette ve basında. Herkes Türkiye'nin çok partili sisteme geçerek hürriyetleri genişleteceğini söylüyor. Ama yönetime demokratik bir katılım talebi dile gelmiyor. Böyle bir ortamda siyaset biliminin uğraş konusu, çok uzun süreler boyunca, kamu hukuku bağlamında anayasal haklar çerçevesinin iyileştirilmesi, hak ve özgürlüklerin normatif kurallarla tanımlanması sorunlarıyla sınırlı kalmış; siyasal yaşamın dinamik yönleri kapsama alanı dışında kalmıştır. Yani işte, demokrasi diye iki dereceli seçimden tek dereceli seçime, çok partili hayata geçiliyor. Çok partili hayatın hukuksal çerçevesi nasıl olacak, ondan sonra basın özgürlüğü nasıl olacak; siyaset biliminin tartışmaları bunlarla sınırlı. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde de benim bilebildiğim kadar hep Türkiye'nin kurumlarının nasıl işlediği değil de nasıl bir normatif biçimlenişin var olduğu anlatılmıştır. Ne zamana kadar? 61 Anayasası'nın gelişine kadar. 61 Anayasası'nın getirdiği eleştirel ortam, Türkiye'nin kalkınma diye bir sorununun var olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Ya da Türkiye'nin acı bir gerçeklik olarak geri kalmış bir ülke olduğunun kavranmasını sağlamıştır. Bu anlaşılıp tartışma başlayınca toplum yapısının analizi de gündeme geliyor. Topluma

bütüncül bakma ihtiyacı doğduğunda, ne kadar biliniyordu, ne kadar içselleştirilmişti onu bilemem -yani çok fazla olmadığı aşikâr ama- Marksist düşüncenin bakış açısı yavaş yavaş Türkiye'deki akademik yaşam içinde yer alanların da bir referans kaynağı olmaya başlıyor. Siyasal yaşamda, 61'den önce de TİP'in kurulmasına kadar giden gelişmeleri de hatırlamak gerekir. Ömür ile Cemil benden daha iyi bilirler, Forum Dergisi'ndeki esas olarak akademisyenlerin yürüttüğü tartışmalar hep kurumsal olarak demokrasinin nasıl biçimlendirileceğine yönelik tartışmalardır aslında. Türkiye'nin o gelenekçi yapısının nasıl demokratikleştirilebileceği tartışmalarıdır. Ama bunun ekonomik sistemle, düzenle vs. bağlantılarını kuran yaklaşımların olduğunu ben zannetmiyorum. SBF'de 61 Anayasası'na götüren hareketlerin ciddi bir parçası olan isimler vardı. İşte Turan Güneş, Mümtaz Soysal, Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Coşkun Kırca...

C.O: Forum Grubu yani daha doğrusu

R.K: Ama bu arada Şerif Mardin'i de katmak lazım. Bence Şerif Mardin bir başka türlü siyaset biliminin Türkiye'ye ithalinin -belki öncüsü diyemem, bilemiyorum o kadar ayrıntılı bir araştırma yok ama- mutlaka öncülerinden biri olarak saymak lazım. Yani sadece onun o doktora tezi değil, benim sözünü ettiğim. Ondan sonra yazdığı şeyler de, İngilizce makalelerinde özellikle, siyasetin dönüştürülmesi çerçevesi içinde daha farklı, formel siyasi kurumların ötesinde kültürel formlara, kurumlara dikkat edilmesi gerektiğini, toplumdaki başka dinamiklerin, İslam vs. gibi ele alınmasını getiren odur. İşte o ve onun gibilerin formasyonu esas olarak ABD kökenli olduğu için bir yenilik olarak siyaset bilimi alanında çalışmalar ABD'de çizilmiş bir çerçeveden hareketle Türkiye'ye aktarılmıştır. O dönemlerde Ankara SBF'de yapılan doktora tezlerine bakıyorum, eleştirel yaklaştığını söyleyebileceğimiz insanların çalışmaları da dâhil, hepsinin temel yaklaşımı yapısal işlevselci bir yaklaşım. Modernleşme teorilerinin çerçevesinden bir kuramsal giriş yapıyorlar, onun içine kendi özgün konularını yerleştiriyorlar, siyaset bilimindeki hemen hemen bütün doktora çalışmaları bu şekilde yapılıyor. 1970'li yıllarda ise akademik siyaset bilimi çalışmaları, demokrasinin kurumsal boyutlarının nasıl yetkinleştirileceğinin yanı sıra, siyasal katılım gibi konuların deşilerek demokrasinin kalitesinin nasıl yükseltileceğinin araştırılmasını da kapsar hale gelmiş, daha dinamik bir yaklaşıma yönelmiştir. Bu bir bakıma Marksist çözümlemelerin, toplumsal yapı analizlerinin akademiada yer bulmaya başlaması anlamına da geliyordu. 1980'den sonra toplumu analiz eden, toplumun düzenini irdeleyen Marksist çalışmalar büyük ölçüde akademinin dışında yapılmıştır.

İ.K: Niye böyle oluyor?

R.K: Bir yönü olarak, Ömür Hoca'nın dediği, benim de katıldığım, üniversitelerde yer alan insanların formasyonlarını ABD'de oluşturmaları bilimsel yaklaşımlarını da belirliyordu denilebilir. İkinci olarak, üniversitelerin demokratik bir işleyişe kavuşmaması önemli bir belirleyici olmuştur. Burada bir anekdot aktarayım: 1970'lerin sonuna doğru biz TÜMÖD olarak bir sempozyum yaptık. Sadun Aren Hoca, DİSK eğitim dairesi müdürüydü o zaman. 12 Mart'tan sonra bir sosyaliste böyle bir platformda pek yer verilmezdi. Biz sosyalistlerin de üniversitelerde,

araştırmalarda söz sahibi olmalarına yönelik talepleri dile getirsin istedik. Kendisinden ben bizzat randevu aldım ve bunu rica ettim; "hocam sizi özel olarak davet ediyoruz ki böyle bir konu güçlü ve ayrıntılı bir biçimde dile gelebilsin" dedim. Ve o da buna karşılık ne yaptı biliyor musunuz? Konuşmasında "Devlet üniversitelerde Marksistlere de yer verebilmelidir" dedi, talep olarak bir tek onu söyledi; işçi sınıfının talebi, DİSK'in talebi diye. Bu bize, çok dar bir talep gibi gelmişti o zaman. Bittikten sonra bir punduna getirip, kırmadan "ya, hocam biz de seni derin şeyler söylensin" diye davet etmiştik deyince, hiç unutmuyorum, "sen daha yenisin Türkiye'de, dışarısı gibi değil burası, bu talebin çok ciddi, derin bir talep olduğunu umarım yaşayarak görmek durumunda kalmazsın, ama birgün beni anlayacağını düşünüyorum" dedi. Hakikaten, bir, bir buçuk sene sonra, 12 Eylül geldi, ne olduğunu gördük. Sadun Hocam haklı çıktı.

İ.K: Peki böyle baktığımızda kurumsal düzeyde üniversiteler bağlamında farklı ekollerden söz edebilir miyiz? ODTÜ'de, Ankara Siyasal'da, İstanbul Üniversitesi'nde...

R.K: ODTÜ'de bu Amerikan Siyaset Bilimini biz daha kapsamlı öğretiriz.

İ.K: Evet biliyorum, siz uzun uzun Easton, Almond anlatmıştınız bize.

R.K: Çünkü neyi eleştirdiğini bilmek için önce eleştirdiğin şeyi bilmek gerekir. Benim gördüğüm kadarıyla Ankara SBF'de kuramsal çerçeve Kıta Avrupası'na daha yakın bir şekilde sürdürülüyor.

Ö.S: İstanbul Üniversitesi gelenekleri temsil eden bir yer, siyaset biliminin okutulduğu yer. ODTÜ sonradan çıktı ve Amerikan etkisi var. Ama İstanbul Üniveristesi ile Ankara Siyasal benzeşir. Benim bu konuda söyleyebileceğim başka bir şey var. Bir defa siyaset bilimi diyorsak, siyaset biliminin içinde yaşanılan toplumla yakın ilişkisi var. Türkiye'nin özel durumuna baktığımız zaman, Türkiye Avrupa'yı model almıştır kendine. Ama yüz elli sene sonra bu modeli almıştır. Mustafa Kemal, en azından yüz elli sene sonra, Avrupa'nın benimsediği yoldan ilerlemeye çalışmıştır. Ama bunu yaparken, Raşit'in demin sözünü ettiği altyapı yok. Kurumları değiştirmek istiyor. Kurumsal anlamda bir takım değişikliler, modernleşme lafını da pek sevmem, ama modernleşme ile izah edebilirsin. Ama bunlar yüz elli sene önce Avrupa'da olan şeyler. Şimdi bugün bu yüzden onun sıkıntısını da yaşıyoruz. Mesela bazılarına göre üstten baskıcı değiştirme, toplum mühendisliği yanlıştır. Yani kısaca Mustafa Kemal devrimi, Cumhuriyetin ilanı yanlıştır demek istiyorlar. Niye yanlış olsun, bir şeye yanlış diyebilmek için aynı tarihsel koşullarda karşısında ne vardı diye bakmak lazım. Karşısında ne vardı Mustafa Kemal hareketinin? Osmanlı'ya dönmek isteyen, tekrar dinci toplum, dinsel bir toplum kurmak isteyen bir özenti vardı. Ve o günkü altyapı koşulları içinde olması imkânsız gözüken, başka nedenlerden dolayı bir devrim oluyor. Bu devrim sonucunda iktidarı küçük bir kesim ele geçiriyor; Avrupa'dakinin tersine sınıfsal temeli olmayan bir iktidar söz konusu. Bu iktidar da ister istemez o yüz elli sene önce Avrupa'da başlamış ve devam eden düşünceleri uygulamak istiyor topluma; bunu da zorla uygulayacak. Bir de biz dünya içinde düşünürken dünyadaki siyaset

bilimi eğitiminin okutulması bakımından baktığımız zaman cumhuriyet devrimi, yönetimi, olduğu gibi Avrupa'yı model aldı; Amerika'yı değil. Amerika'da başka şeyler oluyordu.

İ.K: Hangi Avrupa peki?

Ö.S: Hangi Avrupa, bildiğimiz kıta Avrupa'sı, Fransa başta olmak üzere entelektüel olarak, o zaman hepsi Fransızca biliyor. O Fransız Ekolü ağır basıyor. Yani Anglo-Sakson değil. Ama yerleşmiş bir gelenek yok. Bak mesela, Kadro Hareketi zamanında Meksika'da da görüyorsunuz, kapitalizm buhrana girince 1930'larda, kapitalizmin tüm devletler üzerindeki mutlak egemenliği kırılıyor. O zaman görece özgürlükler ortaya çıkıyor. Meksika'da devletçilik çıkıyor. Türkiye'de bir acayip faşizm-devletçilik karışımı bir şeyler çıkıyor. Düşünce alanında da Kadrocular kendi koşullarına göre, az gelişmiş ekonomik koşullamaya göre biraz Marksizm'den etkilenerek, biraz da o dönem Alman Sombart diye bir adam var meşhur, ondan etkilenerek doğrudan doğruya Türkiye sorunlarını çözmek istiyorlar. Bunlar sonradan gidiyor, Türkiye'nin sorunları falan çözülmüyor. Ondan sonra tekrar II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kore Savaşı... Amerika bu sefer egemen oluyor. Batı'nın devamı yok mu? Hocalar düzeyinde var. Gidip gelenler var.

İ.K: Ama Amerika'nın egemenliği bir tek Türkiye'ye özgü değil ki. Avrupa'yı da etkiliyor zaten.

R.K: Pardon sözünü kesiyorum ama bu konulardan söz ettik, daha çok kurumsal yapının yetkinleştirilmesi konusu, katılım konusu ele alınıyor diye. En çok ders olarak da, başlık olarak da üstünde çalışmalar yapılan siyaset bilimi konuları, siyasi parti çalışmalarıydı, seçim sistemleri çalışmalarıydı. Burada da kim referans alınıyordu? Avrupa'yla Amerika'yı işin içine birlikte katan Sartori'dir. Türkiye'de bütün referans noktaları açık ya da örtük olarak oradan gelir. Bir de tabii Duverger var. YÖK'ün, 2547 sayılı Yasanın baskısını da unutmamak lazım. O kadar ciddi bir hiyerarşi söz konusu ki, bugün de dâhil, ders programı içinde Marksizm'i ancak "topluma yönelik bir tehlike" "sapkın düşünce" "zihinleri bulandıran düşünceler" biçiminde anlatmanız ötesinde ele almanız hiç de kolay bir şey değil; özellikle eski büyük üniversiteler dışındakiler için geçerli bu dediğim.

İ.K: Bugün hala böyle olması tuhaf değil mi? Marksizmin tehditkâr bir tarafı da kalmadı.

Ö.S: Bu sefer ne deniyor, "modası geçmiş" deniyor.

R.K: Bugün öyle bir şeye gerek duyulmuyor. Tehdit diye düşünülmüyor. Ama bugün bile, sen çözümlemeni Marksist metodoloji ile yaptığın zaman karşına çıkıyorlar. İşte onu nereden biliyoruz, doçentlik jürilerinden biliyoruz. İnanılmaz raporlar yazılıyor, neredeyse devlet düşmanı diye ihbar ediyorlar genç siyaset bilimcileri.

C.O: 60'lı yılların ortasında rahmetli İdris Küçükömer'le Divitçioğlu'nun bilimsel kariyerlerinde karşılaştıkları sorunları, tutuklanmaları, sorgulanmaları vs. bunları hatırlattı. Yani Lütfü Simavi'nin bir tabiri var, Abdülhamit döneminde. Simaviler'in büyük büyük dedesi. Simavi diyor ki, Türk toplumunda -tabii Osmanlı diye söylüyor ama- "ilimle saray arasında yakın ilgi vardır." Yani ilim sarayın dışına pek çıkamaz.

Ö.S: Foucault'nun modern tezi de bu işte; "iktidar ve bilgi ayrılmaz."

C.O: Evet yani Simavi bunu açık açık söylüyor. Kendisi saray başkâtibi biliyorsunuz.

R.K: Yani zaten Türkiye'deki bu akademik terfilerin kurumsallaşma yöntemleri bu yönde çok ciddi bir toplumsal kontrol mekanizması işlevi görüyor. İşte bunu katiyen gözden kaçıramazsın.

İ.K: Kriterler falan...

R.K: Hatta şimdi bilmiyorum, sizler de ilgilendiniz mi? Yönetim sorumluluğu olanlar biliyor; merkezi sınavla araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi alınacak. Yani bundan daha büyük faşist bir baskı nasıl olabilir?

C.O: Kurumların kendi aralarındaki farklılık olacaksa, standardizasyon olmaması gereken yerlerden bir tanesi üniversiteler. Ankara Üniversitesi, ODTÜ ya da Konya Selçuk Üniversitesi birbirinden farklı olabilmeli. Herkesin kendine özgü bir çizgisi olabilmeli.

R.K: Sen ekoller var mı diye sordun ya, bu kurumsal kontrol mekanizması, ekolleşmenin önünde en büyük engeldir.

Ö.S: Önemli bulduğum bir şey daha var: Sosyal bilimlerde yabancı yayın mecburiyeti konmaması gerekiyor. Ne oluyor? Dünya çapında egemen Amerikan dergilerinde moda olan konuları yazmak mecburiyetinde kalıyorsun. Sosyal bilimlerde yeni bir şey söylemek imkânı ortadan kalkıyor. Önceden Amerika egemen düşünceleriyle yolunu kesiyor. Onun dışında bir şey yazamazsın. Türkiye'den biri ne yazacak sosyal bilimlerde? Ya kimlik meseleleriyle ilgili Ermenilerle, Kürtlerle ilgili yazacaksın, kadın meselesiyle ilgili yazacaksın ya da İslam yazacaksın. Başka bir şey yapamazsın. Marksizm falan yazamazsın.

R.K: Bırak Marksizmi, liberal teori çerçevesinde oturup kuramsal bir şey yapamazsın. Yurt dışında Kanada'da, Amerika'da, çok özel bir konumun yoksa, bizim gibi ülkelerden gelenlere "political theory" doktorası yaptırmıyorlar; "comparative politics" üzerine yapacaksın diyorlar. İzin verirseniz bir noktayı hatırlatma olarak gireyim. YÖK gündeme geldiğinde üniversiteler yeniden yapılandırılmaya başladı, kurumsallaşması da yeniden yapıldı. Akademiler üniversiteye çevrildi. Yüksekokullar da üniversite çatısına bağlandı. Bu YÖK'ün bildiğimiz uygulamaları dışında, bir uygulaması da üniversitelerde "Siyaset Bilimi" isimlerini kaldırmak oldu. Siyaset Bilimi bölümlerinin ismi kaldırıldı, bir tek Siyasal

Bilgiler Fakültesi'ne dokunamadılar. Aslında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ismini de değiştiriyorlarmış az kalsın.

İ.K: Fakültenin ismini?

R.K: Evet fakültenin ismini değiştiriyorlarmış. O dönemde Şeref Gözübüyük, Kenan Evren'in danışmanıydı, o engellemiş. Ben yasayı eleştirdiğim bir konuşmamızda yasanın ilk halini, taslak metnini gösterdi Şeref hoca bana. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ismi çizilmiş. Devlet Bilimleri falan gibi böyle bir takım öneriler yazılmış.

C.O: Duymuştum onu ben farklı bir kanaldan.

R.K: Onu Şeref Hoca, Kenan Evren'le o yakınlığından dolayı engellemiş, bir. İki, bizim bölümün adı değişti, Türkiyenin ilk ve tek Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nün adı Kamu Yönetimi Bölümü oldu. Sonra işte 1990'lı yılların başında ben bölüm başkanı olduğumda bunun değiştirilmesi için başvuruda bulundum. Üniversitemi ikna ederek resmi olarak başvuruda bulundum, YÖK'te reddedildi. Daha sonra Bilkent kurulunca, ben orada bölüm başkanı olan Metin Heper'e konuyu açtım. Eş zamanlı olarak yeniden başvuralım diye. Metin Heper, tabii Amerikan ekolünden geldiği için siyaset bilimi kavramına, "political science" kavramına sahip çıkan birisiydi. O destekleyince Bilkent desteklemiş oldu. Bilkent isteyince başvuru kabul edildi. Tekrar "Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi" ismine kavuştuk.

İ.K: Sizin başvuruyla değişti yani.

R.K: Tabii ilk olarak ODTÜ'de geri alındıydı "siyaset" sözcüğü. Şimdi artık "Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler" sadece "Siyaset Bilimi" veya "Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi" bölümleri var. Ama YÖK örgütlenmesinde, ilk başta, hepimizin bildiği gibi alan için zorunlu isim Kamu Yönetimi bölümüydü. Bu da siyaset bilimine bir bakışı, anlayışı yansıtıyor gibi geliyor bana. Kurumsallaşmamızın, siyaset biliminin gelişmesinde, üniversitelerde yer alış sürecindeki etkilerini göstermek açısından bunlar bence önemli şeyler.

İ.K: İyi oldu, değindiniz. Siz neye değinelim diyordunuz Cemil Hocam?

C.O: Batı'da olsun, bizde olsun Marksist tartışmalar, toplumu, tarihi, toplumun örgütlenme biçimini, devletin örgütlenme biçimini sorgulayıcı bir yaklaşımı tahrik ve teşvik etmiştir. Yani şöyle söyleyelim: dünyaya dünyevi bakmak, dünyevi bakmayı daha da keskinleştirmek daha yeni açılardan da bakmak. Elde ettiği sonuçlar geçerli olur, geçersiz olur, o ayrı sorun. Belki bugün konuştuklarımızın elli yıl sonra hiçbir kıymeti olmayabilir; onu bilemem ama diğer akımlarla birlikte Marksizm Türkiye'de tam bu sonucu doğurmuştur. Onun için diyorum; devleti demistifiye etmede, toplumu demistifiye etmede, insanı insanın ölçüsünde değerlendirmede pekâlâ önemli bir yaklaşım. Dolayısıyla Marksist çerçeveyi, paradigmaları benimsemek zorunda değil araştırmalar. Sonuçta bu ideoloji ya da bu paradigma, bu yaklaşım ne zaman çıktı, 19.yüzyılda çıktı değil mi? 19.yüzyılın

ortalarında itibaren çıktı. İşte 20. yüzyılda devam etti. Bu yüzyıla baktığımız zaman sanayileşme yüzyılı, işçileşme yüzyılı ve daha bir dünyevileşmenin yüzyılı. Türkiye'deki alışık tabirle söyleyeyim, laikleşmenin yüzyılı. Yani artık iktisat bir sihir değildir, insanların, sınıfların ilişkileri bir sihir değildir, bir yaratılmışlık söz konusu değildir; bunlar çözümlenebilir, açıklanabilir. Bu haliyle de toplumu dünyevileştiren, laikleştiren ve disiplinli düşünmeye alıştıran bir yaklaşım, paradigma.

İ.K: Marksizm'in Türkiye'de sosyal bilim alanındaki tartışmaları tahrik etmesi anlamında mesela benim aklıma ATÜT tartışmaları geliyor.

C.O: Evet, mesela tarihçiler bizde mesleklerini daha çok vakanüvislik olarak algılar. Tarih Encümeni'nden, Türk Tarih Kurumu'ndan sonra da vakanüvis geleneği devam etti. Ama bir iktisatçı çıkıp Osmanlı toplumuna "bir paradigmayla bakmak gerekir, bir modelle bakmak gerekir, ampirik verileri öyle sıralamak yetmez; model kullanmak gerekir" dediği zaman, farklı yaklaşımlar mümkün oldu. ATÜT tartışmalarının çeşitli sebeplerle arkası gelmedi ama bence çok önemli bir girişimdir. Tamamen de Marksizm'den esinlenmiş bir tartışmadır. En azından Türkiye'deki tarihçilere şunu söylemiştir: vakanüvislik yerine biraz tarihçilik yapın. Nitekim bundan sonra siyaset bilimi çerçevesinde, sosyoloji bilimi çerçevesinde, iktisat bilimi çerçevesinde başka tarih çalışmaları oldu. Örneğin Zafer Toprak doktora tezinde II. Meşrutiyet dönemine bir burjuvazinin ortaya çıkışı olarak baktı değil mi? Hâlbuki ondan önce de yazılmış başka araştırmalar var ama sınıflaşma olarak bakmıyor kimse. Dolayısıyla bir modelle bakma açısından tek değil Marksizm, ama bu konuda önemli bir katkısı vardır. Hem Batı'da hem Türkiye'de. Mesela ne der Ömür bilmiyorum ama şimdi Aron önemli bir düşünürdür II. Dünya Savaşı sonrasında, değil mi? Soğuk Savaş Dönemi'nin en önemli düşünürüdür. Ama Aron'u Marksizm olmadan düşünebilir miyiz?

Ö.S: Mümkün değil.

C.O: Hâlbuki Marx karşıtı bir yazar.

Ö.S: Olsun. Yani bu doğru yanlış anlamında da değil, 20.yüzyıla baktığın zaman 19.yüzyılı, 20.yüzyılı anlamak için mutlaka Marx'ı bilmelisin. Ya Marx'tan yana insanlar ya da karşıt. İsmini anmasa bile ele aldığı sorun ister istemez Marksizm'den etkilenmiş. Bunun kaçışı yok. Bunu bizimkiler pek anlamadı.

İ.K: ATÜT'e tekrar dönersek... ATÜT örneği aynı zamanda Marksist hareketle/pratikle teori arasında da ilişkinin kurulduğu Türkiye'deki ender örneklerden birisi. Benim bilebildiğim kadarıyla ATÜT tartışmalarının başlamasının motivasyonu sosyalist hareket aslında. Sosyalist devrim stratejisini belirlemek için yapılıyor. Osmanlı'yı feodalite diye tanımladığınızda ona göre bir devrim stratejiniz oluyor. Hikmet Kıvılcımlı'yı falan da katarak Osmanlı'ya "kendine özgü" dersek başka bir şey, ATÜT dersek başka bir yere gidiyoruz. Ama oradan çok ciddi bir sosyal bilim tartışması çıktı. Aslında başka bir örneği yok böyle herkesin birbiriyle belli bir konu etrafında tartıştığı, bilgi ürettiği...

C.O: Kendisini solcu olarak tanımlayan; Marksist olarak tanımlamasa bile, solcu olarak tanımlayan kalemler tarihe birazcık farklı baktılar. Belirli bir seçimle, belirli bir seçicilikle baktılar. Ama o tartışmanın kendi yarattığı o günkü siyasi krizler apayrı bir olay. Tabii orada bir de ironi de var; Türkiye feodal miydi, Osmanlı toplumu ATÜT müydü falan derken feodalite hakkında hiçbir yapıt da Türkçe'ye çevrilmiş değil.

Ö.S: O zaman hiç kitap yok, sonradan çıktı.

C.O: O da ironisi işin ama Türkiye "feodalite nedir"e de mesela merak sardı. Arkasından yeni çeviriler falan oldu. Bunlar önemli gelişmeler.

Ö.S: Ne bakımdan önemli? 1960'ların sonunda gündemdeki soru ne? Devrim meselesi. Avrupa'da komünist devrim lafı ediliyor. Türkiye'de de sosyalist, komünist devrim konuşuluyor; ama orada bir sorun kalıyor. "Önümüzdeki devrimi belirleyecek olan mevcut yapıdır" yaklaşımı var. O zaman mevcut yapı feodal midir, kapitalist midir tartışması başlıyor. Kapitalist ise sosyalist devrimdir, feodal ise ulusal, "milli demokratik devrim"dir.

C.O: Onun da siyasi sonuçları var. Biraz önce söyledik ya siyaset biliminde yaptığın herhangi bir açıklama muhalefette veya iktidardaki siyasetten, ekipten uzak olmuyor. Mutlaka birilerinin ya düşünce yapısını yansıtıyorsun ya da karşısında duruyorsun. Siyaset teorisi ister istemez iktidarla ilişkili bir hadise, oradan kaynaklanıyor.

Ö.S: İktidarla ilgili, sınıfsal yapıyla ilgili. Türkiye, işçi sınıfının olmadığı bir ülke. İşçi sınıfının yeteri kadar gelişmediği, geleneğinin oluşmadığı bir ülkede, Marksist düşünce de aktarma düzeyinde kalıyor. Bir kısmı da milliyetçiliğe kayıyor. Sınıf ikisinin ortasında kaldı. Çünkü Avrupa'ya baktığın zaman dincilere karşı, dine karşı bireyi savunan bir görüş gelişiyor. Marksistler "hayır, birey değil sınıf önemlidir" deyince bir başka akım, milliyetçilik çıkıyor ortaya. Çünkü birleştirmek lazım sınıfları, birleştirecek bir ideoloji olarak da milliyetçilik ortaya çıkıyor. Toplumdaki çatışma havasını çözecek bir ilaç olarak milliyetçilik çıktı. Şimdi 19. ve 20.yüzyıla baktığın zaman bu üç şey var: milliyetçilik, bireycilik, Marksizm.

İ.K: Peki biraz da bugüne gelirsek, Marksizm bugün ne ifade ediyor?

Ö.S: Sovyetler'in başarısızlığı, Marksist düşüncenin fiili olarak, siyasi olarak başarısızlığı dünyadaki başka güçler ile de ilgili olarak dengeyi değiştirdi. Amerika merkezli kapitalizm küreselleşti.

İ.K: Marksist düşüncenin başarısızlığı, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden mi?

Ö.S: Tabii Sovyetler Birliği temsil ediyordu Marksist düşünceyi.

İ.K: Ediyor muydu, etmediğini söyleyen birçok Marksist vardı.

Ö.S: Hayır şimdi onun da inişleri çıkışları var. Mesela 56'yı aldığın zaman Macaristan'ı işgal ediyorlar, bütün Avrupa yaka silkiyor, Marksizm çökmüştür diyor. 60'ların sonuna geliyor, 60'lar Vietnam Savaşı geldiği zaman Sovyetler Vietnam'a yardım ettiği için özgürlüğün kalesi oluyor. Bütün gelişmiş batı ülkeleri Fransa başta olmak üzere, Türkiye de az gelişmiş bir ülke olarak, bu özgürlükçü veya az gelişmiş ülkelerden yana gözüken, o az gelişmiş ülkelerin bağımsızlığını savunan Sovyetler Birliği'nde Marksizm'i çekici odak noktası olarak görüyor. Bu yıkılıyor Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, bu çekicilikleri ortadan kalkıyor. Çekicilikler ortadan kalkınca ne oluyor, küreselleşme ve onu temsil eden Amerika her bakımdan hegemonyasını kuruyor.

R.K: O hegemonya sayesinde, bir iktidar mücadelesi olarak Marksist hareketin başarısızlığıyla, ideolojik çerçevede bir düşünce sistemi olarak Marksizm'in özdeşleştirebilmesi yapıldı. Sovyetler Birliği'nin çöküşü onun göstergesi oldu. Oradan kalkarak belli bir gerileme var. Ve bu kanımca şöyle bir siyasi gerçeklikle de uyuşuyor: İtalyan Komünist Partisi batıdaki en büyük komünist partiydi, sonra Fransa Komünist Partisi geliyordu; bunlar kitleselleşmiş partilerdi. Toplumsal muhalefet hareketinde, toplumu dönüştürme hareketlerinde, iktidar mücadelesinde, sınıf mücadelesinde işçi sınıfının siyasal hareketinin öncülüğü söz konusuydu. Şimdi bu öncülüğü kabul ettirebilecek bir ortam yok. Küreselleşme denen süreç içerisinde toplumsal muhalefetler var; antimondialist diye nitelendirilen çok çeşitli hareketler var. Bu çeşitli hareketler işçi sınıfını ve dolayısıyla da onun siyasal örgütünün öncülüğünü kabul etmedikleri için, Fransız Komünist Partisi bu hareketler içinde yer alıp ittifaklara girecek mi girmeyecek mi? Buna karar verebilmiş değiller. Böyle bir konumu kabul ederlerse kendi içinden bir takım insanlar diyor ki; "biz öncü işlevimizden vazgeçtiğimiz anda Marksist olmaktan çıkıyoruz" Dolayısıyla onların o hareketi farklı bir deneye de izin vermiyor. Farklı deneye yönelenler, işte İtalya'da olduğu gibi, nitelik değiştirme durumunda kalıyor, bir transformasyona uğruyorlar. Böyle bir ikilem var. Şimdi bu ikilem oralarda bile karşımızdayken, Türkiye'de devrim stratejisini, somut durumun somut analizinden, işte Ömür Hoca'nın dediği gibi, öncülük yapacak belli bir temel olmadan, işçi sınıfına öncülük yapma girişimleri, tabii Türkiye'de toplumsal meşruiyet açısından çok ciddi sorunlar çıkartıyor. Yani Marksizm tamamen bir ideoloji düzeyine indirildiği anda, bir bilim yapma yöntemi olarak tarihsel materyalizm de atılıyor, banyo suyu ile bebeğin de birlikte atılması gibi. Dolayısıyla Marksizm'in Türkiye'deki üniversitelerde meşruiyet zemini kazanabilmesi için herhalde dünyadaki bu tıkanıklığın bir şekilde aşılmış olması da gerekiyor. Aksi halde tamamen çok daha sofistike bir takım tartışmalar çerçevesi içinde, belki küçük adacıklar çerçecesinde bir takım araştırmalar vs. olabilir; ama üniversitelerde bir araştırma trendine zemin olacak bir düşünce akımı olarak ürünler verilmesi Türkiye'de pek de olası gözükmüyor bence.

Ö.S: Demin söylediğimi biraz toplamak istiyorum. Şimdi bir defa nasıl tabiat boşluk sevmezse, düşüncede de boşluk olmuyor. Pratik olarak yaşanan insanların mutsuzluğu var. Bu mutsuzluk karşısında insanlar, kendi durumlarını devam ettirebilmek için bir şeylere sarılmak durumunda kalıyorlar. Bu sarılmak durumunda kalmaya büyük anlamda ideolojiler deniyor. Bunlar küçük de olabilir, cemaatler de

olabilir; ama bir şeylere sarılıp kendi o çekilmez mutsuz hallerini çekilir hale getirebilmeleri gerekiyor. Şimdi aydınlanmaya baktığın zaman, dinin yerine aklı ve bilimi geçirmek istedi. Bireyin bu dünyada mutlu olabileceğini, bu akıl sayesinde doğaüstünde egemenlik kurabileceğini sandı. Olmadı, yüzyıl kadar süren bir savaş var biliyorsun; 1789'dan 1871'e kadar mücadeleler dönemi. Bu mücadeleler içinde insanların bir kısmı gelişen egemen sınıfların ideolojisini benimsedi; ama benimsemeyenler de vardı. İşçi sınıfı gibi bir pratik yapının ortaya çıkması dolayısıyla başka bir ideoloji karşılarına çıktı: sınıf ideolojisi. Sınıf ideolojisini örtmek gerektiğinde de milliyetçilik gündeme geldi. Şimdi 20. yüzyılın sonuna baktığın zaman...

İ.K: Milliyetçiliği siz Marksizm karşıtı bir şey olarak koyuyorsunuz değil mi?

Ö.S: Tabii. Milliyetçiliği toplumsal çatışmayı ortadan kaldıracak bir ideoloji olarak görüyorum. Birey de yok milliyetçilikte; çünkü birey, sınıflaşmaya yol açıyor, farklılaşmaya yol açıyor. Bütün farklıkları millet kategorisi altında çürütmek istiyorlar; milliyetçi ideoloji bu bütünlüğü sağlayacak bir ideoloji. Almanya ve İtalya'da yaşanan deneyimler, milliyetçiliğin faşizme dönüşmesi sürecinden insanlık bir ders çıkarıyor; çoğunluk bundan nefret ediyor, en azından, milliyetçiliğin itibarı kayboluyor. Bu arada Marksizm devam ediyor; ama o da zaman zaman aksıyor. Demin de sözünü ettiğim gibi Marksizm açısından 1960'lar doruk noktası. 1970'lerden itibaren Sovyetlerdeki eleştiriler genel anlamda sınıfsal çatışma eksenine dayalı Marksist açıklamayı gözden düşürüyor. Sovyetlerin çöküşü de Marksist ideolojiyi gözden düşürüyor. Geriye ne kalıyor? Bireyi savunan Amerika ve bireyin özgürlüğü denilen "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ideolojisi, tam serbesti...

İ.K: Bu noktada postmodernizm geliyor gündeme ama postmodernizmi sadece Marksizm'e yönelik bir eleştiri gibi algılamamak lazım.

Ö.S: Niye, bence tam da öyle. Postmodernizm ne diyor? "Her şey eşittir, eşdeğerdir, insan istediğini yapar. İstiyorsa dine de inanır, istiyorsa Marksist de olur" diyor. "Biri diğerinden daha üstün değildir." Başlangıçtaki felsefi tartışmaya dönecek olursak "gerçek diye bir şey yoktur" Sofistlerin yeniden ortaya çıkması. "Ne adına bana sosyalizmi, ne adına bana kapitalizmi kabul ettireceksin; ne adına bana faşizmi kabul ettireceksin" e varan tavırlar çıkıyor. Ama "ne adına" sorusunu her şey için sorabilirsiniz. Bunun gerekçesi yok ki. İşte o zaman postmodernler Foucault dâhil olmak üzere, "ebedi gerçekçilik denilen Marksist düşünceye dayandırılan bir anlayış geçerli değildir, mutlak gerçekler yoktur, bırakın bireyler istedikleri gibi kendi özgürlüklerini kendi kimliklerini serbestçe, özgürce, kendi istedikleri gibi yaşasın." düşüncesini savunuyorlar. Eşit olmayan bir dünyada bu düşünce neye yol açıyor? Hiyerarşinin tepesindeki adamın ekmeğine yağ sürüyor. Bırakın herkes istediğini yapsın dediğin zaman, eşitlik yok ki ortada, herkes istediğini yapabilsin. Ulusal düzeyde düşün; Afrika'daki doğal enerji kaynakları olmayan bir ülke istediğini yapabilir mi? Petrolü olmayan bir ülke istediğini yapabilir mi? Petrolü olan bir ülke Arap ülkeleri gibi kültürü yoksa, eğitimi yoksa, bilimi yoksa, bir şey yapabilir mi? Yapamaz. "Her şey eşittir herkes özgürlüğünü yaşasın, kimliğini yaşasın." Bu, en

üstteki egemen gücün işine yarıyor. Onların işine yarıyor ama dünyada bir mutsuzluk var. Baştaki yere geliyorum; mutsuzluk var, bir boşluk var. Bu boşluğu eskiden Marksizm dolduruyordu, milliyetçilik dolduruyordu. Şimdi ne dolduracak? Din çıkıyor, din yeniden ortaya çıkıyor. Din sadece Türkiye'de değil; küreselleşmeyle birlikte bütün dünyada gündeme geldi. Afrika'da, Amerika başta olmak üzere, bütün gelişmiş ülkelerde din ortaya çıkmaya başladı yeniden.

İ.K: Ama o çok başka bir toplumsal formasyonda ortaya çıktı.

Ö.S: Başka bir toplumsal formasyonda ortaya çıktığı için başka bir işlev görebilir. Ama Türkiye'de durum biraz daha farklı. Türkiye'nin zaten geçmişinde, geleneğinde bir dinsel düşünce var; silememişsin ve birden iktidara geliyor, bu boşluktan yararlanarak. Aydınlanma düşüncesinin de, Marksist düşüncenin de sorusu, insanın mutluluğu, bireyin mutluluğu. Din bu soruları kaldırıyor. Din geldiği zaman her şey yaradılışa bağlı, değiştirilemez, sormayı engelleyici bir düşünce biçimi din.

İ.K: Ama dinin içinde de, dini algılamada da bir sürü değişim yaşanıyor. Yani Orta Çağ'daki din düşüncesi yok bugün herhalde.

Ö.S: Mümkün değil, değişiyor tabii. Ama dinin bir özelliği var, özellikle İslam dini açısından, değişmez dogmalar üzerine kurulmuştur kabulü var. Bu yıkılmadı. Avrupa'da Hıristiyanlığın gelişmede rol oynaması büyük ölçüde bu dogmaların kırılmış olmasına dayanıyor. Yani "her şey değişir"i az çok benimsedi. Bunu Batı yaşadı; ama neyin sonunda yaşadı? Bin senelik bir sürünmenin sonunda yaşadı. İslam bunu yaşamadı.

İ.K: Marksist deneyimler dinin toplumsal işlevini değiştirmede ne ölçüde başarılı oldu?

Ö.S: Çözemediğim sorulardan biri de şu, belki de sadece benim çözemediğim değil. "Altyapıyı değiştirirsen üstyapı değişir" dendi. Sovyetler ne yaptı? Altyapıyı değiştirdi, eğitime önem verdi, dini yasakladı, kiliseleri kapattı ama altmış sene sonra daha hızlı bir dinsel akımla karşılaştık. Bu da cevaplanması gereken sorulardan biri.

R.K: O zaman , "değiştirdi mi" diye soracaksın.

Ö.S: Ama değiştirdi, belki 20.yüzyılın başka bir düşünürü Freud'u da işin içine sokmamız lazım. İnsanın mutsuzluğu, ölüm karşısındaki çaresizliği, din faktörünün hiçbir zaman ortadan kalkmasına izin vermiyor. Din her zaman egemen oluyor.

İ.K: Belki de hiç kalkmadı. Yani Marksizm de din gibi yaşandı.

Ö.S: O da var. Marksizm de maalesef din gibi yaşandı. Eleştiri üzerine kurulmuş bir ideolojiden, soru sormayı ortadan kaldırıyorsun. Sovyet Marksizmi bunu yaşadı; sadece Sovyet değil, reel sosyalizmde -pek sevdiğim bir laf değil ama- bu yaşandı.

Ama tabii hangi koşullar altında yaşandığını da unutmamak gerek. Soğuk Savaş diyorsun, iki kutuplu dünya diyorsun, üç kutuplu dünya, bir çatışma var. Kapitalizm seni mahvetmek istiyor. Ama kendini korumak mecburiyetindeydi; koruyamadı. Koruyamadığı için de öbürü her bakımdan, ideolojik olarak da, düşünsel planda da üstün olduğu izlenimini yarattı.

R.K: Postmodernizm çerçevesinde söylenenlere tekrar dönecek olursak... Ömür uzun uzun anlattı, özetlersek; postmodernizm faili fiilinden sorumlu kılmaktan vazgeçiyor. Şimdi böyle bir ortamda her tarafa gidilebilir ama bir direniş olanağı da, bir örgütlü yaklaşım olanağı da burada dışarıda bırakılıyor. Bütün sorun da zaten burada. Yani postmodern düşünce, Batı'da da, Türkiye'de de küreselleşme denen sürece geçiş döneminde böyle bir işlev gördü. Postmodernizm, küreselleşmenin emperyalizmi "dismiss" etmesine zihinlerde bir ideolojik gerekçe hazırladı ve buradan kalkarak emperyalizm değil, karşılıklı bağımlılık teorisi geliştirildi. Yeni dünya düzeni anlayışı içerisinde herkes, bu "kazan kazan", "win win" olayına girdi. Daha önce hiçbir dilde yoktu böyle bir kavram; şimdi herkes "kazan kazan" havası içinde. O zaman ne oluyor? Siyasetin, anlamı kavram olarak değiştirilmiş oluyor.

İ.K: Hatta yok edilmiş oluyor.

R.K: Siyaset iktidar için yürütülen mücadele olmaktan çıkıyor. Bir iktidar mücadelesi, kaynakların dağıtımı, kaynakların kontrolü için verilen bir mücadele olmaktan çıkıyor. İşte o Daniel Bell'le başlayan, daha sonra "sanayi-ötesi toplum" yaklaşımları içinde geliştirilen çerçevede siyaset, bir takım değerlere, bir takım olanaklara, estetik güzelliklere, bunları sağlayacak haklara, yaşam kalitesine ulaşabilmek için verilen uğraş olarak karşımıza çıkıyor. Tabii böyle olduğu zaman da Marksizmin temel savından uzaklaşılıyor. Türkiye'de siyasetin bir iktidar mücadelesi olduğunu söyleyen bir düşüncenin de gelişme, yeşerme koşulları ortadan kalkıyor. Marksizm, toplum içinde sapkın bir yaklaşım olarak düşünülürken, akademik yaşam içinde de anlamsız olarak görülüyor. Tarihsel olarak incelenecek, "geçmişte bu oldu" diye anlatılacak bir öyküye dönüşüyor. Bir bakış, bilim yapma tarzı, siyasi olguları anlama ve analiz etme aracı olmaktan çıkarılıyor; bugün vardığımız yer bu. Ama sadece Türkiye'ye özgü değil; dünyada da aynı.

İ.K: Postmodernizmin işlevi anlamında söylediklerinize katılıyorum; ama bu yine de postmodernizmin getirdiği bir sürü eleştiriyi de göz ardı etmeyi gerektirmiyor.

R.K: Zaten bütün mesele bu. Bunun için söyledim "faili fiilinden sorumsuz hale getiriyor" diye. Postmodernizmin en belirgin özelliği, her şeyi eleştirmesi, her şeye karşı çıkması ama bu karşı çıkıştan sonra, "ne yapmalı" sorusunu açıkta bırakması. Bu da yeni sağın veya neoliberalizmin düşüncesi ile birebir örtüşüyor: örgütsüzleştirme, pasifleştirme işlevini görüyor. Yani yeni bir hegemonyanın, yeni bir birikim stratejisi üstünde oluşturulmasının temel koşullarını düşünsel olarak hazırlıyor. Dolayısıyla yeni sağın destekçisi. Siyasetin anlamını bu bağlamda çok farklı bir şekilde yeniden kuruyor. Postmodern düşünürlerin belagatleri de çok kuvvetli; çoğu zaten edebiyattan, kültürel çalışmalardan gelme. Baudrillard'ı oku; insanın mutsuzluklarını, o mutsuzluklar karşısındaki infialini o kadar güzel yansıtır

ki! Onları yansıttın tamam; ondan sonra çözüm sendedir diyor. Hiçbir şey göstermiyor, büyük anlatıların hiçbir anlamı yok diyor. Harekette örgütlülük meselesi diye bir şeye yer kalmıyor. O zaman, hani Türkçede bir laf vardır, "gemisini kurtaran kaptan" diye, o hava içinde herkes kendi bacağından asılıyor. Bu da siyasetin anlamsızlaştırılması anlamına geliyor, siyasetin anlamsızlaştırıldığı yerde siyaset bilimi nasıl yapılır ben bu soruyla bitireyim.

İ.K: Bence de, yeni ve uzun bir söyleşinin konusu olacak bu soruyla bitirelim. Hepinize çok teşekkür ediyorum.

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

Şirin TEKELİ*:

SİYASET BİLİMİNDE YENİ BİR SOLUK...**

Şirin Tekeli, kadınlar açısından ilkleri gerçekleştirmiş, Türkiye'de modernleşme paradigmasında kırılma yaratmış önemli bir akademisyen, aktivist ve çevirmendir. Kadın devriminin Kemalizmin çok önemli bir parçası olduğunu, ancak bu devrimin kadınların kendi hakları için mi, yoksa bir biçimde Kemalizmin gerçekleştirmek istediği devlet katındaki dönüşümün aracı olarak mı kullandığı sorusunu sorar. Şirin Tekeli ile bilimsel seçimleri, siyal bilimci olarak bu bilime bakışı ve eleştirileri, kadın akademisyen ve aktivist olarak yaşadığı zorluklar ve uğradığı duraklar hakkında yapılan görüşme 5 Ekim'de gerçekleştirildi.

Siyaset bilimine sizi yonlendiren unsurlardan bahsedebilir misiniz?

Benimle bu görüşmeyi, Türkiye'nin 'Önemli Siyaset Bilimcileri' başlığı altında yapıyor olmanız beni hem şaşırttı, hem onurlandırdı. Şaşırttı, çünkü ben eninde sonunda akademik ortamda 13 yıl gibi hayli kısa bir süre yer almış, daha sonraki hayatını bir yandan aktivist diğer yandan da 'tercüman' olarak geçirmiş bir siyaset bilimciyim. Benden önceki kuşaktan bir Nermin Abadan-Unat, bir Şerif Mardin, benim kuşağımdan bir Nur Vergin, bir Cemil Oktay ya da Baskın Oran ve benden sonraki kuşaktan bir Yeşim Arat, Fatmagül Berktay, Ayşe Kadıoğlu, Füsun Üstel gibi çalışmalarını üniversitede parlak biçimde sürdüren siyaset bilimcilerle karşılaştırılabilecek bir üretimim yok. Gerçekte benimkine yarım kalmış bir kariyer, orta yerinde kesilmiş bir meslek tutkusu öyküsü denebilir.
Tutkuyla bağlanılan bir mesleğin, Fransızca'da denildiği gibi bir '*vocation*'un –ki siyaset bilimi benim için öyleydi- kişisel hayatınızla ilişkisi vardır. Benim için de – tıpkı Lozan Üniversitesi'ndeki dönem arkadaşım Nazlı Ilıcak gibi- böyledir. 1944 doğumluyum. Türkiye'de demokrasiye geçiş kuşağının çocuğuyum. 1950'de 6 yaşındaydım. Demokrat Parti seçimleri kazandı. Evcek sevindik. Ama, çocukluğum ilk partizanlıkların şokuyla geçti. Babam Yunus Kazım Köni, döneminin entellektüel bürokratlarından biriydi. Görevine CHP iktidarının son demlerinde

---

* Doç.Dr.
** Söyleşiyi gerçekleştiren: Doç.Dr. Serpil Çakır, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

getirilmişti. İktidar değişir değişmez, babam İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden alınıp lise hocalığına tayin oldu. İş orada kalmadı, ne yazık ki. Babam hakkında, yazdığı bir hikâye kitabı nedeniyle, zamanın Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri tarafından 'Yunus Kazım komünisttir" iddiasıyla bir dava açıldı. **Babam avukatının yanısıra kendini savunduğu** ve beraat ettiği akşam ilk kalp krizini geçirdi. 1954'te Tevfik İleri'nin seçim bölgesinden, Samsun'dan CHP adayı olmaya karar verdi. Seçimi kaybetti. Bu kez de ceza olarak Afyon Lisesi'ne 'sürgüne' gönderildi. Böylece, birkaç yıl sonra ölecek olan babamdan partizanlık- yani politika nedeniyle zoraki uzak kalmış oldum. Bu olay o yaşta bir çocuk üzerinde bir travma yarattığı kadar, 'neymiş bu siyaset denen şey?' merakını tetikleyen bir hayat tecrübesiydi.

Öte yandan, Ankara Kız Lisesi'nde okurken –fen bölümündeydim ama- birkaç kafadar, okumaya, tartışmaya meraklı arkadaşım vardı. Bunlardan biri **sonradan felsefeci olan** denemeci Füsun Akatlı'dır. Lise bize çok ufuk açıcı gelmezdi. Edebiyat ve felsefe kitaplarını deliler gibi okurduk. Dostoyevsi'den Steinbeck'e (*Gazap Üzümleri*), Yunan klasiklerinden İonesco'ya (*Gergedanlar*), Gide'den Camus'ye (*Veba*) geniş bir literatürü; yabancı dili bu kitapları okuyacak düzeyde bilmeyen bizim kuşak, M.E.B Tercüme dizisinden ya da Varlık Yayınları'ndan okuyabilmiştir. Marksizm'den önce biz varoluşçuluğu tanıdık ve bu bizlerin, özgürlük, insanlık bilinci, angajman gibi fikirleri o dönemde edinmemize imkan sağladı. Şimdi düşünüyorum da, benim her türlü dogmatizme karşı tavrımın oluşmasında Gide'in hemen hemen bütün romanlarını o zaman okumuş olmamın etkisi büyüktür. Gide, dini dogmaya karşıydı, tutucu aile ve okul değerlerine karşıydı, sömürgeciliğe karşıydı. Sonra Fransızca öğrendiğim zaman 1936'da Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonrasında bu rejim konusundaki hayal kırıklığını ve totalitarizm karşıtlığını dile getirdiğini de öğrenecektim. Gide ayrıca eşcinseldi ve yıllar yıllar sonra siyasetin gündemine gelecek olan cinsel tercih özgürlüğünü de savunmuştu. "*Dünya Nimetleri*" benim lise yıllarımın başucu kitaplarından biriydi. Sonra, 1960 yılında genç demokrasimiz ilk kez tökezledi. Ben lisenin son sınıfındayken ilk askeri darbemizi yaşadık. O zaman 16 yaşındaydım. Doğrusu neye uğradığımızı şaşırmıştık. Ama, elimizde bu yeni durumu tahlil edebilecek hiç bir araç yoktu. Sadece iyi bir şey olmadığının sezgisi vardı. Siyaseti incelemek artık benim için mukadderdi.

1961 sonbaharında lise diplomasını cebine koymuş, Fransızca bilmese de dünyayı keşfe çıkma özlemiyle yanıp tutuşan bir genç olarak Paris'e doğru kanat açtım. Döviz imtihanını kazanmıştım ve annem dededen kalma evimizi kiraya vererek bu macerayı destekledi. Varoluşçuların hâlâ etkisini koruduğu, Sartre ve Simone de Beauvoir ikilisinin Flore kahvesini şenlendirmeyi sürdürdükleri kültür başkenti Paris'te beni birbirinden cazip şeyler bekliyordu. "Yeni Dalga"nın damgasını vurduğu sinema, yeni-roman (bu yılki Nobel ödülünü alan le Clésio ilk kitabını – *Tutanak*- 1963'te yayınlamış, ödül almıştı), müzeler, yeni insanlar, yeni arkadaşlar (İtalyanlar, Yunanlılar vb.). Ama o yılların Fransa'sı henüz bitmemiş olan Cezayir savaşı nedeniyle çok bunalımlı bir dönemden geçmekteydi. Fransa bize göre muhakkak daha demokratikti ama 1958'de de Gaulle 4. Cumhuriyet anayasısını ciddi şekilde zorlayarak bir tür hükümet darbesiyle iş başına gelmiş, anayasayı değiştirmişti. Ancak, vaadi olan savaşı bitirme işini sonuçlandıramamıştı. Barışçı bir gösteri yapan Cezayirli göçmenlerin üzerine polisin ateş açması sonucu bir faciayla

biten 'Charon Metrosu' katliamı 1962'nin Şubat ayında oldu. Hemen hergün OAS'in bombaları patlıyor, göstericilerle polis çatışıyordu. Ortam çok sevimsizdi. Fransızca'yı üniversite derslerini izleyecek kadar öğrendiğim ikinci yıl Hukuk Fakültesi'ne yazıldım, ama hayal kırıklığına uğradım. Arras'ta birinci sınıflara 'Anayasa Hukuku' dersine giren Duverger, 2000 kişilik anfide ufukta bir nokta gibi görünüyordu. Bütün bu faktörler biraraya gelince, şehri çok sevmeme rağmen Paris'ten ayrılmaya, eğitime daha uygun şartlar aramaya karar verdim.

Lozan, Lozan Anlaşması'nın imzalandığı mitik yerdi. Üstelik 120 000 nüfuslu küçük ve çok sakin bir şehirdi, ama üniversitesi çok iyiydi. Bana siyaset bilimi vokasyonunu bu üniversite, oradaki hocalar ve derslerin yapılış tarzı kazandırdı. Onun için bunun üzerinde biraz ayrıntılı durmak isterim. Bir kere, Türkiye ve Fransa deneyimlerinden sonra İsviçre, 1848'deki iç savaşı tamamen geride bırakmış, farklı dillerin, farklı dinlerin, farklı kültürlerin, farklı siyaset yapma geleneklerinin demokratik bir potada 'consensus' temelinde bütünleştirildiği bir tür cenetti. Lozan, konumu itibariyle ünlü İsviçreli sinemacı Alain Tanner'in filminin başlığıyla söylersek, 'Dünyanın Merkezi' (*le Milieu du monde*), gerçekte Avrupa'nın merkezinde yer alan Vaud kantonunun başşehri idi. Üniversitesi 1537'de, rönesansta kurulmuş. 1960'ta öğrenci sayısı 1700'müş. Yani Paris'teki hukuk fakültesinin birinci sınıfı kadar. Halen (2008) öğrenci sayısı 7 fakültede 10 000 ve öğretim üyesi sayısı 2000. Bir hocaya 5 öğrenci düşüyor. Kaliteyi düşünebiliyor musunuz? Ben 'Sosyal ve Siyasal Bilimler' fakültesine kaydoldum. İktisat Fakültesi'nin geçmişi hayli eskiye gider ve ünlü hocaları arasında Pareto, Walras gibi isimler vardır. Bizim fakülte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş en yeni birimdi. Ama olağanüstü bir kadrosu vardı. Anayasa hukuku derslerine, 1959-60 yıllarında Kıbrıs Anayasası'nın hazırlık aşamasında danışmanlık yapan Marcel Bridel gelirdi. Zwahlen, Perrin, Rieben, Schaller, Aguet, Oulès gibi hocalar, idare hukuku, uluslararası hukuk, politik iktisat, Avrupa Topluluğu kurumları (düşünün Avrupa yeni yeni oluşuyor), siyasi düşünceler tarihi gibi dersleri verirlerdi. Ama üzerimde en derin iz bırakan hocam, modern Fransız siyaset biliminin önde gelen isimlerinden biri olan Jean Meynaud idi. Meynaud teoriye 'çıkar ve baskı grupları' tahliliyle çok önemli bir katkı yapmıştı. Bize verdiği dersler arasında' siyaset bilimine giriş', 'siyasal tutumlar' 'siyasal hayatın tahlili', 'İtalya'da siyasi partiler' vardı. Çok renkli bir kişiydi; zaman zaman derslerine evinde de devam edilirdi. Aslında bütün derslerde, öğrencinin derse katılımı esastı. Örneğin siyasal düşünceler dersinde bize önceden okuma parçaları önerilir, sonra da derste bunlar üzerine tartışma açılırdı. Her derste bir seminer çalışması yapardık. Mesela ben politik iktisat dersinde 'Ricardo ve Marx'ta toprak rantı' meselesini incelemiş ve sınıfa sunuş yapmıştım. Sınavlar, program içinden seçip derinlemesine incelediğimiz konular üzerinden yapılırdı. Mesela ben, bir yıl Marx'ın 'bonapartizm'i ele aldığı '*Fransa'da sınıf savaşları*' kitabından, ikinci yıl Lenin'in '*Devlet ve Devrim*' kitabından (bu sayede 'proletarya diktatoryası' denen şeyin 'proletarya üzerinde diktatorya' olduğunu gördüm ve Leninizm konusunda hayat boyu aşılandım...) sınava girmiştim. Tarih dersinde de 'Komün'ü incelediğimi hatırlıyorum. Hayli 'sola' açık ilgilerim varmış. Kuşkusuz, Hobbes'u, Machiavel'i, Lock'u ve de Tocqueville'i de okumuş, incelemiştik. Yıllar sonra, geçen yaz, de Tocqueville'in '*Amerika'da Demokrasi*' ve '*Eski Düzen ve Devrim*' kitaplarını büyük bir haz duyarak (belki çok daha iyi anlayarak) yeniden okuduğum zaman, modern siyaset biliminin gerçek

kurucusunun, merkeze 'demokrasi' (ve eşitlik) problematiğini koyan de Tocqueville olduğunu düşündüm. Daha o yıllardan beni çok etkilemiş başka siyaset bilimciler de vardı: Seçimleri Fransız tarihsel-coğrafya ekolü çerçevesinde inceleyen André Siegfried ya da siyaset bilimine ünlü 'sol-sağ' ayırımını getiren ('sol, değişimden yanadır, sağ ise olanı muhafaza etmekten yana') François Goguel gibi.

Akademik yaşama girişiniz nasıl oldu? Bulunduğunuz kurumlar, ele aldığınız konular, yaptığınız çalışmalar, izlediğiniz ekoller nelerdi?

İşte 1967 yılında (o zaman 23 yaşındaydım) bu entelektüel bagajla İstanbul'a döndüm. İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi Kürsüsü'ne girdim. Bu kürsüyle ilgili bazı anılarımı başka yerlerde anlattığım için* aynı konuları tekrarlamayacağım. Ancak, Türkiye'deki siyaset bilimi ile ilgili sorunuza burada cevap verebilirim. Türkiye'de siyaset bilimi, hemen her yerde olduğu gibi hukukun içinden doğmuştu ve önde gelen siyaset bilimciler, hukuk formasyonu alıp sonradan ilgi alanlarını genişleten kişilerdi. Örneğin siyasal partiler üzerindeki klasik çalışmasıyla ünlenen Tarık Zafer Tunaya bir anayasa hukukçusuydu. Öte yandan, siyaset bilimi üzerinde Ankara'daki Mülkiye Mektebi hegemonyasını kurmuştu. Bildiğiniz gibi Mülkiye esas olarak devlete bürokrat yetiştiren bir okuldu. Burada, siyasi tarihe yönelen ve siyasi ideolojiler üzerinde çalışarak büyük bir yenilik getiren Şerif Mardin'in Mülkiye'de barınmasının hayli problemli olduğunu hatırlamak yeterli olabilir. Hukuğun ağır etkisine karşılık bizim bölümün iktisat fakültesi içinde konumlanması bir avantajdı. Benim çok saygı duyduğum hocam Meynaud da 'baskı grupları' temasına iktisat formasyonundan geçerek gelmişti. Bizim bölüm fakültenin en son kurulmuş ve kadrosu en küçük bölümüydü. Bölümdeki benden bir kuşak önceki arkadaşlar, ya Amerika'da okumuşlar ya da Iowa Üniversitesi ile olan değiş-tokuş programından yararlanarak Amerika'ya gitmişlerdi. Dolayısıyla kürsüde müthiş bir 'Amerika hayranlığı' havası esiyordu. O yüzden bana sanki 'kara cahilmişim' gibi davranıldığını hatırlıyorum. Bu yüzden, sıra doktora tezim için konu seçmeye geldiğinde, çarnaçar, Amerikan siyaset bilimi üzerinde durmam gerekti. David Easton'un sistem teorisini merkeze alan bir çalışma yaptım. Üç yıldan fazla sürdü. Kuşkusuz çok şey öğrendim ama, tez bitip (1973) Fakülte yayını olarak çıkmasını sağladıktan sonra Talcott Parson'un başını çektiği 'behaviorism' okulu temelinde kurgulanmış sistem yaklaşımının, o zamanlar kimi eleştirmenlerin söylediği gibi 'içi boş' bir kutu olmanın ötesine gitmediğini düşünmeye başladım. Sistem yaklaşımı, benim ilgimi çeken ve siyaset biliminin konusunu oluşturduğunu düşündüğüm; kamuoyu, seçmen davranışı, siyasi partiler, siyasi mücadele, baskı grupları, siyasal aktörler, parlamentoda karar alma süreci gibi demokrasinin işleyişiyle ilgili meseleler ya da demokrasi niye çöker, faşizmi, askeri darbeleri, otoritarizmi, totalitarizmi hazırlayan nedir gibi sorulara bir cevap getirmiyordu. Ya da bu cevap çok sterildi. Onun için, Siyaset Sosyolojisi dersini verdiğim 1974'ten itibaren başka kaynaklara yöneldim. Fakültede, hele İsviçre deneyimiyle karşılaştırıldığı zaman beni çok üzen bir durumla karşılaşmıştım.

---

* *Bülent Tanör'e Armağan* ve İktisat Fakültesi Mezunlar Derneği'nin dergisi olan *İktisat Dergisi*, özel sayı 496-497, Haziran-Temmuz 2008)

Siyaset biliminde önemli çeviriler yaptınız; sizi bu yöne iten nedenler nelerdi?

Genellikle derslerin kitabı olmadığı gibi çocukların yabancı dil bilgisi yeterli olmadığından makaleler gibi ek kaynaklar da veremiyordunuz. Bunun üzerine 1974'te yeni yayınlanmış (bugün artık çok eskise de o zaman hayli ilginç bir sistematiği olan) Maurice Duverger'nin *Siyaset Sosyolojisi* kitabını ana kaynak olarak belirledim ve yıl boyunca hem dersi verdim hem de kitabı çevirdim. Yayınlanan bu ilk çeviri kitabımı, gençliğimde Varlık Yayınlarından okuduğum onca kitabın anısına Yaşar Nabi'ye götürdüm. Kitap 1975'te basıldı. Sonradan galiba beş baskısı daha yapıldı. Sonra Nur Vergin kürsüye gelip, Siyaset Sosyolojisi dersi, o sosyoloji kökeninden geldiği için ona verilince ben, 'Mukayeseli Devlet Sistemleri' diye bir ders verdim. Ders notları hazırladım. Bunlar gençler arasında çok tutuldu ve çoğaltıldı. Bu dönemde, ben daha çok Marksist araçlar ve kaynaklar kullanıyordum. Gramsci, Macciocchi, Perry Anderson gibi düşünür ve teorisyenler, Göran Therborn, Ralph Miliband, Poulantzas gibi politologlar ve Barrington Moore gibi mukayeseli tarih çalışması yapanlar bana çok daha ufuk açıcı gelmeye başlamıştı. Bilindiği gibi o yıllar -1968 sonrası- yeni-marksizm ve Frankfurt ekolü gibi eleştirel yaklaşımların hâlâ güçlü oldukları bir dönemdi. Ne yazık ki, bu ders notlarını kitaplaştıramadan üniversiteden ayrıldım.

68 Hareketine yurt dışında ve yurt içinde tanık oldunuz. O dönemi nasıl yaşadınız?

1968 sonrası, 1970'ler, benim açımdan başka bir yönden de belirleyiciydi. Ben Türkiye'ye daha önce döndüğüm için Avrupa'yı kasıp kavuran 68'i bilfiil yaşamadım. Ama birkaç yıl öncesinden 68'in bütün problematikleri, *le Débat* dergisinin birçok sayısında çok güzel incelendiği üzere gündemdeydi. İsviçre gibi muhafazakâr bir toplumda bile bunun kokusunu alıyorduk. Gençlik özgürlük istiyordu. Devrimden çok otoriteye; okuldaki, ailedeki hiyerarşi ve baskılara direniliyordu. Ki birkaç yıl sonra Foucault bu rahatsızlığı teorileştirecekti. Olan bitenleri 40 yıldan beri abone olduğum *le Nouvel Observateur* dergisinden takip ediyordum.

Siyaset biliminde ilk kez kadınları doçentlik tezinize konu ederek, bu alanda çalışanlara ve çalışmalara öncülük ettiniz. Öncü olmanın zorluklarıyla karşılaştınız mı?

Kadınların isyanını, kürtaj hakkı için 343 kadının kendi kendilerini ifşa ettikleri bildiriyi, Bobigny davasını, kısacası yeni feminizmin ortaya çıkışını uzaktan da olsa izlemiştim. Ve bu beni çok heyecanlandırmıştı. Aslına bakarsanız, Fransızca'yı söktüğüm 1963'ten beri başucu kitaplarımdan birisi Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins'* i olmuştu. Akademya, kabul etmese de, bünyesindeki kadınlara karşı cinsiyetçi bir tavır benimsemişti. Cinsiyetçi şakalar gırla giderdi. Çevreme baktığımda gördüğüm toplum gerçeği de hiç iddia edildiği gibi cinslerin eşit olduğu bir tablo çizmiyordu. Henüz sonradan geliştirdiğimiz kavramsal araçlarımız yoktu. Sürmekte olan mücadeleler kitaplara dökülmemişti. Ama özellikle 1975'te BM'in

kadın sorunlarını gündeme almasından sonra kafam netleşti ve doçentlik tezimi 'kadınların siyasete katılması' konusunda yapmaya karar verdim. Direnç olmadı. Doçentlik konusunu özgürce seçebiliyordunuz ama Bülent Tanör gibi bir-iki dost dışında hemen herkesin bıyık altından güldüğünü ya da açıkça alaya aldığını görüyordum. Bu da muhtemelen konuya daha da sıkı sarılmayı davet ediyor. Tezim üzerinde 1975-1978 arasında dört yıl çalıştım. Elimin altında olan kaynakların hepsinden yararlandım. Dolayısıyla eklektik bir metodoloji kullandım, ister istemez. Bir yanda Marx, Engels, *New-Left* dergisinde yayınlanan 'ev-içi emeği' tartışmaları hatta Althusser vardı; bir yanda da klasik tarzda yapılmış amprik bir siyasal aktör/siyasete katılma analizi. Kadın milletvekillerine anket uygulamıştım vs. Bu tezi yazarken henüz 'feminist' değildim, ya da 'mahçup feminist'tim. Ama tez bittikten sonra kadınlara karşı cinsiyet temelli bir ayırımcılık yapıldığını, ezildiklerini, sömürüldüklerini, kamusal alandan dışlandıklarını açıkça görmüştüm. Bunu yapan da kapitalizm değildi; erkeklerdi, erkek egemenliğiydi ve Marksizm adeta bu gerçeği görmeyi engelleyen bir perde işlevi görüyordu. O halde bize başka bir teori gerekliydi. Üniversitede kalmış olsaydım, bu yönde çalışmamı derinleştirebilir miydim? Sanmıyorum. Hatta bu konuyla ilgili bir ders bile açtıramazdım. O kadar yalnızdım ki...

Siyaset biliminin hangi alanlarında yoğunlaştınız?

Doçentlik sonrasında siyaset biliminin bana en anlamlı gelen alanlarından biri, demokrasinin meşruiyet kaynağı olan seçimler üzerinde çalışmaya karar verdim. Fransa'da CNRS'e bağlı CEVIPOF laboratuvarında, çalışmalarını RFSP (Fransız Siyaset Bilimi Dergisi)'nden izlediğim Jean Ranger ile çalışıp 'haritalama' (*cartographie*) tekniğini öğrenmek için Fransız hükümetinden bir burs aldım. O yıl Ranger-Platon ekibi, alan olarak seçtikleri Paris üzerinde çalışıyorlardı. Bu bana yepyeni bir ufuk açtı. Bir yandan Türkiye'nin bütün seçim verilerini bilgisayara işlerken, bir yandan da onlarla birlikte 'şehirde' seçim sosyolojisi konusunu incelemeye başladım. Ama bu çalışmayı da sonuna götürmek mümkün olmadı. 1980-81 ders yılında, yani üniversitedeki son ders yılımda İstanbul'a uyarlanmış bir siyaset sosyolojisi semineri gerçekleştirdim. Mukayeseli Devlet Sistemleri dersimi duydukları için benim seminerime katılan lisans-üstü öğrencileri neredeyse isyan çıkardılar. Ama sonradan hepimiz bu araştırma ve çalışma biçimini (sanki Lozan'dayken tanık olduğum türden 'katılımcı' bir seminer gerçekleştirmeyi başarmıştım) sevdik, hem çok şey öğrendik hem de bazı öğrencilerin önünde bir ufuk açıldı. Ne yazık ki, bu semineri daha gelişmiş biçimde bir kez daha veremedim. YÖK çıktı. İstifa ettim.

Üniversiteden istifa etmenizin nedenleri üzerinde durabilir misiniz?

Üniversiteden neden istifa ettim? Eski üniversitenin eksikleri vardı; yetersizlikleri çoktu. Zaten o yüzden ben 1976'dan itibaren TÜMAS'ta faal üyeydim ve amacımız daha 'demokratik bir üniversite' için baskı grubu gibi çalışmaktı. Ancak YÖK'le getirilen düzen, bana eksik görünen bu yapıyı çok çok geriye götürmüştü. Sosyal bilimlerde 'düşünce ve araştırma' özgürlüğü budanmış, tamamen ordu benzeri bir dikey örgüt yapısı kurulmuş, amaç bilim yapmak yerine resmi ideolojiyi öğretmek

ve tüm camiayı (öğrencisiyle, hocasıyla) siyaset-dışılaştırmak olmuştu. Ve bu düzen yine, belki de en ağır askeri darbenin (1980) ardından, onun direktifleriyle kurulmuştu. İlk darbe sırasında 16 yaşındaydım. Ama bu kez 36 yaşındaydım ve ne uğruna olursa olsun ordudan emir alamazdım. Bu kadar basit ve net. Dolayısıyla akademik kariyerimin, bilimsel araştırmalarımın yarım kalmasını göze aldım. Hep inanıyorum, bunu göze alabilecek insanlar (ki sonradan çeşitli vesilelerle 1500 akademisyen istifa etti) topluca ve derhal tepki verselerdi, bu yasa yürürlükte kalamazdı. Olmadı, olamadı. Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi, kök salmasıyla, sivil direniş kapasitesiyle ilgili bir sorun bu da. Ancak ben bir ilke kararı almış olduğum için YÖK yerinde kaldıkça bir daha üniversiteye dönmem söz konusu değildi.

Üniversiteden ayrıldıktan sonra neler yaptınız?

Üniversiteden ayrıldıktan sonra, sosyal sigortalar hakkımı kaybetmemek için ansiklopedilerde redaktör olarak çalıştım. 1990'da emekli olma hakkını kazanıp Sosyal Sigortalardan emekli oldum. *Toplum ve Bilim* dergisinin yayın kurulunda yer aldım. Pek çok çeviri yaptım: Moore (*Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*) gibi, Edgar Morin (*Avrupa'yı Düşünmek)* gibi, Alain Rouquié (*Latin Amerika'da Askeri Devlet*) gibi önemli siyaset bilimcilerin eserlerini şahsen veya başkalarıyla birlikte Türkçeleştirdim. Feminizmle ilgili kitaplar da çevirdim (A. Michel, E. Badinter, D. Schully, G. Tillion gibi). Kadınlarla ilgili *Eşitlik Politikaları* konulu küçük bir araştırma yaptım. Bence çok önemli olan, genç feminist araştırmacıların çalışmalarını bir araya getiren bir derleme (*1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*) hazırladım. Bu kitap Almanca ve İngilizce olarak da yayımlandı. Doçentlik tezimi yayınlamak (1982) bu yeni dönemin ilk adımlarından biriydi. *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, o zamanın normlarına göre normal tiraj olan 5000 adet basıldı ve geniş bir çevrede okundu. Ve de aktivist oldum.

Kemalizmin modernleşme perpektifinde kadınlara bakışını eleştirerek önemli bir paradigma değişimi yarattınız. Bu konuda neler söyleyebilirsiniz.

Kadın devrimi, Kemalizmin çok önemli bir parçası ancak, Kemalizmde bu konuda ciddi bir araçsallık var. Atatürk bir asker ve gayet iyi bir stratejist. Kadın haklarının bir devlet dönüşümü çerçevesinde ne anlama geldiğini gayet iyi değerlendirebilecek bir kişi. Çünkü konjonktür otoriter rejimlerin hakim olduğu bir konjonktür. Türkiye'de de bir otoriter rejim var. Batı'daki otoriter rejimler faşist bir nitelik taşıyor. Atatürk kendi otoriter rejiminin faşist rejimlerden ayırmaya, farklılığını vurgulmaya çalışıyor. Otoriter rejimlerin kadınlara saldırıya geçtiği ve kazanımlarını geri aldığı bir dönemde, (bu konuda Almanya ve Portekiz'deki uygulamalara bakılabilir) başka bir otoriter rejimde kadınlara oy hakkı gibi haklar veriliyorsa, bu o rejimin en azından demokratikleşme potansiyelini taşıdığını gösterir. Burada kadın haklarının çok önemli bir araçsallığı var. Laikleşme sürecinin, modernleşme sürecinin, Osmanlı mirasını yadsıma sürecinin, yeni bir meşruiyet yaratma sürecinin içinde kadın hakları çok önemli bir yer tutar. Ancak, bunun karşılığında kadınlardan kurulan yeni toplum düzenine ve laik devlete sadakat bekleyen devlet, kadınlara

yurttaşlık haklarının erkeklerle eşlit birçimde tanınmasından sonra, 1935'te, Türk kadınlarının artık erkeklerle eşit haklara sahip oldukları için, böyle bir örgüte artık gereksinim kalmadığı gerekçesiyle, o sırada varlığını sürdüren ve yüzyıl başının kadın hareketinin cumhuriyetle köprüsünü kuran Türk Kadınlar Birliği'ni kapatarak tabandaki bağımsız kadın hareketine son verdi.

Kadın konusunu işleyen ilk akademisyen olmanın yanı sıra kadın hareketinde de aktivist olarak rol oynadınız. Bir anlamda Türkiye'deki feminist hareketin tarihi sizinle yazılmaya başlandı. Bu tarihte oynadığınız role ve bu sürece değinebilir misiniz?

Kadın hareketinin ilk çekirdeği, YAZKO'nun daveti üzerine esas olarak feminist yayınları çevirmek üzere bir kollektif oluşturmamızla, 1981 sonbaharında oluştu. İlk çevirdiğimiz, Juliette Mitchel'in *Kadınlık Durumu* kitabı, bir yandan bilinç yükseltme grubu deneyimine olanak vermek, bir yandan da feminizmin terminolojisini Türkçede oluşturmak gibi önemli bir işlev gördü. Sonrası çorap söküğü gibi geldi. Dur durak bilmemecesine toplantılar, tartışmalar, yurtiçi ve dışında konferanslar, eylemler, 1985'te yaptığımız CEDAW'un uygulanmasını talep eden dilekçe kampanyası, Medeni Kanun reformu mücadelesi, 1987'deki aile içi şiddete karşı ilk yürüyüş, Kariye şenliği, Mor iğne kampanyası derken 'marjinal bir kadın grubunun' 'kendinden menkul serzenişleri' gibi görünen patriyarka eleştirisi, genç kadınların, taşralı kadınların, Kürt kadınların katılmalarıyla gerçek anlamda bir 'toplumsal harekete' dönüştü.

Kadın hareketinin önemli kurumlarının oluşumunda da rol aldınız. Hangi kurumlardı bunlar?

Kadın Eserleri Kütüphanesi, Mor Çatı Kadın Sığınmaevi ve KA-DER, hareketin kurumlaşma aşamasının duraklarından. Ben üçünün de kurucularındandım. Kütüphane'de altı yıl, KA-DER'de de ilk üç yıl gönüllü çalışma yaptım. 1980'ler esas olarak eylem dönemi idiyse, 1990'lar da kurumsallaşma dönemiydi. Kadın Eserleri Kütüphanesi, kadın konusunda araştırma yapacaklar için derli toplu bir kaynak merkezi olmayı amaçlıyordu. Aynı dönemde üniversitelerde 'Kadın Araştırmaları' bölümleri de açılmaya başlamıştı. Sonra, barolar başta olmak üzere meslek kadınları kendi kurumları içinde kadın çıkarlarını savunmak için ayrı örgütlenmelere gittiler. Giderek Türkiye'nin tanıdığı ilk gerçek anlamda demokratik oluşum olan kadın hareketi, farklı özgül amaçları olan derneklerin ortak çıkarlar için bir araya gelmelerini gerektiren (lobi faaliyetleri) platformlar oluşturdu. Artık sıra, temel yasaları değiştirmeye gelmişti. Bildiğiniz gibi, aile içi şiddete karşı kadınları korumak amacıyla bir yasa çıkarıldı (1998), Medeni Kanun kadınların talepleri doğrultusunda modernleştirildi (2001) ve Ceza Kanunu kadınlara yönelik şiddete geçit vermeyecek biçimde reformdan geçirildi (2004). Bütün bunlar, feminist kadınları en ağır şekilde eleştirmekte beis görmeyen muhafazakâr partilerin çoğunlukta olduğu meclislerden geçirilerek gerçekleşti. Sanıyorum burada Chantal Mouffe'un 'radikal demokrasi'nin kurulmasında toplumsal hareketlerin birinci derecede etkili oldukları, olacakları yollu çözümleme açıklayıcıdır. KA-DER de, meclisteki çok düşük orandaki kadın temsilci sayısını arttırmak için partiler ve seçim

yasalarının reforme edilmesini ve her iki cins için en az % 30 oranında bir 'kota' tanınmasını en azından fikir düzeyinde kamuoyuna mal etmeyi başardı. Şimdiki mesele bu kamuoyu baskısını siyasi partiler üzerinde etkili kılmaktır.

Kadın çalışmalarının Türkiye'deki sosyal bilimlerde ve siyaset bilimi disiplinindeki yeri konusunda ne söylenebilir?

Kadın çalışmalarının Türkiye'de giderek daha önemli bir yer tuttuğunu gözlemliyorum. Tek bir örnek vermekle yetineyim. Bu yılki PEN/Amargi Duygu Asena ödülü, araştırma inceleme dalında verildi. Ben de jüride idim. Doğrusu, yarışmaya önerilen eserlerin toplam kalitesi karşısında nutkum tutuldu. Bunlardan üçü, lisans-üstü ve doktora tezi; üçü de akademisyenlerin bu yıl içinde hazırladıkları, 'feminist' kuram çerçevesinde yürütülmüş çok parlak çalışmalardı. Biyografiler ve inceleme/denemeler de çok etkileyiciydi. Bana kalırsa genel olarak kadın yazarlığında (roman, öykü, deneme, eleştiri vb) ve özel olarak tarih ve sosyal bilimlerde müthiş bir kadın patlaması yaşanıyor. Bunun mutlaka kadın hareketinin çeyrek yüzyıllık varlığı ve etkinliğiyle bir alakası var. Kadınlar içinde bulundukları her bilimsel disiplinde, dolayısıyla siyaset biliminde de etkinler. Yeni bir paradigma öneriyorlar. Bu durum artık, yirmi yıl kadar önce söylendiği gibi, gerçekliğe ihmal edilmiş cinsiyet boyutunu ekleme aşamasının ötesine geçmiş görünüyor. Disiplinin ana paradigmasında kadın bakış açısından gedik açma aşamasına gelinmiş bulunuyor. Judith Butler gibi teorisyenlerin açtıkları yolda ilerleniyor. En temel paradigma sorusu nedir? Siyaset kamusal alanda gerçekleşen bir dizi etkinliklerin bütünüdür (Habermas) denir. Ancak, kadın hareketleri ve feminist araştırmacılar 'peki ya özel alan?' sorusunu sordukları andan itibaren, paradigma aşınmaya başlamıştır. 'Özel olan politiktir' dediğiniz andan itibaren de politikanın alanını, daha önce bilinmedik boyutlarda değiştirmiş, dönüştürmüş olursunuz. Örneğin, aile içi şiddet artık 'kol kırılır yen içinde kalır' anlayışıyla ele alınabilir olmaktan çıkar, 'toplumsal şiddetin' belki de kökeninde yatan bir siyasal olgu haline gelir. İşte şu anda yaşanan da bu gelişmedir.

Türkiye'de siyaset bilmi ve kadın konusunda yapılmış öncü çalışmalardan örnek verebilir misiniz? Hangi konular işlendi? Hangileri eksik kaldı?

Kadın araştırmalarındaki öncü çalışmalar arasında pek çok eseri sayabilirim. Örneğin Serpil Çakır'ın *'Osmanlı Kadın Hareketi'* adlı doktora çalışması, unutturulmuş olan bütün bir Osmanlı dönemini gün ışığına çıkaran, ardından pek çok araştırmayı davet eden böyle bir çığır açan çalışmadır. Aynı şekilde, Yaprak Zihnioğlu'nun *'Kadınsız İnkılap'* çalışması, 1930'lu yıllarda Osmanlı'nın devamında varlığını sürdürebilmiş feminist kadın hareketinin nasıl susturulup hizaya getirildiğinin, Nezihe Muhiddin'in siyaseten yok edilmesinin öyküsüdür. Resmi ideolojiye ters düşen gerçekleri gün ışığına çıkarır. Yeşim Arat ve Ayşegül Altınay'ın bu yılki Duygu Asena ödülünü paylaşan *'Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet'* araştırması yalnız örnek bir feminist çalışma olması bakımından değil, kadın hareketinin yirmi yılda neyi nasıl değiştirdiğini göstermesi bakımından da önemlidir. 1990'ların başında Yılmaz Esmer'in araştırmasında kadınların üçte ikisi kadınlara yönelik şiddeti haklı görürken, 2007'de doğusuyla batısıyla Türkiye'nin

her yanında kadınların onda dokuzunun 'haklı dayak yoktur' deme noktasına gelmeleri, çok önemli, devrimci bir değişmedir ve bunun nasıl olduğunu açıklayan eser bir başyapıttır. Aynı yarışmada ödül alan Handan Çağlayan'ın Kürt kadınlarının kadın hareketi içinde nasıl değiştiklerini, güçlendiklerini, kadın haklarına sahip çıktıklarını açıklayan araştırması (*Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar*) da ufuk açıcıdır. Daha verilecek çok örnek var kuşkusuz, ama burada durayım.

Bir akademisyen olarak teori ve eylem birlikteliği hakkında neler düşünüyorsunuz?

Ben artık akademisyen değilim. Kendi deneyimim bu iki alanın birbirlerini beslediklerini doğrular yönde. Ama reçetelere inanmam. Bu, bilim kadınları ve aktivistlerin kendi alanlarına sahip çıkmalarına saygı göstermeyi gerektirir. Aralarında mutlaka bir dirsek teması vardır. Aktivist bilgi ihtiyacını akademyadan sağlar; akademisyen de gerçek dünyada olan biteni anlamak için aktivistin ona aktaracağı bilgiye ihtiyaç duyar. Ama bu her ikisi de saygın alan bir kadının hayatını o kadar doldurur ki, her iki alanda birden varolmalarını istemek haksızlıktır diye düşünürüm.

Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesini ya da gelişememesini nelere bağlıyorsunuz?

Şu anda, kadın araştırmaları dışında Türkiye'de sosyal bilimlerin ne kadar geliştiklerini ya da gelişemediklerini değerlendirecek bilgiye sahip değilim. Üniversiteden kopalı çeyrek yüzyıl geçti. Yeni üniversiteler kuruldu. Araştırmacıların sayısı çok arttı. Benim dışardan bir gözle değerlendirme yapmam çok anlamlı değil. Buna karşılık, son günlerde bir solukta okuyup bitirdiğim eski kürsüdaşım Nur Vergin'in *'Siyasetin Sosyolojisi'* kitabını -ki bu bir ders kitabıdır- ölçüt alırsam, sosyal bilimler dikkate değer bir hayatiyet içinde görünüyor. En yeni teorileri ustaca tanıtıp eleştiren (Chantal Mouffe, Ulrich Beck gibi), öğrencisine çok geniş bir teori alanını açan böyle hocalar varoldukça siyasal bilimler gelişecektir. Zira, biz küreselleşen dünyanın parçasıyız; Avrupa'ya dahil olmak için gerekli demokratikleşme adımlarını atmak durumundayız; gözümüzü dışımızda olup biteni izleyip anlama çabasından kaçıramayız. Bunu hakkıyla yapabilmek sosyal bilimlerin gelişmesi için gerekli ve yeterlidir. Bu bakımdan, Vergin'in kitabında ihmal edilmiş görünen birkaç önemli siyaset bilimcinin, çağdaş demokrasi/insan hakları problematiğine ciddi katkılar yapan Marcel Gauchet ve temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçişi sorgulayan Pierre Rosanvallon gibi düşünürlerin çalışmalarının da Türkiye'de daha yakından izlenmesini önemsiyorum.

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

TÜRKİYE'DE FEMİNİZMİN SİYASAL BİLİMLERE ETKİSİ

SERPİL SANCAR*

Özet
Türkiye'de feminist çalışmaların akademik anlamda sosyal bilimler alanını etkilemeye başlaması ve özellikle de siyaset bilimi alanını etkilemesi 1990'larla birlikte görülen bir gelişmedir. Bu etkileme birkaç alanda özellikle önemli sonuçlar yaratmıştır. Bunların başında Türkiye siyasi tarihçilerinin kadınların varlığını görmeyen ve kadınların eşitsiz temsil edilme biçimlerini sorgulamayan tarih yazım tarzına alternatif olarak gelişen ve kısaca 'kadınların tarihini yazmak' olarak tanımlayabileceğimiz çalışmalar gelir. Bunun yanı sıra, feminist çalışmalar, akademinin klasik sosyal araştırma yöntemleri arasına kendi kullandığı niteliksel araştırma yöntemlerini katarak yaygın olarak kullanılır kılmıştır. Bu gelişim özellikle toplumsal olarak bastırılmış, dışlanmış ve sessiz kılınmış toplum kesimlerini araştırma için duyarlı ve derinlemesine araştırmaya olanak sunan niteliksel araştırma yöntemlerinin meşruluğunu arttırarak akademik araştırmalarda önemli bir eşiğin aşılmasına katkıda bulunmuştur. Diğer yandan Türkiye'de kadın hareketinin yürüttüğü kadın hakları mücadelesinin gündeminde tuttuğu birey ve insan olmak, eşitlik, hak, kamusal sorumluluk, Anayasal koruma, kamu politikalarının cinsiyetçi bakısı gibi kavramların kadın bakış açısıyla yapılan tanımları doğrudan siyaset biliminin bu kavramları akademik alanda kullanma içeriklerini etkilemiştir. Siyasal toplumun kadınları da eşit vatandaşlar olarak içine almasını sağlayacak feminist siyaset tartışmalarının etkisi ile siyaset biliminin temel kavramları kadınları görmeyen 'cinsiyet körü' içeriklerinden uzaklaşmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Akademik Feminist Çalışmalar, Kadın Tarihi Yazımı, Feminist Araştırma, Siyasal Kavramların Cinsiyet Duyarlılaştırılması

Effects of Feminism on Political Science in Turkey

Abstract
Feminist studies become effective on traditional academic studies of political sciences in Turkey at the beginning of 1990s. It was due to the improvements reached by some pioneering feminist studies realized in areas of some traditional political studies. One of them was the studies revisiting the political history of Turkey achieved by feminist approaches targeted to elucidate the hidden history of women's participation to daily social construction of a modern life. Second one was the entrance of qualitative feminist research methodology to Turkish academia by the well illustrating examples done by feminist scholars. By the

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı ve Kadın Araştırmaları Merkezi Müdürü.

agency of these qualitative feminist researches it become possible to understand more deeply the situation of social groups who are discriminated, marginalized and silenced. This was succeeded despite the supremacy of positivist and quantitative methodology in traditional social sciences. Due to these nourishing effects of feminist researches, academic scholarship in Turkey reached more enlarged capacity of scientific understanding to social realities. In addition, women's movements that were struggling for many years for women's rights and gender equality effected 'gender-blind' descriptions of basic concepts of political sciences such as equality, human rights, and political representation. Their claims for more gender sensitive conceptions such as equality between women and men, protection for women's rights, engendered public policies, and constitutional responsibility for gender equality were entirely replaced by scholars of political sciences.

Keywords: Academic Feminist Studies, Writing Women's History, Feminist Research, Engendering Political Concepts

Türkiye'de feminist tartışmaların ve feminist araştırma alanlarının mevcut akademik alanlar arasına girişinin tarihi[1] çok eskiye gitmez. Yakın zamanlara kadar bir sivil örgütlenme stratejisi ve politik bakış açısı olarak gelişen feminizmin klasik akademik alanlar ile karşılaşması, dünyanın birçok yerinde 1970'lerden başlayarak gelişen bir süreç olmuştur. Feminist düşünce ile beslenen kuramsal tartışmaların klasik sosyal bilimler alanının 'cinsiyetsiz' bakış açısını ciddi ölçüde sarsmaya başlaması, 1980'lerden başlayarak, feminist kuramcıların ve bu alanda çalışan düşünürlerinin üniversitelerde ders vermeye başlamasıyla, önemli üniversitelerde kadın çalışmaları ya da feminist çalışmalar adı altında programlar ve bölümler açılmasıyla sonuçlanmıştır. Açılan bu kapıdan dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de geçmeyi kabullenen bazı üniversiteler, bazı akademik alanlar ve bazı akademisyenler oldu. Bu gelişim nedeniyle Türkiye'de sosyal bilimler alanının kavramları, araştırma yöntemleri, araştırma konuları ve klasik sosyal bilimlere özgü 'disipliner' bakış açıları önemli değişimler geçirdi.

Türkiye' de feminizmin akademik alana girişi, 1970'ler ve 1980'ler boyunca klasik akademik disiplinlerin altında kendine özgü bir çalışma konusu ve alanı olarak *kadın sorunları* adı altında gelişmeye başladı. Bu gelişim zaman içinde disiplinler-arası bir akademik çalışma alanı olarak *kadın çalışmaları* ya da giderek *toplumsal cinsiyet çalışmaları* adıyla özerk bir akademik çalışma alanının ve bunun ürettiği eğitim programlarının gelişimiyle genişledi. Süreç içinde kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanı, YÖK nezdinde doçentlik başvuru alanları arasına kabul edilerek bir adım daha ilerledi.

Bir akademik çalışma alanı olarak feminist çalışmaların klasik akademi dünyasına katılımı ile yeni bir boyutta gelişme şansı bulan feminist araştırmalar, toplumsal

1 Bu konuda bkn: Sancar, Serpil, 2003, "Üniversitede Feminizm? Bağlam, Gündem ve Olanaklar", **Toplum ve Bilim,** Güz, sayı.97.

cinsiyet ilişkilerinden doğan iktidar ilişkilerini anlamaya çalışan araştırmalar ile önemli bir birikim oluşturmaya başladı. Bu tarihten önce üniversite dışında gelişen feminist siyasal çalışmalarının yarattığı önemli bilgi birikimi de üniversite tarafından sahiplendi. Feminist hareketin birikimi akademiye, akademinin sahip olduğu olanaklar ile üretilen bilgiler feminist harekete ulaşabilir hale geldi. Feminist kuramların sunduğu kendine özgü kavramsal çerçeve, bilme biçimleri ve araştırma yöntemleri ile tanışan klasik akademik araştırmaların ürettiği mevcut bilgi alanı etkilendi ve belli konularda dönüştü. Bu yenilenme ve dönüşümü, öncelikli olarak, Türkiye'nin siyasal tarihiyle ilgili yorumlarda, eşitlik ve bireysel hakların tanımı ve kullanımı ile ilgili temel siyaset ilkelerinin yeniden tanımlanmasında, toplumsal iktidar ilişkilerin çıplak gözle görünmeyen işleyiş mekanizmalarını anlamada niteliksel yönteminin kullanılmaya başlanmasıyla oluşan yeni bilgi birikiminin kullanımında gözleyebiliriz.

Türkiye'de feminist tarih yazımı ve modernleşmenin erilliği ile yüzleşmek

Bu dönüşümler içinde Türkiye'de feminist tarih yazımının ilk örnekleriyle karşılaştık ve bu çalışmalarla birlikte tarihin sadece erkeklerin kamusal-siyasal deneyimlerine bakarak değil, özel alandan ve kadınlık deneyimlerinden bakarak da yazılabileceğini öğrendik. Bu tür feminist tarih çalışmaları bize toplumsal var oluşun 'gerçek yarısı' olan kadınların yaşam deneyimlerinin yarattığı dönüşümü ve etkiyi anlamadan toplumsal değişimi anlamanın olanaksız olduğunu ve bu şekilde yorumlanan tarihin eksik ve çarpık bir tarih olacağını gösterdi. 'Kadınların tarihini anlamak'[2] diye özetleyebileceğimiz yeni bir tarih çalışmaları alanı kadınların deneyiminden tarihsel gelişimin farklı uğraklarını anlamaya çalışarak mevcut tarihsel araştırmaların çerçevesine bir alternatif bakış açısı olarak gelişti.

Son dönem Osmanlı İmparatorluğu ve yakın dönem Türkiye tarihine egemen bakış açısı, bu dönemi bir imparatorluk devletinin çöküşü ve bir ulus-devletin kuruluşu olarak ele almaktır. Bu tür tarih yazımının çok farklı örnekleri, ister klasik-gelenekçi, ister eleştirel-sol olsun, çoğunlukla devletin kurumsal ve siyasal gelişimine odaklı bir yaklaşımla yapılmış ve en fazla siyasal kurumların işleyişiyle oluşan siyasal toplum alanında olup bitenle ilgilenmişlerdir. Buna bakış açısının temel özellikleri hem Cumhuriyetçi-modernist açıdan bakan Türk devriminin özgünlüğü araştırmalarında, hem Marksist açıdan bakan despotik/kapitalist devletin gelişimi sorunu olarak ele alan çalışmalarda, hem de liberal bakış açısından bürokratik-merkezi-güçlü devletin özgünlüklerini araştıran çalışmalarda görmek mümkündür[3]

---

2 Kadınların tarihini anlamak üzerine bir çerçeve için bkn: Berktay Fatmagül, (2003) **Tarihin Cinsiyeti**. Metis Yayınları.

3 Bu çalışmalara örnek vermek gerekirse bkn: Küçükömer, İdris, (2002), **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları; Mardin, Şerif, (1990), "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez – Çevre İlişkileri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1** içinde, İletişim Yayınları; Heper, Metin, (2006), **Türkiye'de Devlet Geleneği,** Doğu Batı Yayınları; İnsel, Ahmet, (1995), **Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü**, Ayrıntı Yayınları; Divitçioğlu, Sencer, (1981), **Asya-tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu,** Yapı Kredi Yayınları; Keyder, Çağlar, (2003), **Türkiye'de**

Bu tür yaklaşımlar, Türk modernleşmesinin özgünlüklerini ya da Türkiye'de kapitalist sınıfsal gelişme dinamiklerini anlamak için devletin egemenlik kurma stratejilerini ya da ekonomik sınıflar arası çatışma ve farklılaşmaları anlamaya çalışmışlardır. Bu bakış açıları kendi içinde çok önemli ve açıklayıcı bilgiler üretmiş olsalar da ister istemez patriarkal iktidar ilişkilerine göre şekillenmiş toplumlarda büyük çoğunluğu orta ve üst sınıf erkeklerin kamusal faaliyetlerinden oluşan bir yaşam kesitine bakarak bunların tarihte oynadığı rolü çözümlemişlerdir. Bu tür siyasal tarih araştırmaları, kendi açılarından 'tarafsız' ya da bazıları için de 'eleştirel' bir tarih yazımı olsa bile - bütün açıklayıcı başarıları bir tarafa- esas olarak kadınların bütün bu süreçte yaşadıklarını, yapıp ürettiklerini görmezden gelen bir tarih yazımıdır.

Kadın çalışmaları alanının akademik dünyaya girişiyle hızlanan 'feminist tarih' çalışmaları bu bakış açısını birkaç noktadan değişmeye zorlanmıştır. Örneğin Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerinde kadınlar tarafından kurulmuş örgütleri, yayınlanmış gazete ve dergileri ortaya çıkartan araştırmalar, dönemin modernleşmeci siyasal akımlarına ve dünyada özgürlük talep eden kadın hareketlerine benzer biçimde özgürlük talep eden önemli sayı ve güçteki kadının Türk modernleşmesi sürecinde ne kadar önemli bir katkı oluşturduklarını bize gösterdi[4] Bu çalışmalar sayesinde "kadınlara hakları tepeden inme verildi' klişesinden kurtulduk ve kadınların eşit vatandaş olabilmek için çok ciddi ve güçlü mücadeleler yürüttüklerini daha iyi anladık.

'Türk modernleşmesi' denen tarihsel değişim sürecini anlamaya-açıklamayı amaçlayan siyasal tarih çalışmalarına benzer bir bakış açısıyla yaklaşan feminist çalışmalar "kadınlar bu sürecin neresinde ve nasıl yer aldılar?" sorusuna yanıt aradılar. "Devleti kurtarmak" "Cumhuriyet'i kurmak' zihniyetinin beslediği bir dizi politika, kurumsal uygulama ve siyasal pratiğin 'kadınların toplumsal deneyimlerini nasıl ve hangi bakışla değerlendirdiklerini anlamak için yapılan araştırmalar, -bu alanda çalışan birçok sosyal bilimcinin iddia ettiğinin tersine, çok da kadın-erkek eşitliğine inanan bir 'kurucu irade'nin olmadığını bize gösterdi[5] Tersine, belli bir cinsiyet ayrımcılığı içeren bir bakış açısının Türk modernleşmesi sürecinin her noktasında eklemlenmiş olduğunu görerek bugün kadınların maruz kaldığı ayrımcılıkların nasıl köklü bir geçmişten beslendiğini gösterdi[6]

Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları; Ortaylı, İlber (2006), **İmparatorluğun en Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları.

4Demirdirek, Aynur (1993), **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikayesi**, İmge Yayınları; Çakır, Serpil (1994), **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları.

5 Bu konuda öncü bir çalışma için bkn;, Tekeli, Şirin, (1982), **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları.

6 Bu konuda öncü çalışmalar için bkn: Arat, Yeşim (1998), "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar", içinde, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**,(der.) S. Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları; Berktay, Fatmagül, (1998) Cumhuriyetin 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler** içinde, Tarih Vakfı Yayını; (2001), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, cilt I,** İletişim Yayınları; (2002),

Bu alanda öncü çalışmaların açtığı kapıdan yayılan ve derinleşen bir etki ile bugün artık konuları çeşitlenen ve anlama becerisi derinleşen bir feminist tarih çalışmaları alanına sahibiz. Türkiye'nin yakın dönem siyasal tarihine 'sivil' toplumsal ilişkiler alanından bakan ve özellikle de aile ve özel alan tarihi, gündelik yaşam, eğitim politikalarının değişimi, kılık-kıyafet, roman dili ve edebi anlatılar, popüler kültür ve mizah anlatılarını veri olarak kullanarak yapılan çalışmalar kadınların modernleşme süreçlerine hangi noktalardan dahil olduklarını ve özgün deneyimlerini giderek daha içerden ve derinden gösteriyor. Kadınların emeğiyle oluşan ve gündelik yaşamımızın modernleşmesini doğrudan belirleyen değişimlerin nasıl kurucu bir önemi olduğunu giderek daha iyi anlıyoruz.

Feminist tarih çalışmaları olmasa yakın dönem Türkiye siyasi tarihinin erkek deneyimi odaklı bir bakış açısı ile yazılıp nasıl da kadınların özel, sivil ve kişisel olarak tanımlanan alanlarda yarattıklarının görmezden gelindiğini anlamayacaktık. Kadınların yaşadıkları deneyimlerinin gözlüğünden tarihe bakınca Türkiye'de kadınların hiç de hayatın dışında ve kenarında kalmadığını gördük[7] Bütün bu süreçlerde kadınların eşit vatandaşlar olarak kabul topluma kabul edilmemelerine itiraz eden ve bu konudaki eleştirilerini uygun zemin bulduğunda dile getiren siyasal varlıklarını da daha görünür kıldık. Kız okulları ve enstitülerinde okuyarak yetişmiş kadınların modern Türk toplumunu oturma odasından, çocuk eğiminden, giyim-kuşamdan ve beslenme tarzından başlayarak ilmek ilmek 'modern bir toplum' olarak

---

"Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık cilt 3**, İletişim Yayınları; Durakbaşa, Ayşe, (1998), Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler', içinde **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yayını; (2000) **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları; Gümüşoğlu, Firdevs (1998), Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Cinsiyet Rolleri (1928-1998), içinde **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, Tarih Vakfı Yayını; Kadıoğlu, Ayşe (1998), "Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", içinde **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler,** Tarih Vakfı, Yayını; Kandiyoti, Deniz (1997) Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Üzerine Çalışmalarda Gözden Kaçırılan Yönler, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, Metis Yayınları; Sancar, Serpil (2004), Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi, **Doğu Batı, Özel Sayı: İdeolojiler II,** no.29; Sirman, Nükhet (2002), Kadınların Milliyeti, **Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 4,** İletişim Yayınları; Şerifsoy, Selda (2000), "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950", içinde **Vatan, Millet, Kadınlar**, (der.) A. G. Altınay, İletişim Yayınları; Zihnioğlu, Yaprak, (2003), **Kadınsız İnkilap, Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Türk Kadınlar Birliği,** Metis Yayınları.

7 Farklı alanlarda yapılan feminist araştırmalar örnekleri için bkn: Alkan, Ayten, 2005, **Yerel yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı**, Dipnot Yayınları; Akşit, Elif Ekin, 2005, **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin uzun Tarihi,** İletişim Yayınları; Bora, Aksu ve İlknur Üstün, 2005, **Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadınlar ve Erkekler,** TESEV Yayınları; Çağlayan, Handan, 2007, **Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt hareketinde kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu**, İletişim; Tuksal, Hidayet Şefkatli (2001), **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitabiyat Yayınları; Wedel, Heidi, 2001, **Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı,** Metis Yayınları; Toksöz, Gülay ve Seyhan Erdoğdu, 1998, **Sendikacı Kadın Kimliği**, İmge Yayınları.

nasıl inşa ettiklerine daha yakından bakabildik. Cumhuriyetin ilk kuşak kadınlarının sessiz başarılarına tanıklık ettik. Edebiyat metinlerinin kadınları dilsiz ve kurban gösteren tarzının nasıl modernliğin içinde bir cinsiyet ayrımcılığı yarattığını kavradık.[8] Akademik alana feminist çalışmalarının katılımı ile kadınların görmezden gelinen toplumsal varlığının ve toplumu kendi yaşam alanlarından başlayarak şekillendiren katkısının görünür hale gelmesi için önemli adımlar atıldı. Bu çabaların Türkiye'de devlet odaklı tarih yazımının yanı sıra sivil toplum, aile ve enformel toplumsal alanların oluşumunu anlama odaklı bir tarih yazımının gelişimini sağlayarak Türkiye'de sosyal bilimler alanına önemli bir katkı yaptığı söyleyebiliriz.

Eşitlik ve insan hakkı kavramlarının sınırları ve feminist siyasetin akademiye etkisi

Kadınların maruz kaldıkları her hak ihlalinde 'söz konusu 'hak'ın kullanımından neden dışlandıklarını sorgulayarak, zaman içinde kadın olmaktan kaynaklanan ayrımcılığı önleyecek bir kadın hakları tanımı geliştirdiklerini görüyoruz. Türkiye'de de kadınların erkeklerin yararlandığı bütün haklardan eşit vatandaş olarak yararlanabilmeleri için kadın örgütlerince yürütülen mücadelenin önemli bir kısmı kadınların uğradığı cinsiyet temelli çeşitli ayrımcılıkları telafi edecek yeni haklarının elde edilebilmesine yönelmiştir.[9] Türkiye'de kadın örgütlerinin son yüzyılda sürdürdükleri bu eşitlik mücadelesine baktığımızda bu içeriği açık biçimde görebiliriz.

Bir siyasal hareket olarak kadın hareketinin en temel hedefi, kadınların temel insan haklarının da kamu sorumluluğu ilkesi gereği, hukuk tarafından korunmasıdır. Kadın hakları mücadelesi, kadınların hem eşit vatandaşlar olarak mevcut insan haklarından gerçekten yararlanabilir hale gelmelerini hem de kadın olmaktan kaynaklanan sorunları algılayacak ve çözecek yeni tür 'kadın hakları'nı elde edebilmeleri sağlamayı içermiştir.

Kadın hakları mücadelesi, Türkiye'de iki önemli alanda klasik hak tanımını değişime zorlamış ve bu dolayımla bazı temel hukuk ilkelerini değiştirmiş olduğunu görürüz. Bunlardan ilki, klasik hukukun kesin ve değişmez bir tabu olarak gördüğü özel ve kamusal alanlar hukukunun birbirinden ayrıştırılması, birincisinin 'şikâyete

---

8 Edebiyat metinleri üzerine yapılan çalışmalara örnek için bkn: Parla, Jale ve S. Irzık (der.), (2004), **Kadınlar Dile Düşünce,** İletişim Yayınları; Gürbilek, Nurdan, (2004), **Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe**, Metis Yayınları.

9 Kadın hareketinin farklı mücadele biçimleri ve çevreleri üzerine yapılan çalışmalara için bkn: Tekeli,Şirin (der.), (1990), **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın,** İletişim Yayınları; Bora, Aksu ve Asena Günal, (der.), (2002), **90'larda Türkiye'de Feminizm,** İletişim Yayınları; İlyasoğlu, Aynur ve Necla Akgökçe, (der.), (2001), **Yerli Bir Feminizme Doğru,** Sel Yayıncılık; Çaha, Ömer (1996), **Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları; Selek, Pınar, vd., (der.) (2007), **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**, Amargi Yayıncılık.

bağlı olarak kovuşturulacak' kişisel bir alan, ikincisinin ise şikâyete bağlı olmaksızın 'kamu sorumluluğu' ilkesi gereğince kovuşturulacak toplumsal sorumluluk alanı olarak tanımlanmasında meydana gelen değişimdir. Tartışmalar, vatandaşların eşitliği ilkesine dayalı 'kamu' tanımı karşısında, örneğin 'evlilik sözleşmesi' gereğince özel yaşam ve aile ilişkileri olarak tanımlanıp 'kamusal' olandan ayrı tutulan alanlarda kadınların insan haklarının nasıl korunacağı etrafında yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, kadınların insan olarak en fazla hak ihlali yaşadıkları evlilik ve aile ilişkileri alanını klasik hukukun 'özel' kabul ederek bu 'kamu sorumluluğu'na dâhil toplumsal alandan dışlaması feminist hukuk eleştirisinin çıkış noktası olmuştur. Suç teşkil eden, şikâyet ile ortaya çıkmış ve ispatlanmış insan hakları ihlalleri dışında, kamunun 'özel yaşam'a karışmazlığı ilkesine dayalı klasik hukuk bakışı feminist hukuk eleştirisi ile ciddi bir değişime zorlanmıştır. Bu anlamda klasik hukuku 'cinsiyet körü' olarak niteleyen ve onun eril karakterine vurgu yapan feminist hukuk eleştirisi, özel alan-kamusal alan ayrımının sınırlarını değiştirmiştir. Evlilik içi tecavüz suçu, aile içi ve kadına karşı şiddet, namus adına kadına karşı işlenen suçlar ve cinsel suçlar ile ilgili yeni suç tanımların gelişimi mevcut 'cinsiyet körü' hukuk ilkelerini değiştiren bir kadın hakları alanı tanımlamaya başlamıştır.

Klasik hukuk ilkeleri karşısında özel alanın ve evlilik ile oluşan aile ilişkilerinin kamu sorumluluğu ile korunan alandan dışlanmasının yol açtığı kadın hakları ihlallerinin kadın örgütlerince ciddi bir eleştiriye tabi tutulması sonucu Türkiye'de de son yıllarda önemli değişimler olmuştur. Özellikle Medeni Yasa ve Ceza Yasası'nda yapılan değişiklikler ve Aileyi Koruma Yasası'nın çıkartılması 'kadın reformu' olarak adlandırabileceğimiz değişimleri sağlamıştır. Evlilikte kadın ve erkeği eşit hale getiren, aile ilişkilerinde şiddeti suç sayarak 'şikâyete bağlı suç' kapsamından çıkartan, namus adına işlenen suçlara ağır cezalar öngören yasal düzenlemeler buna örnek gösterilebilir.

'Özel alan'da hak ihlaline uğrayan kadınların temel insan haklarını koruması amacıyla klasik 'cinsiyet körü' hukuk anlayışının değişim geçirmesi özel alan-kamusal alan arasındaki ayrımının yeniden tanımlanması anlamına gelir. Klasik hukukun 'hak' tanımının evlilik ve aile ilişkileri içinde kadınların maruz kaldığı insan hakları ihlallerine karşı neden ve nasıl işlevsiz kaldığını anlamamızı büyük ölçüde yeni bir araştırma alanı olarak ortaya çıkan 'kadına yönelen şiddet' araştırmalarına borçluyuz. Özellikle aile içi şiddeti temel ve görünmez bir insan hakları ihlali alam olarak ele alan ve bu alanda derinlemesine araştırmaları kolaylaştırmak için niteliksel araştırma yöntemlerinin kullanımında önemli bir gelişimi de gerçekleştiren feminist araştırmalar, kadına yönelik eril şiddeti gizli kalmış gerçeklik olarak ele alarak görünür hale getirdiler. Kadına yönelik şiddet araştırmaları, çoğu zaman kendine özgü 'yeni 'araştırma ve anlama yöntemleri' de geliştirerek kadınlar tarafından da genellikle içselleştirilmiş ya da çaresizce kabullenilmiş 'eril şiddet' gerçeğini derinlemesine kavranmaya çalışan araştırmalar oldular. Bu araştırmalarının ortaya çıkardığı gerçeklik, hiç kimsenin reddedemeyeceği kadar ciddi insanlık suçlarının işlendiği bir alan olarak evlilik ve aile içi ilişkiler alanını hukukun koruma alanı içinde tanımlama gerekliliğini bütün dünyaya kabul ettirme başarısını gösterdi.

Kadın hakları mücadelesinin yarattığı etki ile meydana gelen ikinci önemli değişim alanı klasik hukukun 'yasa karşısında eşitlik' ve 'kamunun tarafsızlığı' ilkelerine feminist hukuk anlayışının yöneliği eleştiri ile gerçekleşmiştir. Feminist hukuk anlayışının inandırıcı biçimde ortaya koyduğu gerçeklik klasik hukuk ilkelerinin modern toplumlarda 'cinsiyetsiz kamu'nun var olduğunu varsayarak 'hakların korunması'nı buna göre şekillendirmesinin aslında kamusal alanda eril egemenliği görmezden gelmekle aynı şey olduğuydu.

Feminist hukuk anlayışı 'cinsiyetlendirilmiş kamu' anlayışı kamu alanında atılan her adımın farklı cinsiyetten vatandaşlara eşitsiz sonuçlar doğurduğunu göstermeyi ve ortaya çıkan eşitsizlikleri gidermek için yeni tür bir 'kamu sorumluluğu' anlayışı geliştirmeyi amaçlamıştı. Bu anlayış gereği eşitlik kavramının içeriği değişmiş[10]; eşitlik sağlamak için kamu alanını düzenleyen kural ve uygulamaların kadınların da toplumsal fırsatlardan eşit yararlanmasını sağlayacak şekilde, 'olumlu ayrımcılık' ve cinsiyet eşitliğinin ana-akımlaştırılması (gender mainstreaming) politikaları ile yeniden yapılanması anlayışı gelişmiştir. Bu gelişimlerin bir sonucu olarak, Türkiye'de Anayasa'nın eşitlikten ne anladığı tanımlayan 10. maddesi, 2004 yılında değiştirilmiş ve 'devlet kadın erkek eşitliğini sağlamakla yükümlüdür' ifadesi eklenerek daha önce geçerli olan 'cinsiyet körü' eşitlik anlayışının yerine kamuda cinsiyet eşitliği ilkesinin fiilen gerçekleştirilmesi gerekliliğini kabul eden bir içerik benimsemiştir.[11]

Evlilik ve aile ilişkileri alanında kadınların maruz kaldığı insan hakları ihlallerinin 'kamu sorumluluğu' şemsiyesi altına alınması ve kamusal alanda cinsiyet eşitsizliğini bir sorun kabul ederek eşitliğin devlet eliyle sağlanması gereğinin kabulü, Türkiye'de birlikte gelişen ve 'hak' kavramının kadınlar açısından yeniden tanımlanmasını sağlayan iki ayrı gelişme olmuştur. Bu gelişimde CEDAW'ın (Kadınlara Karşı Her Türklü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) Türkiye tarafından kabulünü ve uygulanması takip ederek hükümeti bu konuda zorlayan kadın örgütlerinin küresel kadın hareketiyle geliştirdiği önemli bağlantıların rolünü unutmamak gerekir.

Demokratik bir siyasal topluluğun temeli olan temel hak ve özgürlükler alanı esas olarak 'insan hakkı' kavramının anlaşılması ile yakından ilişkilidir. İnsan hakları kavramının 'cinsiyet körü' bir çerçevede kavranması, aslında insan hakları ihlallerinin sadece devlet tarafından bireylerin kişisel haklarına yönelik baskı ve şiddet içeren uygulamalar olarak tanımlanmasından kaynaklanır. Özellikle devletin otorite ve iktidarına karşı çıkan bireylerin devlet şiddetine karşı korunmasını amaçlayan *insan hakları hareketi* de, yakın zamanlara kadar bütün dünyada, sadece

---

10 Eşitlik anlayışındaki dönüşüm için bkn: Serpil Sancar 1997, **Siyasal Yaşam ve Kadınlara Destek Politikaları**, Başbakanlık, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.
11 Bu değişimin tartışılması için bkn: Yazıcı, Serap, 2006, "Eşitlik ilkesinin değişen dinamiği ve kadın hakları" ve Göztepe, Ece, 2006, Justitia'nın gözbağının arasından görülenler: Anayasal eşitlik ilkesinin devletin aktif yasama faaliyetleriyle hayata geçirilmesinin anlamı", içinde, **Feminizm ve Hukuk- Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Cilt 3,** Ankara Barosu Yayını.

otoriter ve despotik dikta rejimlerinin insan hakların ihlallerini izleyip buna karşı mücadele yürütmüş bir siyasal hareket olarak var olmuştur. Feminist hukuk eleştirisi bütün dünyada sadece devletin yaptığı hak ihlallerini değil, aile ve evlilik kurumu içinde kadınlara yönelik hak ihlallerini de insan hakları hareketinin 'insan hakkı ihlali' tanımı içine girmesini sağlayarak kadın hakları ihlallerinin de dünya ölçeğinde izlenmesi ve rapor edilmesini sağlaması bu alanda önemli bir gelişim olmuştur. İnsan hakları kavramının devlet odaklı olmaktan çıkması, kadının insan hakları kavramının gelişimi ile 'sivil' yaşamda egemen 'eril tahakküm'ün neden olduğu hak ihlallerini de dikkate alır hale gelmesi 'siyasal alan'ın tanımını kadınların yaşam alanlarını da görecek şekilde esnetip genişleten önemli kazanım haline gelmiştir.

Kamu alanında cinsiyet eşitliğinin temel bir demokrasi ilkesi olduğunun kabulü aslında bütün siyasal toplumun kurucu kurumları olan siyasal partilerde, yerel ve ulusal meclislerde ve diğer siyasal örgütlerde kadınların katılım biçimleri, uğradıkları ayrımcılıklar ve esas olarak kadınların eşit siyasal temsil hakkından yararlanmamasını sorgulayan bazı çalışma ve araştırmanın birikimi üzerinde gerçekleşmiştir. Siyasal temsil denen şeyin cinsiyetçi ve eril niteliğinin eleştirisi ve bunu telafi edecek olumlu ayrımcılık ve kota politikalarının tartışılmasını sağlayan kavramsal kuramsal bilginin kullanılabilir ve ulaşılabilir hale getirilmesi için yapılan çalışmalar[12] bu süreci hızlandıran çalışmalar olarak özellikle hatırlanmalıdır.

Bastırılmış ve dışlanmış toplumsallığı içerden ve derinlemesine anlama çabası ve feminist araştırmalar

Egemen düşünme ve anlamlandırma tarzları içinde temsil edilmesi reddedilmiş, kenarda ve sessiz kalmış/bırakılmış, dahası egemen düşünce tarafından susturulup dilsiz bırakılmış insan deneyimlerinin dile getirilip anlatılabilir ve üzerinde konuşulabilir hale getirilmesi eleştirel düşüncenin önemli bir amacıdır. Eleştirel araştırmacıların bu yaklaşımı onların pozitivizme yönelttikleri eleştirilerle gelişmiş ve epistemolojik düzeyde eleştirel düşüncenin yeni öncüller geliştirmesine neden olmuştur. Egemen düşünce içinden dışlanan -başta kadınlar olmak üzere, etnik azınlıkların ve cinsel yönelimleri nedeniyle görmezden gelinenlerin yaşam deneyimlerini akademik araştırmaların veri alanına sokma amacıyla yürütülen çalışmalar içinde feminist araştırmaların önemli katkısı olmuştur.

Türkiye'de feminist araştırmaların akademik alanda var olmaya başlaması ile eril egemenliğin suskun bıraktığı kadın deneyimlerini anlama ve görünür kılma amaçlı araştırmaların sayısında hızlı bir artış gözlendi. Türkiye'de özellikle niteliksel araştırma yöntemi kullanarak ve niteliksel veriler geliştirerek yapılan bu tür

---

12 Bu konudaki örnek bir araştırma için bkn: Sancar, Serpil, 1998. **Siyasal Partiler ve Sendikalarda Kurumsal Gelenek ve Cinsiyetçi Zihniyet Örüntüleri"** (Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi/ KSGM için yapılmış araştırma) ve 2008, "Siyasal Katılım", içinde **Türkiye'de Toplumsal cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri**, (M. Tan, Y. Ecevit ve S. Acuner ile birlikte) TÜSİAD ve KAGİDER Yayını, 2008, İstanbul. (TÜSİAD 2000 tarihli raporun güncellenmesi)

araştırmaların öncelikle iki alanda yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak yapılan yaşam öyküsü derleme ve sözlü tarih çalışmaları geçmiş kadın kuşaklarının deneyimlerini anlamak için yapılan araştırmalardır. Bu tür araştırmaların ilk örneklerinden olan Cumhuriyet'in ilk kuşak kadınlarının yaşamlarını konu eden sözlü tarihi çalışmaları, görmediğimiz ama bizimle birlikte içimizde yaşayan kadınlar olan annelerimiz ya da anneannelerimiz[13] üzerine yapılan çalışmalar, kapitalist piyasa toplumunun görmediği kadın emeği ve farklı sınıfsal bağlamlarda kadınlık deneyimleri[14] üzerine çalışmalar önde gelen örneklerdir. Yakın zamanlarda yapılmış kadın cinsel deneyimleri bastırılmış erkek deneyimleri[15] hakkında yapılan araştırmaları da bu alanda öncü çalışmalar olarak gösterebiliriz.

Niteliksel veriler üretip bunları feminist kavramlar aracılığıyla yorumlayarak kadınların bastırılmış, görmezden gelinmiş deneyimlerini açığı çıkarma konusunda sürdürülen feminist araştırmalar kadınlar gözünden tarihi yeniden yazmaktan eril şiddetin meşruluk stratejilerini anlayarak[16] etkili karşı politikalar geliştirmeye kadar birçok alanda ürettiği bilgilerle kadınların hayatını değiştiren etkiler yarattı. Geliştirilen bu bilgilerle kadınların kendi tarihlerini daha yakından öğrendiklerini, maruz kaldıkları eril şiddet karşısında kendilerini suçlamaktan vazgeçerek karşı durmaya ve erkek davranışını değiştirmeye yönelen bir siyaset geliştirmeye çalıştıklarını görüyoruz.

Feminist çalışmaların yarattığı değişim ve siyasal bilimler

Feminist kuram ve siyaset ile akademik alandaki üretilen siyasal bilimlerin karşılaşması ile ortaya çıkan dönüşümlerin yarattığı bence en önemli dönüşüm

---

13 Örneğin Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları yüksek lisans programı öğrenci ve hocalarının kendi anneanneleri hakkında yaptığı bir sözlü tarih atölye çalışması için bkn; Köker, Eser, vd, 2002, **Anneanne: Sırlarını Eskitmiş Aynalar,** Çiviyazıları.

14 Kadınların sınıfsal konumlanışı üzerine yapılmış öncü çalışmalar için bkn: Kalaycıoğlu, Sibel ve Helga Rittersberger-Kılıç, 2000, **Gündelikçi Kadınlar: Cömert Ablaların Sadık Hanımları,** Su Yayınları; Özyeğin, Gül, 2004, **Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri,** İletişim yayınları; Bora, Aksu, 2005, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası,** iletişim Yayınları.

15 Mater, Nadire (1998), **Mehmet'in Kitabı: Güneydoğu'da Savaşmış Askarler Anlatıyor**, Metis yayınları; Selek, Pınar, (2008), **Sürüne Sürüne Erkek Olmak,** İletişim Yayınları.

16 Kadına yönelik şiddeti anlamak için yapılan sayısız araştırmadan yakın zamanlara yapılmış örnekler için bkn: Altınay, Ayşe Gül ve Yeşim Arat, 2007, **Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet,** (TÜBİTAK destekli araştırma); Kardam, filiz, vd, (t.y.) **The Dynamics of Honor Killings in Turkey: Prospect for Action,** UNDP ve UNFPA Yayını; Gencel Bek, Mine,(der) 2008, **Medyada Aile içi Şiddetin Temsili ve Üretim Pratikleri**, KSGM desteğinde yapılmış yayınlanmamış araştırma; Ertürk, Yakın, 2007, **Kadına Yönelik Şiddet, Nedenleri ve Sonuçları: Kültür ve Kadına Karşı Şiddet Arasındaki Kesişmeler**, BM Şiddet Özel Raportörlüğünce hazırlanmış Türkiye raporu, http://www.ihop.org.tr/dosya/YE/ye_raportr.doc

siyasete sadece devlet iktidarının kullanımının yarattığı siyaset alanından bakmaktan vazgeçmektir. Devlet odaklı iktidar çözümlemesinden gündelik yaşamda gömülü iktidar ilişkilerinin içindeki eril iktidar biçimlerini daha yakından anlamamız açısından feminist çalışmaların yaptığı katkı çok önemli olmuştur. Bu bakış açısından başlayan ve farklı eril iktidar ilişkilerini araştırmayı amaçlayan, özellikle aile, işyeri, eğlence ve medya temsilleri gibi yeni alanlara da yayılan toplumsal cinsiyet temelli iktidar ilişkilerini anlamaya odaklanan araştırmaların giderek açılım sağladığın görüyoruz. Bu bakış açısının yerleşik hale gelmesi ile araştırma konularının 'kadın sorunları'nı görünür kılma amacından bir toplumsal iktidar sistemi olarak işleyen 'cinsiyet rejimi'nin topyekûn işleyişini anlamaya doğru evrildiğini söylemek mümkündür. Bu dönüşümün gerçekleşmesinde Türkiye'nin yakın dönem tarihinde feminist siyasetin şekillendirdiği kadın örgütlerinin gündeme getirdiği siyasal eleştiri ve önerilerin belirleyici rolünü teslim etmek gerekir. Bu gelişim sayesinde feminist hareketinin Türkiye'nin önemli politik aktörleri arasında sayılmaya başlandığını de belirtmeyi unutmayalım.

KAYNAKLAR

Alkan, Ayten, 2005, **Yerel yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı**, Dipnot yayınları.

Akşit, Elif Ekin, 2005, **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi,** İletişim Yay. İstanbul.

Aktaş, Cihan, 2004, "Cemaatten Kamusal Alana İslamcı Kadınlar", içinde **İslamcılık: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, cilt 6, İletişim, ss.826-36.

Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006, **Feminizm ve Hukuk- Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Cilt 3,** Ankara Barosu Yayını.

Arat, Yeşim, 1998a, "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar" içinde, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**,(der.) S. Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----------, 1998b, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık", içinde **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, Tarih Vakfı Yayını.

Baykan Ayşegül ve Belma Ötüş-Baskett, (1999), **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, İletişim Yayınları.

Berktay, Fatmagül, 1992, Türkiye'de Kadın Araştırmaları 1980-1990, **Kadınların Belleği**, Metis Yayınları.

----------, 1998, Cumhuriyetin 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak, içinde, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yayını.

----------,2001, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm" içinde **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, cilt I,** İletişim Yayınları,

----------, 2002, "Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı" içinde **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık cilt 3,** İletişim Yayınları.

Bora, Aksu, 2005, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, iletişim Yayınları.

Bora, Aksu ve İlknur Üstün, 2005, **Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadınlar ve Erkekler**, TESEV Yayınları.

Bora, Aksu ve Asena Günal, (der.), (2002), **90'larda Türkiye'de Feminizm**, İletişim Yayınları.

Çağlayan, Handan, 2007, **Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt hareketinde kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu**, İletişim Yayınları.

Çaha, Ömer, 1996, **Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları.

Çakır, Serpil, 1994, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları.

----------l, 1998, Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan- Nezihe Muhittin, içinde **Osmanlı'dan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ss.272-87.

Demirdirek, Aynur, 1993, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikayesi**, İmge Yayınları.

Dinçkol, Bihterin V. (haz.), 2003, **İnsan Hakları, Hukuk ve Kadın,** İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Durakbaşa, Ayşe, 2000, **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları.

Durakbasa, Ayşe, 1998, Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler' içinde **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yayını.

Göztepe, Ece, 2006, Justitia'nın gözbağının arasından görülenler: Anayasal eşitlik ilkesinin devletin aktif yasama faaliyetleriyle hayata geçirilmesinin anlamı" içinde, **Feminizm ve Hukuk- Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Cilt 3,** Ankara Barosu Yayını.

Gümüşoğlu, Firdevs, 1998, Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Cinsiyet Rolleri (1928-1998), içinde **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru,** Tarih Vakfı Yayını.

Gürbilek, Nurdan, 2004, **Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe**, Metis Yayınları.

İlyasoğlu, Aynur, 1994, **Örtülü Kimlik,** Metis Yayınları.

İlyasoğlu, Aynur ve Necla Akgökçe, (der.), 2001, **Yerli Bir Feminizme Doğru**, Sel Yayıncılık.

Kalaycıoğlu, Sibel ve Helga Rittersberger-Kılıç, 2000, **Gündelikçi Kadınlar: Cömert Ablaların Sadık Hanımları**, Su Yayınları.

Kadıoğlu, Ayşe, 1998, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları" içinde **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı, Yayını.

----------, 1999, Türkiye'de Kadının İkincil Konumu: Asıl Suçlu İslam mı?" ve "Cumhuriyet Kadını: Vatandaş mı, birey mi?" içinde **Cumhuriyet İradesi Dmokrasi Muhasebesi**, Metis Yayınları.

Kandiyoti, Deniz, 1997, Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Üzerine Çalışmalarda Gözden Kaçırılan Yönler, içinde **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, Metis Yayınları.

Köker, Eser, vd, 2002, **Anneanne: Sırlarını Eskitmiş Aynalar**, Çiviyazıları.

Özyeğin, Gül, 2004, **Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri**, İletişim Yayınları.

Parla, Jale, 1990, **Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**, İletişim Yayınları.

Parla, Jale ve Sibel Irzık (der.), 2004, **Kadınlar Dile Düşünce,** İletişim Yayınları.

Saktanber, Ayşe, 2001, "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", içinde **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, cilt 2**, İletişim Yayınları.

Sancar, Serpil, 1998. **Siyasal Partiler ve Sendikalarda Kurumsal Gelenek ve Cinsiyetçi Zihniyet Örüntüleri"** (Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi/ KSGM için yapılmış araştırma)

, 2001, Türkler/Kürtler, Anneler ve Siyaset: Savaşta Çocuklarını Kaybetmiş Türk ve Kürt Anneler Üzerine Bir Yorum, **Toplum ve Bilim**, Güz, s.90; ss.22-41.

----------, 2003, "Üniversitede Feminizm? Bağlam, Gündem ve Olanaklar" **Toplum ve Bilim**, Güz, sayı.97.

----------, 2004, Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi, **Doğu Batı, Özel Sayı: İdeolojiler II**, no.29.

2005,**Türkiye'de Kadınların Hak Mücadelesini Belirleyen Bağlamlar,** http://www.stgm.org/docs/1194972787Kadin%20Hareketi-Serpil%20Sancar.doc

----------, 2008, "Siyasal Katılım", içinde **Türkiye'de Toplumsal cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri,** (M. Tan, Y. Ecevit ve S. Acuner ile birlikte) TÜSİAD ve KAGİDER Yayını, 2008, İstanbul. (TÜSİAD 2000 tarihli raporun güncellenmesi)

Selek, Pınar, vd., (der.) (2007), **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**, Amargi Yayıncılık.

Sirman, Nükhet 2000, "Gender Construction and Nationalist Discourse: Dethroning the Father in the Early Turkish Novel" İçinde **Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucasus and Turkey,** (der.) F. Acar, A. Güneş-Ayata, Brill Publications.

----------, 2002, Kadınların Milliyeti, **Milliyetçilik: : Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 4,** İletişim Yayınları.

Şerifsoy, Selda, 2000, "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950" içinde **Vatan, Millet, Kadınlar**, (der.) A. G. Altınay, İletişim Yayınları.

Tekeli Şirin, 1982, **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları.

(der.), 1990, **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İletişim Yayınları.

Toksöz, Gülay, 2004, Sayımız Çok az: Sendikalarda Kadınlar, içinde **Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet,** der. N. Balkan, S. Savran, Metis Yayınları, ss.234-53.

Toksöz, Gülay ve Seyhan Erdoğdu, 1998, **Sendikacı Kadın Kimliği**, İmge Yayınları.

Toska, Zehra, 1998. "Cumhuriyet'in Kadın Ideali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar." içinde **Bilanço'98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler,** Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.

Tuksal, Hidayet Şefkatli, 2001, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitabiyat Yayınları.

Yalçın-Heckmann, Lale ve Pauline van Gelder, 2000, "90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınların İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler" içinde **Vatan, Millet, Kadınlar,** (der.) A. G. Altınay, İletişim Yayınları.

Yazıcı, Serap, 2006, "Eşitlik ilkesinin değişen dinamiği ve kadın hakları" içinde, **Feminizm ve Hukuk- Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Cilt 3**, Ankara Barosu Yayını.

Wedel,Heidi, 2001, **Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı,** Metis Yayınları.

Zihnioğlu, Yaprak 2003, K0adınsız İnkilap, Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Türk Kadınlar Birliği, Metis Yayınları.

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

KİMLİKLER, TOPLUM VE İKTİDAR

Haldun GÜLALP*

Özet
Bu yazı, toplumsal kimlik oluşumuna sosyolojik bir yaklaşım önermekte ve buradan hareketle kimlik siyasetleri konusunda Türkiye'deki güncel tartışmalara değinerek, kimlik siyasetlerine karşı çıkan milliyetçilik ve sınıfsalcılık gibi modernist akımların da aslında birer kimlik siyaseti örneği olduklarını savunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kimlik Siyaseti; Milliyetçilik; Postmodernite; Demokrasi.

Identities, Society And Power
Abstract
Offering a sociological approach to the formation of identities, this paper examines current debates in Turkey and argues that the modernist opponents of identity politics, such as proponents of nationalism and the class perspective, are themselves implicated in the politics of identity.

Keywords: Identity Politics; Nationalism; Postmodernity; Democracy.

Giriş

Bu yazıda ilk olarak toplumsal kimliğin ne anlama geldiği, nasıl oluştuğu ve algılandığı ve iktidar ile ilişkisinin nasıl kurulduğu konularında bazı genel gözlemlerde bulunduktan sonra, bugün ülkemizde tanınma ve meşru sayılma talebinde bulunan çeşitli kültürel grupların, gerek kurulu düzen yanlıları gerekse Sol'daki bazı kesimler tarafından "kimlik siyaseti" yaptıkları gerekçesiyle eleştirilmelerinin anlamsızlığını açıklamaya çalışacağım. Anlamsızlık derken kastettiğim, kimlik siyasetlerinin eleştirilemez birşey olduğu değildir. Tam tersine, kimlik siyaseti yapanlara karşı çıkan sözkonusu kesimlerin eleştirilerinin aslında kendi alternatif kimlik siyasetlerini savunmaktan ibaret olduğu ve sonuç olarak kendi konumlarının da en az karşı çıktıkları kimlik siyasetleri kadar baskıcı, boğucu

* Prof.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Bu yazıyı yazmama önayak olan ve yorum ve önerileriyle gelişmesine katkıda bulunan Prof.Dr. Fatmagül Berktay'a teşekkür ederim.

ve tahammülsüz olduğu için itirazlarının anlamsız olduğudur. Bu yazıda, sosyolojik bir bakışla, kimliklerin akışkan, değişken, esnek ve karmaşık olduklarını, dolayısıyla grupların toplu olarak bir kimlik damgasıyla tanımlanmalarının bireylerin olası tercihlerini yok saydığını, yani kimlik siyaseti bir problem ise buna çözümün bireysel hakların tanınmasından geçtiğini savunacağım.

Toplumsal Kimlikler ve Azınlık Konumu

Bilindiği gibi, ülkemiz, cumhuriyet rejiminin ana ilkelerini ve biçimsel modelini Fransa'dan ödünç almıştır. Toplumsal ve siyasal gerçeklik ile örtüşmese de, kağıt üzerinde bu ilkelerin benimsendiğine inanılır. Örneğin, dinsel, kültürel, vb., kıstaslar açısından vatandaşlar arasında sistematik ayrımlar yapıldığı halde, resmî belgelerde toprağa bağlı (teritoryal) ve evrensel bir vatandaşlık modelinin benimsendiği öne sürülür. Devletin dini denetleyen organlara sahip olmasına rağmen, laiklik ilkesinin din ile devlet ayrımını güvence altına aldığı iddia edilir. Rousseau'cu "genel irade" kavramının demokratik bir cumhuriyetçiliği öngördüğü savına dayanarak, tekil ve sorgulanmaz bir ulusal çıkarın var olduğu kabul edilir ve bunun içeriği tepeden dayatılır.

Ülkemizin yine Fransa gibi evrensel vatandaşlığa dayalı türdeş bir toplum olduğu iddiası, bölünmez bütünlük kavramına, oradan da (eğer gerçekten türdeş olunsaydı, olmaması gereken bir şekilde) bu bütünlüğün her an bozulabileceği korkusuna yol açar. Bu her iki ülke de, kendi toplumlarında "azınlık"ların varlığını, hatta kendileri için bu kavramın geçerliliğini yadsırlar. Her iki ülke de Avrupa Konseyi üyesi olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf oldukları halde, "Ulusal Azınlıkların Korunması" hakkındaki Çerçeve Sözleşmeyi imzalamayı reddetmişlerdir.

Ülkemizde bu tartışmanın hangi biçimleri aldığı bilinmektedir. Türkiye'de tarihsel ve kültürel olarak yerleşmiş olan normatif (makbul) vatandaşlık kalıbına uymayan ve kendilerine özgü kimlik taleplerinde bulunan, yani kendi kimlikleriyle tanınmayı talep eden toplumsal kesimlere karşı ifade bulan tepkiler, bunların yabancı emperyalistler ve yerli işbirlikçiler tarafından desteklendikleri, bu destekçiler arasında liberallerin ve postmodernistlerin bulunduğu, bu çevrelerin gerçekte var olmayan azınlıkları yaratmaya çalıştıklarını öne sürmeye kadar varır.

Bu türden iddialara karşılık veren çeşitli yazarlar arasında en özlü sözü yine Baskın Oran'dan duyabiliriz: "Çoğunluktan farklı olan ve bu farklılığı korumak isteyen dominant-olmayan kişi azınlık mensubudur ve bir ülkede varsa vardır, yoksa yoktur. Azınlık ayrıca yaratılmaz."[1] Ancak, Baskın Oran'ın bu yanıtı sadece kısmen doğrudur; dolayısıyla, kısmen de yanlıştır. Çünkü, sözgelimi, bir toplum veya topluluk içerisinde sayıca azınlık olmak ile kültürel algı ve muamele açısından azınlık olmak arasında önemli bir fark vardır. Aynı şekilde, bu ikinci durum ile resmen (yani iktidar tarafından) tanınmış ve siyasal haklarla (veya haksızlıklarla) donanmış bir grup olarak azınlık olmak arasında da önemli farklar vardır.

Herhangi bir topluluğu kadın-erkek, uzun boylu-kısa boylu, esmer-sarışın, vs. biçiminde gruplara bölebilirsiniz. Bu bölünme kıstaslarının bir kısmı o

[1] Baskın Oran, "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu'nun Bütün Öyküsü," *Birikim*, No.188, Aralık 2004, s.23.

topluluğun kültürel algısında önem taşıyabilir; bir kısmı ise hiç taşımayabilir, belki varlığı bile farkedilmeyebilir. Aynı şekilde, kültürel algı açısından önem taşıyan bazı farklar, hukukî açıdan bir önem taşımayabilir. Örneğin, kadın-erkek ayrımı bir toplumun kültürel algısında önemli bir yer tutuyor, ama yasal olarak bir fark ifade etmiyor olabilir. Buna karşılık, diyelim ki, yün hırka giyenle giymeyen arasında kültürel algı düzeyinde de yasal düzeyde de hiçbir fark olmadığı ve herhangi bir topluluk içinde onları birbirlerinden ayırt etmek aklımızın ucundan bile geçmeyeceği halde, başörtüsü giyenlerle giymeyenler arasında bir uçurum olabilir. Üstelik bu uçurum, yasal düzenlemelere yansımış ve bir ölçüde de onlar tarafından yaratılmış olabilir. O halde, siyasal müdahale sonucu hukukî bir kategori tanımlayarak o tanıma uyanlara ayrıcalık veya ayrımcılık uygulamak yoluyla "azınlık" yaratmak tabii ki mümkündür.

Böyle bir durumun önemli sonuçları olabilir. Böyle bir gruba tanım gereği (yani kendi bireysel seçimlerine dayanmayan bir şekilde) ait sayılanlar, eğer sözkonusu grup toplu halde ayrımcılığa uğruyorsa, onlar da (kendi bireysel özellikleri ne olursa olsun) grubun tamamı ile birlikte mağduriyet yaşayacaklardır. Eğer sözkonusu grup bazı ayrıcalıklara mazhar oluyorsa, o zaman onlar da ayrıcalık yaşayacak, dolayısıyla o grup dışında kalanlar mağdur veya dolaylı olarak haksızlığa uğramış olacaklardır. Böyle bir durumda ise, insanlar o ayrıcalıklardan yararlanmak veya mağduriyetlerini önlemek için, belki de kimliklerini saklamaya veya çarpıtmaya çalışacaklar; bunu becerenler belki eziklik içinde veya belki ahlaksızlık duygularıyla kendilerini kurtarmış olacak, beceremeyenler ise çaresiz bir şekilde haksızlıklara maruz kalarak yaşamlarını sürdüreceklerdir.

Bu genel tespitleri basit ve hipotetik bir örnekle daha somutlaştırabiliriz. Herhangi bir toplantı anında etrafınıza baktığınızda göreceksiniz ki gözlük kullananlar sayıca azınlıktadır. Bir an için varsayalım ki iyi niyetli ama yanlış bir düşünceyle, o topluluk üzerinde yetki sahibi olan bir siyasî irade, gözlerinin pek iyi görmediği gerekçesiyle gözlük takanların ön sıralarda, diğerlerinin ise arka sıralarda oturmasına hükmetti. Bir süre sonra, arka sıralarda oturma zorunda kalmak yerine ön sıralara geçmek isteyen kişilerin, gerçekte ihtiyaçları olmadığı halde, belki de düz cam taşıyan sahte gözlükler takmaya başlamaları şaşırtıcı olmayacaktır. Bu konuya önem veren siyasî irade, bir sonraki aşamada, belki bir gözlük polisi oluşturacak ve kimin gerçek kimin sahte gözlük taktığını denetlemeye başlayacaktır.

Bunun tersi durumu da düşünebiliriz. Aynı siyasî iradenin, yine yanlış ama farklı bir düşünceyle, gözlük takanların teknolojik bir desteğe sahip oldukları (iki değil, "dört gözlü" oldukları) gerekçesiyle arka sıralarda oturmalarının, gözlük kullanmayanların ise ön sıralara geçmelerinin doğru olacağına hükmettiğini varsayalım. Bu kez gözlük takanlara karşı bir ayrımcılık uygulanıyor olacak, belki, göz bozukluğu nedeniyle çaresiz gözlük kullanmak zorunda kalanların bazıları, bu ayrımcılıktan kurtulmak için, iyi görememelerine rağmen, gözlük kullanmak zorunda olduklarını saklamak yoluna gideceklerdir.

İnsanların ayrımcılığa uğradıkları için gözlüklerini takmak veya çıkarmak zorunda olmalarına ilişkin bu hipotetik örnekten hareketle ülkemizdeki bir diğer tartışmaya da atıfla şunu söyleyebiliriz: Eşitlik olsun da gözlük takanlar takmayanlar üzerinde baskı kurmasın diye herkes gözlüklerini çıkartsın veya tersi bir gerekçeyle herkes gözlük taksın türünden bir kural koymanın hiçbir anlamı olamaz. Türdeşliği zorlayan bir eşitlik anlayışı çözüm yaratmaz, tersine, verili problemi derinleştirir.

Oysa, biliyoruz ki gözlük takmak, esasen görüş yeteneğindeki eşitsizlikleri gideren bir düzenlemedir. Dolayısıyla isteyen istediği gibi gözlük takma hakkına sahip olduğu takdirde, problem ortadan kalkacak, görme yeteneğine bağlı olarak ön sıralarda veya arka sıralarda oturma konusu da bu çözümle gündemden kalkacaktır.

Buradan çıkan önemli bir sonuç şöyle ifade edilebilir: Toplumsal grupların toplu olarak maruz kaldığı eşitsizlik ve haksızlıkların çözümü, "azınlık/çoğunluk" gibi kategoriler yaratarak ve bu kategoriler içindeki bireyler için toplu olarak geçerli olan "grup hakları" oluşturmaktan değil, bireylere birey olarak eşit haklar tanımaktan geçer. Bireyler toplu taleplerde bulunacaklarsa, bu ancak bireylerin kendi tercihleriyle bir araya gelmeleri yoluyla oluşabilir. Onlar, ihtiyaç ve taleplerini en iyi kendileri bilirler. Eğer bu talepler başkalarının pahasına olacaksa, demokratik müzakere yoluyla bu değerlendirilir ve uygun çözümler bulunmaya çalışılır. Toplumsal kimlikler tepeden inme oluşturulduğu ve o kimlik grubuna uygun görülen haklar gruba toplu olarak verildiği takdirde, bireyin elini kolunu bağlayabilir. Bu kez, o kimlik grubuna ait olan bir kimse onun dışına istese de çıkamayabilir. Örneğin, Türkiye'deki dinî azınlık grupların dinî kimlik bazında tanınmaları, yaşamlarının kendi cemaatlerinin dinî hiyerarşisi tarafından düzenlenmesine neden olmaktadır. Yine, örneğin, düşününüz ki ülkemizde Kürtçe eğitim başlayacak olsa, kuvvetle muhtemeldir ki bu dilde eğitim hakkından sadece Kürt olanlar yararlanacak, başkaları yararlanamayacaktır.

Oysa, toplumsal kimlik gruplarını siyasal sistem içinde sabitlemek ve dondurmak yerine, çeşitlilik bireysel haklar yoluyla tanınırsa, bireyler değişen toplumsal ihtiyaçları ve/veya kendilerine atfettikleri kimlikler temelinde ittifaklar ve birlikler kurmakta serbest olurlar. Daha genel bir düzenlemeyle, kültürel çeşitlilik bireysel haklar çerçevesinde tanınırsa, o haklardan yararlanıp yararlanmamak bireylerin arzusuna bağlı olur ve bireyler toplumun genelinden ya da siyasal sürece katılımdan dışlanma korkusu olmaksızın bu hakları kullanabilirler. Ayrıca, sahip olduklarına inandıkları ve toplumsal açıdan önem taşıyan çok sayıdaki niteliklerin (yani dil, din, etnisite, cinsiyet, yaş, sınıfsal konum, ekonomik durum, eğitim durumu, vb. kimlik ögelerinin) bileşkesini gözönünde bulundurarak kendi belirledikleri öncelikler sırasına göre kimlerle birlik olmak istediklerine kendileri karar verebilirler.

Burada son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, kimliği nedeniyle ayrımcılığa uğradığı için eşitlik istemek, kimliğinin tanınması talebinde bulunmak ya da daha genel olarak kimlik üzerinden siyaset yapmak sadece toplumsal olarak azınlık olanlara özgü, sadece onlarla sınırlı birşey değildir. Esasen "azınlık" kavramı, sayısal durumdan daha geniş bir kapsama, yani kurulu düzen içinde bir mağduriyet konumuna işaret etmek için de kullanılabilir. Örneğin, herhangi bir toplumda kadınlar genellikle sayıca çoğunlukta olmakla birlikte, toplumsal kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa tâbi tutulurlar. Burada kadınların "azınlık" durumu neden değil, bir sonuç olarak ortaya çıkar. Yani, toplumun genelinde sayıca çoğunlukta olan kadınlar, ayrımcılık nedeniyle, güç ve iktidar mevkilerinde sayıca azınlığa düşerler. Dolayısıyla, azınlık diye ifade edilen konumu daha genel bir belirlemeyle "madun" *(subaltern)* diye de adlandırabiliriz.

Kimlik Siyaseti, Postmodernite ve Sol

Türkiye'de "kimlik siyaseti" kavramı, son zamanlarda yaygın bir şekilde, ama olumsuz bir içerikle, yani eleştiri amacıyla kullanılır olmuştur. Sol'un devletçi ve milliyetçi (ulusalcı) kesimi, genellikle kimlik siyasetlerine mesafeli durarak, bunu yapanları liberal veya küreselleşmeci olarak nitelendirir ve yeniden sınıf siyasetine dönülmesini talep eder. Aynı Sol, küreselleşmeye de karşı çıkarak, hatta küreselleşmenin olgusal olarak da var olmadığını iddia ederek, ulus-devletin önemine vurgu yapar. Sonuç olarak, kimlik siyasetinin bizi ulusal ve sınıfsal perspektiften uzaklaştırdığını öne sürer.

Örneğin, Bağımsız Sosyal Bilimciler, Türkiye'de " sınıf temelli siyasetin 1980 sonrasında yerini giderek *kimlik temelli* siyasetlere..." bırakmış olması ve "demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi, sol siyasetler açısından, çalışanların haklarının savunulması bağlamında yaşamsal önemi haiz olan kavramlar büyük ölçüde içleri boşaltılarak, kimlik temelli siyasetlerin amaçları doğrultusunda kullanılmaya..." başlamış olmasından yakınmaktadırlar.[2]

Bu görüşler son dönemlerde TSK'dan kamuoyuna yapılan açıklamalarda da yankı bulmaktadır. Örneğin 28 Ağustos 2008 tarihli gazetelerde yer alan habere göre, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Işık Koşaner, görevi devraldığı törende yaptığı konuşmada şu çarpıcı sözlere yer verdi: " etnik kimlikçilik, cemaatçilik, kültürel farklılık gibi alt kimlikleri ön plana çıkaran girişimlerle ulus devlet yapısı dağıtılmaya çalışılmaktadır. Küresel güçler tarafından kurgulanan ve ülke içi medya, bazı akademik ve sermaye çevreleri ile sivil toplum örgütleri içine yuvalanan postmodern bir tabakanın oluşturduğu propaganda ve etki ağı; ulusal birlik, ulusal değerler ve güvenlik parametrelerinin zayıflatılması ve çözülmesi yönündeki gayretlerini sürdürmektedirler..." Buna göre, kimlik siyasetine bulaşanlar, ulus-devleti zayıflatmak ve bölmek isteyen bir "postmodern tabakadır." Bu değerlendirmeler sonucunda birçok gazetecinin "yeni iç düşman postmodernistler mi?" diye sormak zorunda kaldığı da bilinmektedir.

Aynı eleştiri kervanına son günlerde Başbakan Tayyip Erdoğan'ın da katıldığı görülmektedir. Örneğin, 8 Kasım 2008 tarihli gazetelere göre, "Demokratik Toplum Partisi'ni (DTP) kimlik siyaseti yapmakla suçlayan Erdoğan, 'Oradaki vatandaşlarımı kimlik siyaseti yapmak suretiyle istismar edenlere sesleniyorum; bu istismarı bırakın...' ifadelerini kullandı."

Ancak, kimlik siyasetlerine yönelik bu eleştirel değerlendirmelerde ciddi sorunlar vardır. Yukarıda aktarılan görüşlerin en sonuncusundan başlarsak, Başbakan'ın kimlik siyasetini "istismar" olarak nitelemesi, herşeyden önce kendi içinde problemlidir; çünkü Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kendisi de köken itibariyle İslamcı ya da (daha yumuşak biçimiyle) İslamî duyarlılığı olan kesimlerin tanınma taleplerini ifade eden bir siyasetten gelmektedir. Partiyi iktidara getiren Kasım 2002 seçimlerinden hemen sonra kaleme aldığı "Kimlik Siyaseti" başlıklı yazısında, parti teorisyeni Yalçın Akdoğan şunları söylemektedir: " kesin olan bir husus var ki, o da AK Parti'nin kimlik siyaseti güden bir çizgiden gelmesidir."[3]

---

[2] Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, İstanbul: Yordam Yayınları, 2008, s.23.

[3] Yalçın Akdoğan, "Kimlik Siyaseti," *Zaman*, 5 Kasım 2002.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda belli bir dönemden sonra nasıl ve neden bir dönüşüm geçirdiği sorusu konumuz dışında olduğu için, bu durumu sadece not etmekle yetinebiliriz. Kimlik siyasetinin demokratik gelişime katkısı olup olmadığı konusu ise ilgi alanımız içinde olup aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

İkinci olarak, Genelkurmay sözcüleri ile devletçi ve ulusalcı Sol'un düşünürleri de yanılmaktadırlar; çünkü gerek ulus-devletin meşruiyet ideolojisi olan milliyetçilik (ulusalcılık), gerekse sınıf siyaseti, sonuç itibariyle, birer kimlik siyasetidir.

Milliyetçiliğin bir kimlik siyaseti olduğu herhalde fazla açıklama gerektirmeyecek bir konudur. Milliyetçilik, emperyalizm veya kolonyalizm yoluyla ezilen veya sömürülen bir topluluğun kendi ulus-devletini kurararak bağımsız bir kimlik oluşturması ve bunu kabul ettirmesi, resmen tanınmasını sağlaması anlamına gelir. Aynı şekilde, milliyetçilik, "ulus" olarak tanımlanan topluluk içindeki bölünmeleri yok (veya ikincil önemde) sayan, o topluluk için (dil, din, ortak tarih ve "ülkü" gibi) bir veya birkaç kıstas çerçevesinde türdeşlik öngören, bireyleri ulus-altı ve ulus-üstü cemaatlerden koparıp siyasal ve hukukî açıdan merkezî devlete bağlayan, yani, normatif olarak, bireyi diğer kimliklerinden arındırıp ortak ulus kimliğinde buluşturmayı amaçlayan bir ideolojidir. Milliyetçilik, modern dönemin *hegemonik* (yani, pek sorgulanmayan, doğal kabul edilen) kimlik siyasetidir.

Milliyetçiliğin çeşitli kimlik siyasetlerinden sadece birisi olduğunun, ancak son dönemlerde rakip kimlik siyasetleri ortaya çıkınca farkedilmeye başlandığı söylenebilir. Oysa, açıklamaya bile gerek yoktur ki, ulus-devlet düzeninin egemen olduğu siyasal yapıda, vatandaşların sorgusuz sualsiz ulusal kimliklerine sadakat göstermeleri, onun için gerekirse ölüp öldürmeleri, ama yine benzer şekilde, daha barışçıl amaçlarla ülke sınırları dışına çıktıkları zaman da ulusal kimliklerini gösteren pasaport taşımaları beklenir. Yirminci yüzyılın sonlarından başlayarak ulus-devlet sınırlarının gevşemesi, çoklu ulusal aidiyetlerin yaygınlaşması, ulus-üstü siyasal birliklerin olağanlaşması gibi eğilimler nedeniyle darbeler alan milliyetçilik, çeşitli alternatif kimlik siyasetlerinin eskisinden daha güçlü bir rekabetiyle karşılaşmaya başlamıştır.

Egemen olduğu modern dönem içerisinde de, milliyetçilik bir kimlik siyaseti olarak rakipsiz değildi. Modernite öncesi topluluk bağlarının kırılması sonucunda oluşan kimliklerin biri ulus ise, diğeri sınıf idi. Sınıf temelli siyasetin de bir kimlik siyaseti olduğunu görmek için, Marksist kuramı iyi bilmese bile Sol jargona aşina olan herkesin hemen tanıyacağı, "kendi içinde sınıf" ile "kendi için sınıf" ayrımını anımsamak yeterli olacaktır. Sınıf odaklı siyasal hareketin bilinç kazandırma eylemi sonucunda, işçi sınıfı mensuplarının, kendi objektif konumlarını subjektif olarak anlayacakları ve buna uygun siyaset yapacaklarına inanılır. Bu düşünceye göre, sınıfsal bilince kavuşamayan işçiler, "yanlış bilinç" taşıdıkları için, kendi sınıfsal çıkarlarına hizmet etmeyen siyasal akımlara kapılırlar. İşçilerin "devrimci" harekete katılmaları için, sınıfsal kimliklerinin farkında olmaları gerekir. Bunun yolu, işçilere, objektif olarak sahip oldukları sınıf kimliğini subjektif olarak vermektir. Özetle, sınıf temelli hareket, bir kimlik siyasetidir. Milliyetçi hareketin ulus için yaptığı gibi, sınıf temelli hareket de sınıf dışındaki toplumsal kimlikleri ve bölünmeleri yok (veya ikincil önemde) sayar.

Oysa bireylerin yaşamında belli bir kimliğin diğerlerinden daha önemli, daha belirleyici, daha merkezî olduğunu (ya da ideologların iddia ettiği gibi, olması

gerektiğini!) genel geçer bir kural olarak söyleyemeyiz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, her bireyin çok yönlü kimlik özellikleri vardır. Aynı kişi hem işçi veya işveren (veya köylü), hem kadın veya erkek (veya transseksüel), hem Alevi veya Sünni (veya Süryani, vb.), hem Kürt veya Türk (veya Boşnak, Çerkes, vb.), hem kısa boylu veya uzun boylu (veya solak, vb.) olabilir. Bilimsel olarak, bu kişinin yaşam deneyiminde, değinilen çeşitli kimlik boyutları arasından belli bir tanesinin en belirleyici ve o kişi için en önemlisi olduğunu *a priori* varsayamayız. Sözkonusu kişi için geçerli durumun ne olduğunu ancak gözlem yoluyla saptayabiliriz.

Eğer gözlemimiz kuramımızı desteklemezse, sözgelimi, bu kişi için işçi kimliğinin değil de kadın kimliğinin veya Alevi kimliğinin yaşam koşullarını oluşturmada en önemli unsur olduğu ortaya çıkarsa (ve hattâ diyelim ki kadın olarak ezilmekten, işçi olarak geçimini sağlamak sayesinde kurtulabilmişse), birçok sınıf siyaseti ideologunun (ve de kuramcısının) yaptığı gibi, bu durumun o kişinin "yanlış bilincinden" kaynaklandığını söyleyemeyiz. Bu durumda, öncelikle kuramımızı gözden geçirmemiz ya da, en azından, hangi koşulların kuramımız açısından bu beklenmedik duruma yol açtığını incelememiz gerekir. Geçerli olmadığını gördüğümüz halde, hâlâ kuramımıza sımsıkı bağlı kalıp, gerçek hayatı ve insanları bizim kuramımıza uymadıkları için eleştirmek, örneğin onlara yanlış bilinç atfetmek, dünyayı anlama ve anlamlandırmamıza hiçbir katkıda bulunmaz.

Aynen bireyler için olduğu gibi, toplumların tarihinde de belli bir kimlik grubunun en merkezî, en belirleyici, en önemli toplumsal kesim olduğunu söyleyemeyiz. Toplumlar siyasal açıdan çok farklı şekillerde bölünebilirler. Ancak, her bölünmenin eninde sonunda ana bir fay hattının türevleri olduğunu bilimsel olarak söyleyemeyiz. Yine kadın-erkek bölünmesini veya dine dayalı bölünmeyi örnek alırsak, bu bölünmenin ve bundan kaynaklanan olası çatışma ve mücadelenin, aslında sınıf çatışmasının türevi olduğunu, sınıf çatışması son bulduğunda (sınıflar yok olduğunda) bunun da son bulacağını söyleyemeyiz. (Bir dönem bu düşünceye samimiyetle inananlar vardı; hâlâ da var olduğundan korkarım). Aynı mantık diğer toplumsal bölünmeler için de geçerlidir.

Buna karşılık, toplumbilimsel yöntemle şu soruya anlamlı cevaplar arayabiliriz: Acaba nedendir ki belli bir toplumun belli bir döneminde tarihin itici gücü veya şekillendirici unsuru sınıfsal bölünmeler olmuştur da, aynı toplumun farklı bir döneminde veya başka bir toplumda sınıfsal değil de etnik bölünme ve çatışmalar daha önemli ve belirleyici olmuştur? Bu tür bir sorgulama yönteminde, milliyetçiliğin ve sınıfsalcılığın bilim ile ideolojiyi birbirine karıştıran ve toplumsal tarihleri hazır bir kalıba sokmaya çalışan analizleri yerine, her toplumun kendi tarihi içerisinde yer alabilecek farklı bölünme ve çatışma unsurlarını yine somut tarihsel koşullar çerçevesinde anlama çabası vardır. Bu yöntemle baktığımızda, belli tarihsel koşullarda belli bir kimlik grubunun, başka tarihsel koşullarda ise başka bir kimlik grubunun ön plana çıktığını görebiliriz.

Bu son noktayı açıklamaya yine Yalçın Akdoğan'ın yukarıda alıntıladığımız yazısından hareketle başlayabiliriz. AKP'nin kimlik siyaseti çizgisinden geldiğini anlatan Akdoğan, yazısının devamında şu tespitlere yer vermektedir: "Kimlik siyaseti ne anlam ifade ediyor? Son dönemde sosyo-ekonomik belirleyicilerin yerini sosyo-kültürel belirleyicilere bırakmasıyla birlikte kimlik ve aidiyet kaynaklı talepler artmaktadır. İnsanlar sahip oldukları sosyal veya kültürel kimlikleri ön plana çıkarmakta; etnik özellikler gibi doğal kimlikleriyle din, mezhep,

ideoloji gibi iradi kimliklerini daha bir önemsemektedir. Doğal olarak bu kimlik talepleri siyasete de yansımakta, kimliksel talepler ve söylemler siyasal zeminde varlık alanı aramaktadır."[4] Akdoğan, kimlik ve aidiyet kaynaklı taleplerin artışını son zamanlarda "sosyo-ekonomik belirleyicilerin yerini sosyo-kültürel belirleyicilere" bırakmasıyla açıklamaktadır, ama bu durumun nedenlerini açıklamamaktadır.

Ben bu durumu *Kimlikler Siyaseti* (2003) başlıklı kitabımda küreselleşme ve postmodernleşmeye bağlamıştım.[5] Özetle, küreselleşme nedeniyle ulus-devletlerin özellikle sosyal refah alanında politika oluşturma gücünün zayıflayıp dönüştüğünü ve bu durum karşısında kültürel taleplerde ifade bulan alternatif dayanışma toplulukları yaratma girişimlerinin ulus ve sınıf gibi yerleşik kimliklere meydan okuduğunu savunmuştum. Bu noktayı daha iyi anlayabilmek için, ilk olarak, sosyal refah devleti uygulamalarının sınıf kimliğini ulus kimliği içinde nasıl erittiğini görmek gerekir.[6]

Modern dönemi niteleyen kapitalizm ile ulus-devlet modelinin egemenliklerini kurdukları on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, birbirleriyle rekabet içinde olan iki ana toplumsal kimliğin ulus ve sınıf olduğunu belirtmiştik. Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren ulus-devletler, kapitalist ekonominin temel ilkelerini çiğnemeden, serbest piyasanın işleyişini düzenlemeye ve emekçi sınıfların ekonomik ve sosyal refah taleplerine cevap vermeye başladılar. Merkezî bir devlet vasıtasıyla siyasal bir topluluğa ait olan bireyler, vatandaşlık konumu edinmiş, yani ulusal bir kimlik ve buna bağlı haklar elde etmiş oluyorlardı. Böylece milliyetçilik, bir kimlik tanımlamak yanısıra, katılımcı bir halk egemenliğini hedefleyen bir kitle hareketini de ifade etmeye başladı.

İşçi sınıflarının siyasal ve ekonomik katılım hakları için verdikleri mücadeleler, merkez ülkelerde "refah devleti", bazı yarı-periferi ülkelerde planlı "sosyalizm" periferi ülkelerinin çoğunda da "kalkınmacı devlet" uygulamalarına yol açtı. Bütün bu müdahaleci modellerde, devlet halk kitlelerinin fakirlik ve işsizlik gibi ekonomik sorunlarına ulusal birlik ideolojisi çerçevesinde sahip çıkma sözünü veriyordu. Hepsinin ortak hedefi, ulusal kalkınmanın sürdürülmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi idi. İster sosyal-demokrat bir uzlaşmaya isterse kitlelerle hakim sınıflar arasında devletçi-korporatist bir işbirliğine dayansın, bütün örneklerde halka verilen refah artırıcı haklar milliyetçilik ve vatandaşlık kavramlarıyla meşrulaştırmaktaydı. Kitleler kendilerine vatandaş olarak bir takım haklar ve yetkiler tanıyan ulus-devletleriyle özdeşleşmeye başladılar. Emekçi sınıfların mücadelesi sonucunda sosyal refah devletinin yaratılması, onları milliyetçilik saflarına kattı. Milliyetçilik, modern çağın egemen dayanışma ideolojisi oldu.

Dolayısıyla, yirminci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, başlangıçta sosyalizm adına yürütülen işçi sınıfı mücadeleleri refah devletinin kurulması ile bir ölçüde başarıya ulaşmış, ama yine bu yolla milliyetçilik içinde eritilmişti. Ulus-devletler, geniş kesimlere refah hak ve güvenceleri vererek "ulusal ekonomiler" inşa

---

[4] Ibid.

[5] Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

[6] Bu konudaki daha etraflı değerlendirmem için, yukarıda değinilen kitabıma ek olarak, bkz. Haldun Gülalp, "Demokratik Vatandaşlık Kavramının Dönüşümü," *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof.Dr. Kemali Saybaşılı'ya Armağan*, der., Burak Ülınan ve İsmet Akça, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, içinde.

etmeye, böylece ulusal birliği ekonomik çıkar birliği olarak meşrulaştırmaya çalışıyorlardı. Bu meşrulaştırma tuttuğu ölçüde, sıradan yurttaş, kendisini kolladığını varsaydığı devlete olan sadakatini sürdürecekti. Fakat, 1980'lerde başlayan küreselleşme eğilimleri, devlet tarafından düzenlenen siyasal ekonomi modellerini geri plana itti ve devlet merkezli ulusal cemaatlerin zayıflamasına katkıda bulundu.

Birbirlerine rakip ama yine de içiçe geçmiş olan ulus ve sınıf kimliklerinin paralel olarak gerilemeleri (hatta kimine göre çöküşleri), moderniteden postmoderniteye geçişin önemli göstergeleri arasında sayılır. Bu durumun küreselleşme ile bağlantılı olduğu açıktır. Yirminci yüzyılın başlarında ulusal ekonomilerini düzenleyerek vatandaşlarının refahını gözetmeye koyulan ulus-devletler, aynı yüzyılın sonlarında, artık kendi başlarına tam istihdam sağlayamıyor, ekonomik büyümeyi sürdüremiyor ve reformcu refah politikalarını koruyamıyorlardı. Küreselleşme eğilimleri, devlet ile emekçi sınıflar arasındaki popülist uzlaşmayı zayıflattı. Sınıf ve ulus dışında farklı kimlik iddiaları etrafında oluşan alternatif cemaatlerin oluşmasına yol açtı. Kültürel kimlik meselelerine atıfta bulunan "yeni toplumsal hareketler"in ortaya çıkmasına uygun bir ortam belirdi.

İşte bu durum, postmodernitenin en temel özelliklerinden biri olarak bilinir. Postmodernite, ekonomik ve toplumsal yapılar temelinde değil, kültür ve siyaset temelinde tanımlanır. Dolayısıyla postmodern dönem, modern dönemden farklı bir toplumsal yapı anlamında değil de postmodernist kültürün popülaritesi temelinde, yani kapitalizmin değil de modernizmin sorgulandığı çağ olarak anlaşılmalıdır. Modernizmin ortaya attığı kimlikler ve kültürler yerine "sahicilik" ve "çeşitlilik" adına geleneksel diye bilinen kültürel kaynakların yeniden harekete geçirildiği dönem, postmodern dönem olarak adlandırılabilir.

Özetle, yirminci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan küreselleşme bağlamında, ulus-devletin ve sınıf siyasetinin zayıflaması ve gerilemesi karşısında, yeni muhalefet biçimleri oluşmaya başladı; sınıf ve ulus kimlikleri yerine görünürde modernite öncesi ama aslında tamamen modernite koşulları altında oluşan yeni kimlik grupları belirmeye ve toplumsal muhalefeti sürüklemeye başladı. Bunlar arasında etnik ve dinsel kimliğe dayalı gruplar da yerini aldı.

Bu değerlendirmeler doğru ise, bunlardan öncelikle şu iki sonucu çıkartabiliriz: Birincisi, küreselleşme ve postmodernite ile bu kimlik siyasetleri arasında bağlar tabii ki vardır, ama Baskın Oran'ın hatırlattığı gibi, bunlar "yok ol" deyince yok olmazlar. İkincisi, postmodernite denen durum, yukarıda tanımlanan toplumsal dönüşümlerin ve kültürel taleplerin varlığını ifade eder; ancak, bu taleplerin postmodernizmden ya da postmodern bir toplumsal kesim veya "tabaka"dan kaynaklandığını söyleyemeyiz.

Sonuç olarak, ulus ve sınıf da birer toplumsal kimlik oluşturduklarına göre, ulusal ve sınıfsal siyasetler de kimlik siyasetleridir. Her ikisinde de bu kimliklerin tanınması, bireylerin bu kimlikler etrafında bütünleşmesi ve böylece oluşan toplulukların ekonomik, siyasal ve kültürel taleplerinin karşılanmasının sağlanmasına yönelik siyaset yapılır. Bu açıdan, postmodern dönemde ortaya çıkan alternatif kimlik siyasetlerinden farksızdırlar. Her ne kadar postmodernizmin popülaritesinin son bulduğunu, yani artık postmodern dönemin de geride kaldığını söylemek mümkünse de, postmodernizmin modernizme yönettiği eleştiriler arasında bazı önemli noktaların, örneğin asimilasyonun bir erdem olarak kabul edilemeyeceği gibi görüşlerin, değerli birer miras olarak kaldığını söyleyebiliriz.

Sonuç: Kimlik Siyaseti Demokratik midir?

Son olarak bu soruya yanıt vermeye çalışabiliriz. Kimlik siyasetleri, muhalefet hareketleri olduklarında, toplumsal gruplar arasında sistematik eşitsizlikler yaratan yapısal koşulları tanımlamakta yararlı olabilirler ve olmuşlardır da; ancak, üzerine demokratik bir yönetim biçimi inşa edilebilecek bir zemin oluşturamazlar. Bir kimlik hareketi başarılı bir biçimde iktidarı ele geçirdiğinde, örneğin dinci bir yönetim sözkonusu olduğunda, sonucun kaçınılmaz olarak dışlayıcı ve demokrasi-dışı bir rejim olacağı açıktır. Ancak, milliyetçi rejimler ve ideolojiler de, sınıfsalcı rejimler ve ideolojiler de, bu eğilime uygun özellikler taşırlar. Tarihsel örneklerde de bu açıkça görülebilir.

Demokrasi, bir topluluğun üyeleri arasında, müzakere yoluyla ve topluluğun kendi içindeki çeşitlilik gözardı edilmeden, iktidarın paylaşılması olarak anlaşılmalıdır. İlke olarak, kimlik siyasetleri muhalefette iken ilerici, yani ezilmeyi veya dışlanmayı tespit eden ve buna karşı koyan hareketler olsalar da, iktidara geldiklerinde veya hattâ iktidarı amaçladıklarında ise (aslında, işlevleri muhalefet yapmakla sınırlı kalsa bile, temsil ettiklerini iddia ettikleri toplumsal grubu tek vücut olarak tahayyül ettikleri takdirde) bu kez kendilerinin homojenleştirici ve dışlayıcı olduklarını, çeşitliliğe ve bireysel özgürlüğe tahammülsüz olduklarını gözleyebiliriz. Buna güncel bir örnek olarak, Demokratik Toplum Partisi Eş Başkanı Emine Ayna'nın 2 Aralık 2008 tarihli gazetelerde yer alan ve AKP'den aday olan Kürtlerin gerçek Kürt olmadığını ifade eden sözleri gösterilebilir. Nasıl ki Necmettin Erbakan'a göre Refah Partisi'ni desteklemeyenler Müslüman değil de "patates" dininden idi ve nasıl ki Türk milliyetçiliği eksenli kimlik siyasetine uygun davranmadığı saptanan vatandaşlar "sözde vatandaş" olarak anılmaktadır, aynı şekilde bu kez "gerçek" Kürtleri temsil ettiğini iddia eden DTP'nin kimlik siyasetine uymayanlar da Kürt olmamakla suçlanmaktadır. Dikkat edileceği gibi, bu söylemlerde Türk, Kürt veya Müslüman olmamak bir "kabahat" olarak algılanmaktadır.

Çeşitliliğe olanak tanıyan ve buna hoşgörü göstererek eşitliğe kapı açan yaklaşımı kavramlaştırmak için, yukarıda verilen gözlük örneğini hatırda tutmak yeterli olacaktır. İsteyen ve ihtiyacı olanın serbestçe gözlük takması, gözlük takanlarla takmayanların birlikte ve eşitlik içinde kaynaşarak oturmalarına olanak verecektir. Oysa, insanları kimlik gruplarına ayırmak ve siyasal ve sosyal hakları bireylere göre değil de topluluklara göre vermek, bir ölçüde rastgele veya keyfi bir şekilde tanımlanmış olan topluluk kimliklerinin pekiştirilmesine neden olur. Bu da, kişilerin bağımsız bireyler olarak sahip olacakları hakları grubun insafına bırakmakla kalmaz, o hakların baskı altına alınmasına da yol açabilir. Kültürel çeşitlilik bireysel haklar biçiminde oluşturulursa, bu hakları kullanıp kullanmamak bireylere bağlı olacaktır; onlar da bu hakları toplumun genelinden veya siyasal sürece katılım olanağından dışlanma korkusu olmadan kullanabileceklerdir.

KAYNAKLAR

Akdoğan, Yalçın, "Kimlik Siyaseti," *Zaman*, 5 Kasım 2002.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, İstanbul: Yordam Yayınları, 2008.

Gülalp, Haldun, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003,

Gülalp, Haldun, "Demokratik Vatandaşlık Kavramının Dönüşümü," *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof.Dr. Kemali Saybaşılı'ya Armağan*, der., Burak Ülman ve İsmet Akça, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, içinde.

Oran, Baskın, "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu'nun Bütün Öyküsü," *Birikim*, No.188, Aralık 2004.

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

İKTİDARIN DÖNÜŞEN ÇEHRESİ: NEOLİBERALİZM, ŞİDDET VE KURUMSAL SİYASETİN TASFİYESİ

Zeynep GAMBETTİ*

Özet
Neoliberal iktidar yapısına içkin olan güvenlik paradigması, liberal rejim analizlerini zorlamaktadır. Hukuk devleti ve devlet-sivil toplum ayrımı gibi temel kategorileri muğlaklaştıran bir yönetim mantığı olarak neoliberalizm, farklı baskı ve şiddet mekanizmaları doğurmuştur. Güvenlik söylemi yönetim mantığını hem yatay (küreselleşme aracılığıyla dünyaya) hem de dikey olarak (sivil topluma) yayarak genişletir. Küresel piyasaya eklemlenen Türkiye'de de iktidar pratikleri kurumsal siyaset veya zihniyet sorununa indirgenemeyecek kadar karmaşıklaşmıştır. Dolayısıyla siyasal rejimi, neoliberal piyasa düzeninin yarattığı ekonomik çarpıklıklar, devletin yeniden yapılanarak toplumsal görevlerinden sıyrılma eğilimi ve eksilen otoritesini "terör" ve "güvenlik" söylemleriyle idame etmesi ekseni üzerinden tartışmak gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Neoliberalizm, Şiddet, Güvenlik, Yapısal Reform, Linç

Shifting Faces of Power: Neoliberalism, Violence and the Demise of Institutional Politics
Abstract
The security paradigm inherent in neoliberal power structures cannot be sufficiently grasped through liberal political analysis. As a governmental logic, neoliberalism introduces ambivalence into the heart of such basic categories as constitutionalism and the state-civil society distinction and gives rise to new mechanisms of violence and oppression. Discourses of security expand governmental logic both horizontally (to various regions in the world through globalization) and vertically (to civil society). One should take into serious consideration the fact that in Turkey, now part of the global market, power structures have become far more complex than institutional political analyses or studies on political culture portray. In assessing Turkey's political regime, it has therefore become imperative to discuss the distortions in the fabric of society arising from neoliberal market economy, and the tendency of the state to shed its social duties through structural reforms while at the same time substituting for its weaning authority through discourses of "terror" and "security"

Keywords: Neoliberalism, Violence, Security, Structural Reform, Lynching

* Yard. Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Her yeni olgu bizi şimdiden koparıp geçmiş ve gelecek arasında askıda bırakan deneyimsel ve zihinsel bir "yarık"tır.[1] Hannah Arendt'in deyimiyle; dünyayla ilişkilenme biçimlerimizi sarsar, pusulalarımızı geçersiz kılar. Daha da kötüsü, bizi ne yapıyor olduğumuzu anlamaktan mahrum eder: nasıl bir dünyada eylediğimizi bilemediğimiz gibi, yaptığımızın kime, nasıl hizmet ettiğini de bilemez hale geliriz. Bugünü eski kalıplarla anlamaya çalıştıkça kavramlarımız eksilir; kavramlarımız eksildikçe boşluğu dogma veya ideolojiyle doldurmaya başlarız.

Bu nedenledir ki, neoliberalizmin nasıl bir "düzen" tesis etmekte olduğunu kavramadan, sosyal bilimcilerin ellerindeki kavramsal ve analitik araçların geçerliliklerini yitirmekte olduğunu görmek bir hayli zordur. Zira neoliberal düzeni liberal düzenden farklı kılanı tek kelimeyle ifade etmek mümkün olsaydı, büyük olasılıkla "müphemlik" üzerinde karar kılmak gerekirdi.[2] 20. yüzyılın sonunda neoliberalizmin açmış olduğu yarık, sadece yeni ve şaşırtıcı olmasından değil, müphemliğin kaide haline gelmesinden de kaynaklanır. Bir taraftan postmodernizm, çokkültürlülük veya küreselleşme kavramlarıyla ifade edilmeye çalışılan müphemlik, diğer taraftan uluslararası arenada iki kutuplu yapının ortadan kalkmasıyla birlikte oluşan boşluğun tetiklediği etnik ve dini çatışmaların, "terörist" saldırıların, hukuksuzluğun ürünü olarak algılanmaktadır. Ancak bu yazı açısından temel öneme sahip olan unsur, küresel piyasaya eklemlenen ülkelerde çok belirgin şiddet pratiklerinin ortaya çıkmış olmasıdır. Örneğin, dünyanın farklı ülke ve coğrafyalarının kendilerine özgü tarihî ve kültürel koşullarına rağmen, benzer şekillerde tezahür eden bir linç ve toplum bekçiliği olgusu peydah olmuştur. Bunun yanı sıra terörle savaş, yoksullukla savaş, suç ile savaş gibi söylemler yaygınlaşmıştır. ABD'de, Peru'da, Güney Afrika'da veya Türkiye'de uygulanan yapısal reformlar çok benzer etkiler yaratmakta, toplumsal ve siyasal şiddet türlerinde ana hatları belirginleşmeye başlayan örüntüler oluşturmaktadırlar. Bu örüntüyü teşhis etmek, dinamiğini anlamaya çalışmak, varolan kurum ve kavramların geçerliliğini sınamak, skolastik bir egzersiz değildir; aksine, şiddet sarmalını körüklüyor olma endişesini taşıyan herkes açısından, siyasi ve vicdani bir hesaplaşmaya girmenin önkoşuludur.

Savımı Türkiye'de henüz sayıca fazla olmayan neoliberal iktidar çözümlemeleri üzerinden de geliştirerek, şiddetin neoliberalizmin kolaylaştırıcısı, konjonktürel müttefiği veya yan etkisi olmadığını; tam tersine, yeni iktidar yapısına içkin olduğunu savunacağım. Suç ve suçlu kategorilerinin esnekleştirilmesini öngören bir denetim mantığı olarak neoliberalizm, suçtan arındırılmış bir toplum tahayyül etmez; zira sürdürülebilirliği düzen değil, düzensizliğin, huzur değil, toplumsal çatışmanın, istikrar değil, krizlerin sürekliliğine bağlıdır. O halde Türkiye siyasetini merkez-çevre, Osmanlı devlet geleneği, patrimoniyalizm, korporatizm, milliyetçilik, devlet ve sivil toplum ikilemi, demokratikleşme ve yurttaş hakları gibi kavramlarla açıklamak veya hukuk devleti gibi bildik çerçevelerin hala iş gördüğünü düşünmek, neoliberal dönüşümün mantığını görememek olur.

---

[1] Hannah Arendt, "The Gap Between Past and Future", *Between Past and Future*, New York, Penguin Books, 1993, s. 13-14.

[2] Bu makaleye çok değerli katkılar veren ve burada karşılığını bulamasa bile ileride irdelenmesi lazım gelen önemli noktalara parmak basan Pınar Bedirhanoğlu, Günay Göksu Özdoğan, Sidar Bayram ve Ahmet Bekmen'e minnet borcumu ifade etmek isterim.

Temel savlarımı baştan belirtmek gerekirse: (1) Küçük ama güçlü devlet öngörüsü gerçekleşmedi; aksine devlet büyüdü, daha önce düzenlemediği alanlara sızdı, kendini çoğaltarak genişledi. (2) Sivil toplum siyasette belirleyici konuma gelmedi; aksine devletin şubesi olmaya talip oldu ve/veya paralel bir devlet gibi işlemeye başladı. (3) Siyasal rejime aidiyet vatandaşlık üzerinden belirlenmekten çıktı; temelde ekonomik ve söylemsel olan bir iktidar alanına dahil olup olmama kıstası üzerinden belirlenir oldu. Bunlar kanımca (1) hak söylemi ve hukuk devleti kavramının koruyucu işlevinin; (2) resmî kurumların toplumda iyileşme ve ilerleme sağlama kapasitesinin; (3) formel aidiyet yapılarının kapsayıcılığının yitirilmekte olduğunun işaretleridir. Dolayısıyla neoliberalizmi liberalizmin sonu olarak tarifleyeceğim. Başka bir deyişle, evrenselliğin sonu postmodernizm değil, neoliberalizmdir diyeceğim.

Bu amaçla önce neoliberalizmin şiddetle içiçe yeşerdiği tarihinin ana hatlarını, bu yazının oldukça sınırlı boyutlarının elverdiğince anlatmaya çalışacağım. Siyaset biliminin ufkunu belirleyen liberal anlayışın, gerek Türkiye'de, gerekse dünyada açıklayıcı özelliğini yitirmekte olduğunu tartıştıktan sonra, Foucault'nun açımladığı "güvenlik" paradigmasının neoliberalizm ile şiddet ilişkisini kurmak açısından elzem olduğunu savunacağım. İlk bakışta riskin yönetimi gibi gözüken bir iktidar stratejisi olarak "güvenliğin" anomaliden beslendiğini, Türkiye'deki linç girişimleri ve terör söylemi üzerinden göstereceğim. En son olarak, Türkiye'de hakim siyaset biliminin benimsediği bazı temel kategori ve konuların neoliberal dönüşümü kavrayacak şekilde yeniden düşünülmesine dair birkaç noktaya değineceğim.

Neoliberalizmin şiddet ve krizler aracılığıyla tesisi

1970'lerde nüveleri atılan ve 1980'lerde açıkça kurumsallaşan birçok mercii, neoliberalizmin piyasaya içkin bir "trend" olmadığını, aksine, bilinçli ve planlı bir seferberlik sonucunda tesis edildiğini gösteriyordu. 1982'de başlayan Uruguay Görüşmeleri aracılığıyla Dünya Ticaret Örgütü'nün oluşturulması, G8 ve Davos zirveleri, IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal dönüşüm yönünde baskı araçları haline gelmesi bu dönemlere rastlar.

Özünde bir ekonomi politik kuramı olan neoliberal düşünce, uluslararası düzeyde belirlenecek olan özel mülkiyet, serbest piyasa ve serbest ticaret kurallarının ulusal devletler aracılığıyla hayata geçirilmesinin toplumsal refahı tesis etmenin en iyi yolu olduğunu savunur. Girişimciliğe azami alan açılması ve serbest piyasanın varolmadığı yer ve alanlarda devlet eliyle kurulmasını öngörür. Ancak ekonomistlerin çoğunlukla teknik bir gereksinim olarak sunma eğiliminde oldukları küçük ama güçlü devlet idealinin (1) olabilirlik koşulunun, (2) işleyiş biçiminin şiddeti *kaçınılmaz* olarak çağırması ihtimaline gereken önemin verilmiyor olması, neoliberalizm tartışmalarının en büyük eksiklerinden biridir. Bu nedenledir ki, David Harvey'nin neoliberalizmi "yaratıcı yıkım" olarak betimlemesi, içinde bulunduğumuz dönüşümün genel mantığını açmak açısından büyük önem taşır.[3] Harvey'e göre neoliberalizm kapitalizmin uluslararası düzeyde yeniden

[3] David Harvey, "Neo-liberalism as creative destruction", *Geogr. Ann.*, 88 B (2), 2006, s. 145–158.

örgütlenmesinin, birikim süreci için gerekli olan koşulların yeniden düzenlenmesi ve sınıf iktidarının yeniden kurulmasının adıdır. Ekonomik açıdan belirleyici olan, yani sınıf iktidarının yeniden kurulmasını sağlayan, sermaye birikim sürecinde reel üretimin yerini büyük ölçüde finansal sermayenin almış olmasıdır. Ancak bu yazıda savunacağım üzere neoliberalizm yeni bir toplumsal ve siyasal mantığı da hakim kılmıştır. Kanımca "neo" önekini en çok bu vasfıyla kazanmaktadır.

Dünyanın önde gelen kapitalist ekonomilerini 1973 yılından itibaren olumsuz yönde etkileyen durgunluğa ek olarak, sömürgeden bağımsızlaşan ülkelerin sosyalizme kayması yeni bir sınıfsal örgütlenmeyi gerekli kılıyordu. Neoliberalizm, sermaye birikiminin önündeki tıkanıklığı aşan, refah devleti gibi engelleri bir bir yok eden ve hem uluslararası kuruluşlar, hem de ulusal devletler aracılığıyla kendini dünyaya dayatan fikir ve pratikler bütünüdür. Göründüğü kadar teknokratik bir mesele olmayıp, tam da yol açtığı şiddet örüntüsü yüzünden siyaset biliminin özellikle ilgi göstermesi gereken bir gelişmedir. Aslında pek de uzun olmayan tarihini burada daha da kısaltarak anlatmak bile şiddetle olan bağını göstermeye yetecektir.[4]

Salvador Allende'ye karşı örgütlenen darbe sonrasında Şili'nin neoliberalizmin laboratuarına dönüştüğünü iddia eden Harvey, burada geliştirilen uygulamaların manidar olduğunu söyler. Neoliberalizmin şiddetle olan ilişkisi, darbe ortamından beslenerek yeşermiş olmasıyla başlayıp; ulusal ekonominin "Chicago Boys" olarak bilinen ve Milton Friedman'ın öğrencileri olan bir grup ekonomist tarafından yeniden yapılandırılmasına kadar gitmektedir. Darbe yaşayan Arjantin ve Türkiye'de de benzeri girişimler olduğu bilinmektedir.[5] Örneğin Türkiye'de piyasa ekonomisine geçişi öngören 24 Ocak kararları, darbe olmadan hayata geçirilebileceğini düşünmek bir yanılgıdır.[6] Ancak neoliberalizmin şiddetle ilişkisi yalnızca Türkiye gibi darbe geleneği olan, demokratikleşme sürecinde geri kalmış, gerek ekonomik, gerekse siyasal kurumsallaşmasını tamamlayamamış çevre ülkelerinde örülmez. Harvey'in neoliberalizmin ikinci laboratuarı olarak zikrettiği New York şehrinin 1975'te benzeri görülmemiş bir mali disipline tabii tutulması olsun, İngiltere ve ABD'de Reagan ve Thatcher tarafından işçi sendikalarının gücünü azaltmaya yönelik hamleler olsun[7], Batı da şiddetten şüphe götürmeyecek bir şekilde payını almıştır.[8]

---

[4] Neoliberalizmin kısa tarihi için ayrıca bkz. Andrew Gamble, "Two Faces of Neo-Liberalism", Richard Robison (der.), *The Neo-Liberal Revolution: Forging the Market State* içinde, London, Palgrave, 2006, s. 20-35.

[5] Necip, Yusuf, "The Coup in Turkey" , *Insurgent Sociologist*, 10:3, Kış 1981, s. 81; Fırat Demir, "Militarization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey", *Development and Change*, 36(4), 2005, s. 670.

[6] 1970'lerin sonundaki ekonomik krizi bir birikim sorunu olarak yorumlayan Tülin Öngen'e göre sınai kârlardaki sıkışmanın giderilmesi, daha önce benzer deneyimler yaşamış ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de "siyasal önderlik sorununun çözümüne ve sınıf hareketinin kalıcı bir biçimde bastırılmasına bağlıydı. Tülin Öngen, "Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri. 'Düşük Yoğunluklu Çatışma'dan 'Düşük Yoğunluklu Uzlaşma' Rejimine", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları. Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* içinde, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 83.

[7] Harvey'in bahsettikleri arasında ABD'de Reagan'ın 1980'deki hava trafiği kontrolörleri grevine ve İngiltere'de Thatcher'in 1984'teki maden işçileri grevine karşı yürüttükleri ödünsüzlük politikaları vardır. Bunlara ek olarak işçi çıkarmak suretiyle küçülmeler, üretimin

Harvey'in kapitalizmin ilk evrelerinde kullanılan ve ortak kullanıma açık alanların ve doğal kaynakların zor veya yaptırım yoluyla özelleştirilmesini içeren "ilkel birikim sürecine" geri dönülmüş olunduğuna dair tesbitlerini de yine bu bağlamda dikkate almak gerekir.[9] Bunu biraz ileride, hukukun muğlaklaştırılması sonucu ortaya çıkan suç-ceza kategorilerine değinirken açacağım. Zira ilkel birikim süreci, yoksulluk gibi yapısal şiddet türlerinin ötesine geçen bedensel şiddeti de meşru kılabilmektedir.

Ancak kanımca neoliberalizmin şiddetle olan ilişkisini kurmak açısından Harvey'in yaptığı en çarpıcı tesbit, krizlerin işlevine dair olandır. Arjantin, Güneydoğu Asya, Brezilya, Rusya, Türkiye ve şimdi de ABD'yi sarsan finansal krizlerin zarardan çok fayda getirdiği fikri, neoliberalizmin klasik Marksist çerçeve içerisinden de anlaşılamayacağına işaret eder.[10] Harvey'in iddiasına göre kapitalizm, doğurduğu krizleri kendi lehine çevirebilmekte, sermaye dağılımını "yaratıcı bir yıkım" aracılığıyla yeniden düzenlemeyebilmektedir. Neoliberal kapitalizmin kullanabildiği krizler arasında sadece ekonomik mahiyette olanlar değil; doğal afetler (örneğin ABD'deki Katrina Kasırgası[11]), toplumsal buhranlar (iç savaş, mafya örgütlenmesi, etnik çatışmalar) ve savaşlar (Irak Savaşı) da bulunmaktadır. Harvey'e göre krizlerin yeni işlevi, sermaye ve mülkiyetin kreditörlere transfer edilmesidir. İddia tam olarak şudur: neoliberalizm kapitalizmin öyle bir evresidir ki, krizlerden kaçınmak şöyle dursun, onları kendi ihtiyaçları için kullanabildiği oranda, iradi olarak kriz tetikleyen mekanizmalar da üretmeye başlamıştır. Neil Smith de benzeri bir öngörüde bulunur: coğrafi olarak genişlemek, kapitalizmin yegâne çıkış yolu değildir. Coğrafi açıdan eşitsiz gelişme koşulları yaratabilen kapitalizm, uzamsal sıkışıklığını aşabilmektedir.[12]

---

ucuz emek bulunan dış ülkelere taşınması ve finansal krizler aracılığıyla kasıtlı olarak yaratılan işsizlik de sayılabilir.

[8] Batı'da refah devletinin tasfiyesi burada açmamıza imkan olmayacak kadar çeşitli nedenlerden dolayı Şili ve Türkiye örneklerinden farklı bir şiddet örüntüsü içermiş, fiziksel şiddet uygulanması geciktirilebilmiştir.

[9] Toprağın ve su, genler ve tohum gibi doğal kaynakların özelleştirilmesi ve metalaştırılması; köylü ve varoş nüfusunun tarım ve şehircilik politikalarıyla yerinden edilmesi; kamusal ve ortak mülkün özel mülkiyete çevirilmesi; yerel ve alternatif üretim ve tüketim biçimlerinin tasfiyesi; Irak petrollerinde olduğu gibi, milli kaynaklara yeni sömürgeci ve emperyalist politikalar aracılığıyla el konulması; kredi sisteminin bir borç tuzağı olarak kullanılması; emeklilik fonları, sağlık sigortaları gibi sosyal güvencelerin piyasaya arzı; illegal göçmen ve hizmetçi trafiği gibi.

[10] Marx, kapitalizmin çelişkilerinin artan sayıda krize yolaçacağını ve bunların sistemi içeriden yıkacağını öngörmekteydi. Bu öngörüyü daha da ileri götüren Rosa Luxemburg'a göreyse kapital küreselleşmesini tamamladığı anda yeni piyasalar yaratmakta kullandığı emperyalist savaş gibi araçlar işlevsiz kalacak ve kendi çelişkileri altında yıkılacaktı.

[11] Bkz. Naomi Klein, *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*, New York, Metropolitan Books, 2007; ve Neil Smith, "Disastrous Accumulation" *South Atlantic Quarterly*, Vol. 106 (4), 2007, s. 769-787.

[12] Neil Smith, "The Satanic Geographies of Globalization: Uneven Development in the 1990s", *Public Culture*, Vol. 10 (1), 1997, s. 184. Örneğin uluslararası düzlemde Afrika, Latin Amerika ve Asya'nın güneyi, ulusal düzlemde ise varoşlar ve kentsel dönüşümden nasibini almamış bölgeler küreselleşmenin getirdiği spekülatif sermaye dağılımının dışında bırakılabilmektedir. Böylece ucuz emek stoğu nispeten sabit kalabildiği gibi, sermaye paylaşımı sınırlanmaktadır.

Türkiye'de de istikrarsızlık ve kriz olguları, iktisat literatüründe kamu sektörünün büyüklüğü ve kötü yönetimi ile açıklanmak ve bir kamu maliyesi sorunu olarak tartışılsa da, toplumsal bölüşümde belirgin bir rol oynadığı da aşikârdır.[13] Yalnız bu krizleri Türkiye'nin özgül koşullarına, yani sermaye birikim sürecindeki geç ve geri kalmışlığına indirgemek, ucu artık ABD ve AB'ye de dokunan kriz dalgalarının neoliberal çağdaki işlevini görememektir. Türkiye için geçerli olan varsayım – krizlerin bir transfer ve kaynak aktarım mekanizması olduğu varsayımı– dünyanın birçok ülkesi için de artık geçerlidir.

İlk bakışta ekonomik gibi gözüken bu gidişatın iktidar alanındaki açılımları nelerdir? *Siyasal anlamda* neoliberalizm, bundan önceki dönemlerde iktidarın önüne gerek siyasal liberalizmin, gerekse sosyalizmin çıkardığı tüm engellerin birer birer yıkılmasıdır. Devletin holding ve çokuluslu şirketlerin önemli bir müttefiki haline gelmesi; savaşın piyasaları genişletmenin bir aracı olması ve hukukun birey veya grup haklarını koruyan bir ilkeler bütünü olmaktan çıkıp, şirket çıkarlarını koruma ve alternatifleri bastırma aracına dönüştürülmesidir söz konusu olan. *Toplumsal anlamda* neoliberalizm, sivil toplumun devletleşmesi (veya devlet olma işlevinin sivil toplum tarafından üstlenmesi) demektir. Ancak düzen tesis etmek, yasaları uygulatmak, hatta yasa koymak, gönüllü polislik veya toplum bekçiliğine soyunmak gibi paralel bir işlev üstlenen sivil toplum, aynı zamanda Tocqueville'in korktuğu türden bir çoğunluk diktatörlüğü kurmaya meyillidir. Habermas'a göre modern devletin "feodalleşmesinin" ilk adımları refah devletinin ortaya çıkmasıyla başlamıştı.[14] Zira liberal çerçevede birbirinden ayrılan devlet ve toplum yeniden içiçe geçmeye, devletin özel hayatı düzenleme kapasitesi artmaya, kamusal ve özel kurumlar arasındaki işlevsel fark silinmeye başlamıştı. Neoliberalizm, bu trendin son aşamasıdır.

Liberalizmin zımni çelişkisi: Muhafazakârlığın açık desteği

Liberalizmin ana varsayımı, modern toplumların ve devletlerin inşasında bireyin merkezi rol oynadığıdır. Ticaretteki sözleşme mantığının toplumsala uyarlanmış şekli olan liberalizm, bireyin rızasına tabi bir düzen tahayyül eder. 14. yüzyılda türeyen egemenlik fikri, sadece bireysel haklarla sınırlanmakla kalmaz; bireyden devralınan bir iktidara dönüşür. Liberalizmde hak devlete değil, bireye içkindir.

Siyaset biliminin ekseri olarak kurumlar, hukuk sistemi, siyasal temsil sorunu ve seçimler üzerinde odaklanması bu düşünsel sürecin sonucudur. Demokrasi sorunsalı esas itibariyle, devlet ve kurumlarının vatandaş topluluğunu oluşturan bireylerin haklarını ne ölçüde koruyabildiğini, bireylerin çıkar ve görüşlerini ne ölçüde temsil edebildiğini, bireylere yönetim üzerinde ne derece hakimiyet sağladığını irdeler. Kamusal ile özeli birbirinden ayrıştırabileceği düşüncesi sonucunda liberalizm, siyaseti devlet yönetimine (*administration*) ve hükümet etmeye (*government*) indirger. Dolayısıyla demokrasi bir yönetim teknikleri bütünü olarak ele alınır. Bu Türkiye'de hakim olan siyaset bilimi anlayışı için de geçerlidir. Her ne kadar siyasal kültür tartışmalarında bireylerin algıları ve davranış kalıpları

---

[13] Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 10

[14] Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1991, s. 142 ve 148.

denkleme dahil edilse de, nihai olarak kurum yapıları ve seçim mekanizmaları üzerinden kavramsallaştırılan bir demokrasi anlayışı hakimdir. Birey/devlet ayrımı korunur. Sosyal ve ekonomik pratiklerin siyasete etkisi birey ve siyaset seçkinlerinin tercihleri üzerinden tartışılmakla sınırlandırılır.

Siyaset, ekonomi, kültür, toplumsal yaşam gibi alanların ayrıştırılmış olması, liberal anlayışın bir talep dili geliştirmesini sağlamıştır. Yurttaşlık haklarını temel alan bir noktadan yola çıkarak, sadece negatif değil, pozitif hakların da devlet tarafından güvence altına alınması gerektiği söylemi, bireyin egemenliğini iktidar odakları karşısında yeniden dile getirmenin yöntemlerinden biridir. Çıkış noktası düşünsel olan, doğa halinden siyasal düzene geçişte bir başlangıç noktası olduğu kurgusunun önkabulü üzerinden kendini meşrulaştıran bu anlayışın açtığı talep alanı da özünde düşünseldir. Siyaset seçkinlerine yönelik zihniyet değişikliği talepleri, hukuk reformu talebi, dürüstlük ve liyakat talebi, temsil talebi gibi birçok istemin altında, iktidar konumunda olanların "doğru" düşünmesinin demokrasi ve adaletin tesisi için yeterli olacağı inancı yatmaktadır.

Ancak devlet ile birey arasında berikinin kuruculuğunu esas alan liberal anlayış, talep siyasetinin zımni çelişkisini görememektedir. Oysa bu çelişki toplumsal sözleşme kuramının ilk kez ortaya atıldığı dönemlerden itibaren apaçık ortadadır. Zira bireye içkin olan egemenliğin sözleşmeyle de olsa devlete devredilmesi, Hobbes'un *Leviathan*'ını peydah eder. *Leviathan* metaforunu ciddiye almak, neoliberalizm ile şiddetin nasıl ilişkilendiğini göstermek açısından son derece önemlidir.

Hatırlanacağı üzere Hobbes'da toplumsal sözleşmeye *özgür iradeyle* değil, can korkusunun dayattığı *zorunluluk* yüzünden girilir. Hobbescu anlamda siyasal toplum, güvenlik uğruna, doğa halindeki özgürlüklerden feraget etme halidir. Kaos ortamının yarattığı ani ve kontrolsüz ölüm olasılığına karşın, hukuksal düzen içinde kanunlarla belirlenmiş bir cezayı tercih etmekle ilgilidir. Başka bir deyişle birey, insan kurdu haline gelmiş *diğer bireyler* tarafından katledilmek yerine, *hükümdar* tarafından cezalandırılmayı yeğler. Hukuğun güvenli bir ortam tesis etmesinin yegâne yolu, şiddeti bireylerin elinden alarak tek elde toplamaktır.

Dolayısıyla talep siyasetinin üzerini örttüğü çelişki, sözleşme sonrasında belirleyici konumda olanın birey değil, modern devlet olduğu gerçeğidir. İktidarın yönetimsel bir mekanizmada toplanıyor olması, ne kadar temsili olursa olsun, baskıcı bir yapı ortaya çıkarır. Talep siyaseti, belirleyici konumda olanın talep eden birey değil, talebi duyması istenilen iktidar olduğunu zımni olarak kabul eder. Liberalizm özünde, tarihsel anlamda kendinden önce de varolan, ancak özellikle Avrupa'da piyasa ekonomisinin gelişimine paralel olarak bürokratik ve merkezi bir şekil alan devlet olgusuna daha hümanist bir çehre kazandırma çabasıdır.

Talep siyasetinin bir alan açtığı, bu alandan örneğin işçi hakları, kadın hakları, çocuk hakları gibi söylemlerin türeyebildiği kuşku götürmez. Ancak iktidar yapılarını gözardı eden liberalizm, ütopyasının gerçekleşmesinin önüne sadece kendi sınırlarını çıkarmakla kalmaz; görünmez kıldığı iktidar biçimlerini – bilinçli veya bilinçsiz olarak – yeniden üretir. Düşünce ile pratiği ancak kurumlar düzeyinde birleştirebilen bir anlayış olarak, pratiklerin nasıl ve ne ölçüde belirleyici olabileceğini sorgulamaz. Örneğin demokrasi, özündeki eşitlik ve popüler egemenlik ilkeleri sayesinde, bir toplumsal mücadeleler alanı açmıştır. Sosyalizm olsun, feminizm olsun birçok özgürlük mücadelesi liberal demokrasinin açtığı alanda

yeşerebilmiştir. Bunların modern devletin yarattığı siyasal oligarşi ile eşitsizliğin yarattığı ekonomik oligarşi tarafından müthiş bir tehdit olarak algılanması kaçınılamazdır. Özel mülkiyeti ve bunun temelinde hızla gelişmekte olan kapitalist sermaye birikim sürecini 1789, 1830 ve 1848 devrimlerinin yayılmasından koruyabilmek için liberalizmin muhafazakârlık ile ittifak kurması gerekmiştir. Örneğin Disraeli, yoksulluk oranı ile toplumsal kalkışma arasında doğrudan ilişki olduğunu anlamış ve devleti halkı kollamaya, halkla babacan bir ilişki içine girmeye çağırmıştır. Devleti ona liberalizmin biçtiği rolden, yani tarafsız hakem olmaktan kurtaran, liberalizmin kabul etmek istemediği gerçeği – iktidarın bireyde değil, devlette olduğu gerçeğini – münasip bir kılıfla örten ve meşrulaştıran muhafazakârlık olmuştur. Devlet bundan böyle müşfik bir baba gibi topluma kol kanat gerecek, memnuniyetsizlikler dillendirildiği anda bunları azaltmak, örtmek, başka mecralara kanalize etmek için toplumsal alana müdahale edecektir. Muhafazakârlık, liberalizmin zımni çelişkilerinin sürdürebilmesinin koşullarından biri olarak ortaya çıkmıştır.

Liberalizmden neoliberalizme geçişte ise bu ittifak daha da belirgin bir hal alır. Thatcher, Reagan ve Bush Sr. döneminde din ve aile gibi muhafazakâr değerlerin siyasette belirleyici olması, neo-muhafazakârlık kategorisi altında incelenmiştir. Özellikle ABD'de hiristiyan sağ oluşumlarla beslenen siyasal iktidarlar, ahlak üzerinden hakimiyet kurmuşlardır. Neoliberalizm, neo-muhafazakârlıktan ayrı düşünülebilecek bir olgu değildir. Bu ikisini birbirinden ayırmak demek, neoliberalizmin otoriter refleks olmaksızın kurulamayacağını görmemek demektir.

Liberalizmin zımni çelişkisine neoliberalizmin ürettiği çözüm, *Leviathan*'a ihtiyaç kalmadan egemenliğe baş eğmesini sağlamaktır. Bu yüzden neoliberalizm *Behemoth*[15] olarak ifade edebileceğimiz bir yapıyı tercih eder – yani, kamusal ve özel alan ayrımının, yasallık ve yasadışılığın, direniş ve baş eğmenin arasındaki farkları ortadan kaldıran bir düzen arar. Bu düzende birlik, *Leviathan*'da olduğu gibi herkesin hukuk önünde eşit olması sayesinde değil; herkesin eşit oranda piyasa kurallarına tabi olması sayesinde sağlanır. Bireylerin içinde bulundukları durumu terketmelerini, yani refah devletinin tesis ettiği hakları gözden çıkarmalarını, sağlayacak koşul ise Hobbes'dakiyle aynıdır: güvensizlik.

O halde, neoliberalizmin siyasal iktidar açısından nasıl bir dönüşüme yol açtığını anlamak için bahsi geçen güvenlik söylemini daha derinlemesine irdelemek gerekir. Zira neoliberalizm, toplumsal, siyasal ve ekonomik düzlemlerdeki güvensizliğin çoğaltılma halinin adıdır. Yalnız, liberal anlayışın gözünden ideolojik veya metodolojik sebeplerle kaçan iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmak için liberal siyaset bilimi analiz yöntemlerini terketmek ve postyapısalcı olarak bilinen bir düşünüre kulak vermekte fayda vardır. Algıları bir veri olarak kabul etmektense onları pratiklerle ilişkilendirmek, tarihsel ve toplumsal bir bağlama oturtmak, düşünceyi mümkün kılan ama aynı zamanda belli düşünsel kalıpları dışlayan maddi ilişkilerin ne olduklarını belirlemek, bu yazının konusu olan neoliberal şiddet hakkında çok daha net bir fikre ulaşılmasını sağlar.

---

[15] Neumann, Franz, *Béhémoth. Structure et pratique du National-socialisme 1933-1944*, Paris, Payot, 1987.

Neoliberalizme geçiş: Foucault ve güvenlik paradigması

Michel Foucault'nun 1976-77 yıllarına ait ders notlarını içeren *Security, Territory, Population* kitabı[16], yönetimsellik kavramı açısından ana kaynak olan "Governmentality" makalesinden[17] çok daha çarpıcı bir iktidar kavramsallaştırması sunmaktadır. Foucault'nun güvenlik teknolojilerinin tarihçesine bakmak istemesinin ana sebebi, "gerçekten bir güvenlik toplumunda yaşayıp yaşamadığımızı tesbit etmektir."[18] Zira Foucault'ya göre "en az on iki yıldır [...] ceza hukuğu sorunsalındaki gelişmelerin altında yatan temel sorunun güvenlik olduğu açıktır."[19]

Ders notlarında Foucault iktidarın üç farklı çeşidi olduğunu anlatır[20]: 1) Egemenlik: İktidar alanını toplumsal alandan ayıran egemenlik paradigması; devletin merkezi gücünü yaptırım yoluyla kullanması ve kanunlara itaati sağlamasıyla kurulan iktidardır. Ana yaptırım tekniği suç ve ceza kategorilerinin kanunlarla kodifiye edilmesidir. 2) Disiplin: 17. yüzyılda geliştirilen gözetim, kontrol, ayrıştırma, mekânsal olarak düzenleme, hesaplama, sınıflandırma ve akılcılaştırma teknikleri aracılığıyla geliştirilen disiplin paradigması belirli bir standartlaşma etkisi doğurur, normlara uygun davranan uysal bedenler üretir. Disiplin mekanizmasında birey hem hukukun ikili kodifikasyon sisteminin içindedir, hem de hukuku tesis eden yasama fiilinin ve suçluyu cezalandıran adli fiilin dışında veya ötesinde. Birey burada hukuka içkin "normatif" eksenle alakası olmayabilen – ve hatta bazen zıt yönde işleyen – bir "normasyona" tabidir.[21] 3) Güvenlik: 18. yüzyılın sonunda ivme kazanan sanayileşmenin etkisiyle, egemenlik paradigmasının yerini bir değil, iki farklı iktidar mekanizmasına bırakır. Disipliner iktidar, beden siyaseti üzerinden kurulur; düzenleyici (*regulatory*) iktidarın nesnesi ise nüfustur.[22] Foucault'nun biyopolitika adını verdiği siyaset cinsi esas itibariyle insan türünün temel biyolojik özelliklerini siyasetin stratejik nesnesi, yani iktidarın nesnesi haline getiren bir dizi mekanizmadır. Foucault işte tam burada, disipliner iktidardan farklı olarak "normasyon" değil, "normalizasyon"dan bahsetmemiz gerektiğini savunur, "kanımca, disiplinlerin tam zıttı olan bir sistem vardır karşımızda" diye yazar.[23] Disipliner iktidar bir ideal davranış modeli tahayyülü üzerinden norm belirler; bireyleri buna uyumlu hale getirmeye çalışır. Daha sonra "güvenlik" adını vereceği

---

[16] Michel Foucault, *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-78*, Hampshire ve New York, Palgrave Macmillan, 2007.

[17] "Governmentality", G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller (der.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* içinde, Chicago, Chicago University Press, 1991, s. 87-104.

[18] *Security, Territory, Population*, s. 11.

[19] A.g.e.. s. 9.

[20] Bu üç paradigmayı daha detaylı olarak başka bir yerde anlatmıştım. Bkz. Zeynep Gambetti, "Foucault'da Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı", *Mesele*, No. 20, Ağustos 2008, s. 43-46.

[21] Foucault 1977-78'de bu etkiye "normalizasyon" değil de, "normasyon" demenin daha doğru olacağına da belirtir: normal ile anormal arasındaki sınır normlar aracılığıyla çizildiği için, sözkonusu olan "normalleşme" değil, "normlaşma"dır. *Security, Territory, Population*, s. 57.

[22] *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76*, M. Bertani ve A. Fontana (der), Londra, Penguin Books, 2004, s. 246-251.

[23] Foucault, *Security, Territory, Population*, s. 63.

düzenleyici iktidar ise normalliği hesap etmekle başlar, yani normalliğin eğrisini çıkarır, "norm"u ise buna göre belirler. Bu durumda norm, sistemin devamını sağlayacak şekilde tutturulan bir ortalamadır.

Güvenlik mekanizmalarını gerektiren önkabul, riskin sıfıra indirilmesinin imkânsızlığıdır. Geleceğin bilinmezliğini hesaba katan bir strateji belirlenir, sayısız devingen öğe kümelenir, bunların yol açabileceği sayısız olay öngörülmeye çalışılır. Foucault şöyle yazar: "Bu kümeler olasılık tahminleriyle kontol edilemeyecek kadar açık uçlu oldukları için, bunların yönetiminin güvenlik mekanizmasının en temel özelliği olduğunu söyleyebileceğimizi düşünüyorum."[24] Üç iktidar türü arasındaki fark bu bağlamda keskinleşir: güvenlik öyle bir müdahale sahasıdır ki bireyleri, egemenlik paradigmasında olduğu gibi iradi eylemlerde bulunabilen hukuki özneler olarak veya disiplin paradigmasında olduğu gibi belirli davranış normlarına uyan bedenler olarak değil; nüfus olarak, yani içinde yaşadıkları maddiliğe biyolojik anlamda mahkûm bir çokluk olarak etkiler.

Örneğin, ekonomi alanında egemenlik paradigması mutlak fiyat kontrolleri içerirken, disiplin merkantilist anlayışa yani ithalat-ihracatın kontrol altına alınmasına ve korumacılığa; güvenlik ise tam anlamıyla serbest piyasa mantığına, yani "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinlere" tekabül etmektedir.[25] Güvenlik paradigmasının ayırt edici özelliği, riskin tüm nüfusu tehlikeye atmasını engelleyecek şekilde yönetilmesidir. Bugün "risk yönetimi" adı verilen tekniğe benzer bir anlayış sözkonusudur. Nüfus düzeyinde uygulandığında buna daha çok toplum mühendisliği demek gerekir. Kullanılan teknik, güce karşı gücü devreye sokmaktır, kısıtlayıp denetlemek değildir. Örneğin gerek egemenlik paradigmasına gereksede merkantilist anlayışa göre mutlaka önlenmesi gereken bir felaket olan kıtlık, güvenlik anlayışında o denli sorun yaratmaz. Güvenlik, riski kabullenir; hatta riskten beslenir. Foucault *dispositif* (müdahale aygıtları) kavramını böylesi bir mekanizmayı anlatmak için kullanır.[26] *Dispositif*, bir gerçeği teşkil eden öğeleri başka öğelerle ilişkilendirme becerisidir, öyle ki zararlı olan öğeler dengelensin, sınırlasın, telafi görsün ve nihayet önlenmeye gerek kalmadan etkisiz kılınsınlar.

Burada önemle vurgulanması gereken şudur: bir gücü diğer bir güçle dengeleme teknisyenliği, nüfusun belirli bir kısmını gözden çıkarmayı da gerektirir. Güvenlik, anomalileri yadsımaz; bilakis, işleyebilmesi için anomaliye ihtiyaç duyar. Nüfusun bir kısmı "harcanabilir" olmalıdır. Başka bir deyişle, düzenlenebilir bedenler yerine harcanabilir, yokedilebilir bedenler ister. Güvenliğin bir iktidar paradigması olarak ayırt edici özelliği hayatı düzenleyip korumak değil, durumun gereklerine göre yok olmasına göz yummaktır. Egemenlik paradigmasından farkı, kimin öleceği, kimin yaşayacağı arasındaki seçimin belli bir yasaya göre değil, kaynağı ve doğası her an değişebilen risklere göre belirlenmesidir. Yönetimsellik ve taktik kavramlarını Foucault işte bu bağlamdan türetir. Yönetimsellik, nüfusun hem ihtiyaç ve istem sahibi özne, hem de hükümetin elinde bir nesne olma haline tekabül eden iktidar şeklidir. Nüfus "hükümetten ne istediğinin farkındadır; ama ona ne yapılmakta olduğunun farkında değildir."[27] Kısacası nüfus talep sahibi olduğu oranda öznedir; ama talebin karşılanması momentinde nesneleşir. Hükümet

[24] A.g.e., s. 20.
[25] A.g.e., s. 41.
[26] A.g.e., s. 37.
[27] "Governmentality", s. 100.

nezninde nüfusun ihtiyaçlarını belirleyen sadece bireysel talepler değil, aynı zamanda nüfus hakkında oluşturulan istatistikî bilgiler ve normallik eğrileridir. Farkedileceği üzere, yukarıda liberalizmin talep siyasetiyle ilgili anlatılmaya çalışılanlar, Foucault okuması üzerinden farklı bir boyuta taşınabilmektedir.

Önceki ders notlarında harcanabilirliği ırkçılık ve faşizm ile ilişkilendiren Foucault, bir yıl sonra liberalizmle ilişkilendirmektedir. Bu geçiş düşündürücü olmakla beraber, şaşırtıcı değil, aksine oldukça uzak görüşlüdür. Küçük balığın büyük balık tarafından yutulması, rekabete dayanamayanların iflas etmesi, güçsüz olanın sömürülmesi anomali değil, liberal ekonomik zihniyetin "normalidir" 1979 yılında ise artık Foucault liberalizmin iç çelişkileri ile neoliberalizm arasında doğrudan bir bağlantı kurmaktadır.[28] Liberalizm bireylerin yönetilmesi gerektiğini düşünür ancak devlet aklı kuramını reddeder. Bunun yerine toplumsal fayda kuramını koyar. Başka bir deyişle, iktidarın ereği kendi dışında olmalıdır. Toplumun refahı liberal devletin hem kendini meşrulaştırma, hem de sınırlama gerekçesidir. Neoliberalizm ise liberalizmle temelde aynı kaygıyı paylaşır, yani iktidarı sınırlayan faktörü devlet aklının dışında arar. Ancak toplumsal faydanın yerine serbest piyasayı koyar. Chicago Okulu'nun geliştirdiği şekliyle neoliberalizm, "piyasa rasyonalitesini, bunun sunduğu analitik şemaları ve önerdiği karar verme kıstaslarını, temelde salt ekonomik olmayan alanlara yaymayı hedefler"[29] Aile kurumu, suç anlayışı ve ceza infaz yöntemleri gibi pek çok toplumsal alan piyasa rasyonalitesine tabi tutulacaktır. Örneğin, neoliberal anlayışa göre suç piyasa mantığının dışında değildir; aksine, onun da bir piyasası vardır.[30] Suçlu patolojik bir birey olmayıp herkes gibi kâr-zarar hesabı yapan rasyonel bir öznedir. İyi bir ceza infaz politikası suçu tamamen yok etmek gibi bir amaç gütmemelidir. Zira böylesi bir amaç siyasal iktidarın genişlemesini gerektirir. Bunun yerine hükümet "suç piyasasının" maliyetinin, suçun maliyetini aşmamasını sağlayacak tedbirler almakla yetinmelidir. Dolayısıyla oyunculara değil, oyunun kurallarına; bireylerin öznel ruh hallerine değil, içinde devindikleri toplumsal ortamların tanım ve denetimine odaklanmalıdır: "Neoliberal program disipline edici veya normalleştirici bir toplum yaratma hedefini gütmez; bunun yerine farklılıkların yeşerebileceği ve optimize edilebileceği bir toplum ister... belli bir seviyede tutulan suç oranıyla gayet mutlu yaşamasını bilir, zira suçun varlığı toplumsal bir maraz değil, aksine toplumun suçun dağılımını bile denetleyebilecek optimal bir işleyişe sahip olduğunun işaretidir."[31]

İlginçtir ki şiddet ile neoliberalizm arasındaki yakın ilişki, en dikkatli Foucault okuyucularının gözünden kaçmaktadır.[32] Oysa ırkçılık ve neoliberalizmin ortak paydasının belli bir "harcanabilirlik" rasyonalitesi olduğu ve bunun güvenlik paradigması olarak ifade edilebileceği açıktır. Gelişim çizgisi polis ilminin ortaya

---

[28] Michel Foucault, "The Birth of Biopolitics", Paul Rabinow (der.), *Ethics. Essential Works of Foucault, 1954-1984* içinde, Londra, Penguin Books, 2000, s. 78-79.

[29] A.g.e., s. 79.

[30] Thomas Lemke, " 'The Birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality", *Economy and Society*, Vol. 30 (2), 2001, s. 199.

[31] A.g.e., s. 200.

[32] Bkz. örneğin, bu konuda birikim sahibi olan neredeyse tüm sosyal bilimcileri biraraya getiren derleme: A. Barry, T. Osborne, N. Rose (der.), *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, Londra, UCL Press, 1996.

çıkması, toplum mühendisliği pratikleri, istatistikî bilgi sayesinde denetim mekanizmalarının etkinleşmesi ve nihayet (öz)denetimi arzulayan öznelliklerin yeşertilmesinden geçen güvenlik paradigması, bundan ibaret değildir. Güvenlik, yaşamın önkoşulunun ölüme terk edilecek olan kesimlerin varlığına bağlanmasıdır. Dolayısıyla güvenlik, egemenlik paradigmasına içkin olan devlet şiddetini yeniden işlevsel kılmanın da zeminini hazırlar. Başka bir deyişle egemen devleti biyopolitik alandan atmaz; tam tersine "polis devleti" olarak geri çağırır.

Güvenlik söyleminin kanımca en sinsi işlevi, hak-hukukun muğlaklaştırılması ve öznelliği arzulara indirgemesidir. Egemenliğin mekanı olan modern devletin hakim iş görme yöntemi, hukuksallık ve meşruluk idi. Bunlar belirli bir evrensellik varsayıyordu. Hukuk standard oluşturma özelliğiyle özneleri eşit kılıyor, meşruluk ise seçim hakkı üzerinden egemen bir halk tahayyülü içeriyordu. Başka bir deyişle, egemenlik iki ayrı düzeyde "özne" inşa ediyordu: 1) bireysel düzeyde irade sahibi özneler, toplumsal sözleşme yoluyla devlet karşısında "halk" olarak varoluyorlardı; 2) hukukun yasaklarına direniş şekli ise yine iradesini kullanan halkın kendi "hayır"ını iktidara dayatması idi. Egemenlik paradigmasında iktidar alanı iradelerin çatışmasından doğuyordu.[33] Sözleşmenin şartları belliydi, sınırları çizilmişti. Suçlu, sözleşmeye uymayan, kendini toplumun dışına çıkarandı. Oysa güvenlik sözkonusu olduğunda halk "nüfus"a dönüştü ve üzerinde kâh otoriter kâh faydacı oyunların oynayabileceği bir "satıh" haline geldi.[34]

Foucault'nun geliştirdiği tarihselliği neoliberalizmin kısa tarihine uyarlayacak olursak, dünyada 1970'lerin sonunda etkisini göstermeye başlayan neoliberal mantığa göre, hukuk ve sosyal refah devletinin kapitalist birikim sürecinin önünde engel teşkil etmesi, anayasal hak ve özgürlüklerin zımni olarak yeniden tanımlanmasını gerektirdi. Hak sahibi birey kavramının içini boşaltabilmenin en dâhiyane yolu güvenlik söylemiydi: "kendi güvenliğiniz için" baş eğersiniz; tehlikenin nereden, ne zaman geleceğini bilemediğiniz için özgürlüklerin bir bir kırpılmasına alet olmakla kalmayıp, bunu arzularsınız hatta. Neyin, ne zaman tehdit oluşturacağı bütünüyle konjonktüre ve "eşyanın doğasına" bırakılmıştır. Farklı unsurların toplumsal düzeni bozma potansiyelleri farklı olduğu için, çeşitli tehdit algılarına uygun farklı risk yönetimi teknikleri geliştirilebilir ve hatta bu konuda yaratıcılığın önü açılır. Faşizm örneğinden anlaşılabileceği üzere güvenlik (veya düzenleyici iktidar) salt toplumsal olmayıp, tehdit algılarının yaratılmasında devleti yeniden işlevsel kılmıştır.

Kriz, yoksulluk, işsizlik ve hatta zorunlu göçü bir "sorun" olarak okumak, neoliberal egemenlik paradigmasını anlamamaktır dolayısıyla. Bunlar günümüz iktidarları açısından bir sorun olmak şöyle dursun, neoliberalizmin idamesi için bir zorunluluktur. Örneğin, Türkiye'de devlete veya siyasal seçkinlere hitaben kaleme alınan analizlerde Kürt kimliğinin kamusal alandaki varlığını bir güvenlik meselesine indirgemenin sorunu çözmek yerine yokuşa sürmek olduğu – gayet haklı gerekçelerle – vurgulanır.[35] Ancak böylesi bir eleştirinin hedefe ulaşmadığı – ve neoliberal düzen sürdüğü sürece ulaşmayacağı – farkedilmez. Zira liberal siyaset biliminin analitik kavram ve yöntemleriyle bakıldığında böyle ilişki ve

---

[33] Foucault, *Security, Territory, Population*., s. 71.
[34] A.g.e., s. 75.
[35] Fuat Keyman, *Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 183.

nedensellikleri ortaya çıkarmak mümkün olmaz. Oysa etnik kimlik ifadelerini bir güvenlik sorununa indirgemenin çok belirgin yapısal fayda ve işlevleri vardır. David Harvey'in neoliberal sistemin kapitalizmin krizlerini önlemekten değil, bilakis tetiklemek ve yönetmekten beslendiğini iddia etmesi, bu bağlamda oldukça manidardır. Bu noktada Türkiye'de son yıllarda belirginleşen şiddet örüntülerine dönmek ve bunları dikkatlice incelemek gerekir.

Türkiye'de liberalizmin henüz başlamadan sona ermesine dair düşünceler

Türkiye'de 2000'li yıllarda belirgin bir artış gösteren sivil toplum faaliyetlerine ve AB'yle uyum çerçevesinde gerçekleştirilen kurumsal düzenlemelere rağmen, otoriter uygulamaların sönümlenmek yerine artması açıklanmayı bekleyen bir olgudur.

1980 sonrasının otoriter refleksleri ya geçmişin alışkanlıklarından sıyrılamamış olma ile açıklanır (Osmanlı devlet geleneğinden kurtulamama, neo-patriarkalizm veya "neo-hamidiyenizm"[36]) veya 1982 Anayasası'nın etkilerine bağlanır (örneğin yürütme erkinin aşırı güçlendirmiş olması, cumhurbaşkanına başkanlık sistemindekine yakın yetkiler verilmiş olması gibi). Zira Türkiye'de siyaset bilimcilerin birçoğunca benimsenen kurumsal anlayışa göre demokrasinin önünde elit zihniyeti ve/veya hukuksal düzenlemeler yatmaktadır.[37] Otoriter devlet yapısının serbest piyasa ekonomisine ve çok partili sisteme rağmen sürebilmesindeki temel sebep sivil toplumun zayıflığı, örgütsüzlüğü, kamusal alandaki tartışma eksikliğidir. Siyaset ile ordunun ilişkisi de yine kurumlar üzerinden kurulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Özal'ın ordunun siyasetteki gücünü kısıtlayacak bir demokratik-liberal açılım yaptığını bile öne sürmek mümkün olabilmektedir.[38] Keza AKP, devlet eksenli siyasetin toplum eksenine kaydırılma çabasının en önemli aktörlerinden biri haline gelir. Eğer otoriter uygulamalar sürüyorsa bunlar merkezdeki ayrıcalıklı yerini kaybedeceğini farkeden statükocu aktörlerin tepkisi üzerinden anlamlandırılmalıdır. Böylesi tahlillere zemin teşkil eden siyaset bilimi kavram ve çerçevelerinin yetersizliğini son döneme dair bir gelişme üzerinden göstermeye ve bunların açılması veya dönüştürülmesi yönünde bir çağrıyı temellendirmeye çalışacağım.

---

[36] Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 402

[37] Bkz Metin Heper, "Consolidating Turkish Democracy", *Journal of Democracy*, Vol. 3 (2) 1992, s. 105-117.

[38] Bkz. Henri J. Barkey, "The Struggles of a 'Strong' State", *Journal of International Affairs*, Vol. 54 (1), 2000, s. 87-105. 24 Ocak kararlarını gözardı eden Barkey, Özal'ın serbest piyasaya geçişin mimarı olduğunu, bunun ordunun iradesinin tam aksi yönünde bir gelişme olduğunu bile yazabilmektedir (s. 99). Bunun karşısına Semra Somersan'ın filli darbenin 10 yıl sürmüş olduğuna dair savı çıkartılabilir ("Güney'in askerî darbelerinde insan hakları ihlalleri: üç ülke, üç uygulama", *Toplum ve Bilim*, No. 99, Kış 2003-2004, s. 144). Somersan'ın gözlemlediği gibi, 2001'de 12 Eylül yasalarına yargı yolu açılmasına rağmen, askerî dönemin MGK üyelerini ve sıkıyönetim komutanlarını insan hakları ihlallerinden dolayı yargılamanın önü – Arjantin ve Şili'nin aksine – halen kapalıdır üstelik.

Daha önce yaptığım bir çalışmada[39] linç girişimlerini anlamlandırmaya çalışırken, karşıma çıkan ve "savaş sonrası şiddet" olarak adlandırılan olgu hakkında, salt iç dinamikler üzerinden, yani salt Türkiye Cumhuriyeti tarihi içinde kalarak ve biraz da bu tarihin "nevi şahsına münhasır" olduğunu varsayarak yapılacak değerlendirmelerin bir noktadan sonra yanıltıcı olabileceğine işaret etmiştim. Savaş yaşamış toplumlarda (örneğin Kuzey İrlanda, Sri Lanka, Güney Afrika), şiddetin bir norm olarak içselleştirmesi, yani bir "şiddet kültürünün" ortaya çıkması sözkonusuydu.[40] Savaş sonrası şiddetin doruğa çıktığı – veya en azından kamuoyu ve akademisyenlerin dikkatine çekecek derecede yükseldiği – dönemler ise ya ekonomik krizlere[41] ya da birçok ülkede yapısal reformların uygulanmakta olduğu dönemlere rastgelmekteydi.

Türkiye'de serbest piyasaya geçiş salt ekonomik bir olgu olarak algılanmıştır. Oysa ciddi yapısal reformlar içerdiği, toplumsal dokuda çok belirgin kırılmalara yol açtığı kuşku götürmez. 1990'ların başında gündeme gelen ve kamu hizmetlerini özelleştirmeyi hedefleyen yasa tasarısı, Güneydoğu bölgesindeki düşük yoğunluklu savaş yüzünden hayata geçirilemeyince 2000'li yılların başına ertelenmişti.[42] Ocak 2003'te DPT'nin geliştirdiği "Acil Eylem Planı"na göre devletin rolü, "adalet tesis etmek, iç ve dış güvenliği sağlamak, makro düzeyde, *esnek ve katılımcı özelliklere sahip stratejiler geliştirmek*, makro ekonomik dengeleri ve istikrarı sağlamak" olarak belirlendi.[43] Bu süreçte reform yasalarını birbiri ardından meclise getiren anlayış, şöyle özetlenebilir: "Küreselleşmeye uygun, etnik, dinsel ve ekonomik çıkar gruplarıyla özdeşleşmiş otoriter bir devlet anlayışı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi temel kamu hizmetlerini özelleştirirken, sosyal devlet anlayışını da 'zekât, sadaka ve yardım' yoluyla uygulamaya geçirmektedir. Bu süreçte, yerel yönetimlerle birlikte, özellikle vakıf ve dernek gibi kimi sivil toplum örgütleri görev üstlenmektedir."[44] Kısacası, linç girişimleri, köklü yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir döneme tekabül etmekteydi.

Türkiye'de önce bayrak furyasını, sonra da linç girişimlerini tetikleyen olay, 2005 Mart'ında Mersin'deki Nevruz kutlamaları esnasında bayrak yakıldığı iddiası ve bunu takip eden Genelkurmay Başkanı demeciydi. Burada yeniden

---

[39] Zeynep Gambetti, "Linç girişimleri, neo-liberalizm ve güvenlik devleti", *Toplum ve Bilim*, No. 109, Yaz 2007, s. 7-34.

[40] Özellikle bkz. Steenkamp, Chrissie, "The Legacy of War: Conceptualizing a 'Culture of Violence' to Explain Violence after Peace Accords", *The Round Table*, 94 (379), 2005, s. 253-267.

[41] Beck, E.M. ve Stewart E. Tolnay, "The Killing Fields of the Deep South: The Market for cotton and the Lynching of Blacks, 1882-1930", *American Sociological Review*, Vol. 55, 1990, s. 526-539.

[42] *Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı*, "Genel Gerekçe", 29.12.2003. http://www.belgenet.com/yasa/kamu-02.html. Askeri çözümde ısrar edilmesi, kamu reformunun ikinci dalgasının ertelenmesinin en önemli sebepleri arasındadır. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması ile birlikte, reform yeniden gündeme alınmış, 2001'de Kamu Sendikaları Yasa Tasarısı meclisten geçirilmiştir. Özel sektör ise reformların hızlandırılması taleplerini "ültimatom" ve "seferberlik" terimleriyle dile getirmeye başlamıştır (*Radikal*, "Yeni Meclise İlk Sipariş", 23 Ekim 2002).

[43] "Hükümet Kamu Reformlarına Hız Verdi", *Radikal*, 15 Ocak 2003. Vurgu bana ait.

[44] Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye. Siyaset, İktisat, Toplum*, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 307.

alıntılamak gerekirse demeçte şunlar söylenmişti: "Türk milleti, engin tarihinde iyi ve kötü günler görmüş, sayısız zaferler yanında ihanetler de yaşamıştır. Ancak hiçbir zaman kendi vatanında, *kendi sözde vatandaşları* tarafından yapılan böyle bir alçaklıkla karşılaşmamıştır."[45] Demeçten tam iki hafta sonra Trabzon'da F tipi cezaevlerini protesto eden bir grup TAYAD'lıya PKK'lı oldukları gerekçesiyle saldırıldı. Demeç, 2007'nin Ocak ayında Hrant Dink katledilene kadar 30'un üzerinde linç girişimi, bir çok Türklüğe hakaret davası ve mahkeme önü arbedesi, fotoğraf sergisi veya rapor sunumu toplantısı gibi faaliyetlerin basılıp engellenmesi, eşcinsel ve transseksüellerin gösteri yapmaktan tehditlerle alıkoyulmaları gibi saldırgan davranışların başlangıç noktası oldu. Buna ek olarak son dönemde kadınlara yönelik tecavüz, taciz, dayak gibi şiddet türlerinde de bir artma eğilimi olduğu gözlemlendi.[46] Kısacası, 2005 Mart'ından itibaren Türkiye "savaş sonrası şiddeti" deneyimlemeye başladı.

Linçler ilk olarak muhalif = Kürt = PKK gibi bir denklem üzerinden gerçekleşirken, daha sonra mahkeme önü siyaseti, toplum bekçiliği ve basın bunu zincirleme tamlamaya dönüştürdü: liberal = aydın = demokrat = AB/ABD'ci = işbirlikçi = = Kürtçü/azınlıkçı = bölücü = Atatürk düşmanı gibi. Dolayısıyla görünürde aşırı sol gruplara veya Kürtlere karşı toleranssızlığın artması gibi duran bir şiddet örüntüsü, sürece yayarak incelendiğinde, "makbul vatandaş" tanımının yeniden kurgulanmasını içeriyordu. Linçlerin resmi yetkililer tarafından kınanmak şöyle dursun, adeta gerekçilendirilmesi, belirtilen "milli hassasiyetlerin" siyaset seçkinleri tarafından paylaşıldığını da ortaya koyuyordu. "Şiddetin taşeronlaşması"[47] olarak ifade edilebilecek bu dönüşüm, devlet-toplum ilişkisinin yapı taşlarını yeniden düzenlenliyordu. Devlet şiddet tekelini artık elinde tutmadığı gibi, insan haklarını ihlal etme tekeli de artık yalnızca devlette değil, toplumsal aktörlerde idi. Devlet iktidarının karşısında erdemli ve eleştirel bir alan açtığına inanılan sivil toplum, devletin bir kolu olma misyonunu üstlenmişti.

O halde devlet dışı alanın – "sivil" toplum ve özel sektörün – büyümesi, devletin de küçülmesi olarak algılanan neoliberal dönüşümün, tam tersine, herkesi iktidar alanına çekiyor olabileceği hususu ciddi anlamda düşünülmelidir. Devletin işlevlerinin 2000'li yıllarda hızla özelleştirilmesi[48], devlet ile sivil toplum arasındaki kurumsal mesafeyi daraltmıştır. Foucault'nun buna çok yakın bir noktadan savladığı gibi, devletin "yönetişimselleşmesi" karşısında toplumun da "devletleştirilmesi" gibi bir diyalektik üretmektedir.[49]

Başka ülkelerde de benzeri durumlar sözkonusudur. Örneğin Guatemala'da artan toplumsal şiddet ve linç olaylarını değerlendiren Godoy, biçimsel bir demokrasinin (temsiliyet, serbest seçimler, çok partili sistem) geniş tabanlı bir toleranssızlık ile bağdaşabileceğini göstermektedir.[50] Doğu Avrupa, Afrika ve

---

[45] *Milliyet*, 23 Mart 2005.

[46] Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul, Metis Yayınları, 2007.

[47] Bu ifadeyi İsmet Akça'ya borçluyum.

[48] Linçlerin devam ettiği 2006 başından 2008 Mart'ına kadar 50 civarında kamu reformu yasası geçirilmiştir. Bkz. *2008 Kavşağında Türkiye. Siyaset, İktisat, Toplum*, s. 308-321.

[49] Foucault, "Governmentality", s. 103.

[50] Angelina Snodgrass Godoy, "Lynchings and the Democratization of Terror in Postwar Guatemala: Implications for Human Rights", *Human Rights Quarterly*, Vol. 24, 2002, s. 659.

Asya'da yapılan antropolojik çalışmalar, yıllardır yanyana yaşayan insanların birbirlerini birdenbire örtük düşman (Türkiye'deki ifadesiyle "sözde vatandaş") olarak algılamaya başlamasının ve linç, bedensel şiddet ve etnik temizlik dürtüsünün artmış olmasının küreselleşmenin getirdiği belirsizliklerle ilintili olduğuna işaret eder.[51] Özellikle Latin Amerika'da yapılan çalışmalar, artan işsizlik ve azalan iş güvencesi karşısında kadının çalışma hayatından uzak tutulmasına yönelik birtakım şiddet stratejilerinin de geliştiğini ortaya çıkarmaktadır.[52] Ayrıca linç, infaz kurumunun cezaevi olmaktan çıkıp popülerleştiğine de işaret eder. Tüm bunlar, kurumsal-hukuki aygıtların işlevinin dönüştüğünün belirtisidir.[53] Linç, şiddetin "demokratikleşmesine"[54], yani devlet tekelinden çıkmasına işaret ettiği gibi, hukukun evrenselliğinin yitmekte olduğunun da habercisidir.

Bu süreçte siyasal iktidarın pasif bir izleyici olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Neoliberal dönemde gelişen siyaset stratejisi, kendini yeniden üreten bir iktidar mantığı olarak da düşünülebilir: "Bu durum kendi kendini besleyen bir döngü yaratır; öyle ki, neoliberal politikalar yüksek oranda eşitsizlik, dışlanma, yoksulluk ve yabancılaşmaya yol açar; bunlar radikal [muhalif] ve kriminal şiddet dalgaları doğurur; bu ise devlet baskısının artmasını gerektiren tetik olur; ki bu da tabanda daha şiddetli bir direnişin yükselmesini sağlar."[55]

Bu noktada terörizm söyleminin (neoliberal) işlevine dönmekte fayda vardır. Terörizmin "siyasal anlamda çaresiz ve askeri anlamda donanımsız"[56] olanların silahı olduğu algısı, başa çıkılması veya en azından kökünün kazılması açısından olumsuz bir mesajı da barındırır. Yoksullar, göçmenler, farklı etnik ve dini kökenlere sahip olanlar potansiyel olarak teröriste dönüşebilecek toplumsal kesimlerdir. Aslında "teröre karşı savaş" fikrinin öteki yüzü, savaşın asla bitemeyeceğinin itirafıdır. Devletin refah sağlamaya ve düzen tesis etmeye yönelik görevlerinden sıyrıldığının göstergesi, "terörist" kategorisinin barındırdığı muğlaklıkta yatmaktadır. İçerdiği duygu yükü dolayısıyla terörist, silahlı gerilladan "sözde vatandaşa", yankesiciden işçiye ve göçmene kadar çok kaygan bir tehdit algısı içinde belirlenir.

Çaresiz ve donanımsız olanların sayısını sürekli arttıran bir siyasal ve ekonomik dönüşüm olan neoliberalizm açısından bu durum, terörist kategorisinin

---

[51] Arjun Appadurai, "Dead Certainty: Ethnic Violence in the Era of Globalization", *Public Culture*, Vol. 10 (2), 1998, s. 225-247.

[52] Bkz. Mercedes Olivera, "Violencia Femicida: Violence Against Women and Mexico's Structural Crisis", *Latin American Perspectives*, Vol. 33 (2), 2006, s. 104-114; Yajaira M. Padilla, "Setting *La diabla* free: Women, Violence, and the Struggle for Representation in Postwar El Salvador", *Latin American Perspectives*, Vol. 35 (5), 2008, s. 133-145; Steve Derné, "Globalization and the Reconstitution of Local Gender Arrangements", *Men and Masculinities*, Vol. 5 (2), 2002, s. 144-164..

[53] Bu konuda bkz. Loïc Wacquant, "The New 'Peculiar Institution': On the Prison as Surrogate Ghetto", *Theoretical Criminology*, Vol. 4 (3), s. 377-389, ve Alev Özkazanç, "Biyo-politik çağda suç ve cezalandırma", *Toplum ve Bilim*, No. 108, 2007, s. 15-51.

[54] Godoy, "Lynchings", s. 659.

[55] Magaly Sanchez R, "Insecurity and Violence as a New Power Relation in Latin America", The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 606, 2006, s. 180.

[56] Jeffrey Record, "Bounding the Global War on Terrorism", Strategic Studies Institute Monographs, Aralık 2003, s. 8
http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB207.pdf.

işlevselliğini yitirmeyeceğinin de garantisidir. Peru ve Türkiye'de olduğu kadar başka ülkelerde de (özellikle ABD ve bazı AB ülkeleri) gözlemlenen eğilim, muhalif aktör ve kimliklerin terörist kategorisinde değerlendirilerek kriminalize edilmesidir. Polis teşkilatı ve kolluk kuvvetleri, 1980 sonrasında yeniden yapılandırılarak, münferit veya işlenmiş suçtan çok, muhalif toplumsal oluşumlara müdahale etmek üzere "önleyici polisliğe" doğru evrilmiştir.[57] Güvenlik söylemi ve pratikleri, devletin geri dönüşünün yeni kılıfıdır. Bu sayede muhalifler "yok edilebilecek" bedenlere dönüşürken, toplum devletin bir kolu haline gelmektedir. Devlet de popüler talebi hem yönlendiren, hem de bunun tarafından yönlendirilen bir baskı aygıtı olma işlevini görür. Ama artık geçmişteki refah devleti değildir; refah sağlamasını bekleyen kesimleri ya özel sektöre havale etmiştir veya sosyal politikaları hak eden "makbul vatandaş" olmaktan çıkartmıştır. O halde, 2006'deki Ordu fındık üreticileri mitinginde kullanılan "terörist" yakıştırması rastlantısal değildir.[58]

Bu örnekleri vermekteki amaç, her tür şiddeti neoliberalizmle açıklamak değildir. Varolan iktidar ve şiddet örüntülerinin (örneğin Türkiye'de milliyetçiliğin, jakoben devlet anlayışının, geleneksel tahakküm şekillerinin ve hatta Kemalizmin) neoliberalizmin hukuksal ve sosyal devleti sarsan piyasa mantığına nasıl eklemlenebileceğine, bu eklemlenmenin nasıl toplumsal etkilere yol açabileceğine işaret etmektir. Foucaultcu bir çerçeveden bakıldığında özünde bir güvenlik paradigması olan neoliberal mantık, belirli bir toplumsal güce karşı (örneğin Kürtler ve muhalifler) başka güçlerin kullanılmasını (örneğin milli hassasiyetleri olan vatandaşlar) içerir. Muhalefeti bertaraf edecek veya etkisiz bırakacak eylemlerde bulunan toplumsal kesimler, resmi kurumlar nezdinde cezalandırılacak öğeler olarak görülmez; aksine cezai yaptırımdan muaf tutulmak suretiyle desteklenirler.

Güvenlik söylemleri yönetim mantığını hem yatay (küreselleşme aracılığıyla dünyaya) hem de dikey olarak (sivil topluma) yayarak genişletirken, neoliberal söylemler kapitalist eşitsizlik mantığını (yine hem yatay, hem de dikey olarak) doğallaştırıp yaymaktadırlar. Dolayısıyla Türkiye'deki siyasal rejimi, neoliberal piyasa düzeninin yarattığı ekonomik çarpıklıklar, devletin yeniden yapılanarak toplumsal görevlerinden sıyrılma eğilimi ve eksilen otoritesini "terör" ve "güvenlik" söylemleriyle idame etmesi ekseni üzerinden *de* tartışmak lazım gelir.

---

[57] Biriz Berksoy, "Neo-liberalizm ve toplumsalın yeniden kurgulanması: 1980 sonrası Batı'da ve Türkiye'de polis teşkilatları ve geçirdikleri yapısal dönüşüm" *Toplum ve Bilim*, No. 109, 2007, s. 35-65. 1 Mayıs 2008'de sendikaların Taksim meydanına çıkmasını engellemek üzere alınan olağanüstü önlemler, Mobese kameraları gibi gözetleme mekanizmalarının kamusal ve özel alanlarda yoğun kullanımı, havaalanlarında sadece bedenlere değil, sıvıları da dahil eden cisimlere karşı geliştirilen aşırı şüpheci pratikler, barış dönemlerinden çok savaş düzeneklerini çağrıştırmaktadır.

[58] Hatırlanacağı üzere, 2006 Temmuz'unda Başbakan Tayyip Erdoğan'ın "illegal bir çok örgütün katıldığı hükümeti karalamaya yönelik bir eylem" olarak nitelediği Ordu fındık üreticileri mitingine dair Fındık Sen Genel Başkanı Yaşar, "Yol kapatma üreticilerin kendiliğinden yaptığı haklı bir eylem. Çözüm aramaları gerekirken meydana gelen haklı tepkilerin terör örgütleriyle ilişkilendirmeleri en büyük ihanettir. Türkiye'nin dört bir yanından gelen tüm emekçi kesimi terörize etmelerini de affetmeyeceğiz" demişti. Emine Özcan, "Köylü Kızılay'a Bir Otururs a Kalkmaz" *Bianet*, http://www.bianet.org/arsiv/gecmis?rcat_id=71, yayım tarihi: 01.08.2006.

Türkiye'deki siyaset bilimi açısından altı çizilmesi gereken eksiklikleri somut bir biçimde belirtmek gerekirse, öncelikle devletin toplumunkinden ayrı bir mantığa sahip olduğu savı yukarıdaki analiz ışığında geçerliliğini yitirmektedir. Devletin özerkliği, siyaset seçkinlerinin manevra kabiliyeti ve olaylar üzerindeki belirleyiciliği, neoliberal gündemin empoze ettiği birçok kısıt yüzünden gittikçe daralmaktadır. Örneğin, Türkiye'de devlet geleneğinin saçayaklarından biri olan ordunun iktisadi teşekküllerinin neoliberal piyasa şartlarına, OYAK-Bank'ın yabancı şirketlere satılmasında olduğu gibi ayak uydurduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bunun TSK'nın ekonomik ve siyasal duruşunu nasıl etkilediği sorusu çok önemlidir. Keza, seçimle başa gelen hükümetlerin ideolojik veya cumhuriyetçi skalanın neresine oturduğunun belirleyici olmaktan çıkması sözkonusudur.[59] Neoliberalizmin Türkiye'de tam manasıyla tesis edilmesini sağlayan aktörün ılımlı İslamcı-muhafazakâr çizgideki AKP olduğu açıktır.

Kurumlar düzeyinde bakıldığında, yürütme erkinin güçlenmesi ile ekonominin yönetiminin bağımsız kurulların eline teslim edilmesi birbirine tezat gelişmelerdir. Bu durum, küresel piyasaya endekslenen çoğu ülkede görülmekte, ancak olası siyasal etkileri yeterince incelenmemektedir. Türkiye'de devletin siyaseti nasıl ve hangi mekanizmalarla belirlediğini yeniden düşünmeyi gerektiren bir başka gelişme, mikro kredi uygulaması veya "Haydi Kızlar Okula" kampanyasında olduğu gibi, sivil toplumun başlattığı kampanyalarda devletin önder değil, destekçi olmaya başlamasıdır. 2000'li yıllarda gerek sosyal politikalar, gerekse sivil toplum-devlet ilişkisi karmaşık nedensellikler ve belirlenimlere tabidir. Dolayısıyla, devlet geleneğinin gücü, yeni bir bağlama oturtulmalıdır. Batı'da muhalefeti kırmakta işlevsel olan yapısal şiddetten farklı olarak Türkiye'de polis ve askerin gerek tehdit algılarının oluşturulmasında, gerekse fiziki şiddet uygulayarak muhalefeti bertaraf etmekte oynadığı aktif rol çok daha meşrudur örneğin. Bu bakımdan, Batı ile Türkiye arasındaki farkı bir demokratikleşme sorunu olmanın ötesinde, farklı şiddet yöntemlerinin ne dereceye kadar kullanılabildiği üzerinden okumak çok anlamlı olurdu.

Kemalizm ve milliyetçilik gibi, Türkiye siyaset biliminde sayısız gelişmeyi ve yapıyı anlamlandırmak için kullanılan çerçeveleri de yeniden düşünmek gerekecektir. Din ile modernite, cumhuriyet ile şeriat düzeni gibi ikiliklerin siyasal alanda ön plana çıktığı bugünkü gibi dönemlerde örtük kalan pratiklerin açıklayıcılığı azalmamaktadır. Bilakis, bu yazıda anlatılan çerçevenin işaret ettiği gibi, bir gücü (örneğin cumhuriyetçiler) diğer bir güçle (örneğin ılımlı İslamcılar) dengeleme stratejisinin neoliberal dönüşüm açısından tekabül ettiği işlev nedir sorusu daha da önem kazanmaktadır. AKP'nin kendini özgü muhafazakârlığının, tıpkı ABD'de yükselen muhafazakârlık kadar neoliberal ekonominin kolaylaştırıcısı olması ihtimali değerlendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki, 24 Ocak kararlarının uygulanabilirlik koşulları darbeyle sağlanmış olsa da, sürdürülebilirlik koşulları Türk-İslam sentezi sayesinde sağlama alınmıştır. Sosyalizme ve sol muhalefete karşı ılımlı İslamı güçlendirme projesi olan "Yeşil Kuşak" girişimini salt realpolitik bir manevra olmaktan çıkaran, o dönemlerde ABD'de konsolide edilmeye çalışılan,

[59] Pınar Bedirhanoğlu, "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü" (İlhan Üzgel ve Bülent Duru tarafından hazırlanan bir derleme içinde Phoenix Yayınevi tarafından 2009'da yayınlanacak).

Türkiye'de ise zemini darbeyle hazırlanan serbest piyasa mantığının önündeki engelleri (yani muhalif güçleri) bertaraf etme işlevi *de* görmesiydi. Bu eksende düşünüldüğünde, TSK'nın İslamcılığı kullanan "risk yönetimi" tekniğinin AKP ile birlikte kontrolden çıktığı iddia edilebilir.[60]

Ancak şu da dikkate alınmalıdır: güvenlik mantığından türeyen taktikler kullanan bu iki güçlü aktörün birbirleriyle çarpışmalarının polarize ettiği toplumsal alanda tehdit algıları çoğalmakta ve neoliberal piyasaya karşı geliştirilebilecek muhalefeti engelleyen üçüncü bir faktör olarak karşımız çıkmaktadır. Tehdit algılarının bu ikilemler üzerinden örülmesinin cumhuriyetçi kanatta demokrasiye olan güveni azaltması dindarlığın üstüne eklemlenen bir "laik muhafazakârlığa" dönüşmektedir. Başka bir deyişle, ılımlı İslam projesinin kapsayamadığı toplumsal katmanların bu defa laiklik üzerinden muhafazakârlaştırılması sözkonusudur. Örneğin, Kemalizm ile neoliberal yönetimsellik arasındaki bağı, bir sivil toplum kuruluşu üzerinden okuyan Yasemin İpek Can'a göre, varoş nüfusunun sınıfsal, etnik ve dini açıdan "tehdit" olarak algılanması, TEGV veya ÇYDD gibi sivil toplum kuruluşlarının buralara yönelik faaliyet üretmesini sağlamış, devletin resmi kurumlarının ulaşamadığı bu tip uzamlarda yapısal sorunların üzerini örten birtakım yönetimsel mekanizmaların uygulanmasına olanak vermiştir.[61] Bu mekanizmalar cumhuriyetçi ideolojiye eklemlenerek "makbul vatandaş" yaratma projesine dönüşmüştür. Keza, milliyetçilik ve bunun değişen işlevleri de farklılaşmıştır. Hiç kuşkusuz toplumsal şiddet, artan milliyetçi aidiyet biçimleriyle veya çarpık ekonomik düzenin psikolojilerde yarattığı bozukluk ile de açıklanabilir. Rejime içkin olan milliyetçiliğin 1980 sonrası bilinçli olarak körüklenmiş olması savı da bir noktaya kadar anlamlı ve açıklayıcıdır.[62] Ancak çoğu zaman etnik çatışma şekline bürünen linç girişimleri göstermektedir ki, mevsimlik göç veya daralan iş imkânlarının yarattığı paylaşım sorunu, "milli hassasiyet" söyleminin altında yatan belirleyici faktör olabilmektedir.

Görüldüğü gibi, küresel piyasaya eklemlenen Türkiye siyasetinde denklemler kurumsal siyaset veya zihniyet sorununa indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Elbette ki demokrasilerde normları taşıyan kurumların yaptırım gücü, toplumda bir karşılık bulmaları koşuluna bağlıdır. Siyasal kurumlar ve toplumsal zihniyet birbirleriyle bu anlamda ilintilidir. Ancak bu diyalektiğin kırılması ahlaksızlık, yozluk veya kaosla sonuçlanmak zorunda değildir. Belli bir iktidar yapısının siyasal ve toplumsal sınırlarının ortadan kalkması, totaliter deneyimin somut gerçekliğinin çok acı bir biçimde gösterdiği üzere, farklı yasalara tabi olma halinin önünü açabilir. Bugün piyasa mantığının böylesi bir "yasallık" teşkil etmesinin önündeki engeller kalkmaktadır. Neoliberal ekonominin küreselleşmesinin bir "doğa kanunu" gibiymişcesine sorgulanmadan kabullenildiği bu dönemde yeni bir yabancılaşma hasıl olmaktadır. Sosyal bilimlere de sirayet eden bu yabancılaşma, hukuk ve toplumsal normların muğlaklaşması ile birikim stratejilerinin önündeki sınırların kalkması arasındaki ilişkiyi görünmez kılar.

---

[60] *Ibid.*

[61] Yasemin İpek Can, "Sivil Toplum, neo-liberal dönüşümler ve gönüllülük", *Toplum ve Bilim*, No. 108, 2007, s. 88-128.

[62] Bkz. örneğin, Murat Belge, *Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.

Oysa neoliberalizmin yasaları, liberal siyasal kurum ve normların sınırlarında tesis edilir. Daha doğrusu, beriki sınırların çiğnendiği "aralarda" vücut bulur. En somut ifadesiyle, Beyoğlu'nda kadına yönelik şiddeti protesto eden bir serginin polis şiddetiyle dağıtıldığı noktada, yani hukuğun ve liberal normların ("bu kadarını da yapamazlar artık") tahayyüllerinin yerle bir olduğu noktada kurulur.

KAYNAKLAR

Altınay, Ayşe Gül, Yeşim Arat, *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul, Metis Yayınları, 2007.

Appadurai, Arjun, "Dead Certainty: Ethnic Violence in the Era of Globalization", *Public Culture*, Vol. 10 (2), 1998, s. 225-247

Arendt, Hannah, "The Gap Between Past and Future", *Between Past and Future*, New York, Penguin Books, 1993, s. 3-15.

Barkey, Henri J., "The Struggles of a 'Strong' State" *Journal of International Affairs*, Vol. 54 (1), 2000, s. 87-105.

Barry, A., T. Osborne, N. Rose (der.), *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, Londra, UCL Press, 1996.

Beck, E.M. ve Stewart E. Tolnay, "The Killing Fields of the Deep South: The Market for cotton and the Lynching of Blacks, 1882-1930", *American Sociological Review*, Vol. 55, 1990, s. 526-539

Bedirhanoğlu, Pınar, "Rusya'da Kapitalist Dönüşüm Süreci, Yolsuzluk ve Neoliberalizm", *Toplum ve Bilim*, Vol. 92, 2002, s. 217-233.

Bedirhanoğlu, Pınar, "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü" (İlhan Üzgel ve Bülent Duru tarafından hazırlanan bir derleme içinde Phoenix Yayınevi tarafından 2009'da yayınlanacak).

Belge, Murat, *Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.

Berksoy, Biriz, "Neo-liberalizm ve toplumsalın yeniden kurgulanması: 1980 sonrası Batı'da ve Türkiye'de polis teşkilatları ve geçirdikleri yapısal dönüşüm" *Toplum ve Bilim*, No. 109, 2007, s. 35-65.

Burt, Jo-Marie, "Quien Habla Es Terrorista. The Political Use of Fear in Fujimori's Peru", *Latin American Research Review*, Vol. 41 (3), 2006, s. 32-62.

Can, Yasemin İpek, "Sivil Toplum, neo-liberal dönüşümler ve gönüllülük", *Toplum ve Bilim*, No. 108, 2007, s. 88-128.

Demir, Fırat, "Militarization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey", *Development and Change*, 36(4), 2005, s. 667-690.

Derné, Steve, "Globalization and the Reconstitution of Local Gender Arrangements", *Men and Masculinities*, Vol. 5 (2), 2002, s. 144-164.

Foucault, Michel, "Governmentality", G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller (der.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* içinde, Chicago, Chicago University Press, 1991, s. 87-104.

Foucault, Michel, "The Birth of Biopolitics", Paul Rabinow (der.), *Ethics. Essential Works of Foucault, 1954-1984* içinde, Londra, Penguin Books, 2000, s. 78-79.

Foucault, Michel, *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76*, M. Bertani ve A. Fontana (der), Londra, Penguin Books, 2004,

Foucault, Michel, *Security, Territory, Population. Lectures at the College de France 1977-78*, London, Palgrave-MacMillan, 2007.

Gambetti, Zeynep, "Linç girişimleri, neo-liberalizm ve güvenlik devleti" *Toplum ve Bilim*, No. 109, Yaz 2007, s. 7-34

Gambetti, Zeynep, "Foucault'da Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı", *Mesele*, No. 20, Ağustos 2008, s. 43-46.

Godoy, Angelina Snodgrass, "Lynchings and the Democratization of Terror in Postwar Guatemala: Implications for Human Rights" *Human Rights Quarterly*, Vol. 24, 2002, s. 640-661.

Habermas, Jürgen, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1991.

Harvey, David, "Accumulation by dispossession" *New Imperialism*, Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 137-182.

Harvey, David , "Neo-liberalism as creative destruction", *Geogr.Ann.*, 88 B (2), 2006), s. 145–158.

Heper, Metin, "Consolidating Turkish Democracy", *Journal of Democracy*, Vol. 3 (2) 1992, s. 105-117.

Kalaycıoğlu, Ersin, "1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar" E. Kalaycıoğlu ve A.Y Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 387-412.

Keyman, Fuat, *Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Klein, Naomi, *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*, New York, Metropolitan Books, 2007.

Lemke, Thomas, "'The Birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality", *Economy and Society*, Vol. 30 (2), 2001, s. 190-207.

Necip, Yusuf, "The Coup in Turkey" *Insurgent Sociologist*, 10:3, Kış 1981, s. 81-82.

Neumann, Franz, *Béhémoth. Structure et pratique du National-socialisme 1933-1944*, Paris, Payot, 1987.

Olivera, Mercedes "Violencia Femicida: Violence Against Women and Mexico's Structural Crisis" *Latin American Perspectives*, Vol. 33 (2), 2006, s. 104-114.

Öngen, Tülin, "Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri. 'Düşük Yoğunluklu Çatışma'dan 'Düşük Yoğunluklu Uzlaşma' Rejimine" Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları. Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* içinde, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s 76-104.

Özkazanç, Alev, "Biyo-politik çağda suç ve cezalandırma" *Toplum ve Bilim*, No. 108, 2007, s. 15-51.

Padilla, Yajaira M., "Setting *La diabla* free: Women, Violence, and the Struggle for Representation in Postwar El Salvador" *Latin American Perspectives*, Vol. 35 (5), 2008, s. 133-145.

Record, Jeffrey, "Bounding the Global War on Terrorism", Strategic Studies Institute Monographs, Aralık 2003, s. 8 http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB207.pdf.

Sanchez R., Magaly, "Insecurity and Violence as a New Power Relation in Latin America", The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 606, 2006, s. 178-195.

Smith, Neil, "The Satanic Geographies of Globalization: Uneven Development in the 1990s", *Public Culture*, Vol. 10 (1), 1997, s. 169-189.

Smith, Neil, "Disastrous Accumulation", *South Atlantic Quarterly*, Vol. 106 (4), 2007, s. 769-787.

Somersan, Semra, "Güney'in askerî darbelerinde insan hakları ihlalleri: üç ülke, üç uygulama", *Toplum ve Bilim*, No. 99, Kış 2003-2004, s. 129-158.

Steenkamp, Chrissie (2005), "The Legacy of War: Conceptualizing a 'Culture of Violence' to Explain Violence after Peace Accords", *The Round Table*, 94 (379): 253-267

Wacquant, Loïc, "The New 'Peculiar Institution': On the Prison as Surrogate Ghetto", *Theoretical Criminology*, Vol. 4 (3), s. 377-389,

Yeldan, Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

SİYASET BİLİMİ EĞİTİMİNDE YENİ YÖNTEM ARAYIŞLARI:"AVRUPA" ÜZERİNE DÜŞÜNEN FİLMLER

E.Zeynep GÜLER*

Özet
Siyaset biliminde "Avrupalı olma" başlığı altında güncel tartışmalar yürütülüyor. Bu çalışmada İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Yüksek Lisans programında yer alan "Siyaset Bilimi'nin Temel Sorunları: Avrupalı Olmak" dersinde Avrupa sinemasından örnekler izleyerek yaptığımız tartışmalar ele alınıyor. Avrupalılık, lisans ve yüksek lisans düzeyinde çoğu programda diplomasi tarihi, ekonomi ve kurumsal gelişmeler çerçevesinde ele alınıyor. Biz bunun ötesinde konunun siyasal, ideolojik ve kültürel yönleri üzerinde odaklandık. Çok farklı kültürel kökenlere sahip öğrencilerimizle yürüttüğümüz ders kapsamında Avrupa'da tarih, hayal kırıklığı, umut ve kadınlarla ilgili konular üzerine on beş film izledik. Charles Chaplin'in *Modern Zamanlar* ve Michael Winterbottom'ın *Bu Dünyada* filmleriyle başlayarak izlediğimiz bu filmlerden kalkış noktası olarak yararlanarak Fransız Devrimi'nden günümüze siyaset bilimi'nin konu edindiği sorunların çeşitli yönlerini Avrupa bağlamında tartışmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Avrupa sineması, Siyaset Bilimi, Siyaset Bilimi Eğitimi, Görsel Etnoloji

New methodological pursuits on political science education: Films reflecting on "Europe"...
Abstract
Experiences and images of modernity and especially of "being European" is highly open to discussion nowadays; it is possible to address to that question in many different ways with different points of views. In this paper I have discussed our experience of utilizing European films as a starting point in the discussions related to "being European" in Faculty of Political Sciences, Istanbul University, with master class students who have different national and cultural origins. We have shown fifteen films related to history, disillusionment, hope and issues on women in Europe extending from French Revolution to present day. Starting with the *Modern Times* of Charles Chaplin and *In This World* of Michael Winterbottom we have discussed issues in European context that political science involves in.

Keywords: Being European, European Cinema, Political Science, Political Science Education, Visual Ethnology

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş

Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek lisans ders programında 'Avrupa düşüncesi' gibi bir ders açma fikri, önce İsveç'te yürüttüğüm okumalar çerçevesinde gelişti. İsveç'in Kıta Avrupa'sından ne kadar farklı olduğunu görene kadar böyle bir konuda okuma yapmak üzere 'Avrupa'ya gittiğimi zannediyordum. Orada en fazla, Avrupa'nın kendi içinde ne kadar farklı kültürlere, ne kadar büyük farklılıklara sahip olduğunu deneyimlemiş oldum. Avrupa ile ilgili bir yüksek lisans dersinin yalnızca eğitim pedagojisi açısından değil, -hukukçuların dediği gibi- 'esastan' başlayarak görsel bir yanı olması gerektiği kanısındaydım. *Siyaset Bilimi'nin Temel Sorunları: 'Avrupalı Olmak'* başlıklı yüksek lisans dersinde Türkiye'deki üniversitelerden gelen öğrencilerle birlikte Azerbaycan'dan Gürcistan'a, Kazakistan'dan Kırgızistan'a, Özbekistan'dan Bulgaristan'a, Makedonya'ya, Bosna'ya, çok farklı coğrafyalardan ve farklı kültürlerden gelen öğrencilerimizle birlikte bir deneme yaptık. 'Avrupa' teması üzerinden dünyanın her yerinden tüm insanları etkileyen ve ilgilendiren küresel ve yerel sorunlar üzerinde tartışma olanağı bulduk. Sinemanın evrensel dili sayesinde belki de ilk kez aynı dili konuştuk, birbirimizi anladık.

Bir seminer programı olarak şekillenen derste, siyaset biliminin temel sorunları çerçevesinde 'Avrupa düşüncesi' ve gerçekliğinin 20. yüzyılda aldığı yeni biçimleri, Avrupa sinemasından örnekler eşliğinde tartıştık. Avrupa sinemasının Avrupa tarihine bakma ve görme biçimlerinin bize bu konuda önemli teorik, siyasal, ideolojik ve sanatsal ipuçları verdiği düşüncesiyle 20.yüzyılda yaşanan iki büyük savaş, faşizm deneyimi ve ardından gelen on yıllarda yaşanan toplumsal çalkantılar, hayal kırıklıkları, geleceğe dönük beklentiler ve umut işaretlerinin izlerini sürdük.

Günümüzde 'Avrupa'nın farklı anlamları ve görüngüleri / deneyimleri üzerinde düşünmeye; bir gerçeklik, bir güç odağı ve bir kültürel imge olarak 'Avrupa'nın nasıl kurulduğunu, neler içerdiğini, günlük yaşantıda, mekânda kültürel farkların algılanışı ve siyasete tercümesini deneyimler ışığında incelemeye aldık. Avrupa nedir, neresidir, nerede başlar, nerede son bulur, sınırları nerelerden geçer, nasıl oluşmuştur, farklı dönemlerde nasıl olup da farklı yerlerde çizilmiş, düşünülmüştür, Avrupa Birliği deneyiminde sınır meselesi ne hale gelmiştir sorularını, insani deneyimler üzerinden sorunsallaştırdık. Maddi, siyasal sınırların ötesinde 'Avrupa düşüncesi'nin sınırları ve inşası üzerinde durduk. 'Avrupalı olmak' nedir, nelerle belirlenir diye düşünürken fikir ve yaşantı dünyamızda 'Avrupa yakası'nı kendi iç çelişkileriyle görmeye çalıştık. Bu çerçevede evrensellik ve yerellik, gelişme, eşitsiz gelişme ve kültürel görecelik, vatandaşlık, insan hakları, evrensel haklar gibi çoğu kez zemini oluşturan ama aynı zamanda tarif ve uygulamada tartışmalı temeller, sınıfsal ilişkiler ve algılar üzerinde tartıştık. Bütün bunları yaparken Avrupa ve Avrupa kültürünün kendine dair tüm tartışmalara karşın en azından iki yüzyıl, birkaç kuşaktan beri hayatlarımızı derinden etkileyen, dikkate almamız gereken bir gerçeklik olduğundan hareket ettik.

Bu süreçte eğitimimiz icabı Avrupa deyince aklımıza gelivеren, günümüzde de kendisini birçok düzeyde ortaya koyan milliyetçilik, milliyetçiliğin gündelik ve siyasal görünümleri, faşizm deneyiminin Avrupa sinemasında ele alınışı üzerinde durduk. İzlediğimiz filmlerden bazıları, örneğin *Mefisto* ve *Sıradan Faşizm* konuyu

tarihsel çerçevesi içinde, *Nefret* gibi diğerleri ise güncel deneyimler üzerinden ele alıyordu. Yine filmler üzerinden Avrupa Birliği tartışmalarında inişli çıkışlı bir grafikle olsa da gündemde olmayı sürdüren *birlik, farklılık, çeşitlilik içinde farklılık* konularını, bunların olanak ve sınırlarını tartıştık. Avrupa'nın doğusu da giriş filmlerimizden biri olan *Bu Dünyada*'dan başlayarak kaçınılmaz olarak gündemimize girdi. Sömürge sonrası dönemin özelliklerinin Avrupa'ya etkisi, göç hareketleri sonucu Avrupa'nın göbeğine taşınan ve yeni döneme özgü özellikler gösteren ırksal ve etnik gerilimlerle ilgilendik. Avrupa'da tarihsel / kültürel mirasın oluşumunu, güncel kültürel ve siyasal sorunlarını filmler üzerinden tartıştık.

'Avrupa' Sineması

Türkiye'den bakıldığında 'Avrupa', 'Amerika'ya kıyasla çok daha eskilerden günümüze fikir ve yaşantı dünyamızda önemli bir yer tutuyor. Bir zamanların Batı'sı Avrupa'dan ibaretti; Osmanlı-Türk modernleşmesi kendi iç dinamikleri kadar, bazı yazarlara göre hatta daha çok 'Batı' ile ilişkileri içinde kavranabilir bir şey olageldi. Avrupa'nın modernleşme, çağdaşlaşma algımızda, aynı zamanda gündelik yaşantımızda, beklentilerimizde, hatta eğitim, iş ve aş umutlarımız arasında, demokratikleşmeye, köklü dönüşümlere, devrime dair kanaatlerimizin oluşumunda, entelektüel birikimimizde önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Böyle olunca da 'Avrupa'dan kolay kaçış yolları bulunmadığını tespit etmeliyiz. Avrupa ile karşılaşmak ve 'spagetti western' filmlerinde olduğu gibi filmin sonunda, kader anında onunla 'hesaplaşmak' durumundayız.

Avrupa sineması diye bir şey olup olmadığı her zaman tartışılmıştır. Ama ayrık bir sanat, yedinci sanat olarak sinemanın kökleri elbette Avrupa'da aranabilir. 1920'lerde ortaya çıkan örneklere Sovyet sinemasının ünlü katkıları, 1930'larda Batı Avrupa'da üretilmiş filmlere Nazi dönemi Alman sinemasının eklenmesiyle oluşmuş bir bileşimden söz edilebilir. Avrupa sinemasının esaslı örnekleri için savaş sonrasını beklemek gerekir. Bu dönemde ulusal sinemalar ve çeşitli yenilikçi akımlar, türler Avrupa sinemasını oluşturur. Bunlara Doğu Avrupa sinemasından örnekleri de eklemek gerekir. Böyle zengin bir kaynağa dayanan Avrupa sineması, kendini uzunca bir süredir Hollywood sinemasıyla karşılaştırmalı olarak tarif etmek durumunda kalmıştır. Birincisi, Hollywood sineması teknik olanakları, üretim ve dağıtım koşulları düşünüldüğünde güçlü ve ezici bir rakip konumundadır. İkincisi, kolay tüketilir popüler yanıyla yalnızca Avrupa sinemasını değil, tüm dünyada film ve kültür pazarını ele geçirmiş, her ne kadar Avrupa sinemasının kendine özgü güçlü yanlarından ve özgüveninden söz edilebilirse de bu alanı neredeyse kaplamıştır. Çünkü Avrupa sineması bir dönem *auteur* (anlatıcı-yönetmen) sineması ve sanat sineması örnekleriyle 'üst kültür' alanına oynamış, bu arada uluslararası alanda maddi ve ideolojik emperyal gücünü yitirdikçe popüler alanı Amerikan sinemasına terk etmek durumunda kalmıştır. Böylece Avrupa kimliği giderek daha fazla kendisini kendi dışındakilere, önemli bir rakip olarak Amerikan kültürüne referansla kurmuştur.[1]

[1] Thomas Elsaesser, *European Cinema: Face to Face with Hollywood*, Amsterdam University Press, 2005. Avrupa sinemasında güncel temalar ve tartışmalarla ilgili olarak bkz. Ian Aitken,

Geleneksel olarak Avrupa film araştırmaları Rus *kurgusu*, Alman *ekspresyonizmi*, İtalyan *yeni gerçekçiliği* ya da Fransız *yeni dalgası* ve Eisenstein, Bergman, Godard, Fassbinder, Angelopoulos gibi bireysel *auteur* yönetmenlerin tarihsel özellikleri üzerinde yoğunlaştı. Avrupa sinemasına dair son dönem araştırmalar ise Avrupa bütünleşmesinin ihtiyaçlarıyla bağlantılı biçimde belirsiz bir tanıma sahip ama güçlü biçimde hissedilen *Avrupa mirası* teması üzerinde şekillendi.[2] Başta Fransa olmak üzere Birliği oluşturan ülkeler Amerikan medyasının gücü ve hakimiyetine karşı koymak amacıyla Avrupa kaynaklı film üretiminin maddi olanaklarını artırmaya yöneldi. (Avrupa Konseyi'nin medya fonu *Euroimage* fonları buna örnek gösterilebilir.) Avrupa sinemasına yeni ilginin oluşmasının bir diğer nedeni de 1990'lardan itibaren hızla artan göç ve eski sosyalist ülkelerin büyük sinema geleneğine yönelik ilginin canlanması oldu. Avrupa'nın jeopolitik açıdan genişleyen biçimde kavranması ve birlik kaygıları film eleştirisinin temel sorunlarını belirledi: 'Avrupa' teriminin sorunsallaştırılması, ulusal ve kültürel kimlik meseleleri ve yüksek ve alçak (ya da popüler) kültürler arasındaki mesafe ve hiyerarşiler sorunu.[3]

Avrupa sineması çelişkiler, şüpheler ve belirsizliklerle uğraşmak durumunda. Küreselleşen dünyada ve bizzat Avrupa Birliği içindeki güncel gelişmeler 'Avrupa kimliğini' giderek daha karmaşık bir kavram haline getiriyor. Avrupa'nın hiçbir dönemde tek bir tanımı olmadığı gibi günümüzde de tek bir tanım üzerinde uzlaşmak olanaksız görünüyor. 'Batılı Muasır medeniyetler seviyesine ulaşma' hedefine sahip Osmanlı-Türk modernleşmesinin siyasal ve toplumsal / kültürel hedefi, arzu nesnesi olduğu gibi Batı dışı toplumlar için birkaç yüzyıldan beri doğal, coğrafi bir yön olmanın ötesinde ilerleme, modernleşme, sanayileşme gibi toplumsal yönelimlere ilişkin anlamlar içeriyor.[4] Bu haliyle bir model oluşturuyor, bir hedef olarak fetişleştiriliyor. 'Batı' bu içerikle 19 ve 20.yüzyıllarda Batı Avrupa'yı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Kuzey Amerika'yı da içerecek şekilde kullanılıyor.

Sinema 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir kültürel sürekliliğin sürdürücüsü, diğer yandan 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl sanatı olarak bir Avrupa ürünüdür ve Avrupa sineması dünyanın her yerindeki sanat sinemaları için de bir tür değerlendirme merkezidir. Ne var ki, artık sinemada tepe noktaları, başyapıtlar bulmak zordur, çünkü edebiyatta da buna denk düşen ürünler yoktur. Üstelik artık Avrupa'ya özgü, ona ait bir popüler kültür de mevcut değil. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Avrupa'da da daha çok Amerikan kültürünün ve Hollywood benzeri sanayi üretiminin etkileri hissediliyor. Avrupa sineması daha çok sanat sineması olarak kalıyor, çoğunlukla küçük izleyici kitlesine hitap ediyor: "*Avrupa sineması, denebilir ki, bugün ulus-devlet öncesi Avrupasının belki de o zamanlar o kadar hayali olmayan, daha reel bir şeye denk düşen bütünlüğünü, Aydınlanmacı*

European Film Theory and Cinema: A Critical Introduction, Edinburgh University Pres, 2001.

[2] Tim Bergfelder, "National, transnational or supranational cinema? Rethinking European film studies", *Media, Culture & Society*, c.27, no.3, 2005, s.316.

[3] Bergfelder, *age*., s.316.

[4] Konuyla ilgili bkz. Çağlar Keyder, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3.Baskı, 2005, s.207–246.

Avrupa'nın 'kültürel şemsiyesi'ni yeniden canlandırmak isteyen bir zihniyetin 'sanal' olarak yeniden yarattığı bir ortamda yüzüyor-geziyor. Birleşik Avrupa ya da kurumsal adıyla 'Avrupa Birliği' şemsiyesinin kapsayıcılığı bu. Oysa bugün coğrafya her zamankinden de tartışmalı."[5]

Gerçekten de, Avrupa bugün özellikle de ekonomik krizin hızlandırdığı, yoğunlaştırdığı koşullarda şüphe ve önyargılarla, artan yabancı düşmanlığıyla birlik düşüncesinin altının oyulduğu bir yer konumunda. Son yıllarda ortaya çıkan aşırı sağ siyasal hareketler, patlama yaşayan göç dalgaları ve yabancılara karşı duyulan tarihsel ve milliyetçi / ırkçı korkular, gerçek ve duygusal anlamda bölünmenin derinleşmesine yol açıyor. Avrupa sineması günümüzde genel olarak kültürel kimliğin üretimi ve algılanma biçimleriyle ilgili bir alanda üretimde bulunuyor.[6] Savaş, sürgün ve göç özellikle Avrupa bağlamı düşünüldüğünde Avrupa sinemasının önemli konuları arasında yer alıyor.

Avrupa filmlerindeki temasal özelliklere, benzerliklere göz atacak olursak, genel olarak büyük yönetmenler kuşağının mutlu bir dünya tasvir etmediğini, *"genel olarak mutlu olduğunda bile içinde tekrar eden bir kayıp duygusu barındıran melankolik bir dünya olduğunu"* söyleyebiliriz.[7] Peter Harcourt Avrupa sinemasının önemli altı yönetmeninden söz ettiği çalışmasında, bu yönetmenlerin yarattığı atmosferin, şimdiye kadar inandığımız değerlerin artık hayatımızı anlamlandırmak için yeterli olmadığına dair bir farkındalık yarattığını ileri sürüyor. Bir kaygının varlığı ve bunun kabulü tüm yönetmenlerin eserlerine, tarihsel dönemlerin hepsine damgasını vurmuştur. Bu filmlerde ortaya konan aslında umutsuzlukla yüzleşmektir. Bu eserler, eski sanat eserlerinin sağladığı arınma (catharsis) duygusu da uyandırmamakta, izleyiciye arınmanın mutluluğunu vermemektedirler. Bir başka önemli nokta, birçoğunda kahramanın yıkımından sonra baki kalan, değerlerini sürdüren güçlü bir toplum yapısı düşüncesi de bozulmuş durumdadır. Çoğu için inanmaya devam edebilecek bir edebi ve insani değer fikri kalmamıştır. *"Karakterlerin işgal ettikleri dünyayla kurdukları ilişkiyle ve dahası karakterlerle kurduğumuz ilişkiyle ilgili gitgide artan bir belirsizlik söz konusudur."*[8] Harcourt belki de bildiğimiz anlamda medeniyetin sonuna geldiğimizi düşünüyor. Bizleri dönemin gerçeklikleriyle yüzleştiren yönelimler içeriyor; dolayısıyla henüz bir yöne, bir farklı seçeneğe sahip değilse de günümüz dünyasının merkezinde bulunan kaygıya karşı mücadele duygusunu da hissediyoruz. Harcourt'a göre umutsuzluğu ve sessizliği kabul etmek istemeyenler için, sinema bu anlamda fikirlerle ve biçimlerle verilen bir mücadele alanı olarak görülebilir. Çünkü sinema sahip olduğumuz en büyük uluslararası kültürel birleşme kaynağı olan çağdaş sanat biçimidir.

---

[5] Fatih Özgüven, "Europa'nın Kat'etmediği Topraklar: Avrupa Sinemasına Bir Kuşbakışı", *Toplumbilim*, no.18, Ocak 2005, s.17

[6] Wendy Everett (der.), *European Identity in Cinema*, Intellect, 2005, s.8.

[7] Peter Harcourt, *Altı Avrupalı Yönetmen*, çev.Özge Özdüzen-Onur Yusufoğlu, Doruk Yayınevi, 2007, s.292

[8] Harcourt, *age*., s.292.

Ve Gösteri Başlıyor...

I. Giriş: Eski ve Yeni Yüzyıla Dair...

Bu programda giriş filmi olarak *Modern Zamanlar*'la izlediğimiz Charles Chaplin'i saymazsak, Avrupa sinemasının farklı üsluplara sahip görece genç kuşak yönetmenlerinin filmlerinden bir seçme yaptık.[9] Filmlerin çoğu daha çok festivallerde gösterilen ya da dar bir izleyici kitlesine ulaşmış 'sanat filmi' olarak adlandırılabilir, ama içlerinden bazıları aynı zamanda geniş bir izleyici kitlesine ulaşmış, üzerinde çok konuşulmuş filmler.

Avrupa ile Amerika arasındaki gerilim, aşk ve nefret ilişkisi biliniyor. Bu nedenle açılış filminin bir Amerikan yapımı olması bizim için önem taşıyor. 1936 yapımı *Modern Zamanlar*'da Charles Chaplin artan sanayileşmeyi, sanayi üretiminin insanı sürekli gözlenen, azarlanan, makinelerin dişlisi haline getiren mekanizmasını güldürüyle ama kökten bir biçimde eleştiriyor. Tuvalet molası vermesi gerektiğinde bile izin alan, orada bile izlenen, insani hiçbir anı ve ilişkisi kalmayan işçi bir süre sonra makinenin dişlileri arasına giriyor ve mekanizmayı işlemez hale getirip işten atılıyor. Sinemada sessiz film döneminin son örneklerinden olan bu film seri üretime, sanayi üretiminin insanı makinelerin bir parçası haline getirerek insanlıktan çıkartmasına yönelik köklü bir eleştiri içeriyor. *Modern Zamanlar* her karesini, her mesajını dünyanın her yerinden insanların aynı anda, aynı biçimde anlayabileceği, popüler bir film; eleştirisini, anlaşılırlığı ve insani dozu yüksek tutarak yapmayı başaran önemli bir örnek. Bu yüzden hala izleniyor, bizim de Avrupa'ya, Batı uygarlığına dair dersimizin giriş filmi olmayı hak ediyor.

Açılış filmlerinin ikincisi ve Avrupa'ya yaklaşmak açısından bizim için daha önemli olanı ise Michael Winterbottom'ın 2002 yapımı *Bu Dünyada* (In This World) filmi oldu. Bu sonu kötü biten bir yol filmi, bir göç öyküsüydü. Doğu'dan Batı'ya göçü belgesel araçlar kullanarak canlandırmış ve görüntülemiş bir filmdi. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Ege'de, Saros Körfezinde, Akdeniz'de göç etmek üzere yola çıkıp sonu ölümle biten maceralara sürüklenen yüzlerce insanın dramını izliyoruz sürekli olarak medyadan. Bu film de Pakistan'da, Afgan mültecilerinin bulunduğu bir yerleşimden genç oğulların Avrupa'ya yollanma öyküsü. Enayet ile Cemal'in belgesel film yöntemiyle çekilmiş, Pakistan, Afganistan, İran, Türkiye, Fransa ve İngiltere'ye uzanan yolculuğunun anlatısı. Yalnızca bir göç hikâyesi değil, küreselleşme çağında emeğin küreselleşmesinin acılı, ölümcül öyküsü. Ayrıca sınırlara dair bir şeyler anlatıyor bize. Birçok sınır geçiyorlar yol boyunca, Pakistan-Afganistan-İran-Türkiye ve ondan sorası... Sınır gerçekliğini, sınırın kendi başına bir sosyolojik, ekonomik olgu olduğunu gösteriyor. Bu iki filmin bir başka özelliği de anlattıkları hikâyenin bir 'insanlık durumu'nu yansıtması, ama aynı zamanda ayağını özgül bir tarihe ve topluma, mekâna basan yapısı.

---

[9] Avrupa sinemasında "genç kuşak" olarak adlandırılan yönetmenler daha çok ikinci savaş sonrası film yapan yönetmenler olarak bilinir. Burada bu tanıma en fazla uyan yönetmen Andrej Wajda olabilir. Michael Haneke, Ken Loach, Lukas Moodysson gibi yönetmenler daha da genç, bir sonraki kuşağın temsilcileri.

II. Tarih

Bu bölümde genel olarak özgürlük ve bireyin sorumluluğu, siyasette değerler ve ahlak başlığı altında ele alınabilecek filmler izledik. Avrupa tarihinin kırılma noktalarına dair bir tartışma yürüttük: Fransız devrimi, faşizm deneyimi, Avrupa'da devlet ve demokrasi, siyasal temsil, bireyin seçişleri ve siyaset, diktatörlüğün izleri... İzlediğimiz filmlerden ilki Polonyalı ünlü yönetmen Andrzej Wajda'nın bir Polonya-Fransa-Batı Almanya ortak yapımı *Danton* filmi oldu. Avrupa düşüncesinin özünü oluşturan, 'Avrupa' denen şeyin temel kaynakları arasında yer alan Fransız Devrimi zamanından günümüze gelen 'adalet', 'eşitlik', 'özgürlük', 'kardeşlik' gibi ilkeler üzerinde düşünerek işe başladık. *Danton* 1983 yılında, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde çöküşün henüz kendini tam olarak ortaya koymadığı ama liberal esintinin aydınları etkilemeye başladığı bir dönemde çekilmiş bir film. Bu özellik yönetmenin Fransız Devrimi'ne ve Jakobenlere bakışına da yansıyor. Film Fransız devriminin yükselen ivmesinin sonuna gelinen günlerde, Danton ile devrimin diğer liderleri, Kamu Selameti Komitesi üyeleri ve özellikle de Robespierre arasındaki çekişmeleri konu alıyor. 'Devrim çocuklarını yiyor' lafını doğrularcasına farklı toplumsal çıkarlar ve kesimler arasıdaki gerilim ve mücadeleler, devrimi yapan, düzenin temellerini sorgulama, düzeni köklü biçimde değiştirmeye yeltenme ve kralı idam etme cüreti gösteren kadroların kendi aralarındaki çekişmelerde somutlanıyor. Film bize sınıflar ve siyasi temsilciler, kitlelerin siyasete katılımı gibi siyaset biliminin önemli sorunlarını tartışma olanağı sağlıyor; Filmde halk kitleleri kim ağır basarsa, kimin sesi daha gür çıkarsa onun yanında yer alıyor. Giyotine gönderilenleri ve infazları izliyor, sanki kanla besleniyor. Yönetmen demokrasi konusunda liderlerin yaklaşımlarını eleştirirken aynı zamanda kitleleri de bu konuda güvenilecek bir kaynak olarak görmüyor.

Tarihle ilgili bölümde Sovyetler Birliği'nden Avrupa'ya dair bir filmle devam ettik ve 1901 Sibirya doğumlu bir Rus Yahudisi olan Mikhail Romm'un yönettiği 1965 Mosfilm yapımı *Sıradan Faşizm* filmini izledik. Üçüncü Reich dönemini anlatan bir belgesel olan bu filmi seçmemizin nedeni, faşizmin 'kitle ruhu'nu göstermesi, görsel ve kavramsal açılardan sınıflara, insana ve faşizme dair açmazlara odaklanmış esprili bir yaklaşıma sahip olmasıydı. Mosfilm stüdyosu etrafında dönemin en önemli Sovyet yönetmenlerini toplamış, yönetim, oyunculuk, sahne, tasarım gibi alanlarda sayısız eleman yetiştirmiş, böylece sinema sanatının çok geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamış büyük bir merkezdi. Romm 1940'larda Mosfilm'in önde gelen yönetmenleri arasında yer aldı. Bu film de bir belgesel olmasına karşın zamanında kırk milyon izleyiciye ulaşmış, son derece popüler bir filmdi. Sınıfımızdaki eski Sovyet cumhuriyetlerinden gelen çok sayıda genç öğrencimizin de sevgisini kazandığını belirtmek isterim.

Söz halk kitlelerinden açılmışken ve kitleler Avrupa'nın göbeğinde Nazi partisinin peşine takılmışken bir oyuncu ne yapabilir Almanya'da? Ünlü Macar yönetmen Istvan Szabo'nun 1981 yapımı *Mefisto* filmi Batı Almanya, Macaristan ve Avusturya ortak yapımı. Film bir oyuncuyu anlatıyor, kelimenin tam anlamıyla. Anadili Almanca olan, oyunculuk kariyeri taşradan merkeze ve ünlü sahnelere ve rollere doğru giderek yükselirken bir yandan da ülkede faşizmin yükselişini

görmeyen ya da dostları kadar önemli bulmayan bir 'oyuncu' Bu nedenle faşizmin yükselişi sırasında dostları, liberal ve varlıklı bir aileden gelen karısı ve siyah bir dans hocası olan sevgilisi ülkeyi terk ederken Almanya dışında bir geleceği olmadığına inanan ve oyunculuk kariyerine en uygun yerlerde devam etmek ve alkışlardan başka bir şey istemeyen bir oyuncu... Onun için sahnede olmak önemli, izleyici ve alkışlayanların kim olduğunun bir önemi yok. Hendrik Hoefgen Nazilerin propaganda bakanı Goebbels'in sanat çevrelerine dahil ediliyor ve tiyatronun müdürü oluyor. Bu bir ruhunu şeytana satma hikâyesi. İki savaş arası dönem Almanya'da tiyatro çevreleri terzisinden dekorcusuna, oyuncusundan yönetmenine solcuların, liberallerin ve Yahudilerin bol olduğu yerler. Böyle bir ortamda Hendrik Hoefgen'in de sadece oyuncu olması mümkün değil. Bu yüzden onun da oyuncu olmanın dışında Alman tiyatrosunun bu 'yozlaştırıcı' öğelerden temizlenmesi gibi işlere dahil olması gerekiyor. Giderek battığı bu çevrede sonunda kendini ışıkların altında, bir arenanın ortasında buluyor.

Faşizm demişken, komşumuz Yunanistan'dan, demokrasi ve diktatörlük üzerine 1969 yapımı bir film olan *Z-Ölümsüz*'ü izledik. Yönetmeni Costa Gavras olan filmi izlerken hepimiz biraz eskimiş olduğunu düşünsek de temaları itibariyle önemli bulduk. Senaryosu Jorge Semprun tarafından Yunanlı siyasetçi Gregoris Lambrakis'in öldürülmesi olayından esinlenerek yazılmış olan Vassilis Vassilikos'un romanından uyarlanmış. Bu filmde anlatılanlarla ülkemiz tarihinde yaşananlar arasında bulduğumuz paralellikler Avrupa'nın güney kanadı ve buradaki siyasal kültür hakkında düşünmemize ve tartışmamıza neden oldu. Siyasi suikastlar, askeri darbe ve cuntaların siyasi tarihinde önemli bir yer tuttuğu ülkeler de Avrupa'nın bir parçası. Bu nedenle bu filmi de amacımız açısından yararlı buluyoruz. Ayrıca Yves Montand ve İrene Papas'ı izlemek, genç öğrenciler için kaçırılmaz bir fırsat oldu.

III. Hayal Kırıklığı

Avrupa deyince eşitlik ve özgürlük kadar bu idealin yıkımına dair örnekleri ele almak da öğretici oluyor. Faşizmin bireyler ve tarih üzerinden izini süren, Avrupa kıtasının psikanalitik derinliklerine inen *Europa*, Danimarkalı Lars von Trier'in 1991 yapımı filmi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Almanya'yı, Avrupa'yı anlatıyor. Avrupa Almanya'dır Lars von Trier için. Hipnozla daha derine, daha derine inmek gibi, Amerika'dan gelen genç de kökenlerini ararken trenle ülkenin ve kıtanın, insanların içine doğru bir yolculuğa çıkıyor. Karşılaştığı yıkılmış kentler, bozulmuş insanlar ve ilişkiler ile kendisi de değişime uğruyor. Bu siyah-beyaz dünyada Nazilerin hala oralarda olduğu, çeşitli yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu, hatta sevdiği kızın da bu tür bir organizasyonla bağlantısı olduğunu öğrenmek, bu işlerin o kadar da uzakta olmadığını, hatta çok yakında devam ettiğini hatırlatıyor. Bu filmde bir Amerika-Avrupa karşılaştırması var, Amerika'nın faydacı, bireyci kapitalist kültürü ile Almanya'nın faşist kültürü karşı karşıya konuyor. Aynı zamanda tek tek insanların içinde iyiyle kötü arasında bir mücadele devam ediyor,

derinlere indikçe insan kendi içindeki kötü ile karşılaşıyor, tanışıyor, yüzleşiyor. Evet, varoluşsal anlamda da *bu dünyada, Avrupa'da olmak* böyle bir şey.[10]

Mathieu Kassowitz'in yönettiği 1995 yapımı *Nefret* (La Haine), Fransa'dan gençlik, göçmen çocuklar, varoşlar ve şiddet üzerine önemli bir film. 24 saat boyunca varoşlarda isyan ve isyanın kıyısında, hayatta ne yapacağını bilemeyen üç delikanlı izliyoruz: üç arkadaş, Yahudi Vinz, Arap Said ve siyah boksör Hubert. Paris'in varoşları, polis tarafından vurulmuş olan arkadaşları hastanede ölümü beklerken isyan etmemek olanaksız. Polisin son derece ırkçı ve sert tavrı tansiyonu yükseltip gençleri büyük bir açmazda bırakıyor. Polis memurları arasından, mahalleden tanıdıkları Arap kökenli bir ağabey onları bir kez kurtarıp öğüt veriyor ama artık ona da güvenemiyorlar, çünkü gençlerin kanında ve sokakta hayat daha farklı akıyor. Yahudi çocuğun terzi annesi, siyah gencin uyuşturucu ile ilişkisi, Arap aileler... Ama yoksulluk ve çıkışsızlık her yerde. Paris'e bu kadar yakında oturup bu kadar az ilişkili olmak, aradaki büyük uçurum son derece çarpıcı. Gençler bir nedenle Paris'e gittiklerinde gece geri dönemeyip sokaklarda kalıyorlar. Onların baktığı açıdan Paris ve Eiffel manzarası ne kadar farklı, turistik bir pislik gibi görünüyor. Bu durumda sabah arkadaşlarının öldüğünü öğrenince polisten ele geçirdikleri silahın ateş almasından daha anlaşılır bir şey kalmıyor.

Ken Loach'un 1980'ler İngiltere'sine değindiği bir film *Demiryolcular* (Navigators). Ülkenin Güney Yorkshire bölgesinde British Rail şirketinde yaşanan özelleştirmeler sonucu işçi sınıfının haklarının elinden alındığı, bunun bedelinin kişisel yaşamlarda ve yaşamla ödendiği bir öykü anlatılıyor. Ayıp değil ya, bu ilerleme ve üretimin rasyonalizasyonu balonunun böyle bedelleri var. Demiryolunun bakımından sorumlu bir ekip, şirketin farklı parçalara bölünerek özelleştirilmesi sonucu kendilerini bir anda farklı şirketlerin elemanı olarak ya da işsiz buluyorlar. Bu duruma uyum sağlamaya çalışıyorlar, ama yapılan iş ancak bir ekiple ve demiryolu hattının bütünlüğü düşünüldüğünde bütün olarak planlanması ve yapılması gereken bir iş. Böyle olmayınca çalışma saatleri, güvenlik gibi önemli konular önemsenmez hale geliyor. Filmde ilginç olan yalnızca işçilerin değil, bu şirkette mühendis ve yönetici olarak çalışanların, büro elemanlarının durumlarının da bozulması. Onlar da eve ekmek götürmek zorunda, bu yüzden yeni duruma adapte olmaya çalışıyorlar ama işçiler için hiçbir anlam taşımayan işletme projelerini sunmak, 'patronun adamı' rolünü oynamak bir yere kadar dayanılabilecek bir şey. Bu yalnızca kim gidecek, kim kalacak, kim yararlanacak, kim zarar görecek meselesi değil. Ekonomi denilen soyutlamanın, iş ve çalışma yaşamının, yaşamın bütünüyle, kişisel yaşamlarla, bölgesel ve yerel ilişkiler ağıyla, kültürle ne kadar bağlantılı olduğuyla ilgili. Ken Loach bize bunları gösteriyor: Avrupa'da işçi sınıfı ve 1980'ler... Sonrası malum, küreselleşme deniyor, demiryollarında durum nasıl, ayrıntıları bilmiyoruz. ama tarımda soğukta kuşkonmazları toplayanlar İrlandalılar değil, artık tamamen Doğu Avrupalı göçmen işçiler.

---

[10] Gabriel Girat, "The Existential Framework of *Zentropa*'s Narrative: A Clash of Two National Identities", Kinema, Bahar 2001,
(çevrimiçi:http://www.kinema.uwaterloo.ca/gira011.htm)

IV. Sona Doğru

Seminer boyunca günümüze daha da yaklaşan örnekler de izledik. Michael Haneke'nin 1989 yapımı umudun yitimi ve ailece kendini yok etme edimini anlatan, yönetmenin 'iç savaş üçlemesi' filmlerinin ilki olan *Yedinci Kıta* öğrencilerimizi bir kez daha derinden sarstı. Film Avusturyalı orta sınıf, belirgin bir sorunu olmayan bir ailenin yedinci kıta Avustralya'ya gitmekle sembolleştirilen yok olmaya, kendi kendini yok etmeye, erimeye daha doğrusu hep birlikte intihar etmeye karar vermesini ve bu kararı uygulamasını anlatıyor. Haneke modern yaşama sahip Avrupa toplumunda iş yerinde, evde, okulda, sokakta, markette değersiz, yüzeysel ilişkiler, birbirini yok sayma, yalnızlık ve yabancılaşmayı anlatıyor. Toplumsalın ortadan kalkmasını düşündüren, atomlarına ayrılmış bir toplum, bir toplum olarak nasıl bir arada durduğu bilinmeyen bir topluluk. Gösterilen birbirine değmeden yaşayıp giden ve birbirini düşünmeyen, kendinden başka hiçbir şeyi düşünmeyen bir topluluk olarak toplum. Öğrencilerimizin birçoğunun, bulunduğumuz yerden bakıldığında iş, ev, çocuk, tüketim olanakları varken, her şeye sahip gibi görünen bu ailenin niye böyle davrandığını anlamadığını belirtmek isterim.

Avrupa'nın herkes tarafından bilinmeyen yeni kodları var. Tüm kapıları açan, insan ilişkilerinde geçerli şifreler, dışarıdan olanın bilemeyeceği yaşam kültürüne ilişkin davranış biçimleri ve kendine özgü bir dil. Michael Haneke'nin 2000 yapımı *Bilinmeyen Kod* filmi bu şifrelerle ilgili. Sınırların ortadan kalktığı çok kültürlü, çağdaş, yeni Avrupa toplumunun merkezlerinden Paris'in ortak alanlarından birinde yolları kesişen dört kişiden söz ediliyor. Aynı sokağı paylaşan ama birbirini tanımayan insanlar arasındaki iletişim bozukluğu, iletişim yokluğu ve birbirini anlamayı olanaksız kılan şifrelerin çokluğu hakkında bir film. Giderek bu kodları oralılar da dâhil hiç kimse bilmiyor ve kapılardan içeri giremiyor. Büyük kent yaşantısında yolları birbiriyle kesişen, birbirine teğet geçen göçmenler ve yerliler, genç ve yaşlılar, taşralı ve kentliler, ama hepsi mağdur, hepsi de mutsuz. Birlik, tolerans, kültürlerarası diyalog, evet ama aile içinde, komşular arasında, topluluk içinde, etkin grup içinde ve ülkeler arasında buzdan duvarlar, camdan tavanlar var; bir iletişim, birbirini anlamama ve sevmeme sorunu yaşanıyor.

V. Umut

Yine de umuda yer var. Bir kriz ve işsizlik öyküsü anlatmasına karşın Fernando Leon de Aranoa'nın 2002 yapımı *Güneşli Pazartesiler*, umudu öldürmeyen bir film. Bir liman kenti olan Vigo'da tersanelerin kapanması sonucu işsiz kalan arkadaşları gösteriyor. İşinden olan usta, deneyimli, artık orta yaşlarda ve bir daha iş bulmaları mümkün olmayan gemi sanayi işçileri, oralarda takılan bir Rus astronot... Sürekli Avustralya hakkında hayaller kuran, oraya gitmeyi, güneşin hiç batmamasını... Umudu temsil eden, ama gerçek, ama değil, gidilebilecek yerleri düşünmek mümkün. Onlar için işsiz geçen her gün Pazar günü gibi. Yine de güneş doğuyor, hayat devam ediyor. Ölenlere, iş arayan, bulamayan, yaşı geçenlere karşın deniz kenarında oturmak, tekneyi kaçırıp dolaşmak mümkün. Pazartesilerin güneşli olması ihtimali var.

Umut nereden, hangi kaynaktan beslenecek? Eskilerin dediğine inanmak gerekir: insan olan yerde umut tükenmez. Umut tüm olumsuzlukların değişebileceğine, değiştirilebileceğine olan inançtan beslenir. Yeni bir dünya, yeni ilişkiler, insanın kendini gerçekleştirmesinin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik çabalarla yeşerecektir. İnsanın içinde bulunduğu durumlara dair bir farkındalık bile çok şeyi değiştirmeye adaydır. Çok soyut ve temelsiz görünebilir ama biz varsak, umut da olacaktır. Olanlara karşılık tüm kasaba halkıyla birlikte borusunu öttüren madenci kasabasının bandosu bu tür naif düşüncelere örnek gösterilebilir. Mark Herman'ın 1996 yapımı *Borunu Öttür* (Brassed Off) filmi artık klasikleşmiş İngiliz işçi sınıfı, maden kasabası, dayanışma ve iyimserlik filmlerinin bir örneği.[11] Öykü çok bildik, maden kapanıyor, tüm kasaba doğrudan ya da dolaylı etkileniyor. İşler elden gidecek, cepte bir şey kalmamış, her şeyin sonuna gelinmiş gibi. Ama yine de yapacak bir şeyler var. Madenin açık kalması için mücadele etmek, madencilerin kurduğu bandoyu sürdürmek, onun aracılığıyla sesini duyurmak.

VI. Ve Kadınlar

Ve Avrupalı kadınlar... Umut, iş, eş arayışı içindeki gezgin genç kızlar, sınıf atlama, beyaz atlı prens bulma hayalleri devam ediyor, ama gerçekte bir karşılığı yok tüm bu umutların. 1998 yapımı, Erich Zonca'nın filmi *Meleklerin Düş Yaşamı* böyle bir öykü anlatıyor. Lille kentinde iki genç kadının yolları kesişiyor. Bu filmi izlerken yaşamlarından hoşnut olmayan kadınların çıktığı yolculuklara dair başka filmler geliyor akla. En önemli örneği 1991 yapımı *Thelma ve Louise*'in oluşturduğu böyle bir dizi film var. Avrupa sinemasından daha eski bir başka örnek Alain Tanner'in yönettiği 1979 yapımı *Messidor* filmi. Bütün bu filmlerde ortak noktalar var: yaşamlarından hoşnut olmayan kadınlar verili çevrelerinin dışına çıkmak ve bir nefes almak, farklı seçenekler olup olmadığını görmek istiyorlar. Ama hem kendileriyle birlikte taşıdıkları hem de toplumun onlara yüklediği değerler değişmiyor ve işler giderek içinden çıkılmaz, ölümcül bir hal alıyor. Her üç filmde de kadınlar ya ölümle ya da hapiste biten çıkmaz bir yolda yürüyorlar. Çıkış yolu görünmüyor.

Çıkış yolu görünmeyen bir başka örnek *Daima Lilya* (Lilja 4-Ever) İsveçli yönetmen Lukas Moodysson'un 2002 yapımı bir filmi. Eski Sovyetler Birliği coğrafyasında, terk edilmekte ve yıkılmakta olan, çürümenin tüm ilişkilere hakim olduğu bir çevrede annesinin bile terk ettiği bir genç kız olan Lilya büyük umutlar peşinde uluslararası kadın tüccarlarının eline düşüyor ve İsveç'e götürülerek orada zorla erkeklere pazarlanıyor. Yalnızca kadın ticaretinin değil, insan ticaretinin hızla arttığı, organ mafyasının Doğu Avrupa ve Irak gibi savaşın ve toplumsal çözülmenin yaşandığı yerlerde yaygın biçimde faaliyette bulunduğu bir dönemdeyiz. Lilya da sevmek, sevilmek, inanmak, annesi ile birlikte olmak, insan gibi yaşamak, iyi bir gelecek istiyor. Tüm istediği bu kadar basit iken yıkılan bir ülkede, yıkıntılar arasında açan çiçeklerin ömrü bu kadar oluyor. Kaçmak isterken yüreği ve bedeniyle yakalanıyor, yaralanıyor, kendini ölüme atıyor. Tartışırken dikkat ettiğimiz noktalardan biri annesinin sevgilisiyle gidip Lilya'yı geride bırakması, böylece

[11] Bu türden filmlerin en eskilerinden olan Ken Loach'un yönettiği 1969 yapımı *Kerkenez* (Kes) ve daha yenilerden Stephen Daldry'nin 2001 yapımı *Billy Elliot* filmleri sayılabilir.

Amerika rüyasının da bir hayalden ibaret olmasıydı. Bir başka nokta, bu ülkelerde tüketim alışkanlıklarının, tüketim normlarının değişmesine ilişkindi. Lilya ilk kez kendini satarak kazandığı parayla marketten çeşitli gereksiz atıştırmalık şeyler satın alıyor ve parayı nakit olarak öderken kasadaki kıza hava atıyordu. İşte benim de param var, bunları alabiliyorum darken mutluluk duyuyordu, ne hazin.

Yeni Avrupa, değişen küresel ekonomi ve siyasal yeniden yapılanmalar arka planı üzerine şekilleniyor.[12] Ken Loach 2007 yapımı *İşte Özgür Dünya* (It's A Free World) filminde Thatcher kuşağı çocuklarından biri olan Angie'yi anlatıyor; onunla birlikte babasının ait olduğu bir önceki kuşağı, göçmen işçileri ve bir AB ülkesinde demokrasi ve özgürlüğü. "*Loach, kötülüğün kaynağını net bir biçimde sistemin mantığında arıyor.*"[13] Tüketim toplumunda yaşıyoruz, ucuz mal tüketmek istiyoruz. Ama bu mal ve hizmetlerin nasıl, hangi koşullarda, kimler tarafından üretildiğini bilmiyoruz, ya da ilgilenmiyoruz. Angie bir iş bulma kurumunda ücretli olarak çalışırken patronu tarafından taciz ediliyor ve itiraz edince işten çıkartılıyor. Piyasanın kuralı, Angie bu işi kendisinin de yapabileceğini düşünüp bir iş bulma işi kuruyor. İngiltere'de hazırda her koşulda buldukları her işte çalışmaya hazır 2,5 milyon civarında göçmen işçi var. Doğu Avrupalı, çalışma izni olmayan ya da kaçak göçmen konumunda bulunan bu insanlara çeşitli işler bulup onlardan komisyon alıyor. Liberal ekonomi işleyişi içinde yasal alanda çalışmak karlı olmaktan çıkarsa, yasal olmayan alanlara girmek kaçınılmaz oluyor. Göçmen işçiler öyle düşük ücretler karşılığında ve hakları ve sosyal güvenceleri olmadan çalışıyorlar ki, bu işçileri gruplar halinde çalıştırmak ve gerektiğinde hiç bir ödemede bulunmamak günlük işlerden sayılıyor. Ucuz emek, ucuz mal demek. Angie de kendisi ve çocuğuyla bu çarkın içinde olduğunu görüyor; işin içine daha çok girip ortama uyum sağlamaya ve gerekirse herkesi satmaya hazır hale geliyor. Kurban iken cellat, sonra yine kurban ve sonra yine cellat haline geliyor.

Sonuç

Bu ders kapsamında farklı ülkelerden, farklı sinemasal ve siyasal yaklaşımları olan yönetmenlerin filmlerinden hareketle 18.yüzyıl sonlarından günümüze kadar uzanan modern dönemin yapı taşlarını oluşturan ilerleme, gelişme, modernleşme, kalkınma, özgürlük, demokrasi, güç kullanımı gibi siyaset biliminin temel paradigmalarını tartıştık. İzlediğimiz filmlerde anlatılan öyküler ve 'kahramanlar' üzerinden tartışmalarımızın arka planına, tarihsel ve toplumsal, mekânsal bir toplumsal ilişkiler ağı şeklinde tarif edilmekte olan 'sınıf'ları ve sınıf çelişkilerini yerleştirmeye çalıştık. Günümüzde bunların yerini almaya çalışan kimlik, kültür ve yurttaşlık gibi kavramları tartıştık. Yurttaşlıkla ilgili olarak yasal çerçevenin evrimi ve dışlanma biçimleri üzerinde durduk. 'Küreselleşme' paradigmasıyla ele alınan 1990 ve 2000'lerde mevcut temaların nasıl değişimler geçirdiğini, eskilere yeni neler

---

[12] Avrupa'da göçmen emekçi kadınlara ilişkin vatandaşlık, toplumsal cinsiyet, emek süreçleri ve kültürel farklılıkla ilgili çeşitli boyutlara sahip geniş bir literatür ortaya çıkmış durumda. Helma Lutz, "The Limits of European-ness: Immigrant Women in Fortress Europe", *Feminist Review*, no.57, Güz 1997, s.94.

[13] Cüneyt Cebenoyan, "Bir AB Ülkesinde Demokrasi ve Özgürlük", *Birgün Gazetesi*, 20 Eylül 2008.

eklendiğini, nelerin aynı kaldığını görmeye çalıştık. Eksik bıraktıklarımızı izlemek üzere sözleşmiş durumdayız.

KAYNAKLAR

Ian Aitken, *European Film Theory and Cinema: A Critical Introduction*, Edinburgh University Pres, 2001.

Tim Bergfelder, "National, transnational or supranational cinema? Rethinking European film studies", *Media, Culture & Society*, c.27, no.3, 2005, s.315-331.

Cüneyt Cebenoyan, "Bir AB Ülkesinde Demokrasi ve Özgürlük", *Birgün Gazetesi*, 20 Eylül 2008.

Thomas Elsaesser, *European Cinema: Face to Face with Hollywood*, Amsterdam University Press, 2005.

Wendy Everett (der.), *European Identity in Cinema*, Intellect, Second Edition, 2005.

Gabriel Girat, "The Existential Framework of *Zentropa*'s Narrative: A Clash of Two National Identities" *Kinema*, Bahar 2001, (çevrimiçi: http://www.kinema.uwaterloo.ca/gira011.htm)

Peter Harcourt, *Altı Avrupalı Yönetmen*, çevl.Özge Özdüzen-Onur Yusufoğlu, Doruk Yayınevi, 2007.

Çağlar Keyder, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3.Baskı, 2005.

Helma Lutz, "The Limits of European-ness: Immigrant Women in Fortress Europe", *Feminist Review*, no.57, Güz 1997, s.93–111.

Fatih Özgüven, "Europa'nın Kat'etmediği Topraklar: Avrupa Sinemasına Bir Kuşbakışı", *Toplumbilim*, no.18, Ocak 2005, s.11–18.

Toplumbilim, Avrupa Sineması Özel Sayısı, no.18, Ocak 2005.

---

* Programda gösterilen filmler:

GİRİŞ: Eski ve yeni yüzyıla dair...

MODERN ZAMANLAR (1936, 87 dk.) Charles Chaplin
BU DÜNYADA (2002, 88 dk.) Michael Winterbottom

I. TARİH

DANTON, (1983, 136 dk.) Andrzej Wajda
SIRADAN FAŞİZM (1968, 138 dk.) Mikhail Romm
Z – ÖLÜMSÜZ, (1969, 127 dk.) Costa Gavras
MEFİSTO (1981, 144 dk.) Istvan Szabo

II. HAYAL KIRIKLIĞI
EUROPA, (1991, 112 dk.) Lars von TRIER
NEFRET (1995, 96 dk.) Mathieu Kassowitz

DEMİRYOLCULAR (2001, 96 dk.) Ken Loach

III. SONA DOĞRU
BİLİNMEYEN KOD (2000, 118 dk.) Michael Haneke
DAİMA LİLYA (2002, 109 dk.) Lukas Moodysson
YEDİNCİ KITA (1989, 104 dk.) Michael Haneke

IV. UMUT
BORUNU ÖTTÜR (1996, 107 dk.) Mark Herman

V. KADINLAR
MELEKLERİN DÜŞ YAŞAMI (1998, 113 dk.), Erich Zonca
IT'S A FREE WORLD (2007, 96 dk.) Ken Loach

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

SİYASET BİLİMİNE İLİŞKİN SEÇME ESERLER BİBLİYOGRAFYASI

M. İnanç ÖZEKMEKÇİ[*]- Serpil ÇAKIR[**]

Çalışmamız, Türkçe literatürdeki telif eser sahiplerinin siyaset biliminin çeşitli alanlarında verdikleri eserleri kapsamaktadır. Buna ilaveten, 1990'lardan sonra Türkiye'de sayıları hızla artan vakıf/derneklerin de yayınladıkları eserler bu çalışmaya dahil edilmiştir. "Siyaset Bilimi" kavramı çalışmada geniş bir perspektifle ele alınmış ve üniversitelerde siyaset bilimi ya da bununla özdeş kürsülerce yürütülen derslerde kullanılan/kullanılabilecek kaynak niteliğinde eserler seçilmiştir. Bu yüzden çalışmanın Türkiye'de siyaset bilimine dair tüm çalışmaları kapsamak gibi bir iddiası yoktur.

Bibliyografyada sınıflandırma on bir konu başlığı esas olarak yapılmıştır. İlk olarak "Siyaset Bilimi Temel Kavramlar" konu başlığı adı altında, Türkiye'de genellikle siyaset bilimine giriş derslerinde okutulan ve konuyla ilgili genel kavram ve süreçleri anlatan kitaplar bir araya toplanmıştır. İkinci konu başlığı Siyaset Felsefesi-Siyasi Düşünceler Tarihidir. Üçüncü başlık olan Çağdaş Siyasal İdeolojiler/Teoriler gruplamasında ise ilk olarak daha genel olarak adlandırılabilecek eserler verilmiş, daha sonra konu yedi alt başlığa ayrılmıştır. Her bir alt başlık bir yandan ilgili ideolojiyi/teoriyi ele almakla beraber, hem bu ideolojilerin ya da bunlara bağlı ortaya çıkan yeni formları hem de bunların Türk siyasal hayatına yansımalarını kapsamaktadır. Bu bağlamda, Türk Siyasal Hayatı şeklinde ayrı bir başlık altında toplanabilecek eserlerin, ilgili konu başlıkları arasında dağıtıldığını belirtmekte yarar vardır. Çağdaş Siyasal İdeolojiler/Teoriler konusunun alt başlıkları sırasıyla şu şekildedir: İdeoloji/Resmi İdeoloji, Muhafazakârlık/ Din ve Devlet/ Türk Sağı/ Yeni Sağ, Liberalizm/ Neo-Liberalizm/ Küreselleşme, Marksizm/ Sosyal Demokrasi/ Türkiye'de Sol, Anarşizm/ Sivil İtaatsizlik, Feminizm/ Kadın Çalışmaları/ Toplumsal Cinsiyet, Etnik Sorunlar ve Milliyetçilik. Dördüncü konu başlığı Yurttaşlık-Azınlıklar-İnsan Hakları adını taşımaktadır. Özellikle belirtmek gerekir ki, azınlıklarla ilgili konular azınlıklara karşı yürütülen politikalar çerçevesinde milliyetçilik başlığı altında da ele alınabilecek olmasına rağmen, bu konuyu insan hakları ve yurttaşlık konularıyla ele almayı uygun gördük. Seçimler ve Partiler başlığı ise beşinci konu başlığını oluşturmaktadır ve kendi içinde

[*] Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
[**] Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Seçimler/Seçmen Davranışı/Seçim Sistemleri ve Siyasal Partiler/ Baskı Grupları/ Türkiye'de Siyasal Partiler/ Muhalefet/ Liderler olmak üzere iki alt başlığa ayrılmaktadır. Yönetim Biçimi/Siyasal Sistemler/Anayasalar ve Askeri Müdahaleler/ Ordu-Siyaset İlişkisi adlı başlıklar çalışmanın altıncı ve yedinci başlıklarını oluşturmaktadır. Siyaset Sosyolojisi ve Siyaset Psikolojisine konularına giren ve Siyasal Kültür ve Siyasal Katılma konularını içeren eserler sekizinci bölümde ele alınmıştır. Dokuzuncu bölümü oluşturan Devlet-Sivil Toplum Kamusal Alan başlığını taşıyan bölümdeyse iki ayrı alt sınıflandırmayla devlet-bürokrasi-iktidar konularıyla kamusal alan-sivil toplum ve demokrasi konularına dair eserler ele alınmıştır. Onuncu bölüm Modernite- Modernleşme ve Postmodernite'ye dair eserleri sıralamakla birlikte, bu grubun alt başlığında bir süreç olarak Osmanlı ve Türkiye modernleşmesine değinen eserlere yer verilmiştir. Son bölümde ise siyaset bilimi konusunda yayınlanan bibiyografya, ansiklopedi ve sözlüklere yer verilmiştir.

1-Siyaset Bilimi Temel Kavramlar

Çam, Esat. **Siyaset Bilimine Giriş,** Der Yayınları, İstanbul, 1995.

Daver, Bülent. **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.

Kalaycıoğlu, Ersin. **Çağdaş Siyasal Bilim: Teori, Olgu ve Süreçler**, O. Aykaç Matbaası, İstanbul, 1984.

Kapani, Münci. **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.

Kışlalı, Ahmet Taner. **Siyaset Bilimi,** İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Oktay, Cemil. **Siyaset Yazıları: Hum Zamirinin Serencamı ve Diğerleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1998

Oktay Cemil, **Siyaset Bilimi İncelemeleri** Alfa Yayınları, İstanbul, 2007

Sarıbay, Ali Yaşar. Süleyman Seyfi Öğün, **Bir Politikbilim Perspektifi**, Asa Kitabevi, Bursa, 1998.

Saybaşılı, Kemali. **Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar**, Birey ve Toplum, Ankara, 1985.

Türköne, Mümtazer. **Siyaset**, Lotus Yay, Ankara, 2008.

2-Siyaset Felsefesi-Siyasi Düşünceler Tarihi

Anık, Cengiz. **Epistemolojik Düzlemde Yarınki Siyaset**, Ankara, 2005.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. **Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi**, V Yayınları, Ankara, 1989.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitabevi, 2000.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. Filiz Çulha Zabcı, **Kral Devletten Ulus Devlete**, İmge Kitabevi, 2006.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. Levent Köker. **Kral-Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994

Ağaoğulları, Mehmet Ali. **Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi Yay. Ankara, 2005.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. **Klasik Ütopyalar: Özgürlükten Despotizme**, AÜ SBF, Ankara, 1986.

Akal, Cemal Bali. **Modern Düşüncenin Doğuşu İspanyol Altın Çağı**, Dost Kitabevi, Ankara, 2003

Akal, Cemal Bali. **Yasa ve Kılıç**, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Arslan, Ahmet. **İlkçağ Felsefe Tarihi- C.1 /Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi**, İstanbul Bilgi Ünv.

Yayınları, İstanbul, 2006.

Arslan, Ahmet. **İlkçağ Felsefe Tarihi- C.2 /Sofistlerden Platon'a**, İstanbul Bilgi Ünv. Yay. İstanbul, 2008

Arslan, Ahmet. **İlkçağ Felsefe Tarihi- C.3/Aristoteles**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2007.

Ateşoğlu, Güçlü. Eyüp Ali Kılıçaslan, **Fichte, Alman İdealizmi-1**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.

Bağce, Emre(der.) **Frankfurt Okulu**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.

Baykan,Fehmi. **Aydınlanma Üzerine Bir Darkenar**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.

Berktay, Fatmagül. **Politikaya Davet**, Yeni İnsan Yayınları, 2009.

Berktay, Halil. **Kabileden Feodalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.

Bezci, Bünyamin. **Carl Schmitt'in Politik Felsefesi Modern Devletin Müdafaası**, Paradigma Yay. 2006.

Bozkurt, Nejat. **Eleştiri ve Aydınlanma**, Say Yayınları, İstanbul, 1994.

Bumin, Tülin. **Hegel: Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi**, YKY, İstanbul, 1998.

Çaha, Ömer. **Siyasi Düşüncelere Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul, 2008.

Çiçek, Hasan. **Karl Jaspers'ın Siyaset Felsefesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008.

Çiğdem, Ahmet. **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi: Jürgen Habermas Üzerine Bir Çalışma**, Vadi

Yayınları, Ankara, 1992.

Çiğdem, Ahmet. **Aydınlanma Düşüncesi** , İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Dellaloğlu, Besim. **Frankfurt Okulunda Sanat ve Toplum** ,Say Yayınları, İstanbul, 2007.

Dellaloğlu, Besim. **Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya**, Versus Yayınları, 2008.

Çotuksöken, Betül. **Ortaçağ'da Felsefe**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul,1993.

Güzel, Cemal. **Çoğulculuğun Kuramcısı Lakatos** Bilim ve Sanat Vakfı, Ankara, 1999.

Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünce Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.

Güngör, Önder. **Gelasius'un Kılıçları** , Sarmal Yayınları, İstanbul, 2000.

Gündem, Mehmet(Haz.), **Eleştirel Akla Çağrı Bir Entelektüel Ajanda**, İyi Adam Yay, İstanbul, 2000.

Hassan, Ümit. **İbni Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi**, A.Ü SBF, Ankara, 1977.

Hilav, Selahattin. **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997.

Kılıçbay, Mehmet Ali. **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti,** İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Kızılçelik, Sezgin. **Frankfurt Okulu: Eleştirel Teori**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000.

Köker,Levent. **İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkisi Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori** Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Öktem, Niyazi. Ahmet Ulvi Türkbağ, **Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet** , Der Yay. İstanbul, 2003.

Ökten, Kaan H. **Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş**, Alfa Yay.

İstanbul, 2003

Özlem, Doğan. **Felsefe ve Doğa Bilimleri**, Doğu Batı Yayınları, Ankara,2008.

Özlem,Doğan. Güçlü Ateşoğlu. **Tarih Felsefesi Seçme Metinler: Herder-Kant-Fichte-Schelling-Hegel-Schopenhauer**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2005.

Sarıca, Murat. **100 Soruda Siyasi Düşünceler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993.

Silier, Yıldız. **Özgürlük Yanılsaması**: Rousseau ve Marx, Yordam Kitap, İstanbul, 2006.

Şen,Ercan. **Immanuel Kant**, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

Şenel, Alaeddin. **Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş**, A.Ü S.B.F. Yayınları, Ankara, 1968.

Şenel Alaeddin, **Irk ve Irkçılık Düşüncesi** Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1984

Şenel, Alaeddin. **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995.

Şenel, Alaeddin. **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996.

Sözer, Önay. Sanem Yazıcıoğlu Öge(ed.), **Metafizik ve Politika**, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2002.

Taşkın,Ali. **İskoç Aydınlanması**, Birey Yayınları, İstanbul,2007

Tepe, Harun. **Felsefede Doğruluk ya da Hakikat: Platon'dan Habermas'a**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003

Timuçin, Afşar. **Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları: Başlangıçtan Yeniçağa Düşünce Tarihi**, De Yay, İstanbul, 1984.

Timur, Taner. **Felsefi İzlenimler**: **Sartre, Althusser, Foucault, Derrida**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

Timur,Taner. **Habermas'ı Okumak**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
Toku, Neşet, **Siyaset Felsefesine Giriş**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.
Torun,Yıldırım. **Hugo Groutius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.
Tuncay, Mete(der).**Heredotesten Hegel'e Batı Siyasal Düşüncesinden Seçmeler**, Sinan Yayınları,
İstanbul, 1973.
Tunçay, Mete. **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 1/Eski ve Orta Çağlar**, İstanbul Bilgi Ünv.Yay, İstanbul, 2006.
Tunçay, Mete. **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 3/ Yakın Çağ**, İstanbul Bilgi Ünv. Yay.İstanbul, 2008.
Tunçay, Mete. **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi 2/Seçilmiş Yazılar,** İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2002.
Tuğcu, Tuncar. **Immanuel Kant ve Transendental İdealizm**, Alesta Basım Yayın, Ankara, 2001.
Üskül, Zeynep Özlem. **Bireyselciliğe Tarihsel Bakış**, Büke Yayınları, İstanbul, 2003.
Yetkin, Çetin. **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2008.

3- Çağdaş Siyasal İdeolojiler/Teoriler

Berkes, Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler** Adam Yayınları, İstanbul, 1982.
Berkes, Niyazi. **Arap Dünyasında İslamiyet Milliyetçilik Sosyalizm**, Köprü Yayınları, İstanbul, 1969.
Çetin, Halis. **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Orion Yayınevi, Ankara, 2007.
Örs, Birsen. (ed.), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi. Ünv.
Tekeli, Şirin. **David Easton'un Siyaset Teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme**, Güryay Matbaacılık , İstanbul, 1976.
Yayınları, İstanbul, 2007.
Şenel, Alaeddin . **Çağdaş Siyasal Akımlar**, İmaj Yayıncılık,?
Yayla, Atilla. **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.
Yayla, Atilla. **Sosyal ve Siyasal Teori**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999.
Yılmaz, Aytekin. **Çağdaş Siyasal Akımlar: Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

3.a İdeoloji-Resmi İdeoloji

Başkaya,Fikret. **Avrupa-Merkezcilik Resmi İdeoloji Bilim ve Sosyalizm**, Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul, 2005.
Başkaya, Fikret **Paradigmanın İflası**, Özgür Üniversite Kitaplığı, İstanbul, 2006.
Behar, Büşra Ersanlı. **İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1927-1937),** İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Caymaz, Birol. **Türkiye'de Vatandaşlık, Resmi İdeoloji ve Yansımaları** ,İstanbul Bilgi. Ünv. Yayınları, İstanbul, 2007.
Çelik, Nur Betül. **İdeolojinin Soykütüğü**, Bilim ve Sanat, Ankara, 2005.
Deringil, Selim. **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908),** YKY, İstanbul, 2002.
Deringil, Selim. **Simgeden Millete**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
Erdoğan, Mustafa. **Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.
Göle, Nilüfer. **Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere**, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
Gümüşoğlu, Firdevs. **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum Modeli**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005.
İnal, Kemal. **Eğitim ve İdeoloji**, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2008.
İnsel, Ahmet (ed) **Kemalizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c. II**, İletişim Yay. İstanbul, 2006.
Kanat, A. Celal. **Meta-İdeoloji: İdeolojinin Bilgibilimi Üstüne Bir Deneme**, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1997.
Kaplan, İsmail. **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerine Etkisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
Kılıç, Savaş. **Anlamın Gizi: Dilden İdeolojiye** İthaki Yayınları, İstanbul,2003.
Kışlalı, Ahmet Taner. **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi** İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
Mardin, Şerif. **Din ve İdeoloji** , İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
Mardin, Şerif. **İdeoloji,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
Meriç, Cemil. **İdeoloji**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1970.
Şaylan, Gencay. **Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, TODAİE, Ankara, 1974.
Şimşek, Sefa. **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları,İstanbul, 2002.
Oran, Baskın. **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Dost Kitabevi, Ankara, 1988.
Özbek, Sinan. **İdeoloji Kuramları**, Bulut Yayınları, 2000.
Yayla, Atilla. **Kemalizm: Liberal Bir Bakış**, Liberte Yayınları, Ankara, 2008.
Yaylagül,Levent. Nilüfer Korkmaz, **Medya, Popüler Kültür ve İdeoloji**, Dipnot Yayınları, 2008.
Yelkenli, Mustafa. **Resmi İdeoloji ve Türkiye**, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul, 2007.
Yeşilkaya, Neşe G. **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
Uras, Ufuk. **ideolojilerin Sonu mu? Söylem ve Eylem Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım**, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004.
Üşür, Serpil Sancar. **İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonya'dan Söyleme**, İmge Kitabevi, Ankara,1997.

3- b Muhafazakarlık- Din ve Devlet-Türk Sağı-Yeni Sağ

İslam ve Demokrasi . Tüses Yayınları, İstanbul, 2002.
Akçay, Ahmet Sait. **Bellekteki Huriler: İslamcı Popüler Söyleme Eleştirel Bakış**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2006
Akkaş, Hasan Hüseyin. **Muhafazakar Düşünce ve Edmund Burke**, Kadim Yayınları, Ankara, 2004.
Aktay, Yasin(ed.), **İslamcılık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c. VI,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
Bayramoğlu, Ali. **Çağdaşlık Hurafe Kaldırmaz: Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler**, TESEV, İstanbul, 2006.
Bora, Tanıl. **Türk Sağının Üç hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2007.
Çakır, Ruşen. Hıdır Göktaş.(röportaj) **Vatan Millet Pragmatizm: Türk Sağında İdeoloji ve Politika**, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
Çakıroğlu, Şehrazat.(Yay. Haz.) **Birarada Yaşama /Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi Sempozyumu** Helsinki Yurttaşlar Derneği Dizisi, İstanbul, 1994.
Çarkoğlu, Ali. Binnaz Toprak, **Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset**, TESEV, İstanbul, 2006.
Çiğdem, Ahmet(ed.) **Muhafazakârlık Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c. V**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
Gülalp, Haldun. **Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
Güler, Birgül Ayman. **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarlama Politikaları 1980-1995**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2005.
Kansu, Işık(der.) **Yeni Sağ Yeni Aldatmaca**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
Karpat, Kemal. **İslamın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2004.
Kurtoğlu, Zerrin. **İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
Mardin, Şerif. **Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme Bediüzzaman Said Nursi Olayı** , İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
Mert, Nuray. **Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bakış,** Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994.
Mert, Nuray. **İslam ve Demokrasi: Bir Kurt Masalı**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
Mert, Nuray. **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.
Mollaer, Fırat. **Türkiye'de Liberal Muhafazakarlık ve Nurettin Topçu**, Dergah Yayınları, 2008.
Taş, Mehmet. **Avrupa'da Irkçılık:Göçmenler ve Aşırı Partiler**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
Tunaya, Tarık Zafer. **İslamcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Ünv. Yay, İstanbul, 2003.

Türköne, Mümtazer. **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
Yücekök, Ahmet. **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, Gerçek Yayınevi, İstanbul,1983.
Yücekök, Ahmet. **Dinin Siyasallaşması: Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1997.
Yücekök, N. Ahmet. **Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Toplumsal Tabanı: 1946-1968**, A.Ü SBF, Ankara, 1971.
Yükleyen, Ahmet. Ahmet T. Kuru, **Avrupa'da İslam , Laiklik ve Demokrasi Fransa, Almanya ve Hollanda** TESEV, İstanbul, 2006.
Özkazanç, Alev. **Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.
Vardar, Deniz. **Aşırı Sağdan Popülist Radikal Sağa Fransa Örneği**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004.
Vergin, Nur. **Din, Toplum ve Siyasal Sistem** Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000.
Vural, Hasan Saim. **Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi**, İletişim, İstanbul, 2005.
Yanardağ, Merdan(ed.), **Yeni Muhafazakarlar (Neo-Cons)**, Chiviyazıları Yay., İstanbul, 2004.
Yılmaz, Fatma. **Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı**, USAK, Ankara, 2008.

3-c Liberalizm-Neo-Liberalizm-Küreselleşme

Alkan, Mehmet Ö. **Prens Sabahattin Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne- Bütün Eserleri**, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
Aktan, Can. Vural İstiklal(Der.) **John Locke'dan Adam Smith'e, Voltaire'den Lord Acton'a Özgürlük Yazıları**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003.
Atay,Faruk. **Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi**, De Ki Yayınları, 2008.
Başkan, Filiz. (Yay. Haz.) **Küreselleşmenin Yüzleri**, Everest Yayınları, İstanbul, 2005.
Bayramoğlu, Sonay. **Yönetişim Zihniyeti/Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
Buğra, Ayşe. **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul,1995.
Buğra, Ayşe. **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika** , İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
Çağla, Cengiz. **Mill**, Say Yayınları, İstanbul, 2007.
Çağla, Cengiz. **Tocqueville ve Özgürlük**, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.
Çavdar Tevfik **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)** İmge Kitabevi, Ankara, 1992
Erder Sema. Nihal İncioğlu, **Türkiye'de Yerel Politikanın Yükselişi**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2008.

Erdoğan, Mustafa(ed) **Liberalizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c. VII**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

Erdoğan, Mustafa. **Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm**, Orion Yayınevi, 2006.

Erdoğdu, Seyhan. **Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

Gül, Songül Sallan. **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa : Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kıskacında Refah Devleti** Etik Yayınları, İstanbul, 2004.

Güzelsarı.,Selime. **Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2008.

Hünler, Solmaz. Zelyüt. **İki Adalet Arasında Liberal ve Komünitaryan Düşüncelerin Çatışma Alanı**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

İnsel, Ahmet. **Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

Keyman, Fuat (der.) **Liberalizm, Devlet Hegemonya**, Everest Yayınları, 2002, İstanbul.

Özkazanç, Alev. **Betül Yarar, Hegemonya Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet,** İletişim, İstanbul, 2005

Öztürk, Melda Yaman. **Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi, Sosyal Araştırmalar Vakfı**, İstanbul, 2008.

Reyhan, Cenk. **Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Sayıbaşılı, Kemali (der.) **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Savran,Sungur. Neşecan Balkan, **Neoliberalizmin Tahribatı 2000'li Yıllarda Türkiye-2**, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

Savran, Sungur. Neşecan Balkan. **Sürekli Kriz Politikaları 2000'li Yıllarda Türkiye**, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

Şaylan, Gencay. **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi Yay. Ankara, 1995.

Timuçin Ali. **John Locke'un Siyaset Anlayışı** Bulut Yayınları, İstanbul, 2006

Timur, Taner. **Türkiye Nasıl Küreselleşti?** İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Yürüşen, Melih. **Çeşitlilikten Özgürlüğe: Çok Kültürlülük ve Liberalizm**, LDT Yayınları, Ankara, 1998.

Yürüşen, Melih. **Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü**, YKY, İstanbul, 1996.

Yayla, Atilla. **Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.

Yayla, Atilla. **Devletçi Zihniyet ve Piyasa Ekonomisi**, Liberte Yayınları, İstanbul, 2001.

3- d Marksizm-Sosyal Demokrasi-Türkiye'de Sol

Akdere, İlhan. Zeynep Karadeniz. **Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi 1908-1980**, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

Alpay, Şahin(et. al) **Sosyal Demokrasi Açısından Kürt Sorunu**, TÜSES, İstanbul, 1992.

Alogan, Yavuz (Yay. Haz.) **Marksizm ve..** İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Aybar, Mehmet Ali. **Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Aybar, Mehmet Ali. **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm: Seçmeler, 1945-1967** ,Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

Aydınoğlu, Ergun. Türkiye Solu, 1960-1980: Bir Amneziğin Anıları, Versus Kitap İstanbul, 2007.

Aydınoğlu, Ergun. **Sol Hakkında Herşey Mi? Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol Üzerine Bir Değerlendirme**, Versus Kitap, 2008.

Aydınoğlu, Ergun. **Türkiye Solu(1960-1980)**, Versus Kitap, 2007.

Bora Tanıl, **Almanya'da Sosyal Demokrasi'nin Doğuşu , Sosyal Demokrasi Vakfı Yayınları**, İstanbul, 2004.

Bora, Tanıl (der.) **Yeni Bir Sol Tahayyül İçin,** Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.

Bora, Tanıl (der) **Yeşiller ve Sosyalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul,1998.

Belge, Murat. **Sosyalizm Türkiye ve Gelecek**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1989.

Cem, İsmail. **Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir Ne Değildir?**, Cem Yayınları, İstanbul, 1984.

Cıngı, Aydın. Yurdakul Fincancıoğlu, **3. Yol: Nereye?**, SODEV yayınları, İstanbul, 2000.

Çakır, Ruşen. Hıdır Göktaş (röportaj) **Resmi Tarih, Sivil Arayış: Sosyal Demokratlarda İdeoloji ve Politika**, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

Çalışlar, Oral. Barış Doster, **Sol Geleceği Tartışıyor**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.

Çulhaoğlu, Metin. **Tarih, Türkiye Sosyalizm: Bir Mirasın Güncelliği**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Duran, Metin. Demirer Göksel, **Marksizm ve Ekoloji**, Öteki yayınları, İstanbul, 2000.

Ecevit Bülent, **Ortanın Solu** ,Kim Yayınları, İstanbul, 1966

Fincancı, Yurdakul (ed.) **Sosyal Demokrasinin Çağdaş Boyutları: Türk-İsveç Perspektifleri** , TÜSES, İstanbul, 1990.

Fincancı, Yurdakul. **Günümüzde Sosyal Demokrasi**, TÜSES, İstanbul, 1993.

Gültekingil, Murat(ed), **Sol, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c.VIII**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Güler, Aydemir. Metin Çulhaoğlu, Kemal Okuyan, **Sosyalist Devrim Teorisi** Nazım Kitaplığı, İstanbul,2005.

Karakaş, Ercan. **Gelecek Sosyal Demokrasidir**, Sosyal Demokrat Yayınlar, İstanbul, 1992.
Kavukçuoğlu, Deniz. **Sosyal Demokraside Temel Eğilimler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.
Laçiner, Ömer. **Sosyalizmin Bunalımı: Ne Yapmalıydık? Sosyalizmi Yeniden Düşünmek 1**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2007.
Laçiner, Ömer. **Sosyalizmde Devrim & Sosyalizmi Yeniden Düşünmek 2**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2007.
Meriç, Cemil. **Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist** İletişim Yayınları,İstanbul, 1995.
Öngen T, **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi, Günümüzde İşçi Sınıfı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
Sezgin, Ömür. **Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.
Timur, Taner. **Marksizm İnsan ve Toplum**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
Tunçay, Mete. **Eski Sol Üstüne Yeni Bilgiler**, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.
Tunçay, Mete. Erik Jan Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
Tunçay Mete **Türkiye'de Sol Akımları -I-** (1908-1925), BDS Yayınları, 2000
Tunçay, Mete. **Türkiye'de Sol Akımları -II- (1925-1936),** BDS Yayınları, İstanbul, 2000.
Üskül, Zafer. **Devletin Yeniden Yapılanması Asgari Devlet ve Sosyal Demokrasi**, SODEV, İzmir 1997.

3-e Anarşizm- Sivil İtaatsizlik

Aygün,Tarık. **Efendiliğin Reddi: Sivil İtaatsizlik ve Doğrudan Eylem**, Versus, İstanbul,2006.
Çınar, Özgür Heval. Coşkun Üsterci, **Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
Düz, Orhan. **Anarşist Felsefe: İmkânsızı İsteme-Doğuşu, Öncüleri, İlkeleri ve Etkileri**, Birey Yayınları, İstanbul, 2007.
Kardaş, Ümit. **Ötekiler İçin Sivil İtaatsizlik Rehberi**, Hayy Kitap, İstanbul, 2008.
Ökçesiz, Hayrettin. **Sivil İtaatsizlik**, Eko Kitaplığı, İstanbul, 1994.
Torun, Yıldırım. **Klasik Anarşizm: Godwin-Proudhon-Bakunin-Kropotkin**, Savaş Yay. Ankara, 2007.

3-f Feminizm-Kadın Çalışmaları- Toplumsal Cinsiyet

Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları, İstanbul, 2007.

Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Durumu: Başarılar, Sorunlar, Umutlar, Ka-Der Yay, İstanbul, 2004.

Akal, Cemal Bali. **Siyasi İktidarın Cinsiyeti**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Akal, Emel. **Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması**, TÜSTAV, 2008.

Akgökçe,Necla. Aynur İlyasoğlu(yay.haz.) **Yerli Bir Feminizme Doğru**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Akşit,Ekin Elif. **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Aktaş, Cihan. **Bacıdan Bayan'a: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi**, Kapı Yayınları, 2001.

Alkan, Ayten. **Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı**, Dipnot Yayınları, İstanbul, 2005.

Altınay, Ayşe Gül. **Vatan Millet Kadınlar** , İletişim, İstanbul Yayınları, 2004.

Arat, Necla.(der.) **Kadınların Gündemi**, Say Yayınları, İstanbul, 1997.

Arat, Necla(der) **Kadın Gerçeklikleri,** Say Yayınları, İstanbul, 1996.

Arat, Necla. **Susmayan Yazılar Eğitim, Laiklik, Kadın ve Siyaset Üzerine**, Say Yay. İstanbul, 1997.

Arat, Necla. **Türkiye'de Kadın Olgusu: Kadın Gerçeğine Yeni Yaklaşımlar**, Say Yay. İstanbul, 1992.

Arat, Necla. **Türkiye'de Kadın Olmak**, Say Yayınları, İstanbul,1996.

Berktay, Ayşe (ed.) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Berktay, Fatmagül. **Kadın Olmak, Yaşamak, Yazmak**, Pencere Yayınları, İstanbul, 1992.

Berktay, Fatmagül. **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003

Berktay, Fatmagül. **Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Bora, Aksu. Asena Günal. **90'larda Türkiye'de Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Çağlayan, Handan. **Analar Yoldaşlar Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Çakır, Serpil. **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Çakır, Serpil. Necla Akgökçe, **Kadın Araştırmalarında Yöntem: Farklı Feminizmler Açısından**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1996

Çitçi, Oya (Ed.) **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, TODAİE, Ankara, 1998.

Durakbaşa, Ayşe. **Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Ekmekçioğlu, Lerna. Melissa Bilal (der.), **Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar 1862-1933**, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2006.
Gümüşoğlu, Firdevs. **Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet**, Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
Helvacıoğlu, Firdevs. **Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik 1928-1995** Kaynak Yayınları, İstanbul Mart 1996.
İlyasoğlu, Aynur. **Örtülü Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğin Oluşum Öğeleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
Kadıoğlu, Süheyla. **Batı Ülkelerinde Kadın Hareketleri: 20. Yüzyıl ve Kadın**, Gri Tasarım, İstanbul, 2005.
Kandiyoti,Deniz.,Cariyeler, **Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Metis Yayınları İstanbul, 2007.
Oğuz, Aylin Kılıç.**Fedakar Eş-Fedakar Yurttaş**, KitapYayınevi, İstanbul, 2007.
Koç, Esra. Esra Güçlüer(Yay. Haz), **Kadın Yurttaşın El Kitabı**, Helsinki Yurttaşlar Derneği Dizisi, İstanbul, 1999.
Sarı, Cahide. Sibel Özbudun, Temel Demirer. **Küreselleşme Kadın ve Yeni-Ataerki**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2006.
Schroeder, Süheyla Kırca. **Popüler Feminizm**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.
Tekeli, Şirin. **Kadın Bakış Açısından 80'ler Türkiye'sinde Kadın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
Tekeli, Şirin. **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları, Ankara, 1982.
Unat-Abadan, Nermin (der.). Türk Toplumunda Kadın, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1979.
Üstün, İlknur. Aksu Bora, **Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler ,TESEV, İstanbul, 2005**
Yaraman, Ayşegül. **Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1999.
Yaraman, Ayşegül. **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.
Zihnioğlu, Yaprak. **Kadınsız İnkılap**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
Kalaycıoğlu, Ersin. Binnaz Toprak. **İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004.

3-g Etnik Sorunlar ve Milliyetçilik

Türkiye'de Kürtler, Barış Süreci İçin Temel Gereksinimler Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları, İstanbul, 2008.
Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye. Geçmişle Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl? Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, 2007
Sevim, Acar. **Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder"** Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2008.

Akçam, Taner. **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Akın, Yiğit. **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyette Beden ve Spor**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

Aksoy, Nazan (Yay. Haz.) **Milliyetçilik ve Avrupa Bütünleşmesi**, Helsinki Yurttaşlar Derneği Dizisi, İstanbul, 1994.

Aydın, Suavi. **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.

Aydın, Suavi. **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

Bahadır, İbrahim. **Ümmetten Millete Türk Ulusunun İnşası,** Kalan Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Belge, Murat. **Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

Bora, Tanıl. **Türkiye'de Linç Rejimi**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2008.

Bora, Tanıl. Murat Gültekingil (ed) **Milliyetçilik , Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c.IV**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Bora. Tanıl, **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006.

Bora, Tanıl. **Medeniyet Kaybı/ Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2007.

Bora, Tanıl. Kemal Can. **Devlet Ocak Dergah: 12 Eylülden 90'lara Ülkücü Hareket,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Bora, Tanıl. Kemal Can, **Devlet ve Kuzgun** İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Canefe, Nergis. **Anavatandan Yavruvatana Milliyetçilik Bellek ve Aidiyet**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2007.

Çağla, Cengiz. **Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

Dündar, Fuat. **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği 1913-1918**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Ergil, Doğu. **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.

Genç, Fırat. Meltem Ahıska, Ferhat Kentel, **Milletin Bölünmez Bütünlüğü: Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler),** TESEV, İstanbul, 2007.

Güler, Zeynep. **Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık**, Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul, 2004.

Kurban, Dilek. A. Tamer Aker, Ayşe Betül Çelik, H. Deniz Yükseker, Turgay Ünalan, **Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın Yeniden İnşası**, TESEV, İstanbul, 2008.

Maksudyan, Nazan. Türklüğü **Ölçmek Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939**, Metis Yayınları, İstanbul 2005.

Öğün, Süleyman Seyfi. **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Öğün, Süleyman Seyfi. **Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu**, Dergah Yayınları,
İstanbul, 1992.
Öğün, Süleyman Seyfi. **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
Önen,Nizam.**İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık**,İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
Özdoğan, Günay Göksu. **Turan'dan Bozkurta, Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946),** İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri**, TESEV, İstanbul, 2008.
Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.
Özkırımlı, Umut. **21. Yüzyılda Milliyetçilik, İstanbul Bilgi Ünv.** Yayınları, İstanbul, 2008.
Özoğlu, Hakan. **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
Öztürkmen, Arzu. **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
Tahmaz, Hakan. **Şemdinli'den Ankara'ya Kürt Sorunu**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007.
Taşkın, Yüksel. **Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya/ Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
Türkeri, Zekine. **Bask Meselesi Bir Tarih, Bir Otonomi Bir Sorun**, Dipnot Yayınları, İstanbul, 2007.
Üstel. Füsun, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931**, İletişim, İstanbul, 1997.
Yeğen, Mesut. **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yyınları, İstanbul, 1999.
Yeğen, Mesut. **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa/Cumhuriyet ve Kürtler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
Yıldız. Ahmet, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene/Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),** İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

4- Yurttaşlık-Azınlıklar-İnsan Hakları

Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları, İstanbul, 2007.
Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları, İstanbul, 2008.
Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünya'da İnsan Hakları, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
İnsan Hakları (Kolektif), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 2000-2001-2002 Bildirileri, Türkiye İnsan Hakları Yayınları, Ankara, 2003.

Türkiye İnsan Hakları İzleme Bilançosu: 2005 İzleme Raporu TESEV, İstanbul, 2006

Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunları Konferans Tebliğleri, TESEV, İstanbul, 2006

Ahıska, Meltem. Zafer, Yenal (ed.) **Hikayemi Dinler misin? Tanıklıklarla Türkiye'de İnsan Hakları ve Sivil Toplum, Tarih Vakfı Yayınları**, İstanbul, 2004.

Akar, Rıdvan. Aşkale Yolcuları: **Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, Belge Yayınları, İstanbul, 2000.

Akgönül, Samim. **Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Aktar, Ayhan. **Türk Milliyetçiliği, Gayrımüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Aktar, Ayhan. **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Aksu, Mustafa. **Türkiye'de Çingene Olmak** , Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.

Aydın, Suavi. **Amacımız Devletin Bekası: Demokratikleşme Sürecinde Devlet ve Yurttaşlar**, TESEV, İstanbul, 2005.

Bali, Rıfat. **Devletin Yahudileri ve Öteki Yahudi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Bali, Rıfat. **Musa'nın Evlatları Cumhuriyetin Yurttaşları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Bali, Rıfat. **1934 Trakya Olayları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

Bali, Rıfat. **Yirmi Kur'a Nafıa Askerleri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

Bali, Rıfat. **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)** Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Balzacq, Thierry. Yılmaz Ensaroğlu, **İnsan Hakları ve Güvenlik: Türkiye, İngiltere ve Fransa**, TESEV, İstanbul, 2008.

Bilgin,Ülkü. **Azınlık Hakları ve Türkiye**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

Çavuşoğlu, Naz. **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları** Su yayınları, İstanbul, 2002.

Çitçi, Oya(ed.) **Türkiye'de İnsan Hakları**, TODAİE, Ankara, 2000.

Dayıoğlu, Ali. **Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı**, İletişimYayınevi, İstanbul, 2005.

Güçlüer, Esra. Nil Mutluer. **Milli Hallerimiz- Yurttaşlık ve Milliyetçilik: Farkında mıyız?**, Helsinki Yurttaşlar Derneği Dizisi, İstanbul, 2008.

Gülalp, Haldun. **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma**, Metis Yayınları, İstanbul, 2007

Gülmez, Mesut. **İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi: Egemenlik İnsanındır**, TODAİE, Ankara, 2001.

Güven, Dilek. 6-7 **Eylül Olayları/ Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında**, İletişim, 2006.

Hekimoğlu, Mehmet Merdan. **Azınlık Hakları ve Türkiye**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007.

Kadıoğlu, Ayşe.(ed). **Vatandaşlığın Dönüşümü**, Metis Yay, İstanbul, 2008.

Kaya, Ayhan. Turgut Tarhanlı. **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları,** TESEV, İstanbul, 2006.

Keyman, Fuat. **Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık,** Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2008.

Koçoğlu,Yahya. **Azınlık Gençleri Anlatıyor**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

Koçoğlu, Yahya. **Hatırlıyorum Türkiye'de Gayrımüslim Hayatlar**, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

Kurubaş, Erol. **Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

Okutan, Çağatay. **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul Bilgi Ünv. Yay. İstanbul 2004.

Oran, Baskın. **Türkiye'de Azınlıklar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Özdek, Yasemin(ed.), **Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları**, TODAİE, Ankara, 2002.

Saraçlı, Murat. **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar**, Lotus Yayınları, 2007.

Uzpeder, Ebru. vd (Yay. Haz.) **Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi** Helsinki Yurttaşlar Derneği Dizisi, İstanbul, 2008.

Uzpeder, Ebru. (Yay. Haz.) **Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları**, Helsinki Yurttaşlar Derneği Dizisi, İstanbul, 2003.

Özgür, Nurcan. **Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi**, Derin Yay. İstanbul, 1999.

Tanör, Bülent. **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu 1-2**, BDS, İstanbul, 1991.

Tanör, Bülent. **Osmanlı-Tük Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, YKY, İstanbul, 1998.

Tarhanlı, Turgut. **İnsansız Yönetim: Türkiye'de İnsan ve Hakları**, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.

Toprak, Zafer. **Bir Yurttaş Yaratmak-Muasır Bir Medeniyet İçin Seferberlik Bilgileri**, Yapı Kredi Kültür Sanat, İstanbul, 1998.

Ürer, Levent. **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.

Üstel, Füsun. **Makbul Vatandaşın Peşinde:II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaş Eğitimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Şenel, Alaeddin. **İnsan Hakları Demokrasi İlişkisi**, İzmir Barosu Yayınları, İzmir, 1996.

5- Seçimler ve Partiler

5.a Seçimler-Seçmen Davranışı-Seçim Sistemleri

Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, TÜSİAD, İstanbul, 2001.

Seçimler, TBMM ve Hükümet Sistemleri, TÜSİAD, 1997.

Abadan, Nermin. **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966.

Akgün,Birol. **Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

Buran, Hasan. **Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.

Çaha, Ömer(Der.) **Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler**, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Çitçi, Oya. **Yerel Seçimler Coğrafyası 1963-1999** TODAİE, Ankara, 2005.

Demir, Fevzi. **Osmanlı Devletinde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi, 2007.

Demirci, Aliyar H. **İkinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi 1908-1912**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Erder,Necat. Sezgin Tüzün. **Türkiye'de Seçmen Eğilimlerinde Yeni Açılımlar (1994-2004)**, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2005.

Erder, Necat. **Türkiye'de Siyasi Partilerin Yandaş/Seçmen Profili (1994-2002),** TÜSES, 2002.

Ergüder, Üstün. **Seçim Sistemleri ve Türk Demokrasisi,** Boğaziçi Üniversitesi Yay. İstanbul,1981.

Günal,Erdoğan. **Türkiye'deki Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

Gürsel, Seyfettin. (haz.) **Seçim Sistemi Tartışması ve İki Turlu Sistem**, TÜSİAD, İstanbul, 1996.

Gürsel, Seyfettin. **Siyasal İstikrar ve İki Turlu Dar Bölge Seçim Sistemi Simülasyon Modeli** TÜSİAD, İstanbul, 1998.

Özsoy, Osman. **Türkiye'de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

Tekeli, İlhan. Raşit Gökçeli. **1973 ve 1975 Seçimleri: Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

Toprak, Zafer. **1908 Seçimleri ve `Meb'usan Hatiralari,** Tarih ve Toplum Kitaplığı, İstanbul, 1988.

Turan, Ali Eşref. **Türkiye'de Seçmen Davranışı, Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2004.

Turan, Ali Eşref. **Türkiye'de Yerel Seçimler**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2008.

Turan, İlhan.(Haz.) İsmet İnönü ve Tek Dereceli Seçimler (1946-1950-1954-1957) **Üzerine Seçmeler**, İnönü Vakfı, Ankara, 2002.

5.b) Siyasal Partiler-Baskı Grupları-Türkiye'de Siyasal Partiler-Muhalefet-Liderler

Siyasal Partiler Yasası: Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi, TÜSİAD, İstanbul, 1997.

Ağaoğlu, Samet. Cemil Koçak (yay. Haz.) **Siyasî günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Akbulut, Erden. Mete, Tuncay. **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1920-1923**, TÜSTAV Yayınları, 2007.

Bektaş, Arsev. **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi; AP ve CHP (1961-1980),** Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

Berkes, Niyazi. **Siyasi Partiler: İngiltere, Fransa ve Amerika'da**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946.

Bila, Hikmet. **CHP 1919–1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

Bosuter, Kudret. **Türk Siyasi Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi,** Ulusal Basımevi, Ankara, 1969.

Bölükbaşı, Deniz. **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası** Osman Bölükbaşı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2005.

Çayla, İlker. **Milliyetçilik, Faşizm ve MHP**, Aykırı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Demirel, Tanel. **Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Demirel, Ahmet. **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Eroğul, Cem. **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1970.

Ermence, Cem. **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Erdinç,Erol Şadi. **Meclis-i Mebusan Birinci Seçim Dönemi 1908-1911**, İş Bankası Kültür Yayınları,
İstanbul, 2008.

Gazel, Ahmet Ali., **Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim 1908-1920**, Çizgi Yayınevi, Konya, 2007.

Güler, Demirci Filiz. **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi**, TODAİE, Ankara, 2003.

Güler, Sabır. **Aleviliğin Siyasal Örgütlenmesi: Modernleşme, Çözülme ve Türkiye Birlik Partisi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.

Heper, Metin. **Sabri Sayarı. Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

İnan, Süleyman. **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.

Kabasakal, Mehmet. **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi: (1908-1960)**, Tekin Yay. İstanbul, 1991.

Kahraman, Hasan Bülent. **Sağ Türkiye Ve Partileri**, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

Kahraman, Hasan Bülent. **Türk Sağı Ve AKP**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007.

Kara, Muzaffer Ayhan. **Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007.

Kaynar, Kaan Mete. **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923-2006),** İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Kili, Suna. **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1976.

Koçak, Cemil. **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Komsuoğlu, Ayşegül. **Siyasal Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel**, Bengi Yay. İstanbul, 2008.

Komsuoğlu, Ayşegül. **Türkiye'de Siyasal Muhalefet**, Bengi Yay. İstanbul, 2008.

Mazıcı, Nurşen. **Celal Bayar: Başbakanlık Dönemi 1937-1939** ,Der Yayınları, İstanbul, 1996.

Özbudun, Ergun. **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini**, Ankara Üniv., Ankara, 1968.

Özbudun, Ergun. **Siyasal Partiler**, Sosyal Bilimler Deneği, Ankara, 1974.

Sarıbay, Ali Yaşar. **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2001 Sarıbay, Ali Yaşar. **Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: Milli Selamet Partisi Örnek Olayı,** Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Sayarı, Sabri. **Parlamenter Demokrasilerde Koalisyon Hükümetleri**, ?, 1977.

Saybaşılı, Kemali. **DYP- SHP Koalisyonunun Üç Yılı**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

Tekin, Yusuf. Sabri Çiftçi. **Türkiye'de Parlamento:1877'den Günümüze**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.

Teziç, Erdoğan. 100 Soruda **Siyasî Partiler: (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler),** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.

Toker, Metin. **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasi Partiler I: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasi Partiler: Mütareke Dönemi II: Mütareke Dönemi 1918-1922** ,İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasi Partiler III : İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Türk, Bahadır. **Şirket ve Parti: Genç Parti ve Yerel Siyaset** İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Yalansız, Nedim. **Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006

Yıldırım, Erdoğan. **Türkiye'de Siyaset Süreci ve Profesyonel Siyasette Benliğin Kurulması –SHP Örneği**, Ark Yayınevi, Ankara, 1995.

6- Siyaset Sosyolojisi-Siyasal Kültür-Siyaset Psikolojisi-Siyasal Katılma

Ahıska, Meltem. **Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik**, Metis Yay.İstanbul, 2005.

Alkan, Türker. **Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı**, Hil Yayın, İstanbul, 1983.

Alkan, Türker **Siyasal Ahlak ve Devlet, Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık**, Bilgi Yay.Ankara, 1993.

Alkan, Türker. Doğu Ergil. **Siyaset Psikolojisi-Siyasal Toplumsallaşma ve Yabancılaşma**, Ankara
Turhan Kitabevi, 1983.

Alkan, Türker. **Siyasal Toplumsallaşma: Siyasal Bilincin Gelişmesinde Ailenin, Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Araslı, Oya. **Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1972.

Aslan, Şükrü. **Bir Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.

Atacan, Fulya. **Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler**, Hil Yayın, İstanbul, 1990.

Baykal, Deniz. **Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1970.

Bilgin, Nuri. **Siyaset ve İnsan; Siyaset Psikolojisi Yazıları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Çetin, Halis. **İnsan ve Siyaset/Siyasetin Psikolojik Temelleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.

Çetinkaya, Doğan Y. **1908 Osmanlı Boyotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi**, İletişim Yayınları,
İstanbul, 2004.

Çetinkaya Doğan Y.(der.), **Toplumsal Hareketler/Tarih, Teori, Deneyim**, İletişim Yay, İstanbul, 2008.

Ergil, Doğu. **Yabancılaşma ve Siyasal Katılma,** Olgaç Matbaası, Ankara, 1980.

Esmer, Yılmaz. **Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler**, TESEV, İstanbul, 1999.

Heper, Metin. **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme,** Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977.

İşçi, Metin., **Genel Olarak ve Türkiye'de Sosyal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

Kalaycıoğlu, Ersin. **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1983.

Kalaycıoğlu, Ersin. **Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış**, İ.Ü İktisat Fakültesi, İstanbul, 1979.

Kardam, Ahmet. Sezgin Tüzüm., **Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları**, Veri Araştırma, Ankara, 1998.
Kili Suna, Çayırhan: **Bir Orta Anadolu Köyünde Toplumsal Değişme ve Siyasal Davranış**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1978.
Kurdoğlu, Ayça. **Hemşerilik ve Şehirde Siyaset: Keçiören Örneği**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.
Narter, Meltem **Cumhuiyet Algısı: Siyasetin Gençlerin Kimliğindeki** Yeri, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2004.
Sarıbay, Ali Yaşar. **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2000.
Öğün, Süleyman Seyfi. **Politik Kültür Yazıları: Süreçler Kişiler**, Asa Kitabevi, Bursa, 1997.
Öğün, Süleyman Seyfi. **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınları, 2004.
Öz, Esat. **Otoriterizm ve Siyaset: Türkiye'de Tek-Parti Rejimi ve Siyasal Katılım, (1923-1945)**, Yetkin Basım Dağıtım, Ankara, 1996.
Özbudun, Ergun. **Türkiye'de Sosyal Değişim ve Siyasal Katılma,** Ankara Üniversitesi, Ankara, 1975.
Özbudun, Ergun. Ersin Kalaycıoğlu, Levent Köker. **Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür, Türk Demokrasi Vakfı,** Ankara, 1995.
Öztürk, Serdar. **Cumhuriyet Türkiye'sinde Kahvehane ve İktidar, 1930–1945** , Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2005.
Parla, Taha. **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları I-II-III**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
Sencer, Muzaffer. **Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar**: Alan Araştırması, May Yayınları, İstanbul, 1974.
Teber, Serol. **Politik-Psikoloji Notları**, Ara Yayıncılık,?, 1990.
Tok, Nafiz. **Kültür, Kimlik ve Siyaset: Kültüre İlişkin Meseleler İçin Kimlik Temelli Bir Yaklaşım**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
Turan, İlter. **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1977.
Yücekök, Ahmet. **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**, A.Ü SBF, 1983.
Yücekök,, Ahmet. **Siyasetin Toplumsal Tabanı: Siyaset Sosyolojisi**, AÜ SBF, 1987.
Vergin, Nur. **Siyaset Sosyolojisi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.
Volkan, Vamık. **Politik Psikoloji**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993.
Volkan, Vamık. **Kimlik Adına Öldürmek**, Everest Yayınları, İstanbul, 2007.

7-Yönetim Biçimi-Siyasal Sistemler-Anayasalar

Arslan,Rıza. **Türkiye'ye Siyasi Model**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004.
Çağlar, Bakır. **Bir Anayasacının Seyir Defteri**, Su Yayınları, İstanbul, 2000.
Çam, Esat. **Devlet Sistemleri**, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1970.

Doğanay, Ülkü(Ed.) **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006**, İmge Kitabevi ,Ankara, 2007.

Durgun, Şenol. **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parlamenter Yapılar ve Parlamenterlerin Temsil Gücü**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 1999.

Emrealp, Sadun. **Azgelişmişlik ve Siyasal Yapılar Türkiye, Mısır Peru: Devletin Görece Özerkliği Sorunu**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.

Erdoğan, Mustafa. **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2002.

Eroğul, Cem. **Anayasa'yı Değiştirme Sorunu**, SBF Yayınları, Ankara, 1974.

Eroğul, Cem. **Çağdaş Devlet Düzenleri: İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya** , İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

Eroğul, Cem. **Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri**, Ankara, 1977.

Göze, Ayferi. **Korporatif Devlet: XIX ve XX. Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri**, İstanbul Üniv. Hukuk Fakültesi Yay. İstanbul, 1968.

Göze, Ayferi. **Liberal Marksist Faşist ve Sosyal Devlet**, Beta Basım Yayım, 2005.

Güneş, Turan. **Parlamenter Rejimin Bugünkü Mânası ve İşleyişi** ,İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1956.

Gürbüz, Yaşar. **Siyasal Sistemler**, May Yayınları, İstanbul, 1980.

İncioğlu, Nihal. (Koordinatör) **Siyasal Rejim Tartışmaları**, TESEV,İstanbul,2000.

Kamalak, İhsan.(der.) **Başkanlık Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler, ve Karşılaştırmalı Analiz**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007

Kapani, Münci. **İngiliz Demokrasisine Bakışlar**, Forum Yayınları, ?, 1960.

Kışlalı, Ahmet Taner. **Siyasal Sistemler**, İmge, Ankara, 1998.

Özbudun, Ergun. 2001 Anayasa Değişiklikleri ve Siyasal Reform Önerileri, TESEV, İstanbul, 2002.

Özbudun, Ergun. **Çağdaş Türk Politikası**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2008.

Özbudun, Ergun. **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993

Özçer, Akın. **Çoğul İspanya Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörler Mücadele Modeli**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Özer Attila, **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Hükümetin Kuruluş Yöntemleri**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981.

Parla, Taha. **Türkiye'de Anayasalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Parla, Taha. **Türkiye'nin Siyasal Rejimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Parlak, Bekir. **Caner Cantürk, Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetsel Yapılar**, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, 2006.
Sarıca, Murat. **Anayasa'yı Niçin Savunmalıyız? 1961 Anayasasının Sosyal Niteliği,** İzlem Yayınları, İstanbul,1969.
Sezgin, Ömür. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
Şaylan, Gencay. **Çağdaş Siyasal Sistemler**, TODAİE, Ankara,1981.
Turan, İlter. **Parlamenter Demokraside Denetim İşlevi ve Türkiye**, Sevinç Matbaası, Ankara,1979.
Tosun, Gülgün Erdoğan. Tanju Tosun, **Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.
Ünsal, Artun. **Siyaset ve Anayasa Mahkemesi: Siyasal Sistem Teorisi Açısından Türk Anayasa Mahkemesi**, SBF Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1980.
Üskül, Zafer. **Türkiye'nin Anayasa Sorunu**, Afa Yayınları, İstanbul, 1991.
Turgut, Mehmet. **Başkanlık Sistemi Ordu ve Demokrasi** Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.
Ugun, Oktay **Federal Devlet Temel İlkeleri, Başlıca Kurumları, Türkiye'de Uygulanabilirliği**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2007.
Ünsal, Artun. **Siyaset ve Anayasa Mahkemesi: "Siyasal Sistem Teorisi Açısından Türk Anayasa Mahkemesi**, SBF Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1980.
Yavuz, Bülent. **Parlamenter Hükümet Sisteminde ve 1982 Anayasasında Başbakan,** Asil Yayın, Ankara, 2008.
Yazıcı, Serap. **Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 1999.

8-Askeri Müdahaleler/Ordu-Siyaset İlişkisi

Akyaz, Doğan. **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
Alkan, Türker. **12 Eylül ve Demokrasi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.
Avcı Gültekin, **Genel Kurmay Cumhuriyeti Ordunun Devleti mi – Devletin Ordusu mu?**, Metropol Yayınları, İstanbul, 2008.
Bayramoğlu, Ali. **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001.
Birand, Mehmet Ali. Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
Canbazoğlu, Hicret Hürkan. **Asker Gözüyle 27 Mayıs'a Doğru DP devrinde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2005.
Cem, İsmail. **12 Mart**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1973.

Cemal, Hasan. **12 Eylül Günlüğü,** Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.
Çelik, Seydi. **Osmanlıdan Günümüze Devlet ve Asker: Askeri Bürokrasinin Anayasal Sistem İçindeki Yeri**, Salyangoz, İstanbul, 2008.
Doğan, Yalçın. **Dar Sokakta Siyaset 1980-1983**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.
Ecevit, Bülent. **12 Mart 1971 Öncesi**, Ajans Türk, Ankara, 1975.
Göktaş, Hıdır. Metin Gülbay, **Kışladan Anayasaya Ordu: Siyasi Kültürde TSK'nın Yeri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
İnsel, Ahmet. Ali Bayramoğlu(ed) **Bir Zümre Bir Parti Türkiye'de Ordu** Birikim Yay.İstanbul, 2004.
Kayalı Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs 12 Mart**, İletişim Yayınları, İstanbul,1994.
Kılıçer, Sema. **Türkiye'de Ordu ve Politika**, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1991.
Kili, Suna. **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.
Kongar, Emre. **28 Şubat ve Demokrasi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
Neziroğlu, İrfan. **Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
Örs, Birsen. **Türkiye'de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli** Der Yayınları, İstanbul, 1996.
Sakallıoğlu-Cizre, Ümit. **AP - Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi**. İletişim Yayınları, 1993.
Tek, Hayati. **Darbeler ve Türk Basını**, Elips Kitap, 2007.
Ünsaldı, Levent. **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
Üskül, Zafer. **Siyaset ve Asker**, İmge Kitabevi, Ankara,1997.
Yıldız, Nuran. **Tanklar ve Sözcükler: Türk Ordusunun Medya ve Siyasete Spin Etkisi**. Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

9- Devlet-Sivil Toplum-Kamusal Alan

9.a Devlet-İktidar-Bürokrasi

Abadan, Nermin. **Bürokrasi**. Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1959.
Akal, Cemal Bali. **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
Akal, Cemal Bali(der.) **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara,2000.
Akay, Ali. **Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000.
Aksoy, Hüsnü. **Devlet ve Demokrasi Egemenlik-Hegemonya-İdeoloji**. Yön Yayınları, İstanbul, 1994.
Akyıldız, Ali. **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Doğan, İlyas. **Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar**, Yeni İnsan Yayınları, 2008.
Ergut, Ferdan. **Modern Devlet ve Polis: Osmanlıdan Cumhuriyete Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
Eralp, Atila (ed) **Devlet, Sistem ve Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul. 1996.
Eroğul, Cem. **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, İmge, Ankara, 1999.
Eroğul, Cem. **Devlet Nedir?,** İmge Kitapevi, Ankara, 1990.
Heper, Metin. **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara,2006.
Göze, Ayferi. **Sosyal Devlet Sistemi,** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.
Gülalp, Haldun. **Kapitalizm Sınıflar Devlet** , Belge Yayınları, İstanbul, 1993.
Keyder, Çağlar. **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
Koray, Meryem. **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
Korkut, Boratav. **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2007.
Oktay, Cemil. **Siyasal Sistem ve Bürokrasi,** Der Yayınları, İstanbul, 1997.
Özbudun, Sibel. **Ayinden Törene Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1997.
Özbek, Nadir. **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
Parla, Taha. Füsun Üstel, Sabir Yücesoy. Ziya Gökalp, **Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
Sancar, Mithat. **Devlet Aklı Kıskacında Hukuk Devleti**, İletişim, İstanbul, 2008.
Sarıca, Murat. **Faşizm,** İzlem Yayınevi, İstanbul, 1962.
Timur, Taner. **Sürüden Ayrılanlar: Siyasal İktidar Aydın Tarih ve Özgürlük**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
Yurtsever, Haluk. **Sınıf Savaşları ve Devlet: Tarihten Güncelliğe,** İstanbul, 2006.

9. b Sivil Toplum-Kamusal Alan-Demokrasi

Sivil Bir Kamusal Alan, Edisyon, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.
Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, Edisyon, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.
Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İletişim,2001.
Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
Abadan, Nermin. **Halk Efkarı: Mefhumu ve Tesir Sahaları**, Yeni Matbaa, Ankara 1956.
Aksoy Necdet, **Sivil Toplum ve Baskı Grupları**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.

Alkal, Cemal Bali. **Sivil Toplumun Tanrısı**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990.

Alkan, Mehmet Ö. Ahmet Yücekök, İlter Turan: Tanzimattan **Günümüze İstanbul'da STK'lar**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Ateş, Toktamış. **Üniversitelerimiz ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2007.

Bayramoğlu, Ali (der.) **Türkiye'de Demokrasi**, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İstanbul, 1995.

Bektaş. Arsev. Kamuoyu, **İletişim ve Demokrasi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996.

Bumin, Kürşat. **Sivil Toplum ve Devlet: Kuramlar, Deneyler,Arayışlar**, Yazıko, İstanbul, 1981.

Caniklioğlu, Meltem Dikmen. **Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri**, Seçkin Yayıncılık, 2007.

Cizre, Ümit. **Almanak Türkiye 2005: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, TESEV, İstanbul, 2008.

Çaha, Ömer. **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Plato Film Yayınları, İstanbul, 2007.

Çaha, Ömer. **Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, 1999.

Çelenk, Halit. **Demokrasi Masalı**, İmge, Ankara, 2003.

Çulhaoğlu, Metin. Cem Soyer, **Solda Sivil Toplum Söylemi Gerçekler ve Yanılsamalar** Özgür Üniversite, Ankara, 2000.

Çulhaoğlu Metin, Kemal Okuyan İlker Maga. **Sivil Toplum: Devletin Büyümesi**, YGS yayınları,
İstanbul, 2001.

Diken, Şeyhmus. **Türkiye'de Sivil Hayat ve Demokrasi: Sivil Toplum Sorunlarını Tartışıyor**, Dipnot, Yayınları, Ankara, 2006.

Doğan, Ali Ekber. **Eğreti Kamusallık**, İletişim, İstanbul, 2007.

Doğan, İlyas. **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum** Alfa Yayınevi, İstanbul, 2003.

Doğanay, Ülkü. **Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Erdoğan, Tosun Gülgün. **Demokratikleşme Perspektifinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Fincancı, Yurdakul(ed.), **Sivil Toplum** TÜSES, İstanbul, 1991.

Göle, Nilüfer. **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri,** Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

Kadıoğlu, Ayşe. **Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi,** Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

Karadağ, Ahmet (ed) **Kamusal Alan ve Türkiye**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2006

Kardaş, Ümit. **Hukuk Devlete Sızabilir mi?,** Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

Keyman, Fuat. **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Kırık, Hikmet. **Türban Sorunu? Kamusal Alan ve Demokrasi**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007.
Kili, Suna. **Cumhuriyet ve Küreselleşme**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002.
Köker, Levent. **Demokrasi Eleştiri ve Türkiye**, Dipnot Yayınları, 2008.
Küçükömer, İdris. **Cuntacılıktan Sivil Topluma**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
Mengi, Ayşegül (der.), **Yerellik ve Politika Küreselleşme Sürecinde Yerel Demokrasi**, İmge, 2007, İstanbul.
Okutan, Cevat. **Cumhuriyeçi Paradigma, Paradigmatik Cumhuriyet**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2006.
Özbek, Meral. (der.) **Kamusal Alan**, Hil Yayınları, İstanbul, 2004.
Özgür, Faruk. **Ne Laik, Ne Demokratik Ne de Hukuk Devleti**, Liberte Yayınları, 2008.
Sarıbay, Ali Yaşar. Fuat Keyman, Hasan Bülent Kahraman, **Katılımcı Demokrasi,Kamusal Alan ve Yerel Yönetim**, Demokrasi Kitaplığı (WALD), İstanbul, 1999.
Sarıbay,Ali Yaşar. **Global Toplumda Demokrasi ve Türkiye**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
Sarıbay, Ali Yaşar. **Siyaset Demokrasi ve Kimlik**, Asa Kitabevi, Bursa 1998.
Sarıbay, Ali Yaşar. **Kamusal Alan Diyolojik Demokrasi** -Sivil İtiraz, Alfa Basım, İstanbul, 2000.
Sarıbay Ali Yaşar. Fuat Keyman **Global-Yerel Eksende Türkiye**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2000.
Sarıbay, Ali Yaşar. Fuat Keyman, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Vadi Yayınları, 1998.
Savran, Sungur Acar. **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx**, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.
Tanör, Bülent. **Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri,** TÜSİAD, İstanbul, 1997.
Tekeli, İlhan. **Avrupa Birliği Türkiye ve Demokrasi**, TUBA, Ankara, 2004.
Timur, Taner. **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
Ulaş, Taciser(der.) **Merhaba Sivil Toplum**, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1997.
Yayla, Atilla. **İki Cumhuriyetin Kavgası**, Liberte Yayınları Ankara, 2008.
Yayla, Atilla. **Demokrasiyi Koruma Kılavuzu**, Liberte Yayınları, Ankara, 2001.

10-Modernite-Modernleşme-Postmodernite

Akay, Ali. **Postmodern Görüntü**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
Altun, Fahrettin. **Modernleşme Kuramı:Eleştirel Bir Giriş**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

Arlı. Alim. **Oryantalizm ve Oksidentalizm ve Şerif Mardin**, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.
Bulut, Yücel. **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.
Bumin, Tülin. **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
Çiğdem, Ahmet. **Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
Doltaş, Dilek. **Postmodernizm ve Eleştirisi Tartışmalar/Uygulamalar**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2003.
Dellaloğlu, Besim. **Toplumsal'ın Yeniden Yapılanması; Habermas Üzerine Bir Araştırma**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.
Göle, Nilüfer. **Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
Göle, Nilüfer. **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme** Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
Heper, Metin. **Modernleşme ve Bürokrasi**, Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1973.
Kaba, İbrahim. **Sosyal Teori ve Geç Modernlikler: Türk Deneyimi,** İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.
Keyman, Fuat. Mahmut Mutman, Melda Yeğenoğlu. **Oryantalizm Hegemonya ve Kültürel Fark**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
Oğuz, Hasan. **Sınıf Felsefe İnsan: Postmodernizm ve Nietzsche Eleştirisi**, Ceylan Yayınları İstanbul, 2008.
Özel, Mustafa. **Medeniyet ve Modernlik**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
Parla, Jale. **Efendilik Şarkiyatçılık ve Kölelik,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
Şaylan, Gencay. **Postmodernizm**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
Sarıbay, Ali Yaşar. **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
Tekeli, İlhan. **Modernite Aşılırken Siyaset**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
Yavuz, Hilmi. **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
Yılmaz, Aytekin. **Modernden Postmoderne** Siyasal Arayışlar, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

10 a. Osmanlı-Türkiye'de Modernleşme

Ateş, Toktamış. **Yaşasın Cumhuriyet**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2000.
Ateş, Toktamış. **68'li Olmak**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994.
Akın, Rıdvan. **TBMM Devleti: 1920-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Alkan, Mehmet Ö.(ed.) **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C. I**, İletişim, 2001.

Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın**, Bilgi Yay., Ankara, 1968.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

Bozdoğan, Sibel. Reşat Kasaba. **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Cem, İsmail. **Siyaset Yazıları: Geçiş Dönemi Türkiyesi (1981-1984 Yılları)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.

Cem, İsmail. **Türkiye Üzerine Araştırmalar**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Cem, İsmail. **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Çetin, Halis. **Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.

Dikmen, Ahmet Alpay.(ed.) Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme/7. **Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2002.

Doğan,Atila. **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2006.

Gencer, Mustafa. **Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Göçek, Fatma Müge. **Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişim**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.

Hanioğlu, Şükrü. **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük** İletişim Yay, İstanbul, 1989.

Hanioğlu,, Şükrü. **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, Bağlam Yay., İstanbul, 2006.

Kahraman, Hasan Bülent. **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.

Kahraman, Hasan Bülent. **Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye,** Everest Yay. İstanbul, 2002.

Kalaycıoğlu, Ersin. Ali Yaşar Sarıbay. **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yay. İstanbul, 2000.

Kalaycıoğlu, Ersin. Ali Yaşar Sarıbay. **Türk Siyasal Hayatı: Değişim ve Süreklilik** Der Yayınları, İstanbul, 1995.

Kansu, Aykut. **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul,1995.

Karpat, Kemal., **Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, İmge Kitabevi Yay, Ankara, 2002.

Karpat, Kemal. **Osmanlı-Modernleşmesi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Karpat, Kemal. **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Karpat, Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul, İstanbul, 1996.
Karpat, Kemal. **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
Karpat, Kemal. **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
Kili, Suna. **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2007.
Koçak, Cemil. **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, C. I-II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.
Kongar, Emre. **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
Korlaelçi, Murtaza. **Türkiye'ye Pozitivizmin Girişi ve İlk Etkileri**, Hece yayınları, Ankara, 2002.
Köker, Levent. **Modernleşme,Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim, İstanbul, 2000.
Küçükömer, İdris. **Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma**, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.
Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, İletişim, İstanbul, 2008.
Mardin, Şerif. **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
Mardin, Şerif. **Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2**, İletişim, İstanbul, 2007.
Özyürek, Esra. **Modernlik Nostaljisi Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset**, Boğaziçi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2008.
Subaşı, Necdet. **Öteki Türkiye'de Din ve Modernleşme**, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.
Tanör, Bülent. **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları 1918-1920,** YKY, İstanbul, 1998.
Tekeli, İlhan. Selim İlkin. **Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocular ve Kadrocuları Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
Tekeli, İlhan. Selim İlkin. **Cumhuriyetin Harcı 1/ Köktenci Moderntenin Doğuşu**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2003.
Tekeli, İlhan. Selim İlkin. **Cumhuriyetin Harcı 2/ Köktenci Moderntenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2004.
Tekeli, İlhan., Selim İlkin. **Cumhuriyetin Harcı 3/Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken**, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2004.
Timur, Taner. **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasi Gelişmeler Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Dönemi** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul, 2001

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasi Gelişmeler Müterake, Cumhuriyet ve Atatürk Dönemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul, 2003.
Tunaya, Tarık Zafer. **İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, Bilgi, 2004
Tunaya, Tarık Zafer. **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi. Ünv. İstanbul, 2002.
Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 2004.
Tunçay, Mete.(ed.) **75. Yılda Düşünceler ve Tartışmalar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999.
Tunçay, Mete. **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
Toker, Metin. **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
Yerasimos, Stefanos. **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 1-2-3,** Belge Yayınları, İstanbul.

11-Armağan-Bibliyografya-Sözlük-Ansiklopedi

Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, May Yayınları, İstanbul, 1980.
Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.
Prof. Dr. Kemali Saybaşılı'ya Armağan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006.
Bahri Savcı'ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Ankara, 1988.
Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası 1729-2002, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2006.
Prof. Dr. Necla Arat'a Armağan, İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2004.
Suna Kili'ye Armağan: Cumhuriyete Adanmış Bir Yaşam, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1998.
Unat-Abadan, Nermin.(et.al.) **İnsan Hakları Armağanı**, Birleşmiş Milletler Türk Derneği, Ankara, 1978.
Alkan, Mehmet Ö. **Bülent Tanör'e Armağan**, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2006.
Alkan, Mehmet Ö. Tanıl Bora. Murat Koraltürk, **Mete Tunçay'a Armağan**, İletişim Yay.İstanbul, 2007.
Alpat, İnönü. **Popüler Türkiye Solu Sözlüğü**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.
Aşçı, Arif. **Ali Fuad Başgil Bibliyografyası**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2000.
Bal Baha, **Kadın Yazıları: Kadınların Edebiyat ürünleri, Kadınlar Üzerine Yazılanlar ve Tezler Bibliyografyası 1955-1990,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
Başkaya, Fikret. **Kavram Sözlüğü I-II**, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2006-2007

Belge, Murat.(genel yön.) **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Bilgin, Nuri. **Sosyal Psikoloji Sözlüğü; Kavramlar, Yaklaşımlar**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul,2003.

Çakır, Serpil. Zehra Toska, Tülay Gençtürk vd. **Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)**, Metis, İstanbul,1993.

Davaz, Aslı Mardin. **Hanımlar Aleminden Roza'ya: Kadın Süreli Yayınlar Bibliyografyası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Daver, Bülent.(et. al.), **Siyaset Biliminde Seçilmiş Eserler Bibliyografyası**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1973.

Neziroğlu, İrfan. **Parlamento Terimleri Sözlüğü**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

Öncü, Ahmet. Orhan Tekelioğlu. **Şerif Mardin'e Armağan**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Sönmezoğlu, Faruk. **Ansiklopedik Politika Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul,198?

Timuroğlu, Vecihi. **İnsan Hakları Sözlüğü**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2007.

Tunçay, Mete.Ahmet Oktay, Ahmet Kuyaş., Hasan Ersel. **Cumhuriyet Ansiklopedisi cilt I-II-III-IV**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Yayla, Atila. **Siyasi Düşünceler Sözlüğü**, Adres Yayınları, 2004.

Yıldız, Zekeriya. **Politika Sözlüğü**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.

Yayın Kuralları

1. Dergiye yollanan her makale, Dergi Yazı Kurulu'nun belirlediği üç ayrı hakeme gönderilir.
2. Dergi'de yayınlanmak üzere gönderilen her türlü yazı, Yazı Kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
3. Makale konuları, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin yapısıyla uyumlu olarak Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İktisat, İşletme ve Maliye alanlarının içerikleri ile sınırlandırılmıştır.
4. Çeviri yazılar, genel kural olarak yayına kabul edilmemektedir.

Teknik Özellikler

1. Makale Microsoft Word Programında yazılmalıdır.
2. Makaleyle birlikte, yazarın (yazarların) adını, unvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşılabilecek iş ve cep telefonlarını, faks numaralarını, e-mail adreslerini; birden fazla yazarlı makalelerde her bir yazarın makaleye katkı paylarını belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.
3. Makale **4 kopya olarak yollanmalıdır.** Bir kopyasında, makale başlığının altında yazarın adı unvansız olarak yer almalı, ilk sayfanın altında dipnot numaralarından önce (*) ile yazarın unvanı ve çalıştığı kurum belirtilmelidir. Diğer 3 kopya hakemlere gönderileceğinden, bunlarda yazarın adı, unvanı veya çalıştığı kuruma yer verilmemelidir.
4. Makale sonunda yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmış bir kaynakça yer almalıdır.
5. Makale ile birlikte: İngilizce başlık, 80-100 kelime arası abstract, 3-5 adet keywords, Türkçe 80-100 kelime arası özet, 3-5 adet anahtar kelime verilmelidir.
6. Makale aşağıda belirtilen özelliklerde düzenlenerek bir CD ile birlikte yollanmalıdır.

- Derginin boyutları 16 cm*24 cm.dir. Bu çerçevede sayfa marjları A4 sayfada:
  Üst: 4.5 cm **Üst Bilgi**: 3 cm
  Alt: 5.8 cm **Alt Bilgi**: 1.25 cm
  Sol: 5 cm
  Sağ: 4 cm olarak ayarlanmalıdır.

- **Metin**: Times New Roman, 10 punto, 1 satır aralı (Aralık 0 nk seçilmelidir), iki yana dayalı.

- **Dipnotlar**: Times New Roman, 9 punto, 1 satır aralı (aralık 0 nk seçilmelidir).

İstanbul Üniversitesi
Basım ve Yayınevi Müdürlüğü
İSTANBUL – 2009
Tel.: 631 35 04 – 631 35 05 – 440 00 00 / 26500

Kitabın Satış Fiyatı : 13,50 - TL
Öğrenciye İnd. Satış Fiyatı : 10,80 - TL